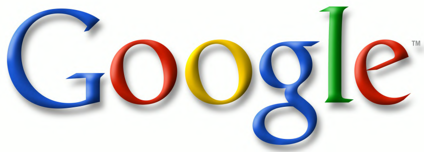

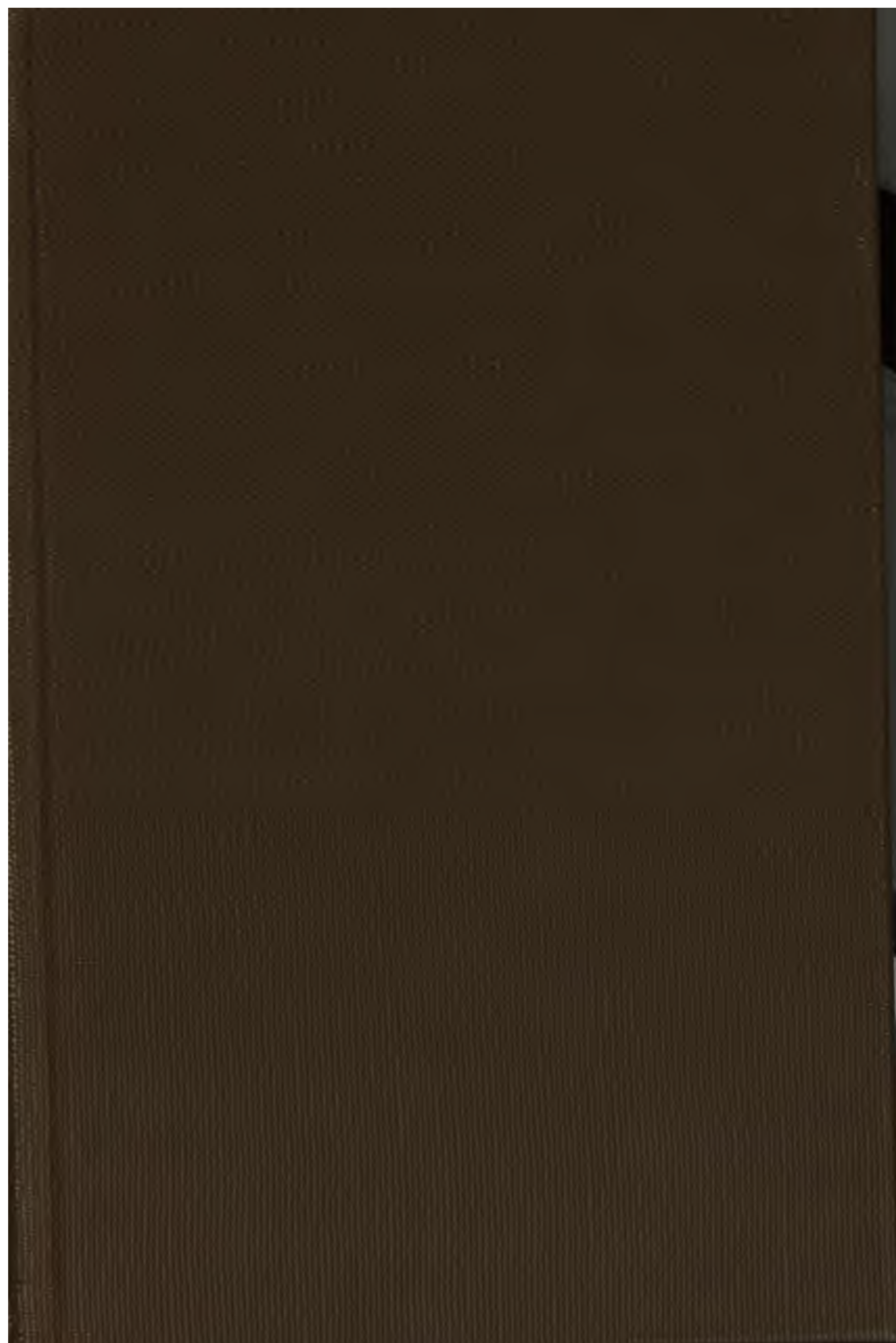

CORPVS SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS
ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE
VINDOBONENSIS

VOL. XXXII

S. AMBROSII OPERA

(PARS I)

EXAMERON
DE PARADISO
DE CAIN ET ABEL
DE NOE
DE ABRAHAM
DE ISAAC
DE BONO MORTIS

EX RECENSIONE
CAROLI SCHENKL

FASCICVLVS I

PRAGAE
F. TEMPSKY

VINDOBONAE
F. TEMPSKY

LIPSIAE
G. FREYTAG

MDCCCLXXXXVII.

Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum.

Vindobonae apud Tempsky bibliopolam.

VOL. XVI. POETAE CHRISTIANI MINORES. (I. pars. Paulini Petricordiae carmina rec. *M. Petschenig.* Orientii carmina rec. *R. Ellis.* Paulini Pellaei Eucharisticos rec. *G. Brandes.* Claudii Marii Victoris Alethia et Probae cento. rec. *C. Schenkl.* 8 fl. 20 kr. = 16 M. 40 Pf.

VOL. XVII. CASSIANUS (I. pars.) Prolegomena. Institutionum libri XII. Contra Nestorium libri VII. Indices. rec. *M. Petschenig.* 10 fl. 25 kr. = 20 M. 50 Pf.

VOL. XVIII. PRISCILLIANVS. rec. *G. Schepss.* 4 fl. 25 kr. = 8 M. 50 Pf.

VOL. XIX. L. CAELI FIRMIANI LACTANTI opera omnia. accedunt carmina eius quae feruntur et L. Caecilii qui inscriptus est de mortibus persecutorum liber. recensuerunt *S. Brandt* et *G. Laubmann.* Pars I diuinae institutiones et epitome diuinarum institutionum. rec. *S. Brandt.* 12 fl. 50 kr. = 25 M.

VOL. XX. QVINTI SEPTIMI FLORENT. TERTVLLIANI OPERA. rec. *A. Reifferscheid* et *G. Wissowa.* (pars I.). 7 fl. 80 kr. = 15 M. 60 Pf.

VOL. XXI. FAVSTI REIENSIS ET RVRICII OPERA. rec. *A. Engelbrecht.* 8 fl. = 16 M.

VOL. XXII. S. HILARII EPISCOPI PICTAVIENSIS tractatus super psalmos. rec. *Antonius Zingerle.* 12 fl. = 24 M.

VOL. XXIII. CYPRIANI GALLI POETAE Heptateuchos, accedunt incertorum de Sodoma et Iona et ad senatorem carmina et Hilarii quae feruntur in Genesin, de Maccabaeis atque de euangelio. rec. ***Rudolfus Peiper.*** 5 fl. = 10 M.

VOL. XXIV. GAI VETTI AQVILINI IVVENCI euangeliorum libri quattuor. rec. ***Ioannes Huemer.*** 3 fl. 60 kr. = 7 M. 20 Pf.

VOL. XXV. (**pars I**) S. AVRELI AVGVSTINI opera Sect. VI. p. 1: de utilitate credendi, de duabus animabus, contra Fortunatum, contra Adimantum, contra epistulam fundamenti, contra Faustum. rec. ***Iosephus Zycha.*** 10 fl. 20 kr. = 20 M. 40 Pf.

VOL. XXV. (**pars II**) S. AVRELI AVGVSTINI opera Sect. VI, p. 2: contra Felicem libri duo, de natura boni liber, Secundini Manichaei ad Sanctum Augustinum epistula, contra Secundinum liber. accedunt Euodii de fide contra Manichaeos et commonitorium Augustini quod fertur cum praefatione. rec. ***Iosephus Zycha.*** 3 fl. 80 kr. = 7 M. 60 Pf.

VOL. XXVI. S. OPTATI MILEVITANI libri VII. Accedunt decem monumenta uetera ad Donatistarum historiam pertinentia. rec. ***Carolus Ziwsa.*** 4 fl. 80 kr. = 9 M. 60 Pf.

VOL. XXVII. L. CAELI FIRMIANI LACTANTI opera omnia. accedunt carmina eius quae feruntur et L. Caecilii qui inscriptus est de mortibus persecutorum liber. recensuerunt *S. Brandt* et *G. Laubmann.* Partis II Fasciculus I: libri de opificio dei et de ira dei carmina, fragmenta, uetera de Lactantio testimonia ed. *S. Brandt.* 3 fl. 20 kr. = 6 M. 40 Pf.

Vol. XXVII. L. CAELI FIRMIANI LACTANTI opera omnia, accedunt carmina eius quae feruntur et L. Caecilii qui inscriptus est de mortibus persecutorum liber. recensuerunt *S. Brandt* et *G. Laubmann.* Partis II Fasciculus II: L. Caecilii qui inscriptus est de mortibus persecutorum liber vulgo Lactantio tributus ed. *S. Brandt.* 5 fl. 60 kr. = 11 M. 20 Pf.

VOL. XXVIII. S. AVRELI AVGVSTINI opera Sect. III p. 2:*) de genesi ad litteram libri duodecim, eiusdem libri capitula, de genesi ad litteram inperfectus liber, locutionum in Heptateuchum libri septem. rec. ***Iosephus Zycha.*** 8 fl. 40 kr. = 16 M. 80 Pf.

VOL. XXVIII. S. AVRELI AVGVSTINI opera Sect. III p. 3: quaest. in Heptateuch., Adnot. in Iob liber unus. Ed. *Ios. Zycha.* 8 fl. 80 kr. = 17 M. 60 Pf.

VOL. XXVIIII. S. PONTII MEROPII PAVLINI NOLANI opera. Pars I. Epistulae. rec. *Guil. de Hartel.* 7 fl. 75 kr. = 15 M. 50 Pf.

VOL. XXX. S. PONTII MEROPII PAVLINI NOLANI opera. Pars II. Carmina. Indices voluminum XXVIIII et XXX. rec. ***Guil. de Hartel.*** 7 fl. 50 kr. = 15 M.

VOL. XXXI. S. EVCHERII LVGDVNENSIS opera omnia. Pars I. Formulae spiritalis intellegentiae, instructionum libri duo, passio Agaunensium martyrum, epistula de laude Heremi, accedunt epistulae ab Saluiano et Hilario et Rustico ad Eucherium datae. rec. ***Carolus Wotke.*** 2 fl. 80 kr. = 5 M. 60 Pf.

CORPVS SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS

ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE

VINDOBONENSIS

VOL. XXXII

S. AMBROSII OPERA

PARS I

EXAMERON — DE NOE
DE PARADISO — DE ABRAHAM
DE CAIN ET ABEL — DE ISAAC
DE BONO MORTIS

EX RECENSIONE

CAROLI SCHENKL

PRAGAE
F. TEMPSKY.

VINDOBONAE
F. TEMPSKY.

LIPSIAE
G. FREYTAG.

MDCCCLXXXXVII.

SANCTI AMBROSII OPERA

PARS PRIMA

QVA CONTINENTVR LIBRI

EXAMERON
DE PARADISO
DE CAIN ET ABEL
DE NOE
DE ABRAHAM
DE ISAAC
DE BONO MORTIS

RECENSVIT

CAROLVS SCHENKL

PRAGAE
F. TEMPSKY.

VINDOBONAE
F. TEMPSKY.

LIPSIAE
G. FREYTAG.

MDCCCLXXXXVII.

Typis expressit Rudolphus M. Rohrer, Brunae.

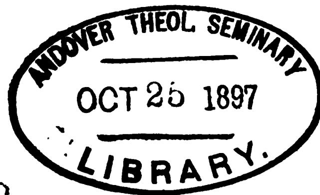

PRAEFATIO.

I.

Ambrosii libri qui hoc uolumine continentur sine dubio maximam certe partem e sermonibus, quos ille ad populum habuit, concinnati sunt. atque in opere quod uocatur Exameron res aperta et manifesta est, cum nouem sermonum, [1]) ex quibus constat, clausulae adhuc integrae seruatae sint. quos sermones sex deinceps diebus recitatos esse adparet ex eis quae p. 204, 3 leguntur: 'qui (sermo) etsi per quinque iam dies non mediocri labore nobis processerit, tamen hodierno die maiore curarum adcrescit faenore'. etenim die primo tertio quinto bini habiti sunt, unus ante alter post meridiem, [2]) dico sermones I II IIII V VII VIII, die altero quarto sexto singuli, sermones III et VI, hi tempore postmeridiano, [3]) et sermo VIIII, id quod suspiceris ex uerbis p. 203, 24 'et fiat mane dies sextus', horis antemeridianis. [4]) sermones autem VII et VIII ita recitatos esse, ut parua tantum orandi intercapedine facta alter alterum continuo exciperet, edocemur eis quae ante sermonem octauum (169, 12) leguntur sine dubio a notario adiecta: 'et

[1]) uides Ambrosium in hac quoque re Basilium, qui nouem sermones εἰς τὴν ἑξαήμερον conscripsit, secutum esse.

[2]) cf. p. 169, 12 et 199, 7.

[3]) cf. 59, 1 et 140, 6.

[4]) Basilii sermones item sex deinceps diebus habiti sunt et quidem die primo quinto sexto bini, I II VI VII VIII VIIII, unus ante alter post meridiem, die secundo tertio quarto singuli, ut uidetur tempore antemeridiano.

cum paulolum conticuisset, iterum sermonem adorsus ait'. unde simul colligitur editionis huius operis fundamentum fuisse exemplar a notario, qui recitata cursim per compendia exceperat, confectum. ac fortasse, cum hic mos ea aetate uiguisse uideatur, aliae quoque Ambrosii orationes eodem modo litteris consignatae sunt. describitur autem sermonibus I et II dies creationis mundi primus, sermonibus IIII et V tertius, sermonibus VII et VIII quintus, sermonibus III VI VIIII dies alter quartus sextus. quam ob rem sermonibus I et II, IIII et V, VII et VIII inter se coniunctis sex totius operis sectiones effectae sunt indicibus talibus qualis est 'dies primus' instructae. has igitur sectiones iam Cassiodorus [1]) librorum nomine significauit, in codicibus autem antiquioribus semper ea quam diximus indicis forma legitur, illa uero qua libri indicantur in codicibus demum saeculo undecimo scriptis reperitur. cum Examero quodam modo conspirant libri de bono mortis, de fuga saeculi, de apologia Dauid, in quibus certe ultimis talis quali sermones claudi solebant doxologia extat. adde quod in opusculo de interpellatione Iob et Dauid et alter et quartus sermo [2]) eiusmodi sollemni precatione concluduntur. in ceteris autem quos primum et alterum huius editionis uolumen complectitur libris nullo loco clausularum illarum uestigium relictum est. quam ob rem ad hanc quaestionem explicandam aliis nobis utendum est argumentis. ac rectissime Maurini (uol. I p. 281) statuerunt librorum de Abraham priorem ex sermonibus ad catechumenos, qui iam nomen ad baptismum dedissent et competentes essent, habitis conflatum esse. qua de re conferas ea quae leguntur 540, 22 'qui ad gratiam baptismatis tenditis' cum eis quae 560, 5 dicta sunt 'quae ad gratiam domini tenditis'. unde cum magna profecto

[1]) Inst. diuin. litt. 1 'deinde sanctus Ambrosius, ut est planus atque suauissimus doctor, exinde sex libros eloquentiae suae more confecit, quos Hexaemeron appellauit'.

[2]) si ordo a Parisiaco 1732 commendatus probatur: sed si Duacensem sequimur, sermo tertius et quartus.

ueri specie coniecerunt eandem rem quoque in altero libro esse, quo Ambrosius eos qui prouectioris disciplinae erant altioribus doctrinae sacrae secretis initiare studuit. cum opere de Abraham autem necessitudine quadam coniuncti sunt libri de Isaac, de bono mortis, de Iacob, de Ioseph, denique is qui uolgo de benedictionibus patriarcharum inscribitur. etenim in exordio libri de Isaac ad opus, quo de Abraham agitur, reuocamur itemque primis libri de bono mortis uerbis ad libellum de Isaac. in libri de Ioseph ingressu Ambrosius nos relegat ad libros de Abraham Isaac Iacob seque secundum scripturarum seriem res gestas patriarcharum explicare profitetur. iam uero libros de Iacob ex sermonibus compositos esse uerbis II 5, 23 'sicut audisti legi hodie' confirmatur. neque aliter statui potest de libello, qui de Ioseph inscribitur. nam primum id testantur uerba 1, 1, quibus simul quae ceterorum de patriarchis librorum origo fuerit illustratur: 'de quibus (Abraham Isaac Iacob) mihi cum frequens tractatus fuerit, hodie sancti Ioseph historia occurrit.' deinde ex eis quae ibi 6, 30. 33. 35 leguntur manifestum est Ambrosium his locis tecte, id quod orationem sacram decebat, Calligonum, praepositum cubiculi Ualentiniani iunioris, significauisse.[1]) adde quod uerbis 6, 30 'meministis certe uerborum meorum' Ambrosius adpellauit audientes atque 7, 38 ita de se locutus est, ut episcopum haec in oratione sacra protulisse ipsis uerbis edoceamur. libro autem de Ioseph, ut in pristinam integritatem restituatur, adiungendus est libellus, qui in codice antiquissimo et quibusdam qui ex eo fluxerunt 'de patriarchis', in ceteris 'de benedictionibus patriarcharum' inscribitur. patet enim sermonem quidem, non librum eis uerbis concludi potuisse, quae in libro de Ioseph ultimo leguntur.[2]) atque Cassiodorum hunc et illum

[1]) cf. M. Ihm Stud. Ambros. Ann. phil. suppl XVII 16 sq. longe alio modo de eadem re loquitur Ambrosius in epistulae ad Marcellinam sororem, quae in Maurinorum editione est uicesima, sect. 28. ceterum in sect. 28 libri de Ioseph simul Iustinam designari apertum est.

[2]) artiorem inter hunc librum et eum qui de Ioseph inscribitur rationem intercedere iam librarii sensisse uidentur. certe in Parisiaco bybliothecae

tamquam unum opusculum coniunctos legisse mox comprobabitur. porro ex uerbis, quae in libro de Isaac 663, 8 leguntur: 'iam praeteriit hiemps, id est uenit pascha, uenit indulgentia, aduenit remissio peccatorum' non sine ueri specie conicias his quae sane ad locum Cantici 2, 11 interpretandum pertinent simul tempus sermonum,[1]) ex quibus is libellus constat, indicari. ac praeterea orationis indicium continetur uerbis 696, 19 'audisti dudum dicentem'. opusculum autem de bono mortis ex sermonibus concinnatum esse clausula illa in calce adiecta, cuius supra mentionem fecimus, comprobari uidetur. accedamus iam ad librum de Noe, de cuius origine idem suspicari licet. artissimo enim cum libris de Abraham uinculo consociatum esse ea quae in horum prioris fronte legimus testantur: 'quoniam per ordinem huius quoque patriarchae gesta considerare animum subiit'. sed hoc loco nobis occasio oblata esse uidetur, ut de Cassiodori loco, qui Inst. diuin. litt. 1 sanctum Ambrosium de patriarchis septem libros edidisse refert, accuratius disputemus. et cum is c. 5 Ambrosium de Isaac in libro tertio patriarcharum locutum esse dixerit, id primum quaeritur, utrum librum primum et alterum de Abraham tamquam duos in computando esse uoluerit an illos tamquam unum esse et primum locum opusculum de Noe obtinere significauerit. nam quamquam Ambrosius in libri de Ioseph exordio tantum Abraham Isaac Iacob commemorauit, Noe autem non nominauit, tamen hunc quoque patriarchis ab eo adnumeratum esse et per se intellegitur et ex eis quae supra adtulimus elucet. sed si septem

armarii 840 haec inscriptio legitur: 'INCIPIT LIBER II. BEATI AMBROSII DE PATRIARCHIS.' Parisiacus 11624 in libro de Ioseph hanc praebet inscriptionem: 'INCIPIT EIUSDEM LIBER PRIMVS DE IOSEPH', sequitur libellus de benedictionibus patriarcharum inscriptione non adiecta. adde quod in catalogo bybliothecae monasterii Laureshamensis saeculo decimo scripto hi libelli uno indiculo 'de patriarchis libri II' comprehenduntur (cf. Becker Cat. bibl. ant. 37, 292).

[1]) habiti sunt aut ipsa pascae hebdomade aut ea iam transacta in usum eorum qui fonte sacro lustrati erant.

librorum numerum efficere uolumus, statuendum est Cassiodorum tertio libro, quo de Isaac expositum esse dixit, adiunxisse libellum de bono mortis, qui tamquam huius altera pars est, duos libros de Iacob, denique opusculum de Ioseph cum eo, quod nunc de benedictionibus patriarcharum uocatur, coniunctum.[1]) cum igitur certum esse uideatur Cassiodorum in computando duos libros de Iacob quinto et sexto loco posuisse, eandem quoque rationem eum in libris de Abraham numerandis amplexum esse atque ea quae in exordio libri de Ioseph leguntur secutum libellum de Noe a corpore illo, quod patriarcharum nomine significauit, seclusisse probabile est. quodsi c. 6 dicit: 'nam sanctus Ambrosius in libro patriarcharum, ubi de persona Ioseph ipse loquitur, secundum librum Macchabaeorum exempli causa commemorauit', legentes ad sectiones 41 et 42 libri alterius de Iacob delegat, quibus Macchabaeorum laudatio adnexa est. sed mirum sane est eum hoc loco scripsisse 'in libro patriarcharum', cum paulo ante c. 5 accuratius numerum libri uerbis 'in libro tertio patriarcharum' iudicauerit, neque ueri simile eum corpus illud libri nomine designauisse. quam ob rem consentaneum esse uidetur 'sexto', quod numero VI scriptum erat, post 'in' excidisse. his igitur expositis iam ad quaestionem quam tractamus expediendam reuersis nobis de opusculo, quod de Cain et Abel inscribitur, agendum est. quod eandem fere sortem quam liber de Ioseph expertum est pessime in duos libros diuisum. qua in re is qui hanc diuisionem instituit disputationis tenorem temere interrupit neque id curauit, ut et libri prioris exitus et alterius exordium apte conformarentur.[2]) utrum autem opusculum de Cain et Abel e sermonibus conflatum sit an iam primitus in legentium usum compositum, certis argumentis prolatis diiudicari non potest. adsurgit sane hic illic oratio neque

[1]) uix enim ueri simile est eum duos de Iacob libros tamquam unum numerauisse et libellum de benedictionibus patriarcharum tamquam peculiarem iuxta illum quo de Ioseph agitur posuisse.

[2]) cf. quae de hac re disputauerunt Maurini uol. I p. 182.

deest color ille atque ornatus, quibus in sermonibus Ambrosius uti solet, sed id eodem iure argumento libri ad animos commouendos aptissimo explicari potest. tamen mihi quidem et hic libellus ad eandem originem, quam ceteri de quibus modo disputauimus libri habuerunt, referendus esse uidetur. contra in toto libro de paradiso tam aridum ac ieiunum dicendi genus est, ut uix credibile sit eum ex sermonibus in unum corpus consociatis natum esse. adde quod totius libri consilium in haereticorum prauis opinionibus refutandis uersatur, qua de re postea exponemus.

II.

Hac quaestione absoluta de temporibus, quibus libri qui hoc uolumine continentur compositi sunt, disputatio instituenda est. cuius rei fundamenta iecerunt Maurini in praefationibus singulis libris praemissis, retractauit quae ab illis exposita sunt et suppleuit M. Ihm Stud. Ambr. p. 13 sqq. atque Exameron se iam senem conscripsisse testatur Ambrosius 127, 17. quod uerbum non ualde premendum esse adparet, cum senes saepius uiri quinquaginta fere annos nati dicantur. adde quod hoc loco pueri senibus opponuntur. sed cum anno fere CCCLXXXVI ab Ambrosio eum morem institutum esse constet,[1]) ut hymni a populo in ecclesiis cantarentur, atque eius cantus non solum duobus Exameri locis mentio fiat (61, 16 et 75, 7), sed etiam 201, 14 Ambrosii hymnus, qui incipit a uerbis 'aeterne rerum conditor', respiciatur,[2]) certum est hunc librum post annum illum conscriptum esse. deinde obserues quaeso III 1, 3 tranquillum ecclesiae statum describi, quae cotidie haereticis et gentibus adfluentibus crescere et augeri dicatur. quibus rebus omnibus eo perdu-

[1]) cf. Ihm p. 35 et 59.
[2]) cf. Ebert Allg. Gesch. der Litt. des Mitt. im Abendl. I² 153.

cimur, ut hunc librum intra annos fere CCCLXXXVI et CCCLXXXX ortum esse statuamus. meminit eius Ambrosius duobus epistularum locis 43, 1 [1]) et 45, 1. [2]) sed cum his epistulis temporis, quo scriptae sunt, nota non insit, nihil inde lucramur ad quaestionem de qua agitur expediendam. immo ex eis quae modo disputauimus lux quaedam adfulget nobis in tempus quo epistulae illae scriptae sunt inquirentibus; utramque enim paulo post Exameron editum scriptam esse probabile est. neque maioris momenti est quod hoc opus post librum de Noe confectum esse intellegitur ex Ex. VI c. 9, quo loco sine dubio Ambrosius ea respexit quae iam antea in illius libri cc. 7 et 8 de corporis humani fabrica disputauerat; nam hunc locum ante illum Exameri scriptum esse nemo puto negabit. ceterum silentio non transmittam quod scite obseruauerunt Maurini ieiunium diebus quibus sermones illi de Genesis capite primo habiti sunt celebratum, cuius mentio fit 59, 6 et 203, 12, non aliud fuisse uideri quam quadragesimae exeuntis; eo enim tempore populum iam mane ad ecclesiam confluxisse neque nisi post solis occasum discessisse. atque aptissime contulerunt ea quae in epistula ad Marcellinam sororem — uicesima est in Maurinorum editione ac scripta anno CCCLXXXV — Ambrosius narrauit; tum enim eodem modo populum mane conuenisse totumque diem in ecclesia transegisse, tum fuisse dies, quibus, ut ait Ambrosius in huius epistulae sectione 28, in ecclesia paenitentia relaxaretur — uides conuenire ea quae in Examero 203, 6 leguntur: 'tempus est, quo celebratur indulgentia peccatorum' —, tum lectum esse Ionae librum (epist. XX s. 25), quod itidem ante sermones VII et VIII habitos factum esse Ambrosius 168, 18 et 203, 22 testatur. atque sollemnes dies pascales eo tempore, quo Ambrosius has orationes habuit, institisse edocemur uerbis 203, 10 'adproperet Iesu domini passio' et 21 'ad corpus Iesu conueniant aquilae peccatorum

[1]) 'Moueri te insinuasti mihi lecto Ἑξαημέρῳ, quod ipse scripsi'.
[2]) 'Lecto Examero utrum Paradisum subtexuerim requirendum putasti'.

ablutione renouata'. primus igitur et alter sermo primo eius hebdomadis die recitati sunt, nonus die sexto ante dominicam.

Libellum de paradiso Ambrosius in epistula ad Sabinum missa (45, 1) se iam dudum scripsisse nondum ueteranum sacerdotem adfirmat. quibus in uerbis 'iam dudum' refertur ad tempus, quod inter huius libri et Exameri editionem intercessit. simul edocemur libellum, cum ab Ambrosio in publicum datum esset, non ad multorum hominum notitiam peruenisse. certe Sabinus ex epistula demum illa comperit Ambrosium eam rem libro singulari illustrauisse. scriptum autem esse hunc libellum ante opusculum de Cain et Abel colligitur ex eis quae in huius opusculi prooemio leguntur: 'de paradiso in superioribus pro captu nostro ut potuimus quod dominus infudit, sensus inuenit digessimus'. nec minus, cum Ambrosius in libri alterius de Abraham exordio 564, 14 nos ad ea reuocet quae in libelli de paradiso sectione 11 exposita sunt, exploratum est hunc illum tempore praecessisse. iam si ea quae in prooemio libri de Cain et Abel scripta sunt inspicimus, patet Ambrosium libello de paradiso absoluto continuo eum quo de fratribus illis geminis expositurus erat adgressum esse. simul ex eis quae in libro de incarnationis dominicae sacramento (sect. 2) leguntur: 'itaque ad istos qui propositi sunt deflectamus agricolas', quibus Cain et Abel significantur, bene coniecerunt Maurini eum quo tempore hunc librum elaborabat — hoc est intra annos CCCLXXX et CCCLXXXIII — opusculum illud in manibus habuisse. denique idem animaduerterunt eis quae extant in libelli de benedictionibus patriarcharum sectione 55 'omne enim sanctum primogenitum, sicut alibi demonstrauimus' respici quae in libri alterius de Cain et Abel sectionibus 7. 8. 13 disputata sunt.

Opusculum de Noe se composuisse Ambrosius testatus est ea aetate, qua maximis grauissimisque sollicitudinibus premebatur. qua de re in exordio haec dixit: 'dignum est ut nos quoque eum (Noe) describamus ad imitationem omnium et

requiescamus in eo ab omni istius mundi sollicitudine, quam cottidie diuersis exagitationibus sustinemus. pudet filiis superuiuere, taedet, cum tot aduersa audiamus carissimorum, lucem hanc carpere: ipsarum ecclesiarum diuersos fluctus tempestatesque uel praesentes subire uel recipere animo quis tam fortis ut patienter ferat'? et paulo post (414, 8) haec adiecit: 'requiescamus etiam ab omni cura terrenae conuersationis, quae corpus nostrum atque animam frequentibus uexat doloribus uitamque adterit'. certe non de barbarorum irruptione ac prouinciarum aliquot imperii Romani deuastatione, quae facta est Ualente uicto quamque secutae sunt pestilentia ac fames, hoc loco potissimum agitur, id quod Maurini statuerunt, sed quamquam malorum illorum memoriam animo repetere potuit Ambrosius, tamen ea quae de ecclesiarum turbatione aut iam facta aut modo imminente dicuntur quam maxime urguenda esse uidentur. itaque cum liber de Noe scriptus sit post eum quo de Cain et Abel agitur — conferas quae de Abraham I 1, 1 leguntur: 'quoniam per ordinem huius quoque patriarchae gesta considerare animum subiit'—, ad annos CCCLXXXIII et CCCLXXXIIII reuocamur, qui maximis calamitatibus insignes fuerunt, caede Gratiani, fame et inopia, quibus Italia atque in primis urbs uexabatur, denique controuersiis atque altercationibus ex prauis Priscillianistarum opinionibus natis. atque iam imminebat ecclesiae ab Arianis infestatio, quae mox anno CCCLXXXV Iustina Ualentiniani iunioris matre instigante in grauissimam persecutionem erupit. qua cum re conuenit quod librum de Noe ante opus de officiis ministrorum scriptum esse comprobatur loco de off. I 18, 78, quo ad libri de Noe sectionem 24 delegamur. opus autem illud editum esse post annum CCCLXXXVI duobus eius locis edocemur, I 18, 72 et II 29, 150 sq.

Postquam de Noe historia exposuit Ambrosius, iam ceterorum patriarcharum res gestas serie continua enarrare adgressus est. unde libros de Abraham Isaac Iacob Ioseph eo qui est in sacra scriptura ordine inter se excepisse manifestum est. patet autem id potissimum agi, ut quo tempore libellus

de Ioseph confectus sit eruatur. qua in re expedienda eo adiuuamur quod Ambrosius, cum de duobus regis Pharaonis eunuchis (cf. Gen. 40, 2) disseruit, tribus locis suae aetatis spadonem eiusque sortem quodam modo cum sorte alterius eunuchi comparandam significauit. etenim 6, 30 haec legimus: 'alterius somnium (cf. Gen. 40, 16 sqq.) non libet dicere. meministis certe uerborum meorum, quod etiam tunc refugerim eius interpretationem in eo, cuius exitum refugio, mortem horresco', deinde s. 33: 'et factum est inquit post biennium' (cf. Gen. 41, 1). mentior de hoc nostri spadonis tempore, nisi et dies conuenit . . . sed cito hunc locum praetereat dolor, ne ipsa commemoratione crudescat; ne ipsius quidem sermonis mei meminisse delectat, quem tunc temporis uel effuderit dolor uel extorserit ecclesiae contumelia', denique s. 35: 'et Doec praepositus erat et praepositus regis animalium ad disciplinam mulorum, hoc est spadonum animalium. hic quoque sacerdotem domini detulit et regem fraude conmouit in sacerdotis periculum et hic Syrus erat. num mentior, quando et patria et facta conueniunt? Aman quoque cubiculo regis et ipse praepositus, dum inuadere ecclesias domini inproba temeritate contendit populumque fidelem spoliare ac persequi, grauibus sacrilegia suppliciis expendit'. quem autem hominem his locis significauerit Ambrosius, epistula quam ad Marcellinam sororem anno CCCLXXXV paulo post diem Iouis ante pascam [1]) scripsit nos edoceri iam supra diximus. ibi enim (s. 28) postquam de imperatoris Ualentiniani iunioris mandatis quoque modo se eius notarius comitesque gessissent exposuit, haec addidit: 'denique etiam speciali expressione Calligonus praepositus cubiculi mihi mandare ausus est: 'me uiuo tu contemnis Ualentinianum? caput tibi tollo'. respondi: 'deus permittat tibi ut impleas quod minaris. ego patiar quod episcopi, tu facies quod spadonis."' hunc igitur Calligonum, hominem ex Syria oriundum, qui praepositus cubiculi Ualentiniani iunioris fuit, quia quamquam spado stupri consuetudinem cum

[1]) cf. Ihm p. 44.

meretrice habuit, eius confessione conuictum gladio ultore punitum esse rettulit Augustinus contra Iul. Pelag. VI 14, 41. quod factum esse biennio post quam contumeliam illam in Ambrosium effudit atque ipso die redeunte ex eis quae supra adscripsimus manifestum est. simul in huius libri parte, quae uulgo de benedictionibus patriarcharum inscribitur, c. 4 s. 21 mentio inicitur tractatus in euangelium Lucae (cf. III 41), quem annis CCCLXXXVI et CCCLXXXVII compositum esse constat.[1]) iam uero cum loco libelli de Isaac 654, 18 diserte ad expositionem psalmi CXVIII (2, 32 sqq.) reuocemur, quam ante annum CCCLXXXVII uel CCCLXXXVIII absolutam non esse omnes consentiunt[2]), uix a uero aberrabis, si suspicaberis librum de Ioseph anno fere CCCLXXXVIIII uel CCCLXXXX in lucem emissum esse. quodsi in libro de Noe Ambrosius de tempestatibus queritur, quibus tum ecclesia conflictabatur, contra in libello de Isaac 4, 37 plenam ea aetate, qua in hoc conficiendo occupatus erat, in ecclesia tranquillitatem fuisse dicit. occubuisse igitur tunc Maximus uidetur, qui mense Iulio aut Augusto anni CCCLXXXVIII apud Aquileiam a Theodosio deuictus est. utrum denique libri de Iacob ante an post opus de officiis ministrorum[3]) conscripti sint, cum et in libro altero de Iacob ultimo et libri primi de officiis c. 41 s. 202 sqq. Macchabaeorum laudes celebrentur, pro certo diiudicari nequit. tamen mihi ut Ihmio[4]) probabile esse uidetur libros de Iacob tempore praecessisse. quod ut statuam, maxime moueor eis quae de off. I 41, 202 leguntur cum eis quae de Iacob II 11, 48 exposita sunt collatis. unde patet Ambrosium ex amplissima quae loco altero continetur descriptione pauca libauisse. atque eodem modo, ut exemplum proferam, quae uberius explicata sunt de Noe 8, 24 coartata habes Ex. VI 9, 72.[5]) itaque ut summam eorum quae

[1]) cf. Ihm p. 24.
[2]) cf. Ihm p. 24.
[3]) compositum post annum CCCLXXXVI; cf. Ihm p. 26 sq.
[4]) p. 16 adn. 27.
[5]) nullius momenti ad quaestionem de horum librorum temporibus

disputauimus faciamus, opusculum de Noe confectum esse uidetur anno CCCLXXXIIII, deinde annorum fere trium spatio interiecto secuti sunt libri de Abraham, de Isaac, de bono mortis, de Iacob, de Ioseph intra biennium uel triennium conscripti. quibus inter se coniunctis postea corpus effectum est de patriarchis inscriptum, quod iam Cassiodori aetate usu receptum fuisse ex eis quae supra exposuimus colligitur. atque huius extat uestigium aliquod in codicibus, in quibus certe libri de Isaac de bono mortis de Iacob interposito post alterum libello de fuga saeculi consociati leguntur. in aliis his praemissum inuenies librum priorem de Abraham, adjunctos libellos de Ioseph et de benedictionibus patriarcharum.

III.

Sed iam ad aliam rem expediendam nos accingamus, ut de librorum qui hoc uolumine continentur compositione et de fontibus quibus Ambrosius usus est exponatur. atque ut ordinem usu receptum sequamur, de eo opere, quod primum locum obtinet, ante omnia animaduertendum est id in libris quibus continetur omnibus Exameron inscribi. Exameron igitur, non Hexaemeron, si quid libris tribuendum est, id uocauisse uidetur Ambrosius, quamquam Basilium forma Ἑξαήμερον usum esse ea quae in codicibus ueluti Parisiaco gr. 1753, quem ipse contuli, praemissa sunt testantur: Βασιλείου ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας εἰς τὴν Ἑξαήμερον ὁμιλία α'.[1]). Basilium se imitatum esse in hoc opere conscribendo nullo loco dixit Ambrosius neque eius ullam mentionem

expediendam sunt ea quae de Abraham 527, 15 et 564, 14 leguntur, quibus ad libri alterius de excessu fratris sect. 96 (decessit autem ille a. CCCLXXVIIII, cf. Ihm p. 37) et libri de paradiso sect. 11 reicimur.

[1]) epist. 43, 1 in codicibus legitur ΕΞΑΗΜΕΡω, epist. 45, 1 'Examero' et 'Exameron'.

iniecit, sed rem adfirmauit Hieronymus epist. 84, 7 (XXII 749 *M.*), quo loco haec refert: 'nuper Ambrosius sic Hexaemeron illius (Origenis) compilauit, ut magis Hippolyti sententias Basiliique sequeretur'. quibus in uerbis nescio an urguendum sit uerbum 'compilauit' ita ut non satis bene de hoc opere Hieronymus existimauisse uideatur. certe in libri de uiris illustribus c. 123 non omnia sibi Ambrosii scripta probari significauit his uerbis: 'de quo (Ambrosium dicit), quia superest, meum iudicium subtraham, ne in alterutram partem aut adulatio in me reprehendatur aut ueritas'. neque a ueri specie abhorret quod Rufinus Apol. in Hier. II 22 sq. (XXI 601 *M.*) tradit, eis quae Hieronymus in praefatione de homiliis in Lucam ad Paulam et Eustochium scripserit de commentario quodam in Lucam, quem illae in uerbis ludere, in sententiis dormitare dixerant, Ambrosii tractatum de euangelio secundum Lucam significari. num uero recte dixerit Hieronymus Ambrosium Origenis Hexaemeron, hoc est Commentarios in Genesim, quorum paucae nunc reliquiae extant,[1]) compilauisse profecto dubitari potest. immo Basilii, cuius sententias tantum eum magis secutum esse Hieronymus refert, opus expilauit ita ut plerumque eius dispositionem sequeretur, multa isdem fere uerbis redderet, longe plura maiore usus uerborum ambitu exprimeret, denique in uniuersum interpretis potius quam scriptoris munere fungeretur.[2]) cum igitur maxima certe ex parte quae hoc opere continentur ad ipsum Basilium uel alios, de quibus mox dicturi sumus, reuocare possimus, iam patet Ambrosium non multa ex Origine sumpsisse atque Hieronymum parum diligenter uel etiam inique

[1]) cf. Harnack 'Die Ueberl. und der Best. der altchr. Litt.' I 343 et Patr. Gr. XII 45 sqq. (*M.*).

[2]) cf. libros Th. Foersteri 'Ambrosius Bischof von Mailand' Hal. Sax. 1884, p. 117 sqq. et I. Kellneri 'Der heilige Ambrosius als Erklärer des alten Testamentes' Ratisbonae 1893, p. 79 sqq. quae ex Basilio sumpta sunt omnia significaui paginis editionis Migneanae indicatis (Patr. Gr. XXVIIII 3), sed cum ea turpissimis operarum mendis inquinata sit, editionis a I. Garnerio curatae quoque paginas adnotatas habes.

de hoc libro iudicauisse. recte animaduertit Foerster p. 115 sq. quaedam eorum quae VI 7, 41 et 44 sq. disputantur cum Origenis sententiis (cf. in Gen. hom. I 13: Patr. Gr. XII 155 sqq. *M.*) conuenire. quodsi porro Ambrosius de Abrah. II 8, 54 Origenem uituperat, quod philosophorum commenta secutus planetarum motu harmoniam suauissimi illius soni caelestis effici adseruerit, non sane improbabile est Origenem de ea re in Hexaemero exposuisse. unde fortasse suspicari licet Ambrosium quoque Ex. II 2, 6 et 7, quo loco illam de sphaerarum harmonia opinionem explosit, Origenem respexisse, quamquam quae ibi extant fere omnia ad Basilium Hex. III 3 et Ciceronem de re publica VI 17 sqq. redire manifestum est. denique quae ab Ambrosio Ex. IIII 4 exposita sunt multis locis conspirant ita cum eis quae apud Procopium Gazaeum Patr. Gr. LXXXVII 92 sq. *M.* leguntur, ut colligere liceat utramque disputationem ex communi fonte, Origenem dico, fluxisse.[1]) iam quod ad Hippolytum adtinet, cum eius commentarius in Hexaemeron[2]) ab Hieronymo de uir. ill. c. 61 commemoratus ad nostram memoriam non peruenerit, nihil statuere licet nisi id quod Ambrosius in sermone primo compluribus locis eius Philosophumena, de quibus uide quae exposuit H. Diels Doxographorum Graecorum p. 144 sqq., in usum suum conuertit.[3]) praeter Hexaemeron Basilii quoque homiliam eius, quae inscribitur εἰς τὸ Πρόσεχε σαυτῷ[4]), sed ea tantum quae capite tertio huius sermonis continentur Ex. VI 7, 42 adhibuit. mirum sane fuisset, si Ambrosius, utpote qui studiosissime Philonem lectitaret, hunc philosophum

[1]) cf. P. Wendland 'Philos Schrift über die Vorsehung' Berolini 1892, p. 26 sqq. adde L. Cohn 'Zur indirecten Ueberlieferung Philo's und der älteren Kirchenväter (Jahrb. für prot. Theol. XVIII 3).

[2]) cf. A. Harnack 'Die Ueberlieferung uud der Bestand der altchristl. Litt.' I 627 adn. 22.

[3]) cf, 3. 4; 4, 2 et 5; 18, 14. quamquam quin etiam compendia talia, qualibus Hippolytus usus est, Ambrosio ad manum fuerint minime dubito. qua de re postea occasione data exponam.

[4]) cf. Patr. Gr. XXXI 197 *M.* (II 16 *G.*)

in Examero non respexisset. ac re uera inueniuntur si non multa, at tamen aliquot uestigia, quibus edocemur hic illic Philonis libros de opificio mundi,[1]) de aeternitate mundi,[2]) de prouidentia,[3]) de uita Moysis[4]) ei ante oculos uersatos esse. his adde eiusdem librum, qui teste Eusebio Hist. eccl. II 18 Ἀλέξανδρος ἢ περὶ τοῦ λόγον ἔχειν τὰ ἄλογα ζῷα inscribitur; nam ex hoc quoque in naturis animalium describendis Ambrosius quaedam hausisse uidetur.[5]) deinde, qua de re me Henricus filius edocuit, bis ad orationem exornandam locos ex altercatione Hadriani et Epicteti siue potius Secundi philosophi (cf. Mullach Fragm. phil. Graec. I 518) intexuit, 74, 2 et 6, ubi maris pulchritudo describitur, et 111, 21 sq., ubi solis laudes celebrantur. ter ex Xenophontis Comm. Socratis l. I c. 4 locos mutuatus est (165, 3; 249, 14; 259, 7), quod caput adulescens ita diligenter legisse uidetur, ut totum memoriter complecteretur. sed exciderat ex eius mente auctoris ipsius memoria, id quod adparet ex eis quae in libro de Noe 8, 24 leguntur. cum enim ibi Philonem Quaest. in Gen. II 6 secutus eundem quem Ex. VI 9, 72 adhibuit locum commemorauisset, Philonis uerbis Σωκράτης φησί deceptus ea Socratem in quodam Platonis libro proferre opinatus est. Ciceronem autem quam studiose lectitauerit multi loci, quibus uerbis

[1]) u. p. 231, 21 quo loco aperte Philo impugnatur; cf. Foerster p. 291, adn. 23. cum Philo saepius binis uel etiam pluribus locis easdem res tractauerit, nonnumquam sane dubitari potest quem locum re uera Ambrosius respexerit. ceterum hic addam me in Philonis locis significandis sectiones quae in E. Richteri editione leguntur indicauisse paginis simul uersibusque editionis Mangeianae adpositis. deinde, ubi editionis a Leopoldo Cohn et Paulo Wendland paratae uolumen primum in manus uenit — tum autem iam non paucae primae partis plagulae et multo plures etiam alterius typis exscriptae erant —, huius paginas et uersus indicaui. uolumen uero alterum utroque demum tomo editionis meae fere absoluto accepi.

[2]) cf. 4, 5.

[3]) cf. 119, 9 et 126, 5.

[4]) cf. 5, 10.

[5]) 212, 23; 219, 3; 222, 8.

eius accitis tamquam luminibus orationem distinxit, documento sunt. hos igitur, ut breuitati consulerem, infra paginarum uersuumque numeris adlatis librorumque indicibus adiectis congessi.[1]) unum tantum accuratius tractabo, ea dico quae p. 68, 10 leguntur. patet hic Timaeum Platonis p. 24 sqq. significari, uerum scriptor forensis, quem Ambrosius commemorat, non Plato est, sed Cicero, qui Platonis Timaeum interpretatus est. quam ob rem haec uerba inter Ciceronis fragmenta recipienda esse puto. quodsi Foerster p. 100 eximiam in Ambrosio rerum naturalium scientiam fuisse censet,[2]) meo sane iudicio in errore uersatur. ne id quidem concedam Ambrosium scriptores Latinos, qui in rebus naturalibus explicandis maxime excelluerunt, omnes legisse. ueluti num Plinii Naturali historiae uel aliquod studium impenderit quam maxime dubito.[3]) uix enim ullo Examerì loco, cum de eisdem rebus agitur, eadem quibus Plinius usus est uerba recurrunt. plurima quae ad rerum naturas describendas pertinent ex Basilio, pauca ex ea quam uita cotidiana suppeditat cognitione hausit, cetera fere omnia ad unum auctorem referenda sunt, Suetonium, et ad unum opus, Prata Suetonii, de quibus luculente exposuit A. Reifferscheid in C. Suetonii Tranquilli praeter Caesarum libros reliquiarum editione p. 426 sqq. is igitur p. 254 et 443 Giraldi Cambrensis in itinerario Cambriae I 7 usus testimonio comprobauit historiunculam Ex. VI 4, 24 narratam de cane, qui Antiochiae domini caedem ultus est, redire ad Suetonii librum, qui de animantium naturis inscri-

[1]) 4, 2; 44, 14 (Acad.); 6, 13; 119, 9 (de fin.); 79, 12 (Tusc.); 249, 14; 250, 19; 251, 2; 254, 14; 255, 4 (de nat. deor.); 92, 4; 93, 17; 94, 14 et 20 (de sen.); 45, 8 et 24; 46, 1 (de re publ.); 146, 13 (de off. I 97 = Attii Atrei fr. 14 *R.*); 182, 7 (pro Mil.).

[2]) eandem sententiam profert Kellner p. 83.

[3]) itaque si, ubi eaedem res et a Plinio et ab Ambrosio narrantur, infra Plinii locos adposui, non id uolui significare, Ambrosium a Plinio pendere, sed hunc ac nonnumquam alios quoque scriptores, ueluti Aristotelem, propterea commemoraui, ut de fontibus, ex quibus Suetonius sua haurire potuit, iudicium facere liceret. id quod iam ex siglo *cf.*, quo eis locis usus sum, colligitur.

bitur, id est ad Pratorum librum decimum. idem p. 442 sq. haud inepte suspicatus est ea quae de sole Ambrosius dixit 53, 2 'unde frequenter et solem uidemus madidum atque rorantem' et in addendis p. XVIII originationem uerbi 'caelum', quae Ex. II 4, 15 (sqq.) profertur, ex eodem Suetonii opere manauisse. non sane nego Ambrosium alios quoque auctores in rebus naturalibus illustrandis adhibuisse — nam eum Philonis libro usum esse ipse paulo ante adnotaui — sed certe non multos respexit ac magis poetas quam rerum naturae inquisitores. etenim in apibus describendis (V c. 21) eum Uergilium, quem totum memoriter comprehensum mente tenebat et cuius splendidis uerbis intextis in primis in hoc opere orationi suae nitorem impertire studuit, permultis locis imitatum esse non est quod accuratius exponam.[1]) in narratione de Phoenice aue (V 23, 79) obuersatum esse ei Lactantii carmen statuerat S. Brandt, qui de carmine illo Mus. Rhen. XXXXVII 390 sqq. disputauit. nunc autem nos edocuit G. Sanday hanc narrationem ac simul ea quae Ambrosius Expos. psalmi CXVIII s. 10 s. 13 de eadem aue rettulit ex interpretatione Latina prioris epistulae Clementis desumpta esse. confer quae de hac re disseruit A. Harnack Act. acad. Berol. a. 1894 p. 605 sqq.[2])

[1]) si apium descriptionis rationem non habemus, locis plus centum Exameri imitatio Uergiliana — de qua confer utilissimam Ihmii disputationem p. 83 sqq. — conspicitur, Ouidianae pauca sunt et tenuia uestigia. hoc loco addam locos aliquot Uergilianos a Carolo Weyman in censura uoluminis prioris huius partis (cf. Lit. Centralbl. a. 1897, p. 688) indicatos: p. 21, 25 Aen. VI 730; p. 24, 1 Aen. I 301 VI 19; p. 27, 21 Aen. V 11; p. 61, 9 Georg. I 378; p. 75, 6 Georg. II 462; p. 199, 11 Ecl. VIII 88 Georg. III 467; p. 215, 18 Aen. XI 548; p. 218, 17 Aen. III 46 XII 284; p. 244, 17 Aen. VIII 421.

[2]) Clementis locum, ut legentibus interpretationem cum Ambrosii uerbis facile comparare liceat, adponam: c. 25 'uideamus et hanc rem miram, quae fit in regione orientis in loco Arabiae. auis enim quae uocatur fenix et est unica, haec uiuit annis D. quae cum appropiauerit finis mortis eius, facit sibi thecam de ture et myrra et ceteris odoribus et (fortasse: 'et ut') impletum scit esse sibi tempus uitae, ibi intrat et moritur. et de umore carnis eius nascitur uermis, qui ibi enutritur et tempore suo fit pinnatus in auem qualis ante fuerat.' memorabile est uerbum

quin uero V 12, 39, ubi de animalium, in primis auium uocibus locutus est Ambrosius, carmen de philomela (Anth. lat. 762 R.) ante oculos habuerit, nemo puto dubitabit. unde autem ea deprompserit quae VI 4, 21 de fraude refert, qua tigris, dum furore plena catulorum suorum raptorem insequitur, callide decipitur, utrum Suetonio an poeta quodam usus sit, explorari non potest. id quidem certum est eius rei praeter hunc locum apud solum Claudianum de raptu Proserp. III 263 sqq. mentionem fieri. neque a ueri specie abhorret Claudianum haec ex Ambrosio sumpsisse. conferas quaeso quae apud hunc leguntur 217, 19 'imagine sui luditur', 23 'retardat', 218, 2 'cassam uersat imaginem' cum Claudiani uerbis u. 268 'tardatur imagine formae'. adde quod eundem in carmine de Phoenice descriptionem illam, quae Expos. psalmi CXVIII s. 19 s. 13 continetur, respexisse probabile est. haec igitur sufficiant; nam non meum esse puto exponere qualem sacrae scripturae interpretem uel uerbi diuini praeconem Ambrosius se et in Examero et in ceteris quae hoc uolumen complectitur operibus praebuerit, qua de re Foersteri et Kellneri libros inspicias. splendescit sane in his sermonibus Ambrosii ingenium oratorium, ubertas in dicendo, uerborum copia, animus humanitatis plenus, splendescit illa qua abunde instructus erat facultas poetica atque ille quo uigebat naturae pulchritudinis sensus, in quo declarando florida ei eloquentia suppetebat.[1]) mirum profecto est hoc opus ab Augustino, qui totiens Ambrosii libros maximis laudibus extulit, nullo loco commemorari. Hieronymum uno loco[2]) eius mentionem fecisse, sed ita, ut certe laudi non indulgeret, supra diximus. neque ex Ambrosii epistulis ad Horontianum et Sabinum missis

'reparatur' apud Ambrosium 197, 8 cum eo quod Ausonius XXXII 6 *S.* de phoenice dixit 'reparabilis ales' conuenire.

[1]) quamquam uel in hac re multa ad ipsum Basilium redeunt; cf. A. Humboldtii liber qui inscribitur Kosmos uol. II p. 29 ed. a. 1847.

[2]) respexit fortasse hoc opus quoque in epist. 112, 20 (XX 929 *M.*) ad Augustinum missa, qua Ambrosium in quibusdam Origenem secutum esse dixit.

(43, 1 et 45, 1) quo modo illi eo libro lecto adfecti sint compertum habemus, nisi forte ex eo quod posterior ex Ambrosio quaesiuit num Examero librum de paradiso subtexuisset concludere licet opus illud ei probatum esse. Cassiodori locum supra adtulimus. deinde Isidorus permultos Exameri locos aut indicato auctoris nomine aut tacite in libellum de natura rerum recepit [1]) et Baeda in Hexaemeri sui exordio nonnullos respexit. utriusque locos qui huc pertinent in commentario infra adposui, ex ceteris autem qui Ambrosii opus exscripserunt, [2]) ne nimia mole adnotatio obrueretur, hunc uel illum tantum nominaui; nihil enim ad rem criticam administrandam eorum testimonia conferunt. [3])

[1]) usus sum editione, quam curauit G. Becker.

[2]) de Ambrosii in Claudii Marii Uictoris Alethia imitatione Examero respecto exposuit H. Maurer in dissertatione quae inscribitur 'De exemplis quae Cl. M. U. in A. secutus sit' Marpurgi Cattorum a. MDCCCLXXXXVI in lucem emissa p. 13—53. apertae insunt imitationes locorum quorundam Exameri librorumque de Abraham et Ioseph in distichis s. Ambrosii quae olim in basilica Ambrosiana scripta erant a F. Iureto primo editis; cf. dist. 4, 2 et de Abr. I 92 (563, 1), dist. 8, 2 et de Ios. 15 (II 82, 21), dist. 10 et de Ios. 20 et 23 (86, 8 sq.; 89, 4), dist. 12 et de Abr. I 74 (550, 17), dist. 13 et de Abr. I 35 et 37 (529, 12; 530, 18), dist. 21 Ex. V 35 (168, 19). sed de his titulis accuratius in tomo VIII huius editionis disputabitur; nunc uide libellum, qui inscribitur 'Die Ambrosianischen Tituli', Romae a 1896 a Sebastiano Merkle compositum.

[3]) sed ne quis fortasse me uituperet quod locorum in decreto magistri Gratiani adlatorum nullam rationem habuerim, hoc loco utar ad indicem eorum proponendum. nam sane operae pretium esse uidetur eos enotare, ut iis qui librum illum euoluunt facilis huius editionis usus paretur. ac simul addam numeros paginarum editionis ab Aemilio Friedberg curatae cancellis inclusos, qua re non exiguum opinor legentibus adiumentum adferetur. C. 15 qu. 1 c. 6 [747 sq.]: Ex. I 8, 31 p. 32, 14 *illa* . . . 33, 10 *numerauerit* — C. 32 qu. 5 c. 17 [1137] Ex. V 7, 18 p. 153, 25 *horrendus* . . . 154, 7 *exequeris* — C. 33 qu. 5 c. 18 [1255]: Ex. V 7, 18 p. 153, 23 *Adam* . . . 25 *labatur* — D. 2 c. 35 de pen. [1200]: Ex. VI 7, 42 p. 233, 26 *illa* . . . 234, 6 *deposuit* — D. 40 c. 9 [147]: de parad. 4, 24 p. 280, 13 *illud* . . . 18 *inferior inuenitur* — C. 11 qu. 3 c. 92 [669] de parad. 6, 30 p. 286, 23 *non* . . . 24 *praecepto* (cetera de suis dedit collector) — C. 33 qu. 5 c. 20 [1256] de parad. 10, 48 p. 306, 1

nec illud . . . 8 *facultatem* — C. 3 qu. 9 c. 17 [533]: de parad. 12, 56 p. 315, 5 *pura* . . . 9 *addendum est* — D. 2 c. 39 de pen. [1200]: de parad. 13, 63 p. 322, 20 *ut cognouerunt* . . . 22 *uirtutum integumento* — D. 1 c. 38 de pen. [1167]: de parad. 14, 71 p. 329, 15 *non potest* . . . 16 *confessus* — D. 1 c. 47 de pen. [1169]: de parad. 14, 71 p. 328, 20 *serpens* . . . 329, 9 *flagellari* — C. 15, 1, 11 (749): de Cain et Abel II, 4, 15 p. 391, 18 *nec is* . . . 392, 4 *tempus* — C. 32 qu. 1 c. 9 [1117]: de Cain et Abel II 4, 15 p. 392, 4 *cum renunciatur* . . . 7 *copulatur* — D. 1 c. 51 de pen. [1170 sq.]: de Cain et Abel II 4, 15 p. 391, 5 sqq. (repetuntur Ambrosii sententiae uerbis aliquot seruatis) — C. 23 qu. 5 c. 25 [938]: de Abrah. I 3, 17 p. 514, 15 *dicat aliquis* . . . 515, 5 *ualde* — C. 32 qu. 4 c. 3 [1128]: de Abrah. I 4, 23 p. 517, 24 *dixit Sara*... 518, 7 *damnauerat;* s. 23 sq. p. 518, 21 *habes* . . . 519, 7 *praetexuit* — C. 32 qu. 4 c. 4 [1128]: de Abrah. I 4, 25 p. 519, 20 *nemo*... 24 *crimine;* c. 7, 59 p. 540, 23 *nulli* — 25 *delinquas;* p. 541, 4 *tolerabilior* 18 *consorcium* — C. 15 qu. 1 c. 7 [748; errauit Friedberg in indice] de Abrah. I 6, 57 p. 539, 19 *sane*... 21 *committimus,* p. 539, 24 *nesciunt* ... 540, 3 *dampnantur auctores* — C. 32 qu. 7 c. 12 [1143]: de Abrah. I 6, 52 p. 537, 17 *offerebat* . . . 21 *inuiolabilem* — C. 28 qu. 1 c. 15 [1088]: de Abrah. I 9, 84 p. 555, 19 *caue*... 556, 1 *gratia castitatis est;* p. 556, 4 *si Christiana* . . . 6 *deus* — C. 30 qu. 5 c. 8 [1106]: de Abrah. I 9, 93 p. 563, 4 *nec illud* — 9 *obnuberent* — C. 32 qu. 2 c. 13 [1124]: de Abrah. I 9, 91 p. 561, 5 *honorantur parentes* . . . 562, 12 *uerecundia* (Graeca omissa sunt) — D. 2 c. 38 de pen. [1200]: de Isaac 5, 43 p. 668, 12 *sed nec*... 13 *uestiebat* — D. 2 c. 39 de pen. [1202]: de Isaac 3, 6 p. 646, 4 *fugerat* . . . 7 *adherebat deo* (totum enuntiatum a collectore refictum est) — C. 14 qu. 4 c. 10 [738]: de bono mortis 12, 56 p. 752, 7 sq. *si quis* . . . *uiuit.* iam si tempus quo Gratianus opus suum composuit atque fontes quibus usus est respexeris, ex his excerptis nullum ad rem criticam fructum redundare posse intelleges. adde quod exiguus eorum ambitus plerumque obstat, quominus de codicibus quos adhibuit certam sententiam feramus. id tamen constat excerpta ex Examero ad librum codicibus N similem redire, illa ex libro I de Abraham ad codicem cum Remensi (R) quadam cognatione coniunctum; cf. 517, 26 *filium,* 541, 9 *uxoris,* in primis autem titulum C. 23 qu. 5, 25 [938] praemissum: 'Ambrosius in libro I de patriarchis'. 399, 21 in excerptis legitur *ultioni,* quod B α offerunt, 392, 1 *consecratur,* quod in libris MAA' extat, 541, 11 *ei dns* (sic DXB), quod fortasse recipiendum, 541, 16 *uiolet et,* 562, 11 *quo* (sic TχB), quod tamen scripturae *quod* non praeferam. denique animaduertas quaeso ex libris de Abraham solum priorem commemoratum, opusculi autem de Noe ne uno quidem loco mentionem factam esse, quod conuenit cum eis quae mox disputabuntur.

Librum de paradiso ab Ambrosio, ut ipse ait, nondum ueterano sacerdote conscriptum esse iam supra[1]) diximus. quibus uerbis ille significauisse uidetur non solum multos annos inde ab hoc libro edito usque ad tempus, quo epistulam ad Sabinum misit, praeteriisse, sed etiam se tum nondum satis maturum et exercitatum ad eam rem adgressum esse. quam ob rem quae in epistula illa post decem circiter annos scripta de eadem materia disputantur accurate examinanda sunt eis qui Ambrosii de hoc Genesis capite sententias bene cognoscere uelint. ansam autem huius libri conficiendi ei dederunt sectarum quibus tunc ecclesia agitabatur opiniones, Manicheorum et Marcionistarum atque in primis Apellis, Marcionis discipuli, de quo uide quae exposuit A. Harnack in libro egregio de Apellis gnosi monarchica Lipsiae a. 1874 emisso. is enim cum opere amplissimo, quod inscriptum erat Συλλογισμοί, composito id ageret, ut fidem librorum qui ad Moysen referebantur acerrime impugnaret, tomo tricesimo et octauo (cf. 284, 19) Genesis caput alterum eodem modo adgressus est. in huius igitur criminibus redarguendis libri de paradiso capita VI VII VIII uersantur. qua re factum est ut septem operis Apellei fragmenta[2]) ex Ambrosii refutatione eruere atque disputationis tenorem cognoscere liceat. conferas quaeso quae de hac re exposuit Harnack in corporis quod inscribitur 'Texte und Untersuchungen' uol. III fasc. 3 p. 116 sqq. quae autem fuerint argumenta, quibus in refellendo ac demonstrando Ambrosius usus est, explicare non meum esse puto. adeas, si uelis, de hac re Kellnerum p. 89 sqq. et Harnackium. id unum hoc loco addam de Symmachi et Acylae ueteris testamenti interpretatione Ambrosium sectione 27 disputauisse. praeterea obserues quaeso eum iam tum Philonis libros bene cognitos habuisse. atque in hoc libello solo Philonis nomen adtulit uno loco (281, 21), altero (271, 8) eum aperte significauit. adhibuit autem ad hoc opusculum conficiendum

[1]) p. VIII.
[2]) cf. 286, 23; 287, 23; 289, 8; 292, 5; 294, 9; 296, 19; 298, 1.

in primis eius Quaestionum in Genesim librum primum[1]) et libros, qui legum sacrarum allegoriae inscribuntur,[2]) ex quibus permulta eorum quae hoc opusculo continentur fluxerunt. singulis locis respexit aut certe respicere potuit — nam Philonem binis aut pluribus etiam locis eandem rem tractauisse iam supra diximus — libros de opificio mundi,[3]) de posteritate Cain,[4]) de praemiis et poenis,[5]) de Abraham[6]). utrum autem 273, 25 ipsum Platonem an in uniuersum philosophos significauerit plane incertum est. ceterum memorabile est in hoc libello ne uno quidem loco colorem Uergilianum conspicuum esse. quod p. 298, 6 legitur 'immedicabilium uulnerum' non ex Ouidio sumptum est, sed iam tum uulgari consuetudine in hominum ore uersabatur. magni fecit hunc libellum Augustinus, qui eum compluribus operis contra Iulianum Pelagianum scripti locis laudauit: II 5, 13 (cf. III 21, 48); 6, 16; 7, 20.

Libellum de Cain et Abel cum opusculo de paradiso arte cohaerere et argumenta horum librorum testantur et ea quae illius initio leguntur: 'de paradiso in superioribus pro captu nostro, ut potuimus, quod dominus infudit, sensus inuenit digessimus ... nunc ... sequentem adoriamur historiam et ea quae secundum scripturas sunt adnexa diuinas nostro opere prosequamur'. quae uerba Ambrosius tum, cum hunc librum e sermonibus concinnauit, adiecisse uidetur. iam si in

[1]) cf. 266, 25; 267, 8. 10. 16; 273, 22; 274, 3; 275, 16; 276, 9 et 14; 277, 5; 281, 21; 282, 22; 300, 3; 304, 1; 306, 1; 322, 22; 327, 2; 328, 7; 331, 11.

[2]) cf. 266, 16 et 25; 267, 8. 12. 15. 16; 271, 15; 272, 4; 273, 22; 274, 3. 4. 19; 276, 2. 7. 14. 20; 277, 20; 279, 20; 281. 21; 282, 22; 300, 3; 304, 1; 308, 13; 322, 22; 324, 3; 328, 7; 331, 7 et 18; 334, 18.

[3]) cf. 267, 15; 271, 8.

[4]) cf. 266, 25; 277, 19.

[5]) cf. 277, 17.

[6]) cf. 277, 15. ceterum num Ambrosius Basilii de paradiso sermonem (Patr. Gr. XXX 62 *M.* I 347 *G.*) respexerit haud facile diiudices. nonnullis sane locis, si hos libros conferas, similitudo quaedam conspicitur, sed ea non tanta est ut certam sententiam ferre liceat.

libro de paradiso haud pauca ex Philone deprompsit, in hoc, quo illum aperte significat (367, 3),[1] ita eius pressit uestigia, ut numquam fere ab eo discederet. ac re uera quae Tullius ad Atticum (XII 52, 3) scripsit de libris suis ad philosophiam spectantibus, quos tam breui temporis spatio confecit: 'dices: qui talia conscribis? ἀπόγραφα sunt: minore labore fiunt; uerba tantum adfero', ea de hoc aliisque libris suis iure dicere potuit Ambrosius. sententias mutuatus est a Philone, uerba de suo addidit. nonnumquam sane digressiones intexuit librorum diuinorum locis ornatas, praeceptis moralibus refertas, quibus rebus sacerdotis boni officium fideliter expleuit, cetera omnia Philoni debentur. atque in priore huius opusculi parte (I et II c. 1—6) plerumque diligenter secutus est Philonis de sacrificiis Abel et Cain libri[2] sectiones inde a prima usque ad quadragesimam, ita tamen ut non semper eundem in disputando ordinem seruaret. praeterea adhibuit Quaestionum in Genesim libri primi capita 58—64. in altera parte respexit eiusdem libri capita 65—76 et locos aliquot opusculi quod inscribitur: περὶ τοῦ τὸ χεῖρον τῷ κρείττονι ἐπιτίθεσθαι.[3]) utrum autem 339, 10 Ambrosio libri Philoniani de Cherubim sect. 35 an Quaest. in Gen. l. I c. 58 ante oculos uersata sint, cum utroque loco eadem contineantur, uix diiudicari potest.[4] Philonis locos libris eius cum libello Ambrosiano diligenter collatis adnotaui in commentario, qua in re eis usus sum quae C. Siegfried libri qui inscribitur 'Philo von

[1]) designat Philonis uerba de sacr. 18 (I 175, 18 *M.*; I 229, 2 *C.*) ὁ λόγος ἔργον ἦν αὐτοῦ.

[2]) pristinam huius libri formam ipso Ambrosio et Mangeio ducibus restituit P. Wendland (Neu entdeckte Fragmente Philos. Berolini 1891, p. 125, sqq.). sectiones enim libri, qui uulgo in editionibus fertur sic inscriptus 'de mercede meritricis non accipienda in sacrarium' II III IIII inserendae sunt sectioni V libri de sacrificiis Cain et Abel ante uerba τῆς μὲν οὖν περικαλλοῦς simulque delenda uerba δύο γὰρ ἡμῶν . . . ταύτης ἐστὶν ἀρετή initio sectionis alterius, quae in sect. V libri de sacrificiis recurrunt.

[3]) 401, 10; 402, 5; 405, 5 et 7; 406, 6; 408, 3.

[4]) cf. Wendland p. 128 adn. 1.

Alexandria' Ienae a. 1875 emissi p. 372 sqq., Foerster p. 106 sqq., Wendland p. 127 sqq., denique L. Cohn in Philonis editione, in qua locos Ambrosianos infra adiecit, congesserunt. deinde reputes uelim Ambrosium ea quae 350, 14 sqq. et 355, 2 sqq. contra helluones disputauit amplificata sane, sed nonnumquam ipsis uerbis retentis in libri de Helia et ieiunio[1]) cc. 8 (ss. 22 sq. et 25) ac 13 (s. 46) repetiisse, unde suspicari licet etiam tum cum libellum de Cain et Abel composuit eius menti obuersatam esse Basilii de ieiunio homiliam priorem,[2]) quamquam locis libri de Cain et Abel supra commemoratis nulla imitationis Basilii uestigia conspiciuntur. denique neglegendum non est quinquies in hoc opusculo ex locis Uergilianis orationi colorem adscitum esse.[3])

Librum de Noe Augustinus duobus locis[4]) hac inscriptione significat: 'de arca Noe', sed in codice antiquissimo, qui recensionis fundamentum est firmissimum, simpliciter inscribitur 'de Noe' atque sine dubio rectius; nam de arca ipsa nisi in parte eius non agitur. in codicibus aetatis inferioris additum est 'et archa'. facile autem intellegitur, quomodo inscriptio apud Augustinum et additamentum illud in codicibus deterioribus orta sint; nam arca in historia Noe profecto locum primarium obtinet. ceterum praetermittendum non est in codice antiquissimo ante sectionem 13, qua exordium descriptionis arcae continetur, iterum inscriptionem legi atque talem, quali Augustinus usus est: 'de arca Noe'. unde probabile est eiusmodi inscriptionem, quae ad partem tantum pertinebat, ad totum libellum translatam esse. iam quod supra de libro de Cain et Abel diximus Ambrosium Philonis uestigiis ingressum esse, id magis etiam cadit in librum de Noe, quo ille Philonis Quaestionum in Genesim libri primi cc. 87

1) scriptus est hic liber post annum CCCLXXXVI; cf. Ihm p. 19.

2) Patr. Gr. XXXI 163 *M.* (II 1 *G.*).

3) 379, 9 et 16; 386, 5; 389, 13; 394, 9. de sententia 'oculus meretricis laqueus peccatoris' uel 'amatoris' (348, 25) ab Ambrosio totiens repetita uide quae eo loco exposui.

4) contra duas epist. Pelag. IIII 11, 29 contra Iul. Pelag. II 2, 4.

—100 et alterum totum ita expressit, ut nihil de suo nisi uerba addiderit. id quod iam I. Aucher cognouit, qui facetius quam uerius dixit quemadmodum quibusdam Philonem uisum esse alterum Platonem, ita nobis Ambrosium esse Philonem Christianum.[1]) itaque si 421, 22 legitur: 'alii habent', nemo nisi Philo significatur (cf. Quaest. in Gen. I 99 et libri qui inscribitur 'quod deus sit immutabilis' c. 30: I 293, 2 *M.*). praeterea ex libris, quibus legum sacrarum allegoriae explicantur,[2]) et ex libro de somniis[3]) Ambrosius quaedam hausisse uidetur. quodsi 426, 8 sol et luna mundi oculi dicuntur, rursus nobis in memoriam reuocatur illa Hadriani et Secundi altercatio, de qua supra (p. XV) exposuimus. Iliadis l. IIII uersus 299, cuius bis mentio inicitur 415, 2 et 453, 3, fortasse ex Philone sumptus est. utrum Ambrosius 433, 9, ubi dira lue ingruente prius canes equos boues omniaque animalia infici dixit, quae cum hominibus conuersantur, Iliadem I 50 respexerit plane incertum est. similia certe habes apud Uergilium Georg. III 496 et 499. de Xenophontis loco, quem 428, 10 sqq. ante oculos habuit, iam p. XV diximus. Uergilii locutionibus orationem quattuor locis exornauit.[4]) restat locus memorabilis sane 478, 4, quo uariae philosophorum de animae qualitate sententiae enumerantur. conspirat hic cum eis quae apud Tertullianum de anima c. 5 leguntur ac magis etiam cum eis quae Macrobius in comm. de somn. Scip. I 14, 19 rettulit. unde Ambrosium et Macrobium ac fortasse Tertullianum quoque haec ex communi fonte petiisse suspicor.[5]) laudauit hunc librum Augustinus tribus locis, contra duas epist.

[1]) praef. p. V. nam quaestionum et solutionum quae sunt in Genesi libros nobis in primis interpretationis Armeniae ope traditos esse constat, quam interpretatione Latina adiecta Aucher edidit; cf. Prolegg. ad edit. a Leopoldo Cohn curatam p. LII sqq.

[2]) cf. 413, 16 et 437, 17.

[3]) uel ex libro de ebrietate, cf. 463, 18.

[4]) cf. 423, 2; 433, 8; 445, 20; 489, 15.

[5]) cf. Diels. Doxogr. Gr. p. 212 sqq.

Pelag. IIII 11, 29, contra Iul. Pelag. II 2, 4, contra sec. Iul. resp. I 66.

Ueniamus ad duos de Abraham libros, quorum, quamquam maximo inter se uinculo coniuncti sunt, tamen longe diuersa est ratio. etenim priore Ambrosius catechumenis, ad quorum usum hos sermones composuit, Abraham tamquam perfecti sapientis omnibusque uirtutibus praediti exemplum proponit. qua de re inspicias sectionem alteram, quo loco Ciceronis (ad Quintum fratrem I 1, 8, 23) uerbis usus laudationem suam cum ea comparat, qua Xenophon in Cyri institutione huius regis historiam enarrauerat. sed illum regis iusti et sapientis imaginem secundum philosophiae praecepta informauisse dicit, se autem uerum uiri sapientis deoque probati exemplum secundum scripturae sacrae fidem exhibiturum esse. altero autem libro continetur capitum Genesis 12—18 interpretatio sublimior in usum Christianorum prouectioris disciplinae destinata. itaque sermones libri prioris, ut ita dicam, λόγον ἐξωτερικόν complectuntur, alterius uero sermones ἐσωτερικόν, uel ut ipse ait I 1, 1 et II 1, 1, ille moralem et simplicem tractatum continet, hic doctrinam altiorem et mysticam, ad quam nisi initiatis aditus non pateat. cum igitur in illo historiam Abrahae ad scripturae diuinae fidem exposuerit, facile colligitur non multa eum ex aliis fontibus petiisse. sumpsit tamen quaedam ex Philonis libris de migratione Abrahae [1]) et de mutatis quorundam nominibus, [2]) ex legum sacrarum allegoriis, [3]) praeterea quartum Quaestionum in Genesim librum eum hic illic respexisse a uero non abhorret. [4]) ex gnomologia, in qua septem sapientum dicta enarrata erant, hausit illud ἕπου θεῷ (503, 15, cf. 567, 15), quod apud Stobaeum Flor. III 80 (I 173 *H.*) in capite, quod Σωσιάδου τῶν ἑπτὰ σοφῶν ὑποθῆκαι inscribitur, primum locum obtinet. uersus Androma-

[1]) cf. 504, 19; 505, 5; 512, 13; 535, 23.

[2]) cf. 522, 7 sq.; 526, 5.

[3]) cf. 514, 1; 522, 7; 534, 2; 541, 23; 558, 20; 559, 1.

[4]) cf. 527, 12; 539, 5; 542, 4; 555, 4; ceterum num quarto libro usus sit Ambrosius mox accuratius disputabitur.

chae Euripideae (561, 14), quos ipse senariis latinis interpretatus est (cf. Buecheler Mus. Rhen. XXXXI 4)[1]), unde mutuatus sit res incerta est. ex Philone sumptos esse Buecheler suspicatus est; sed uix credibile Philonem uersum alterum ita, ut nunc in hac editione ex libro antiquissimo restitutus est, immutatum protulisse. contra in florilegio quodam eum ita deprauatum legere potuit Ambrosius neque profecto mirandum eum uitium quod inrepserat non intellexisse. ex enchiridio quodam hausit illam de anima bipertita sententiam, quae 504, 14 profertur.[2]) denique adnotabo eum 554, 19 unum Uergilii uersum integrum adtulisse ita, ut illum non ipso nomine, sed uerbis 'quidam poeta' significaret, ac tribus praeterea locis ab eo orationis colorem petiisse.[3]) haec igitur de libro primo. accedamus ad alterum, cuius in parte priore pauca deprompsit ex Philonis Quaest. in Gen. libro III,[4]) multo plura ex libro de migratione Abrahae,[5]) quaedam hic illic ex aliis eius scriptis.[6]) sed inde a sectione 49 presse sequitur Quaest. in Gen. librum III eoque absoluto simul operi suo finem imponit. qua ex re nolim colligere cum Kellnero (p. 102) Philonis Quaest. in Gen. librum quartum ei non ad manus fuisse, praesertim cum, ut supra diximus, in parte priore loci aliquot

1) quodsi Ambrosius in uersus prioris pede quarto spondeum admisit — *meorum* tamquam bisyllabum pronuntiandum — id explicatur eo quod uerba Graeca quam accuratissime reddere studuit; iustos enim senarios eum condere potuisse locis quibusdam edocemur (cf. Melet. Uindob. XVI 160).

2) cf. Diels. Doxogr. Gr. p. 398 sq.

3) cf. 540, 1; 548, 1 et 13.

4) cf. 565, 13. 14; 570, 24.

5) cf. 565, 10. 14. 17. 18. 20; 566, 4; 568. 10. 12; 569, 6; 570, 8. 15; 581, 23; 591, 5; 594, 14.

6) cf. 574, 2; 591, 5; 607, 10; 624, 9; 626, 8; 632, 18; 636, 15 (Legg. sacr. alleg.); 591, 3 (de opif. mundi); 570, 24; 619, 2 (quis rer. diuin. her.); 570, 20 (quod det. pot. ins.); 617, 6; 626, 15 et 17 (de congr. quaer. erud. gr.); 621, 25 (de gigantibus). ex eis quae 607, 10 exponuntur elucet Ambrosium Legg. sacr. allegg. III 38 et λογιστικόν et λογικόν legisse; eodem modo fluctuant Philonis libri; cf. I 138, 31 et 139, 7 *C.*

inueniantur, quibus eum hunc librum respexisse confirmetur, neque magnam ueri speciem habeat coniectura in ampla Philonis operum quae ei praesto erat copia librum illum non extitisse. immo Ambrosio id consilium fuisse suspicor, ut rem totam absolueret, casu autem quodam impeditum eum opus susceptum non ad finem perduxisse, sed in eo sermone perstitisse, quo ea quae ultimis libri tertii Philonis capitibus continentur tractauerat. ita sermonibus in unum corpus consociatis librum ultimum, etsi imperfectum, cum eius supplendi tempus non suppeteret, simul cum priore foris datum esse. quodsi p. 592, 21 et p. 593, 19 de Stoicis eorumque praeceptis, p. 607, 10 de quattuor animae motibus, p. 624, 3 de perfecta beatitudine, quae ex tribus rebus consistat, corporis atque animae et accidentibus bonis, disputat, haec ex compendiis hausisse uidetur. sed Platonis Phaedrum, quem p. 607, 2 designat, ipse legerat, id quod et ex hoc loco et ex eis quae de Isaac 8, 65 sq. exposita sunt perspicitur. utroque enim loco fabulam a Platone sermoni intextam ita respexit, ut quin eam bene nouerit dubitari non possit. sane ex biga illa, quae apud Platonem est, quadrigam fecit (cf. Augustinus contra Iul. Pelag. III 14, 28) aliosque equos substituit, sed in fabula tota singulisque rebus Platonem aperte expressit. definitionem illam, qua sapiens uir bonus, dicendi peritus a philosophis dici perhibetur (p. 629, 6), ex dicto Catonis 'orator est uir bonus, dicendi peritus' petiisse uidetur (cf. H. Iordan Catonis praeter librum de re rustica quae extant p. 80), quod fortasse ex Quintiliani inst. or. XII 1, 1 desumpsit. quae p. 593, 6 de Pythagora philosophiae nominis inuentore dixit deprompta sunt ex Cicerone (disp. Tusc. V 7 sqq.), cuius Timaeum quoque 608, 7 respexisse uidetur (conferas uelim p. XVI). quem autem 586, 18 significet, quo loco dicit uirum ex philosophiae disciplina profectum statuisse quattuor haec uiro bono inesse: ut elaboret primum ut omnes sibi amicos faciat: secundum esse ut si non possit amicos facere, certe nec inimicos: tertium ut si nec istud suppetat, hac sententia discedat: quartum ut si quis cedentem persequatur se

uindicet ut possit, me nescire ingenue fateor. nam quamquam tertium et quartum praeceptum quodam modo consentiunt cum eis quae apud Stobaeum Flor. III 79 γ (I 172 γ *H.*) leguntur, praesertim si Ambrosium ἀπαλλάσσου legisse suspiceris,[1]) tamen conformatione rhetorica, quae figuram κλίμακος uel ascensus ostendit, eum alio fonte usum esse demonstrari uidetur. Odyssiae uersum 623, 21 a Philone Quaest. in Gen. III 16 mutuatus est. Uergilii hemistichium integrum uerbis 'ait quidam' adiectis adtulit 567, 8, denique septem locis ex eo orationis ornamentum quaesiuit.[2])

Restat ut eodem modo in libros de Isaac et de bono mortis inquiramus magna inter se necessitudine coniunctos; nam liber de bono mortis tamquam altera pars est opusculi de Isaac. et primum de inscriptione huius nobis agendum est. etenim Augustinus contra Iul. Pelag. I 8, 44 et II 5, 12,[3]) quibus locis eius mentionem fecit, loco priore his uerbis usus est: 'in eo libro, quem de Isaac et anima scripsit', altero his: 'in libro de Isaac et anima'. quocum conspirant codices permulti, in quibus Parisiacus 1913 saeculi VIIII primum locum obtinet. sed Audomaropolitanus 72, qui aliquanto antiquior Parisiaco est, hanc inscriptionem testatur: 'de Isaac uel anima'[4]). quam, cum hic maioris aliquanto quam frater eius geminus Parisiacus auctoritatis sit, praeferendam esse puto. quamquam me non fugit ueri simillimum esse hunc libellum primitus simpliciter 'de Isaac' inscriptum fuisse ac deinde ad argumentum eius designandum alteram inscriptionem 'uel anima' siue 'et anima' accessisse. uides non absimilem esse rem ei quam supra, ubi libellum de Noe tracta-

[1]) nisi forte Ambrosius διαλλάσσεσθαι falso interpretatus est.

[2]) cf. 567, 8; 580, 5; 582, 7; 619, 3; 632, 20; 635, 4; 637, 5.

[3]) praeter hos locos is liber laudatur ab Augustino contra Iul. Pelag. III 14, 28 et contra sec. Iul. resp. IIII 109.

[4]) in Audomaropolitano sane haec inscriptio, cum folium primum, in quo sine dubio titulus manu prima scriptus erat, excidisset, manu altera adiecta est, sed in subscriptione, quae a manu prima profecta est, 'uel de anima' legitur.

uimus, expositam habes. deinde commemoro hoc opusculo non tam patriarchae historiam enarrari — nam ea in exordio tantum ac postea paucis locis tangitur — quam Cantici interpretationem proponi. atque eis locis, quibus secundum Genesim uita et res gestae Isaac explicantur, compluribus locis, quos infra congessi,[1]) Philonis libros in rem suam conuertit. quod autem ad Cantici interpretationem adtinet, nota ac peruulgata res est Ambrosium hoc carmen studiosissime lectitauisse, in omnibus fere quos conscripsit libris singulos ex eo locos adtulisse, denique nonnumquam ei illustrando peculiarem operam impendisse. qua de re satis erit lecturos ad expositionem psalmi CXVIII et librum de consolatione Ualentiniani delegare. neque quemnam in ea re administranda tamquam ducem secutus sit ignoramus. etenim Origenis sine dubio uestigiis ingressus est, cuius amplissimos in Canticum commentarios Hieronymus in epistula ad Damasum papam (Patr. Gr. XIII 35 *M.*) tantis laudibus celebrauit. id quod iam ex eo suspiceris quod Ambrosium in expositione psalmi CXVIII Origenis commentarios in hunc psalmum diligenter respexisse compertum habemus.[2]) quid igitur ueri similius quam in illis expositionis partibus, quae ad Canticum interpretandum pertinent, Origenis in hoc carmen commentarios eum secutum esse? adde quod etiamnunc — nam opus ipsum Origenis ad nostram memoriam non peruenit — in eis quae Rufinus latine reddidit,[3]) in excerptis Procopianis,[4]) denique in duabus Origenis in Canticum homiliis, quas Hieronymus, qui eas in sermonem Latinum transtulit, in prologo ab illo in morem cotidiani eloquii paruulis adhuc lactantibus

[1]) cf. 643, 6 (de mundi opif.), 642, 5 (Legg. sacr. alleg.), 642, 16 (de post. Caini), 656, 8 et 11 (de profug.), 641, 9 et 642, 8 (de praem. et poen.), quamquam, cum Philo easdem res saepius tractauisset, alios quoque eius libros, quos in commentario indicaui, respicere potuit.

[2]) cf. Kellner p. 153 sqq.

[3]) cf. Patr. Gr. XIII 62 *M.* et Harnack 'Die Ueberl. und der Best. der altchr. Litt.' I 358 sq.

[4]) cf. Patr. Gr. XIII 198 *M.*

compositas esse dicit,[1]) nonnulla inueniuntur quae cum Ambrosii interpretatione et in libro de Isaac[2]) et in expositione psalmi CXVIII aperte conspirant. qua in re memoratu dignum esse uidetur Ambrosium duobus locis 682, 18 et 686, 21 Acylae interpretationis mentionem facere. nam Originem quoque in Cantici enarratione eam examinauisse ex Procopii excerptis (Patr. Gr. XIII 201 C *M.*) constat. porro fabulam in Platonis Phaedro Ambrosium c. 8 s. 65 imitatum esse iam supra diximus. neque dubito quin in hoc libello ultimo Socratis orationem in Platonis Conuiuio ante oculos habuerit. nam si illa quae p. 697, 3 et 17, 698, 1 leguntur cum eis quae Plato p. 210 E et 211 Socratem dicentem facit contuleris, non te fugiet opinor quanta inter hos locos similitudo intercedat. ac nonne ille animae ad deum tamquam per gradus ascensio, quae in hoc opusculo describitur, in memoriam nobis reuocat Platonis uerba p. 211 E ὥσπερ ἀναβαθμοῖς χρώμενον? simul animaduertas quaeso in libro de bono mortis tam intime cum libello de Isaac coniuncto c. 5 s. 19 fabulam de Poro, quae Socratis oratione continetur (203 B), commemorari atque sectione 21 iterum hanc fabulam atque conuiuium hoc dialogo descriptum respici. festinanter autem Platonis librum Ambrosium legisse atque in eis quae rettulit omnia miscere et turbare non est quod multis exponam. praeterea suo more et hoc loco allegoricae interpretationi indulget. modo enim Πόρον daemonem, quem utpote potu repletum iacuisse somno obrutum dicat, intellegit, modo πόρον hoc est fluminis alueum, id quod ex uerbis 'qui nectar effunderet' colligitur, significari censet. nam de Poro, qui uino somnoque sepultus oris halitu nectar quod biberat efflet, uix cogitari potest. denique in eis quae de animae qualitate 644, 23 disputauit fortasse Ciceronem disp. Tusc. I 19 secutus est. nihil tamen obstat

[1]) cf. Patr. Gr. XIII 37 *M.*

[2]) cf. Foerster p. 91 et Kellner p. 106. locos aliquot, quibus ea res abunde confirmatur, in adnotatione proposui; omnia uero excutere ab huius editionis consilio alienum esse uidebatur.

quominus eum ex eodem fonte, quo in simili loco 478, 5 usus est (cf. p. XXV), hausisse statuamus. imitationis Uergilianae in hoc libello unum tantum ac satis tenue uestigium inest p. 654, 2 in uerbis 'exi seruitio' (cf. Uerg. Ecl. I 40), quam locutionem Ambrosius permultis locis adhibuit [1])

Quae ratio inter libellum de Isaac et opusculum de bono mortis intercederet iam supra significauimus. ita inter se nexi et iugati sunt, ut quasi unum corpus efficiant. nam cum in ultima illius parte Ambrosius dixisset: 'ergo non timeamus mortem, quoniam requies est corporis, animae autem uel libertas uel absolutio', iam in hoc id sibi proposuit, ut eam sententiam uberius explicaret et confirmaret. quam ad rem non solum largam sacrae scripturae locorum, quibus hic liber refertus est, messem sibi comparauit, sed etiam ex philosophiae horreis quae ad rem suam pertinebant deprompsit. etenim mortis definitio, quae 731, 11 legitur, cum ea conuenit quae in Platonis Phaedone 67 D legitur. atque hunc dialogum altero quoque loco (s. 51) diserte significauit, quo more suo Platonem uerba illa pulcherrima in Socratis oratione (63 C) [2]) ex Hesdrae libro quarto, cuius locos multos in hoc opusculo adlatos habes, hausisse contendit. 741, 20 sq. ad ea adlusit quae Plato de re publ. X 620 A exposuit, quamquam alio quoque fonte in hoc loco concinnando usus esse uidetur. deinde quae 731, 11 dicit: 'mors nihil ad nos' et 13 'quod nihil sentit nihil ad nos' ita conspirant cum Epicuri sententia (p. 71, n. 2 in Useneri Epicureis): ὁ θάνατος οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· τὸ γὰρ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ· τὸ δ' ἀναισθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς, ut dubitari nequeat, quin Epicuri libellum qui κύριαι δόξαι inscribitur in rem suam conuerterit. [3]) quae res comprobatur

[1]) cf. Hex. V 14, 49 de Cain et Abel II 2, 9 de bono mortis 5, 21 de Iacob II 3, 12 de Ioseph 4, 19 Enarr. psalm. XXXVII s. 28 de off. min. III 8, 53 epist. 37, 24.

[2]) respexit autem fortasse simul ea quae in Platonis Apologia 41 A leguntur. tertium locum ex Phaedone desumptum habes 739, 15.

[3]) cf. Useneri Epic. p. 395 et 422

eis quae epist. 63, 17 exposuit: 'denique Epicurei dicunt adsertores uoluptatis quia mors nihil ad nos; quod enim dissoluitur insensibile est'. denique uerba 731, 14 'quomodo iuuenes non timent fieri senes?' similitudinem quandam habent cum dicto Stob. Flor. IIII 81 (I 80 *H.*) ἀνοήμονες θάνατον δεδοικότες γηράσκειν ἐθέλουσι. in descriptione inferorum s. 33 praeter Ciceronem disp. Tusc. I 10 ante oculos habuit Uergilii Aeneidis librum sextum, unde res singulas et colores orationis petiit.[2]) praeterea 718, 7 Uergilii locum ante oculos habuit ac fortasse quoque 735, 7; nam uerbo 'depositus' satis frequenter Ambrosius usus est. duos huius libelli locos 710, 6—10 et 745, 18—746, 17 laudauit Augustinus contra duas Pelag. epist. IIII 11, 31.

IIII.

Hac disputatione absoluta ad eam rem quae in hac editione maximi momenti est adgrediamur, ut de codicibus a nobis adhibitis, de eorum fide atque auctoritate, quo uinculo singuli inter se conexi quaeque genera eorum constituenda sint exponamus. in Examero igitur recensendo non pauci libri Exameron antiqui et boni nobis ad manus fuerunt, quos iam enumerabimus et describemus. ac primum locum obtinent octo folia litteris maioribus saeculo VII scripta, quae nunc cum aliis librorum uetustorum fragmentis continentur codice illo pretiosissimo Aurelianensi 192 (169)[1]) f. 7—14. unde ea littera *A* designaui. his foliis efficitur quaternio, qui in folio octauo numero III signatus est. orditur autem primum a uerbo '[quem]admodum' p. 28, 16, ultimum concluditur uerbo

[2]) de hoc loco accuratius disputaui in Melet. Uindob. uol. XVI 336.

[1]) cf. Cat. des dép. XII 91 atque inprimis S. Brandt, qui in Actis min. acad. litt. Uindob. CX 167 sqq. hunc codicem accuratissime descripsit. foliorum longitudinem siglo *28cm.* significare possumus, latitudinem numero *20cm.*. in singulis paginis scripti sunt uersus uiceni septeni.

'fide[lium]' 42, 17. scriptura in foliis 1 et 2 maculis incendio et carie illatis ita adtrita est, ut nonnumquam uel oculis armatis aegre erui possit. praeter manum primam quattuor correctorum manus conspiciuntur, quarum una (m2) eiusdem fere atque illa aetatis atramento pallidiore insignis est, altera (m3) atramento fusco, tertia (m4) rubicundo, quarta (m5) nigro conspicuae sunt. quas manus omnes inferiori, tertiam et quartam uel recentiori aetati adscribendas esse constat. contulit haec folia ut solet diligentissime E. Hauler. sequuntur codices quattuor artissima inter se necessitudine coniuncti, quos propter eorum signiferum, Cantabrigiensem, librum satis antiquum, littera Π tamquam παλαιοτέρους significaui. sunt autem hi: Cantabrigiensis collegii corporis Christi 193 (C), litteris Langobardicis scriptus, formae oblongae, foliorum 173, saeculi VIII. in quaternione sexto folium primum exsectum atque in eius locum alterum manu saeculi VIIII scriptum substitutum est. in singulis paginis uersus uiceni terni leguntur. correctus est hic liber duabus manibus, quarum prior (m2) eiusdem fere cuius prima aetatis est, altera (m3) ad saeculum VIIII referenda — Parisiacus 12135, olim liber s. Germani (G),[1] scripturae Langobardicae, formae oblongae, foliorum 155, saeculi VIIII. in folio 155 alia manu scripta sunt haec: 'Rotbertus dō dignus gratia plenus'. oppletus est hic codex lituris a manu altera tempore non multo inferiore profectis. quae scripturam antiquam erasam permultis locis immutauit, interdum lacunas quoque a manu prima relictas expleuit, qua in re ea modo codice familiae N',[2] de qua mox disputabitur, modo suo plane arbitrio usa est — Parisiacus 3984, olim Thuaneus, postea Colbertinus 1718 (P), formae oblongae, foliorum 152,

[1]) cf. Delisle Inuentaire des manuscrits de Saint-Germain-des-Prés p. 38.

[2]) cf. 6, 20 *iudicauit* G m1 *et iudicauit* G m2 N', 9, 12 *colligis* ... *repetis* G m1 *colliges* ... *repetes* G m2 N', 11, 12 *primum* G m1 *primo* G m2 N', 13, 14 *in ipso quia* G m1 *in ipso uita est quia* G m2 N' alia.

saeculi VIIII, initio mutilus: incipit enim 14, 19 a uerbis 'aut sonus'. uinculis quaternionum solutis factum est, ut nouo inuolucro addito duo quaterniones, folia 73—80, bibliopegi errore ante folium 65 transferrentur. correctus est hic illic manu altera aetate non-multum a prima discrepante — Ueronensis XXVII 25 (V), formae oblongae, foliorum 138, saeculi X, binis columnis scriptus, de quo uide quae exposuit A. Reifferscheid Bibl. patr. Lat. Ital. I p. 5 sqq. longius ille distat a CGP, quippe qui a libro, cuius scriptura permultis locis ad exemplum generis alterius (N), de quo statim exponemus, immutata erat, originem traxerit. quam ob rem exigua est eius prae ceteris auctoritas. quodsi ex me quaeris num GP ex C fluxerint, respondeo mihi hanc rem non probari. quae sententia ut confirmetur, iam locos quosdam inspiciamus. 37, 3 uerba *ut alia* et 56, 14 *quasi spiritalia sed* desunt in C, extant in ceteris. 59, 10 *nobis* in C omissum est, legitur in ceteris. discrepant quoque scripturae aliquot, ueluti 19, 23 *nihilo* C *nihilum* cet., 48, 1 *poterit* C *potest* cet. quam ob rem G et P ex libris, qui ex eodem quo C archetypo deriuati erant, manauisse mihi persuasum est. ad eandem classem quin referendi sint quattuor quos modo enumerabo codices dubitari non potest, quamquam hic illic scripturae ex alterius classis libris illatae in eis deprehenduntur. ac primus est Parisiacus 11624, olim Diuionensis s. Benigni (Diu.) formae maximae, foliorum 199, saeculi XI, binis columnis scriptus. f. 1^r in marg. inf. manus saeculi XVI haec adpinxit: 'Bibliotheca MSS. Diuio Benigniana 86 (146)'.[1]) huius libri in Examero perraro rationem habui, sed cum in aliis Ambrosii scriptionibus si non omnes eius lectiones, at selectas certe in commentario proposuerim. accuratius eum describere ab hoc loco non alienum esse duco. adde quod librorum ex pluribus codicibus conflatorum memorabile sane est exemplum. continentur igitur eo f. 1 Exameron, 40 de paradiso, 50^u de Cain et Abel, 61^u passio

[1]) cf. Delisle Cabinet des Manuscrits II 402.

sanctorum Martii Nazarii Celsi, 69 de officiis ministrorum, 94ᵘ de mysteriis, 97ᵘ de sacramentis, 108ᵘ de Nabuthae, 110ᵘ de conflictu uitiorum atque uirtutum, 119 de apologia Dauid, 122 de Salomone, 124 de Hierobaal,[1] 129 de Ioseph, 132 de benedictionibus patriarcharum, 137ᵘ de excessu fratris, 193—199ᵘ passio beati Thomae. alter est Carnutensis 63 (Carn.), formae oblongae, foliorum 92, saeculi XI ineuntis, binis columnis scriptus,[2] quem paucis locis in commentario commemoraui. duo folia ex alio codice saeculi XI deprompta excipiunt f. 3—46 Exameron, 46—48ᵘ oratio s. Ambrosii, 48ᵘ—49 Apparitio scorum iacobi apli et primi archiepiscoporum atque sacerdotum symonis et zacharię, 50—92 Commemoratio geneseos. tertius est Aurelianensis 35 saeculi XI,[3] quem locis aliquot a Sigofredo Reiter inspectum huic familiae adscribere non dubito. quartus denique est Uindobonensis 1063 saeculi XII, de quo confer Tabb. codd. bibl. Pal. Uind. I 187.[4])

His quos modo descripsimus codicibus quinque addo uno siglo (N) conprehensos, quos tamquam νεωτέρους παλαιοτέροις (Π) opponere uolui. sed quamquam his in uniuersum unum codicum genus efficitur, tamen rursus ita inter se differunt, ut libris 𝔄𝔄'M' priorem, quam littera N' designaui, MS autem alteram huius generis familiam contineri statuere liceat. atque ut de priore familia (N') exponamus, 𝔄 est Augiensis CXXV,[5] nunc Caroliruhensis, formae oblongae, foliorum 130, saeculi VIIII. desinit in f. 130ᵘ in uerbis 'fecit

[1]) prologi operis de spiritu sancto sectiones 1—17.

[2]) f. 1ʳ manu saec. XVII haec scripta sunt 'S. Petri Carnotensis ord. s. Benedicti congregationis s. Mauri', in f. 1ᵘ manu saec. XI: 'Hic ē liber sci. P. carnotensis cenobii quē frs caritate de suis caritatibus emerunt a quodam langobardo monacho'.

[3]) cf. Cat. des dép. XII 22.

[4]) f. 123ᵘ haec scripta sunt: 'anno incarnationis dni millesimo centesimo tricesimo quarto ·IIII· k. Aprił. consummata scriptura est huius libelli per manus Liutfridi rogatu Helmhuici'.

[5]) cf. G. Becker Cat. bibl. ant. 6, 308.

terram' (261, 10); quae sequuntur carta lintea adiecta suppleuit manus saeculi XVII. in folio 1^r scriptum est carmen non ita inuenustum, quo Liutharius, qui a. 926—934 abbas monasterii S. Mariae Augiae fuit, celebratur.[1] sequitur Augiensis CCXVI, nunc Caroliruhensis (𝔄'), formae oblongae, foliorum 114, saeculi X. hic liber scatet correcturis et rasuris a manu altera profectis. tertius est Monacensis Lat. 6258, olim Frisingensis 58 (M'), formae oblongae, foliorum 140, saeculi X. hi codices quamquam sine dubio ad unam familiam referendi sunt, tamen non plane eadem omnium est condicio. nam 𝔄 et 𝔄', etsi hic illic discrepant, tamen arto cognationis uinculo inter se conectuntur, M' autem longius ab eis distat, utpote qui ex libro manauerit aliis codicibus adhibitis correcto et foedis librariorum commentis deformato. sed iam altera familia procedat, ad quam duo codices a nobis in commentario respecti referendi sunt, Monacensis 3728, olim eccles. August. 28 (M), formae oblongae, foliorum 227, saeculi X (continet f. 1—177 Exameron, 178—227 librum de paradiso; foliorum inde a 166 usque ad 177 margine dextro et supra et infra madore corrupto uersuum aliquot clausulae et initia fere extincta sunt) et Senensis F V 8 (S),[2] formae oblongae, foliorum 175, saeculi XI ineuntis, binis scriptus columnis; insunt f. 1 Exa-

[1]) cf. Duemmler N. Archiv V 433 et H. Otte Handbuch der kirchl. Kunstarchaeologie 1^5 p. 90.

[2]) f. 1^r manu saeculi XIIII haec scripta sunt: 'iste liber est monachorum congregationis sce Iustine de Padua ordinis sci Benedictini deputatus ad usum monachorum in sco Eugenio prope Senā'. correctus est manu saec. XIIII (m3); in margine quaedam adscripsit manus saec. XI (m2). ceterum conferas Baehrensii Poet. lat. min. III 106 et ea quae in Hermae uol. XVII p. 243 exposuit I. Schmidt. cum Senensi conspirant omnino tres codices bybliothecae Laurentianae, quos inspexi: liber s. Marci 511 saec. XI, de quo mox exponendum erit. liber s. Marci 509, qui e duobus codicibus constat, uno saec. XIII, qui sermones de sacramentis et libros tres de uirginibus complectitur, et altero saec. XII, in quo Exameron et de paradiso insunt, denique Uallombrosanus 32, saec. XII, quo Exameron solum continetur.

meron, 111 de paradiso, 139 de Cain et Abel, 164 Q. Sereni Sammonici liber medicinalis, 173—175 medicamentorum formulae. eiusdem familiae sunt Bruxellensis 1782—84 (Brux.),[1] formae oblongae, foliorum 104, saeculi XI ineuntis— complectitur f. 1 Exameron, 70 de paradiso, 87 de Cain et Abel, 104 duo carmina binis uersibus inter se consonantibus composita. in Examero paucis locis eius mentionem feci, pluribus in opusculis de paradiso atque de Cain et Abel — Uindobonensis 779 (Uind.) saeculi XII, de quo conferas Tabb. codd. bibl. Uind. I 130, eiusque fratres gemelli aut quod fere certum est filii, Uindobonensis 758 et Monacenses 2549, 13079, 14399. quem librum hoc loco breuiter tantum tango plura de eo, ubi ad tractatum de Cain et Abel peruenero, expositurus — denique liber basilicae Modoetianae, quae nunc basilica di Monza uocatur, C $\frac{1}{6\,1}$, formae maximae, foliorum 245, quo P. A. Ballerini in Ambrosii operum editione usus est. compositus est hic liber, ut testatur I. Klein — nam ipse eum non uidi — ex quinque codicibus uel codicum reliquiis uno tegumento consociatis. etenim prima pars, qua Exameron continetur (f. 1—123), saeculi XII est, altera, quae opuscula de paradiso et de Cain et Abel complectitur (f. 124—180) saeculi XI ineuntis,[2] tertia, in qua insunt tractatus aliquot de diuersis uitiis et iniquitate, de uniuersis naturis animalium, de natura lapidum, de uirginibus saeculi XII (f. 181—218) et XI (f. 219—237), quarta quae inscribitur 'doctrina Isidori epi' (f. 238—245) saeculi X. hunc librum in Examero, quod in tanta subsidiorum optimorum copia per se patet, neglexi neque eius, cum praeter S mihi M quoque praesto esset, in libello de paradiso ullam rationem habui. sed cum ex scripturis quibusdam a Ballerinio adlatis suspi-

[1]) f. 1u manu saec. XIII adscripta leguntur haec: 'pertinet ad carth. prope dyest'.

[2]) libros de paradiso et de Cain et Abel ad eundem codicem referendos esse non solum ipsa scriptura, sed etiam quaternionum numeris in foliis aliquot subscriptis abunde comprobatur.

catus essem hunc codicem in opusculo de Cain et Abel recensendo non plane neglegendum esse, Iosephum Klein adii, ut hanc partem in usum meum conferret. sed quae sit Modoetiani in hoc tractatu condicio paulo post exponendum erit: nunc dixisse sufficiet lectionibus a Ballerinio enotatis cognationem quae in Examero et opusculo de paradiso inter hunc et MS intercedit euidenter demonstrari.[1]) Modoetiano ipso uel certe libro simillimo Masellus Uenia Beneuentanus in editione (μ), quae ab eo curata Mediolani ex officina Antonii Zaroti a. 1477 in lucem prodiisse uidetur,[2]) adornanda usus est. formae oblongae ea est, foliorum 165. Graeca omissa sunt lacunis indicatis. post praefationem Maselli, qui hanc editionem Ambrosio Corano, generali uicario ordinis eremitarum s. Augustini, dedicauit, et carmina,

[1]) hoc loco tangam duo folia inuolucro codicis Nouariensis LXV 71 adglutinata, quae ex libro saec. X deprompta sunt. continentur eis fragmenta capitum IIII et VIII libri sexti Exameri. atque in priore latere leguntur uerba *sicut*...*plurimis* (p. 243, 9—244, 22), in altero *** *ponuntur* . . . *dissimulamus* (219, 18—221, 4). patet autem codicem, ad quem olim haec fragmenta pertinuerunt, neglegenter et mendose scriptum fuisse. ex scripturis colligitur eum ad familiam MS referendum esse; quae res inprimis eo confirmatur, quod p. 220, 24 uerba *neque odii* desunt in MS omissa. p. 221, 3 non *uescimur*, sed *pascimur* scriptum est. uides igitur ea quae Reifferscheid Bibl. patr. Lat. Ital. II 272 rettulit imperfecta atque interdum falsa esse. eidem familiae adnumerandi sunt Ambrosiani R 82 sup. et F 117 sup. postea accuratius describendi, a uiro humanissimo Achille Ratti, bybliothecae Ambrosianae custode, in meum usum inspecti, Bernensis 585, formae oblongae, foliorum 75, saeculi XI, in quo solum Examerou inest, et capite et calce mutilum; incipit enim a uerbis 22, 22 'uideatur adiudicate' (sic liber), desinit in uerbis 'et agrestibus' 225, 9, denique Crefimanensis 36, bybliothecae monasterii in Austria superiore, saeculi XII, qui praeter alia (cf. Act. min. acad. litt. Uindob. LXXXXVI 642 sq.) f. 1—125 Ambrosii Exameron continet. ex codice familiae MS fluxit quoque Exameri editio a. 1472 Augustae Uindelicorum per Iohannem Schussler impressa (σ) (cf. Hain I 99[b] et C. T. G. Schoenemann Bibl. patr. Lat. I 372). contra editio eiusdem operis, quae Coloniae ex officina Iohannis Guldenschaf prodiit (γ) (cf. Hain I 99[b] Ebert I 48 Schoenemann I 381), ex libro familiae N' profecta est.

[2]) cf. Schoenemann I 369 sqq.

quibus more eius aetatis hoc opus celebratur, secuntur f. 5ᵘ—17 uita Ambrosii a Paulino conscripta, deinde uno folio uacuo relicto 19—110 Exameron, 111—135ʳ de paradiso, 135ᵘ—137ᵘ sermo de ortu Adae, 137ᵘ—139ᵘ sermo de arbore interdicta, denique 139ᵘ—165 libri de Cain et Abel.

Ad hanc classem praeterea tres codices referendi sunt hic illic in Examero a me respecti. qui omnes ex archetypo libro M′ simili profecti esse uidentur. ac primus est Trecensis 550 (Trec.) formae quartanariae, foliorum 313, saeculi XI ineuntis. constat ex duobus libris truncatis, nunc uno tegumento comprehensis. parte priore f. 1—222 continetur Cassiodori commentarius in psalmos et capite et calce mutilus,[1]) altera pars complectitur f. 223—252 Ambrosii Exameron inde a IIII 8, 32 (incipit a uerbis 137, 26 'ex his dicit'), 252—257 de mysteriis, 257—269 de sacramentis, 269—273 sermonem pastoralem, 273—292 de Noe, 292—313 de Abraham (desinit truncatus initio sectionis XXXXI libri II, p. 596, 2). correctus est duabus manibus prima non multo aetate inferioribus, quarum una atramento, altera graphio usa est. Trecensem sequantur duo codices arta inter se consuetudine conexi: Parisiacus 1719, olim Tellerianus (Tell.), formae oblongae, saeculi XI, qui praeter Exameron (f. 1—53ᵘ) continet libros de officiis ministrorum, de Isaac, de bono mortis, de fuga saeculi, de Iacob, de paradiso, de consolatione Ualentiniani, librum pastoralem, passionem sanctae Serapiae, uitam sanctae Paulae ab Hieronymo conscriptam, de mysteriis et sacramentis,[2]) et Atrebatensis 346 (Atr.), formae oblongae, foliorum 42, saeculi XI, in quo solum inest Exa-

[1]) incipit a uerbis expositionis psalmi LI 'uenturus potens etiam' (LXX 373 *M.*) — exciderunt folia fere 186 —. desinit in uerbis 'cum si nonnulli sacris litteris calum[niantur]' (p. 1056 *M.*). excidit folium ultimum. in f. 222ᵘ adscriptum est: 'ex libris oratorii collegii Trecensis'.

[2]) eam partem, quae librum de Isaac ceterosque usque ad orationem de consolatione Ualentiniani complectitur, ex Parisiaco 1913 fluxisse uideri mox exponemus.

meron multis foliis deperditis turpatum. [1]) deinde duo commemorentur libri maximis propinquitatis uinculis inter se coniuncti, Parisiacus 13336, [2]) qui e duobus libris constat, uno saeculi undecimi, qui Exameron, altero decimi, qui Aratoris carmen de actibus apostolorum complectitur, et Bononiensis 34 bybliothecae quae est Bononiae, in Galliae oppido ad mare sito (nunc Boulogne sur mer uocatur), saeculi undecimi. [3]) qui libri quamquam locis tantum aliquot inspecti sunt a Sigofredo Reiter, tamen quin ad classem N adscribendi sint dubitari non potest. denique eiusdem classis sunt codices quidam Britannici, ueluti Cantabrigiensis collegii sanctae trinitatis O 3, 35 (Cant.) saeculi XI, Bodleiani 86, 206, 751, Dunelmensis B 5, 4, omnes ad saeculum XII referendi. hi libri pessimae notae sunt, utpote foedis interpolationibus inquinati. sic ut duo exempla ex operis initio deprompta proponam, p. 3, 2 post *adsumpsisse homines* legitur *praesumpserunt,* u. 10 post *aestimarent* adiectum est *aliqui.* itaque si quis eos accuratius examinare uoluerit, frustra se tempus et laborem consumpturum esse scito.

Inter codices, quorum lectiones in commentario adferendas esse decreui, praeter libros ACGPV𝔄𝔄'M'MS recepi quoque Bernensem 325 (B), formae oblongae, foliorum 177, saeculi XI, quo f. 1—102 Augustini Confessionum libri XIIII, 103—177 Ambrosii Exameron continentur. quod propter singularem plane huius libri condicionem feci. etenim in codices unius classis saepe libro alterius adhibito lectiones illatas esse iam supra docuimus, sed talis qualis in B conspicitur contaminationis praeter hunc alterum exemplum non inueni-

[1]) in f. 1ʳ manus saec. XVII haec adscripsit: 'Bibliotheca monasterii s. Vedasti Atrebaten. 1828 A.' familiae N' adscribendus quoque est Darmstadiensis 747, formae quartanariae, foliorum 98, cuius locos aliquot benigne examinauit H. Nick, bybliothecae Darmstadiensis praefectus. cum familia MS consentire Coloniensem 31 (cfr. Cat. codd. eccl. metr. Col. ed. Iaffé et Wattenbach p. 10) locis aliquot ab Henrico filio inspectis edoctus sum.

[2]) cf. Delisle Inventaire des manuscrits latins de Saint-Germain-des-Prés p. 97.

[3]) cf. Cat. des dép. a. s. IV 594.

mus. nam qui hanc recensionem confecit codice generi Π simili usus scripturam eius permultis locis immutauit ita, ut modo librum familiae N' modo alterum qui familiae MS erat in corrigendo sequeretur. quam ob rem Bernensis aptissimus mihi uidetur ad demonstrandum quo modo librorum generibus familiisque inter se mixtis nouae recensiones extiterint.[1])

Postquam codices enumerauimus et descripsimus, iam oritur quaestio quae inter A ceterosque libros, in primis C, qui aetate Aurelianensi proximus est, ratio intercedat. qua in disputatione, ut simul codicem B respiciam, eodem modo quo in indice librorum (p. 2) codices 𝔄𝔄'M'MSB uno siglo (N) conprehendam. iam si Aurelianensis fragmenta perlustraueris, talem esse eius condicionem intelleges, qualis in libris eiusmodi aetatis fere omnibus conspicitur. etenim permulta in eo sunt uitia librariorum neglegentiae tribuenda. ac primum saepissime confusae sunt litterae *e* et *i*, *a* et *ã*, *e* et *ẽ*, *o* et *u*, ueluti *mondi*, *uulto*, *philusofiae*, *ae* et *e*, ueluti *demonia*, *tenaebrae*, *propriae* (proprie), *b* et *u*, ueluti *uerui*, *fobeam*, syllabae *um* et *us*, *us* et *os*, *am* (*em*) et *a* (*e*). deinde nonnumquam singulas litteras uel etiam syllabas aut omissas inuenies aut falso additas aut temere repetitas, ueluti 32, 13 *saluti* (m2 *salutari*), 34, 12 *praecipio* (m2 *praecipitio*), 37, 13 *separa* (m2 *separata*), 33, 7 *manentem* (*an* exp. m4), 33, 12 *non otiosae non uti* (*non uti* del. m2), 40, 3 *cum conclusit* (*cum* del. m2), 40, 5 *ununde* (*un* pr. del. m2). quam ob rem 30, 13, quo loco in A *et* (eras.) *e*^t^*operiebat* (t *s. u. m3*) legitur, non de quo cogitari possit *et cooperiebat*, sed cum ceteris *et operiebat* scribendum est; nam illud *e* ante *operiebat* ex uocula antecedenti *et* ortum est. denique non solum singula uerba, sed etiam membra omissa sunt, manu altera fortasse ex ipso quem librarius descripserat codice suppleta, ueluti 36, 10 *uidit*, 38, 22 *lux*, 38, 18 *et* (ante *mali*), 37, 1 *probat uidet et quae uidet*. eiusmodi autem menda in C quoque satis frequentia

[1]) ceterum silentio transeundum non est 34, 16 in B eandem scripturam quam A praebet *merito ergo* extare.

esse uel paginis aliquot inspectis facile intelleges. iam si A et Π comparauerimus, primum CGP et plerumque V non paucis locis scripturas prauas offerre cognoscemus, quarum loco in A ac fere semper in ceteris genuinae traditae sunt. qua de re hos locos conferas: 29, 19 *eradicari cum* CGP *cum eradicari* V *eradicari* A cet., 30, 10 *crimen* Π *discrimen* A cet., 30, 17 *creauit* CGP *creauerit* AV cet., 30, 18 *aduersariis* Π *aduersis* A cet., 31, 19 *ab* Π *aut* A cet., 34, 4 *obscurum* Π *obscurius* A cet., 34, 5 *antro* Π *atro* A cet., 34, 9 *uoluptates* Π *uoluntates* A cet., 38, 11 *significaret* Π *significauit* A cet., 40, 1 *sicut* CGP *sit* AV, 41, 12 *conpactione* Π *conpassione* A cet. quae cum ita sint, locis aliquot. quibus utrum A an Π sequaris ambigere licet, cum A faciendum esse existimo; sunt autem hi: 31, 2 *deflectuntur* AVN et C m3 *deflectunt* CGP — illud praefero, quod eleganter uerbo *referuntur* respondet —, 31, 14 *aduersus* AM'B *aduersum* Π cet., 31, 18 *lapsuum* AVN *lapsum* CGP, 32, 1 *moderare* APV et m3 C *moderari* C m1 cet. — nam actiuum *moderare* aliis quoque apud Ambrosium locis legitur — 32, 13 *salutari* A m2 (*saluti* ut uidetur m1) G m2 N *saluatoris* CPV et m1 G.[1]) ceterum silentio non praetermittam Π tribus locis eandem scripturam offerre, quae in A correctura demum illata est: 29, 1 *in sermone* A (*in* s. u. m1) Π *sermone* N, quod praeferendum esse puto, praesertim cum uerba *sermone consonat* statim haec *in plerisque* excipiant; 36, 11 *inspexit* A (*in* s. u.) ΠB *aspexit* cet.; 37, 13 *atque* (*adque* A) *tenebrarum* A m1 N *a tenebris* A m2 Π. unde fortasse suspicari licet in A corrigendo librum classis Π similem adhibitum esse. deinde A meliorem codice Π eiusque cognatis

[1]) 37, 18 quod in Π extat *uidetur* sine dubio genuinum est et reiciendum, quod in AN legitur *uideatur*. sed memorabile est illud *uideatur* manu tertia in C illatum atque postea rasura pristinam scripturam restitutam esse. neque minus memorabile est eodem loco (37, 17) in archetypo codicum A et Π scripturam *cludunt* uel *claudunt* obscuratam fuisse, qua re uariae lectiones in commentario indicatae explicantur. suspectum est quod 34, 16 in AB post *merito* traditum est *ergo*; neque enim huius loci sententiae neque Ambrosii consuetudini conuenire uidetur.

esse eo demonstratur, quod in A uerba quaedam leguntur in Π uel certe CGP omissa, ueluti 31, 13 *propositum tuum* AVN *propositum* CGP, 34, 21 *et erat* AN *erat* Π, 38, 4 *factum est mane* AN *mane* Π, 38, 20 *in specie* AN *specie* Π, 39, 12 *unam* A *una* N'B om. Π cet. denique hos inspicias locos, quibus in uerborum ordine A et Π uel CGP discrepant, ita tamen ut A superiorem esse pateat: 30, 5 *hinc marciones hinc ualentini* AVN *hinc ualentini hinc martionis* CGP, 38, 7 *primo quod* AN *quod primo* Π, 38, 8 *diem lucem* AVN *lucem diem* Π, sed quamquam *lucem diem* scripturae sacrae uerbis τὸ φῶς ἡμέραν commendatur, germanam esse libri A lectionem duobus locis, 37, 14 et 39, 2, docemur. itaque 37, 6 *tantum sibi* AVN (*sibi tantum* CGP) recipere non dubitaui itemque 40, 14 *sancto spiritu* AS (*spiritu sancto* Π cet.), in qua uerborum coniunctione libros fere semper fluctuare notum est. his igitur expositis si quis quaerat num in A quaedam quae in ceteris non extent scripturae bonae inueniantur, respondeo paucas tantum lectiones tamquam proprias et peculiares huic libro uindicari posse easque sane leuiores, ueluti 32, 5 *in saeuitiam* (*in* om. cet.), de cuius scripturae integritate dubitari non potest, 35, 2 *fundamentum* (*fundamenta* cet.), 41, 5 *sancti quoque spiritus* (*spiritus quoque sancti* cet.).

Iam uidimus librum A, quamquam plerumque cum classe Π consentit, tamen ea aliquanto meliorem esse; quaedam enim quibus illa inquinata est uitia in A non deprehenduntur. deinde animaduertimus Aurelianensem saepius cum alterius generis libris facere atque etsi raro peculiares quasdam scripturas quae aut genuinae sint aut certe esse possint offerre. quodsi in octo quae nobis supersunt foliis perpauca eius rei exempla inueniuntur, reputemus oportet exiguam tantum totius operis partem foliis illis contineri. quae cum ita sint, codicem A singularem inter classes Π et N locum obtinere mihi persuasi. nam A ex contaminatione ortum esse probabile non uidetur, immo statuendum est eum ex ipso archetypo manauisse atque quasi imaginem eius ad uerum depictam exhibere. itaque maxima eius parte deperdita nobis firmissimum scrip-

turae constituendae fundamentum sublatum est. quam ob rem iam id quaeritur num apographo quodam huius libri inuento quod accepimus damnum sarciri possit. sed mihi quamquam praeter hos quos modo enumeraui codices alios non paucos, de quibus exponere longum est, euolui, ut exemplum ex eo accurate descriptum indagarem non contigit. omnes autem quibus Exameron continetur libros si inuestigare atque examinare uoluissem, labor qui uel Herculis uires uinceret suscipiendus mihi fuisset. tantus enim eorum est numerus totque dispersi sunt in bybliothecis, ut uix annis aliquot consumptis multisque terris peragratis hoc opus ad finem perducere possis. accedit quod omnino dubitari potest, num umquam libri pretiosissimi exemplum describendo confectum sit. quam multi codices saeculis illis doctrinae inimicis ante Carolinorum aetatem interierunt ita, ut ne unum quidem exemplum ex eis depromptum ad posteritatem peruenerit!

Sed iam id nobis propositum est, ut quonam modo classibus Π et N in Examero recensendo utendum sit inquiratur, atque ex eis quae modo de A disputauimus patet in omnibus locis constituendis scripturarum utriusque classis rationem habendam esse. sed maior sine dubio codicum Π est fides et auctoritas. etenim quamquam multis uitiis deformati sunt, tamen nullum fere interpolationis in eis uestigium extat,[1]) codices N autem et interpolatos et temere correctos esse facili negotio comprobari

[1]) paucos tantum quibus interpolatio statui possit in eis locos inueniri posse puto. ueluti 230, 5 *saltem* in *salutem* corrupto *adquiras* insertum esse adparet. magnam quoque suspicionem mouent uerba *esse non possunt* 144, 5 in ΠB post *ueneno* addita, in ceteris omissa. quae si defendere uelis, nihil aliud restare uidetur nisi ut lacuna statuta scribamus: ⟨*qui in terris sine ueneno*⟩ *esse non possunt.* sed cum ne eiusmodi quidem supplemento recepto omnia bene se habeant, uerba *esse non possunt* ex adnotatione in margine adscripta eaque mutilata originem duxisse existimo. quae praeterea interpolationes deprehenduntur ex duplici scriptura profectae sunt, ueluti 250, 24 *supra modum* ex *supercilia* ortum, 83, 8 *an amplius*, 177, 22 *prospicere aliae.* atque eidem errori 80, 9 *semina* quod ante *seminare* legitur tribuendum esse uidetur, recte in libris N omissum; id quod loco de paradiso 17, 55 (335, 20) commendatur.

potest his locis inspectis. 259, 9 in Π legitur: *dum curuamur* (*curuamur* enim recte in G manu altera scriptum est pro eo quod ceteri praebent *curuamus*), in N *dum purgamus aluum*, quae scriptura aperta interpolatio est ex coniectura profecta. neque uero unde haec sumpta sint latet. nam si libri de Noe c. 8 s. 24 (428, 20) contuleris, haec ex uerbis quibus eo loco Ambrosius usus est 'in purgationibus uentris' fluxisse intelleges. 45, 7 recte praebent Π *quinque stellarum et solis et lunae globorum*, contra male N *septem stellarum...globorum*. nimirum Ambrosius, qui Ciceronem de re publ. VI 17 secutus est, septem tantum stellarum, Saturni Iouis Solis Martis Ueneris Mercurii Lunae mentionem facere potuit, is uero qui *quinque* in *septem* mutauit non stellas ipsas, sed orbes, qui re uera nouem sunt, respexit (cf. Cic. de re publ. VI 19). 61, 11 haec est classis Π lectio: *ut nemo foueam fratri suo ...paret*; in codice ex quo classis N manauit *paret* casu interciderat. quam ob rem librarii memores locorum Prouerb. 26, 27 Eccles. 10, 8 Sir. 27, 26 (29) *fodiat* aut ante *foueam* (sic NB') aut post *fratri* (sic M m2 S) addiderunt. 16, 24 CGPB exhibent *tamen satis sufficit*, in quibus uerbis non est cur offendamus. sed aliter uisum est librario cuidam, qui *sufficit* tamquam superfluum eiecit. deest igitur in V, in N autem *est* quod requiri uidebatur adiectum habes. 49, 3 haec in Π leguntur: *sed dicit filio, id est brachio suo*, in N autem *sed dicit filio, id est dicit brachio suo*, sine dubio praue; nam illo *dicit* inserto potius turbatur oratio quam adiuuatur. 93, 19 genuina est classis Π scriptura: *ut nemo... se adtollat*, quae Uergilii Aeneidis loco IIII 49 'Punica se quantis attollat gloria rebus' confirmatur, in N id quod magis usu tritum est *extollat* substitutum esse uides.

His igitur locis, quos paulo accuratius tractaui, iam alios addam breuiter enumeratos, quibus quantum in uniuersum classis Π alteram integritate superet demonstretur: 83, 20 *tulit* Π *reddit* N' *dedit* MSB, 84, 10 *repperias* CGP *reperitur* V *repperitur* N, 96, 4 *insigne* Π *ad insigne* N, 113, 6 *mecum parturit* ΠB *et conparturit* N, 134, 8 *uenas* ΠB *uenas sucus*

sucos

N' (*sucos* 𝔄' m2) *uenas sucos* MS, quod ex glossemate *uenas* ortum esse patet, 179, 12 *indeptas* Π *indebitas* N, quae coniectura pessima est, 248, 2 *mollis* Π *dulcis* N, 256, 17 *signamus* Π *signantur* N. adde quod nonnumquam uerba codicibus Π recte tradita in N omissa sunt, ueluti: 65, 10 *usu eius* Π *usu* N, 72, 19 *aquarum id* Π *aquarum* N, 189, 19 *commune omnibus* Π *commune* N, 190, 1 *nec inter se* Π *neque* N. quae res me loci admonet, qui mihi accuratius tractandus esse uidetur. p. 154, 25 enim uerba *deponat* (*deponas* scribendum esse patet) *animi feritatem* in ΠB extant in ceteris omissa, quae quin ab Ambrosio profecta sint dubitari non potest. sed statim in N haec leguntur: *potest et sic*, quae in ΠB desunt. manifestum autem est ea necessario requiri, ut transitus ad ea quae sequantur paretur. ac saepissime Ambrosius ea locutione ibi utitur, ubi de duplici loci alicuius uel sententiae explanatione agitur. quae cum ita sint, uerba *potest et sic* casu quodam omissa in archetypo aut supra uersum aut in margine[1]) adscripta fuisse existimo, unde iam quo modo in ΠB neglecta, in N uero in uerborum *deponas animi feritatem* locum substituta sint in aperto est. cum igitur iam certum atque exploratum sit classem Π altera multo praestantiorem esse, uel iis locis, quibus et huius et illius classis scriptura ferri potest, eam quam Π tuentur praeferre non dubito, ueluti 12, 22 *scribitur* Π *inscribitur* N — nam correctorem, cum in uerbo simplici *scribitur* offendisset, solitum *inscribitur* intulisse manifestum est —, 54, 11 *ait* Π *dicit* — nihil frequentius est quam horum uerborum in libris commutatio, quae, si scripturam Langobardicam spectas, facile explicatur —, 59, 10 *nascitur* Π *nascatur* N, 70, 6 *frequenti* Π *frementi* N — nam *frequens* respondet Graeco πολύς a poetis hoc modo usurpato —, 257, 23 *mollis* Π *mollior* N.

Sed etsi potior sine dubio est classis Π fides atque aucto-

[1]) exemplum eius rei habes p. 101, 12 (cf. 102, 6), quo loco in archetypo codicum Π uerba *auxilio nam ipsa protectionis* omissa in margine adscripta erant. quae postea loco inepto in orationem illata sunt.

ritas, tamen libri N in hoc opere recensendo nequaquam neglegendi sunt. quae res iam eis quae supra de eorum cum Aurelianensi consensu exposuimus confirmatur. ac primum quidem non paucis locis singula uerba uel orationis membra in Π omissa eis seruata sunt. qua de re conferas hos locos, quibus inspectis elucebit de lacunis coniectura expletis nullo pacto cogitari posse: 6, 3 *is itaque* VN *itaque* CGP (cf. Bas. 5 C οὗτος τοίνυν); supra *is* quidam adscripserat *moyses*, quod post *itaque* insertum est, 56, 19 *et uos* N om. Π, 69, 3 *tu fundasti* N om. Π — erroris causa fuit quod proxime sequitur *tu creasti* —, 81, 20 *si uero... resurgant* N om. Π — omissa haec sunt propter ὁμοιόπτωτον in uerbis *adferant* et *resurgant* —, 97, 5 *nemorosa et rediuiua* N *nemorosae* Π — *e* altera etiamnunc testis est *et rediuiua* excidisse —, 110, 2 *uim uini* N *uini* Π, 124, 23 *haec* N om. Π (cf. Bas. 132 B ταῦτα μὲν αὐτῶν τὰ σοφά), 131, 17 *luna*: *luna* N *luna* Π. his addo locum 78, 25, quo M *lautisumus*, S *lautissimus* praebent, quod in ceteris non legitur; sed certum est eiusmodi adiectiuum hoc loco requiri neque *lautissimus* uel quod fortasse recipiendum est *lautissumus* coniecturam redolere uidetur. incerta res est aliis locis, ueluti 84, 15 *prae nimio* N *nimio* Π, 21, 6 *neque aer* MS om. cet., quibus fortasse coniectura subest.

Idem quod modo de codicum N pretio diximus comprobatur locis aliquot, quibus his lectiones egregiae, contra Π sine dubio prauae traditae sunt. neque tamen omnes illas bonas lectiones ex ipso archetypo fluxisse exploratum est, cum nihil obstet, quominus quasdam ad correctores referendas esse statuamus. sed iam, ut legentes ipsi iudicium facere possint, eiusmodi locos enumerabo: 46, 6 sq. *conlisione... conuersiones* N *conuersiones... conlisiones* Π, 77, 24 *partus* N'B *opertus* Π — nam *operatus* quod C m3 S (*operatur* M m1) praebent uix Ambrosium scripsisse puto —, 80, 15 *castitatem* N *potestatem* Π, 81, 21 *putris* N (cf. Uerg. Georg. I 44) *nutrix* Π, 83, 8 *uis odora* N (cf. Uerg. Aen. IIII 132) *amplius odora* Π — *amplius* ex eodem quod praecedit uerbo ortum est —, 85, 10 *poris* N'MS *uaporis* (*uaporibus*) ΠB, 86, 15 *utrimque* N *utrum-*

que Π, 94, 1 *humi uilis* MS *humilis* N' *humilis diues* Π — scriptum fuit *humi ues*, quod correcturus librarius monstrum illud effinxit —, 94, 7 *nos* N *nostra* Π, 119, 14 *hora* N *os* Π, 146, 6 *uiuere* N *uidentur* Π — coniectura deterrima ex *uidere*, quocum *uiuere* frequenter commutatur, facta —, 249, 3 *regionem* N *nomen regi* Π *nomen regio* B — quod ex *onem* supra *regi* scripto ortum esse manifestum est —, 250, 3 *aut turribus aut montis* MSB *aut montis* (*montes*) *aut turris* Π *aut in montibus aut turribus* (*excelsis*) N', 250, 20 *conpugnantia uidebantur* N *propugnantia uideantur* Π. 256, 6 in ΠB *signum*, in N'MS *pignus* legitur. recepi quod ΠB praebent *signum*, cum nihil in eo quod uituperes insit; sed negandum non est *pignus* melius huius loci sententiae conuenire et eis quae Ambrosius in expos. in euang. Lucae VI 20 scripsit 'osculum pignus est caritatis' commendari. longiorem disputationem requirere uidetur locus 17, 5, quo in N haec leguntur: *elementa autem quattuor, aer ignis aqua et terra*, contra in Π haec elementa uerbis *caelum ignis aqua et terra* designantur. 29, 11 Ambrosius, dum ea enumerat, scripsit: 'caelum terram mare aerem', quibuscum consentiunt ea quae expos. in Luc. X 48 extant: 'caelum aer mare et terra'. uides utroque loco 'caelum' ita usurpari, ut igni respondeat, eodem plane modo quo apud Graecos αἰθήρ adhibetur. quam ob rem suspicor in archetypo scriptum fuisse $\overset{\textit{ignis}}{\textit{caelum}}$ *aer aqua et terra* atque glossa *ignis* in textum illata et modo uerbo *aer* modo uerbo *caelum* deleto ea quae nunc in Π et N leguntur extitisse.

Difficile sane est de iis locis quibus in Π et N uerba quaedam alio ordine collocata sunt diiudicare quid Ambrosio ipsi quidque librariis tribuendum sit. nam qui inueniuntur eiusmodi loci, ueluti 4, 9 *ueri esse* Π *esse ueri* N, 12, 26 *huius mundi* ΠN' *mundi huius* cet. (cf. 74, 20 *huius mundi* Π *mundi huius* N), 59, 15 *populus congregetur* Π *congregetur populus* N, 78, 4 *exprimam argumentum* Π *argumentum exprimam* N, 80, 6 *inquit uestrum* Π *uestrum inquit* N, 87, 1 *laboriosum putet* CGP *putet laboriosum* VN, ita comparati sunt, ut et

hunc et illum uerborum ordinem Ambrosio tribuere possis. itaque ut in aliis rebus dubiis ita et talibus locis cum classe Π potius quam cum altera faciendum esse existimaui.

Memorabile est in archetypo codicum nostrorum uerba Graeca adscripta fuisse uideri. hoc enim si statuimus, quomodo 87, 6 mira illa in libris scriptura: *spirans semen* orta sit facile explicatur. nam *spirans* nihili esse ac *seminans* scribendum non est quod fusius exponam. iam si sumimus olim
spiron *sperma*
scriptum fuisse *seminans semen*, ex uerbis *spiron* et *seminans* illud *spirans* conflatum esse intellegitur. uix autem credibile est Ambrosium ipsum hoc loco uerba Graeca σπεῖρον σπέρμα adiuncta interpretatione Latina *seminans semen* pronuntiauisse atque notarii uel librarii cuiusdam culpa syllabis ον σπέρμα *semin* neglectis uel omissis eam quae nunc in libris est lectionem natam esse. alterum eius rei exemplum habes 166, 2, quo loco in ΠB *aculeum*, in N'S *aculeum centrum*, in M *aculeum* et deinde lacuna septem fere litterarum extat. unde colligitur in archetypo supra *aculeum* olim κέντρον uel *centrum* adscriptum fuisse, quod in ΠB neglectum, in N'S in orationem receptum, in M denique erasum est.[1])

[1]) multos locos ex Ambrosii Examero adferri in Libro glossarum testatus est G. Goetz in Act. soc. sax. litt. cl. hist.-phil. XIII 261 sq., qui in Corpore gloss. lat. uol. V 159 sqq. non totum opus, sed tantum excerpta ex eo edidit. itaque cum de fonte, ex quo loci in codice Parisiaco 11529/30 adlati fluxerunt, edoceri uellem, uirum doctissimum litteris missis rogaui, ut, si quos enotatos haberet, mecum benigne communicaret. respondit ille comiter se initia tantum clausulasque eiusmodi locorum descripsisse atque simul complures hoc modo designatos adiecit. hos igitur P. Lejay, professor Parisiensis, precibus meis, quae est eius liberalitas atque humanitas, obsecutus diligenter aut exscripsit aut cum textu Ambrosiano contulit. qua re iam certum exploratumque est excerpta illa ad codicem classis N redire atque plerumque cum familia N' consentire, deinde excerptorem saepissime et omissis quibusdam et additis et licentius immutatis Ambrosii orationem deformauisse, denique librarios neglegenter satis officio suo functos incuria sua uitia illa nouis illatis auxisse. nihil igitur quod ad rem criticam tractandam usui sit ex his excerptis redundat. frequentissime opus quod in codicibus inscribitur 'Liber quae-

Maurini in editione adornanda usi sunt libris GP, Carnutensi, quem eis quae p. XXXVI adn. 2 ex illo adtulimus respectis ante annos DCCC litteris Langobardicis scriptum esse opinati sunt, Benigniano (Parisiaco 11624), denique tredecim codicibus, quorum nullus certe saeculo undecimo antiquior est,[1]) plerique Maurinis ipsis testantibus recentiores. quam ob rem non est quod accuratius in eos inquiramus. neque ut de codi-

stionum super librum Genesis ex dictis sanctorum patrum Augustini Gregorii Hieronimi Ambrosii Hilarii Hisidori Eucherii et Iunilii' medio aeuo in scholis adhibebatur. de quo hoc loco pauca adiciam, primum ne quis me in subsidiis colligendis eius plane immemorem fuisse arbitretur, tum quia quae R. Peiper in Alcimi Auiti et Cypriani editionibus p. LV sqq. et p. II sqq. de eo exposuit non omni ex parte sufficere uidentur. etenim quae Martène et Durand in Anecd. coll. ampl. VIIII 295 sqq. (LXXXXVI 1105 *M.*) ediderunt capita tantum sunt operis Baedae falso adscripti atque hac inscriptione: 'Quaestionum super Genesim ex dictis patrum dialogus' praefixa inter eius opera dubia et spuria recepti (LXXXXIII 233 *M.*). pars eius operis prohoemio omisso (inde a LXXXXIII 242 C = LXXXXVI 1114 D) in eodem Baedae tomo legitur hac inscriptione adiecta: 'Baedae de VI dierum creatione liber sententiarum ex patribus collectarum' (p. 207) atque haec inuenitur in codice Bruxellensi 8654/72 saec. X a me inspecto f. 1—147, ubi hic titulus praemissus est: 'Incipit explanatio sex dierum in quibus creauit deus caelum et terram ex dictis Ambrosii et Agustini'. ad idem opus pertinent ea quae in libri Augiensis CCLV, nunc Caroliruhensis saec. VIIII, a me examinati ff. 107^u—116 leguntur, in quo haec inscriptio extat: 'Incipiunt capitula libri huius de dictis sci Augustini Hieronimi et Ambrosii', quam sequitur epigramma Taionis (LXXX 731 *M.*). sed in utroque codice tamquam alter liber quaestiones de nouo Testamento adiectae sunt, de quarum origine et auctore quicquam indagare mihi non contigit. memorabile sane est Wicbodi quae feruntur quaestiones et Baedae qui uocatur de VI dierum creatione librum eodem fere loco desinere. uix autem opus est ut dicam utrumque opus prorsus alienum esse a genuinis Baedae qui ad Genesim spectant tractatibus, Hexaemeron dico (LXXXXII 9 *M.*) et commentarium in Pentateuchum (p. 189). haec igitur sufficiant; nam cum nullum ex hac re ad Ambrosii libros recensendos fructum redundare intellexissem, accuratius in eam inquirere non meum esse ratus in his quae erui adquieui.

[1]) quodsi Maurini Benignianum ad saeculum XI referendum ante annos DCCC exaratum esse dicunt, Remigianum et Cenomanensem, quos eiusdem aetatis esse dicunt, eidem saeculo adscribendos esse patet.

cibus Mediolanensibus Nouariensibus Uercellensibus a Ballerinio adhibitis plura uerba faciamus necesse est, quorum paucos aetate superiores ipse quoque inspexi, ceteros utpote recentiores neque ullius in re critica usus neglexi. neque magis curaui codices bybliothecae uniuersitatis Lipsiensis, de quibus uide quae R. O. Gilbert in Exameri editione Lipsiae a. MDCCCXXXX in lucem emissa exposuit. ex codice familiae N' fluxit editio Amerbachiana.

de paradiso Iam longum et arduum iter emensi ueniamus ad libellum de paradiso, de quo, cum simplex sit atque aperta rei criticae ratio, rem paucis absoluere possumus. etenim tota eius recensio a duobus codicibus saeculi VIIII pendet, Audomaropolitano 72 (A) et Parisiaco 1913, olim Colbertino (P). ac priore, qui formae oblongae est, foliorum 136, hae scriptiones continentur: f. 1—24 de Isaac, 24—43^{u} de bono mortis, 43^{u}—61^{u} de fuga saeculi, 61^{u}—89^{u} de Iacob, 89^{u}—108 de paradiso, 108—119^{u} de consolatione Ualentiniani, 119^{u}—135^{u} epistula ad Uercellenses.[1]) in folio membranaceo, quod ante primum adiectum est numero non insignitum, post breuem librorum quos hic codex complectitur indicem manu recentiore confectum haec adscripta sunt: 'Usus sum hoc libro et repperi satis bonae notae. Ariae mense Septembri anni MDXCIV. Fr. Modius Canonicus Ariensis', qua re edocemur Franciscum Modium, uirum litterarum antiquarum peritissimum, qui natus a. 1556 decessit a. 1599, hunc librum euoluisse. neque uero minoris momenti sunt ea quae in carta lintea ante folium primum inserta leguntur: 'Collationé en 1724. pour La Nouvelle édition', unde colligitur Maurinos hunc codicem ad alteram Ambrosii operum editionem parandam contulisse. correctus est hic codex primum manu eiusdem fere aetatis, quae pallido usa atramento errores a librario in describendo commissos correxit maximam partem leuiores, sed interdum etiam grauiores, ita tamen ut radendo

[1]) in f. 135^{u} et 136^{r} manu saeculi inferioris adscripta sunt quaedam sacrae scripturae fragmenta. Audomaropolitanus sine dubio antiquior est Parisiaco, utpote saeculo VIIII ineunte scriptus.

prorsus abstineret. multo fortius autem rem gessit manus altera saeculi XI ineuntis,[1]) quae fusco atramento adhibito totum librum retractauit. qua in re et exemplar deterioris notae secuta est et multas coniecturas saepenumero temerarias intulit. haec igitur in scripturam antiquam et radendo et oblinendo ita grassata est, ut quid olim scriptum fuerit quidque ab antiquo correctore profectum sit haud raro aegre dinoscas.[2]) quam ob rem non mireris multo demum atque impigro labore effectum esse, ut iam accurata plane huius libri egregii collatio parata sit. nam primus Ioannes Wrobel, professor Czernoviciensis eum excussit, deinde ego et S. Reiter iterum eum contulimus, denique Henricus Schenkl multis locis, qui obscuriores esse uidebantur, inspectis rem perfecit atque absoluit. in Parisiaco 1913, qui formae oblongae est, foliorum 286, post Augustini Confessiones[3]) sermonemque de decem cordis (sermo VIIII est; cf. uol. XXXVIII p. 75 *M.*) librosque quosdam Hieronymi eadem insunt quae in Audomaropolitano: f. 196—209ᵘ de Isaac, 209ᵘ—221ᵘ de bono mortis, 221ᵘ—232ᵘ de fuga saeculi, 232ᵘ—250 de Iacob, 250—268ᵘ de paradiso, 268—277ᵘ de consolatione Ualentiniani, 277ᵘ—286ᵘ epistula ad Uercellenses,[4]) unde patet hunc librum ex duobus codicibus inter se conglutinatis constare. A et P tamquam fratres gemini sunt ex eodem libro et ipso ut uidetur non multo antiquiore deriuati. magno opere autem dolendum est A lacuna grandi — interciderunt enim in eo folia decem, in quibus uerba 'reprehendamus' (268, 13) usque ad 'insufflatio fructus' (292, 8) scripta erant —

[1]) eadem manu duo folia quae interciderant, LXXII et LXXIIII, suppleta esse uidentur; cf. huius editionis partem alteram p. 27, 23 et 33, 1.

[2]) interdum manus altera ea quae manu antiqua correcta erant suis ductibus illeuit simulque scripturam primariam super uersum adposuit.

[3]) cf. P. Knöll in praef. ad Augustini Conf. p. XXX sq.

[4]) cum P ita conspirat Parisiacus 1719 (P'') p. XXXX descriptus, ut quin codice aliquo intercedente—nam hic illic orationis contextus aut coniecturis aut scripturis ex alio codice illatis immutatus est — ex illo originem duxerit uix dubitare liceat.

deformatum esse. hos libros propinquitate contingunt Uaticanus bybliothecae Uaticanae antiquae 296 (V), formae oblongae, foliorum 144, saec. X, descriptus ab A. Reifferscheid Bibl. patr. Lat. Ital. I 431 sqq. — leguntur in eo f. 1^{u} de mysteriis, 11^{u} de sacramentis, 32^{u} epistula XXII, 37 liber pastoralis, 44^{u} de paenitentia, 83—114^{u} de paradiso,[1]) Cheltenhamensis 12267 (C), formae oblongae, foliorum 294, saec. XI (cf. Henricus Schenkl Bibl. patr. Lat. Brit. I 2 1891 Act. min. acad. litt. Uind. CXXVII 9),[2]) Cheltenhamensis 1678 (C'), olim Claromontanus 451, nunc Berolinensis (Meermannianus) 19, formae oblongae, foliorum 137, saec. XII (cf. catalogum Berolini a. 1892 editum p. 24), denique Duacensis 226 (D), formae oblongae, foliorum 137, saec. XII, qui has scriptiones complectitur: f. 3 de paradiso, 16 de Noe, 34^{u} de Abraham, 73^{u} de Isaac, 89^{u} de bono mortis, 104^{u} de fuga saeculi, 119 de Iacob.[3]) hunc ex A fluxisse eo comprobatur quod in D eadem quam in illo extare diximus lacuna inuenitur. librarius autem ea non animaduersa nihil in margine adnotauit, sed in describendo perrexit. his igitur libris (APVCC'DP'') prior familia efficitur, ad alteram autem referendi sunt decem quos collatos habui codices: Remensis 355 (R) saec. VIIII, Monacensis 3728 (M) saec. X, Senensis F V 8 (S), Bruxellensis 1782/4 (B), Parisiacus 11624 (P'), hi saec. XI, denique qui omnes saec. XII scripti sunt Monacenses 2549, 13079, 14399, Uindobonenses 758 et 779. cum MS consentiunt liber bybliothecae Modoetianae et editio Mediolanensis a. 1477 (μ), in qua prima opusculum de paradiso typis excusum prodiit. iam cum de ceteris paulo ante accu-

[1]) cum Uaticano congruunt duo fratres gemelli — nisi forte posteriorem ex priore ortum esse statuere licet — Uindobonenses 1010 (V') et 1029, saec. XI ambo, de quibus satis expositum est in Tabb. codd. bibl. Pal. I 175 et 189.

[2]) huic similis est Dunelmensis B 2, 6, de quo postea dicetur.

[3]) Duacenses 226 et 227 — de hoc in praefatione partis alterius exponam — ab eodem librario scripti quasi corpus quoddam librorum Ambrosianorum efficiunt ex uariis codicibus consociatum; cf. Cat. des dép. a. s. VI 117.

ratius disputauerimus, unus qui describatur restat Remensis. formae quartanariae is est, foliorum 139, saeculi ut iam supra diximus noni. insunt in eo: f. 1 de mysteriis, 10[u] de sacramentis, 32 de paradiso, 63 de uirginibus liber I et II, 81—108[r 1)] tractatus epi Augustini de fide simboli ad Laurentium papam (Rufini Comment. in symbol. apost. XXI 335 *M.*), f. 108 uacuum relictum est, f. 109—139[u] liber sci Uictoris dedelapsis Ionensis epi historiographi (Uictor Turonensis de paenitentia, cf. Ambrosii opp. app. XVII 971). in folii 139[u] margine inferiore haec scripta sunt: 'Hincmarus archieps dedit scae Mariae Remensi'.

Has igitur familias, quas isdem quae in Examero adhibuimus siglis usi litteris Π et N designauimus, ut constitueremus, in primis lacunis quae omnibus huius aut illius generis codicibus communes sunt adducti sumus. ueluti in Π 303, 12 uerba *qui enim mortuus est iustificatus est a peccato*, contra in N 318, 14 *oculis nostris perspeximus* omissa sunt. sed non eadem librorum VCC'DP" condicio est; nam VDP", si a uoculis quibusdam omissis decesseris, in lacunis cum AP semper consentiunt, in CC' autem lacunae aliquot quae in ceteris huius familiae codicibus deprehenduntur libri alterius generis auxilio expletae sunt, ueluti 319, 22 uerba *ne absque . . . prohibuisse*. luculentum eiusmodi correctionis exemplum praebet locus 318, 22, ubi in N *inuestigare sententiam, inuestigare naturam* legitur, in APVDP" *inuestigare naturam*. in C uerba *inuestigare sententiam* inserta habes post *requirendo*, in C' ea uerborum *inuestigare naturam* quae omissa sunt locum occupant. unde patet eis supra uersum adscriptis atque in textum illatis uerba *inuestigare naturam* expulsa esse. ceterum quamquam concedo codicum N lectionem defendi posse atque huiusmodi membra eiusdem uerbi repetitione formata apud Ambrosium satis frequentia esse, tamen libros AP sequi malo, cum ea quae in N leguntur ex glossemate *sententiam* supra *naturam* adscripto oriri

1) folium 108[r] dimidium uacuum est.

potuerint. libri A et P mendose scripti sunt atque in primis lacunis deformati; nam ut leuiora quaedam, ueluti uoculas *et, ut, in, esse* saepius omissas silentio transgrediar, praeter ea quae supra adnotauimus in AP desunt 299, 20 *angelorum,* 300, 15 *uita mori* (addidit in P m2, sed loco inepto), 304, 22 *quia,* in PV (in ea parte quae in A non legitur), 282, 12 *perfecti,* 285, 5 *non,* 290, 5 *medio,* denique quod maioris momenti est 288, 7 sq. *qui non ... paruulo* et mox *Adam. si non paruulus.* libri N autem etsi longe minore eiusmodi lacunarum numero adfecti tamen fide multo inferiores sunt familia altera utpote corruptelis et quod peius est temerariis correctionibus et interpolationibus inquinati. ueluti 314, 21 in Π recte legitur *et ait,* in N *ut habes,* 307, 15 in Π *inmisit,* in N *inmisit deus.* quamquam non nego interdum bonas ab eis scripturas offerri uel quod multo frequentius est coniecturas a librariis profectas. uerborum autem ordinem non paucis locis immutatum esse, in quibus certa grassantis librariorum licentiae uestigia reperiuntur, nemo puto mirabitur. neque uero horum codicum omnium eadem ratio est; nam haud raro dissentiunt et uel ii qui intimo uinculo inter se coniuncti sunt uelut MS passim inter se discedunt. animaduertimus tamen R saepius cum A facere, M propius ad P se adplicare. quae cum ita sint, iam exploratum est recensionis fundamentum in AP positum esse, ita tamen ut alterius familiae libri semper in examen uocentur. si uero quaeras uter iis locis quibus inter se discrepant praeferendus sit, in hoc libello, cuius in parte non exigua codicis A subsidio destituti sumus, non tam facile quam in ceteris quae in AP leguntur scriptionibus iudicium erit. sed cum euincatur re uera in illis maiorem libri A auctoritatem fidemque esse, de hoc quoque opusculo idem statuendum est, quod egregiis quoque quibusdam lectionibus quae in A extant conprobatur, ueluti 302, 1 *contineri* A *conteri* P, 322, 19 *uxorio* A *uxori* (*uxoris* m2) P.

Ex locis corruptis unum tangam, in quo sanando multum laborem frustra consumpsi, ea dico quae initio sectionis 29

p. 285, 7 sqq. leguntur. certum est ab Ambrosio hic eandem quae a Philone libri I sacr. legg. allegg. c. 18 (I 55 *M*, I 75 sq. *C*) proposita est quaestionem tractari, utrum in Genesis c. II u. 9 uerba ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου ad utrumque membrum an ad prius solum referenda sint. simul Philonis et Ambrosii locis inter se collatis hanc difficultatem, quomodo fieri potuit ut deus iustissimus iuxta lignum uitae lignum quod mortis causa fuit posuerit, illum subtiliter ut solet expediuisse, hunc summatim tantum de ea re egisse. etenim dum ille in ligno scientiae boni malique uim et essentiam discernit, hic satis habet dubitationem illam fortasse ab Apelle renouatam potius reicere quam refutare. ipsis enim sacrae scripturae uerbis respectis contendit lignum uitae et lignum scientiae eodem loco, in medio paradisi, fuisse. quam ob rem Erasmo, qui in uersu 8 post 'uitae' ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου inseruit, adsentior, cum haec uerba Graeca a librario facillime omitti potuerint et ea quae sequuntur 'hoc est in medio paradiso' tale supplementum flagitare uideantur. iam ubi scripturae uerbis comprobauit Ambrosius lignum uitae in medio paradiso fuisse, id ei agendum erat, ut lignum scientiae boni et mali a deo eodem loco positum esse euinceret. expectes igitur eum orationem ita continuauisse: 'ait porro καὶ τὸ ξύλον τοῦ εἰδέναι γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ. his enim . . .,' quibus in uerbis illud καὶ ante τὸ ξύλον premendum est. atque re uera in codicibus uerbum 'ait' excipiunt litterae aliquot, quibus uerba Graeca hoc loco posita fuisse indicatur, sed tam obscurae, ut quid olim scriptum fuerit uix diuinando eruere liceat. tamen, nisi fallor, in his litteris uerba 'ἐγέννησε πονηροῦ his' latere uidentur. atque ἐγέννησε sane respondet ei quod mox sequitur 'produxerit'. quae si uera sunt, hunc locum lacuna adfectum atque scribendum esse conicias: *ait* (fortasse *mox* uel *porro* addendum est) ἐγέννησε ⟨καὶ τὸ ξύλον τοῦ εἰδέναι γνωστὸν καλοῦ καὶ⟩ πονηροῦ; *his enim* . . . sed cum quam incertum hoc commentum sit ipse intellegam, nihil aliud restat nisi ut sagacioribus hunc locum examinandum atque emendandum relinquam.

Maurini praeter PRP'C' octo codices examinauerunt, quorum unus (Bigotianus) saeculi XI est[1]), ceteri omnes recentiores. libri septem a Ballerinio excussi, aut saeculo XI scripti aut etiam recentiores, omnes ad familiam quam littera N significauimus referendi sunt. ex codice familiae N deriuata quoque est Amerbachii editio.

3 Cain et Abel In opusculo de Cain et Abel emendando maxime claudicamus, cum ne unus quidem liber antiquior ad memoriam nostram peruenerit. certe codices uetustiores quos indagare potui omnes saeculo demum undecimo conscripti sunt. atque de Senensi (S), libro basilicae Modoetianae (M), Bruxellensi (B), Parisiaco 11624 (P), qui ad hoc saeculum omnes referendi sunt, iam supra p. XXXVIII expositum est. accedunt duo qui eiusdem saeculi sunt, Ambrosianus R 82 sup., formae oblongae, foliorum 128, quo continentur f. 1—82 Exameron, 82—104 de paradiso, 104—128 de Cain et Abel, et Ambrosianus F 117 sup., formae oblongae, foliorum 99, in quo f. 1^u—60, 60—77^u, 77^u—97^u eaedem scriptiones eodem ordine leguntur[2]). codices saeculi XII collatos habui librum s. Marci 511, nunc Laurentianum (M'), in quo Exameron libellosque de paradiso et de Cain et Abel sequuntur libri de officiis[3],) Parisiacum 2637 (P'), olim S. Martialis Lemouicensis, in quo

[1]) Bigotianus, nunc Parisiacus 2639, et Bethuneus, nunc Parisiacus 1729, qui saec. XII scriptus est, locis aliquot a me inspecti ex Parisiaco 1913 fluxisse uidentur.

[2]) f. 98^r uacuo relicto in f. 98^u et 99^r manu saec. XII adscripta sunt miracula duo s. Ioannis Gualberti — fundator ille fuit coenobii Carthusiani in Ualle umbrosa, mortuus a. 1073 — et hymnus ab eo compositus. in f. 1^r manus saec. XV haec adiecit: 'Liber librariae monasterii sancti Jeronymi ordinis Cartusianorum dioecesis Paduanae relictus per bonae memoriae Petrum Donato antistitem Paduanum'. Petrum Donatum a. 1428 Castello Patauium uenisse ibique die VII octobris a. 1447 mortem obiisse constat. denique in calce libri haec subscriptio legitur: 'hic codex fuit Vincentii Pinelli v. claris. a cuius haeredibus tota eiusdem bibliotheca Neapoli empta fuit anno 1609 iussu Ill^{mi} Card. Federici Borrhom. Ambrosianae biblioth^{ae} fundatoris. Antonius Olgiatus scripsit anno 1609.'

[3]) in folio primo haec sunt scripta: 'hic liber ē conuentus S. Marci de flō ordinis praedicatorum. Quē habuit a Cosma Iohīs de Medicis.'

praeter Exameron, de paradiso, de Cain et Abel insunt adhortatio ad uirginitatem et de perpetua uirginitate beatae Mariae, denique Uindobonensem 779 (V), de quo uide ea quae p. XXXVIII exposuimus[1]).

Hi codices omnes ex eodem fonte fluxerunt, libro ut uidetur saeculi VIIII uel X satis neglegenter et mendose scripto multisque uitiis deturpato. conspirant igitur omnes in corruptelis grauioribus; quodsi in leuioribus unus alterue genuinas lectiones praebet, quin eae coniecturae ope restitutae sint omnino dubitari non potest. primum autem locum inter eos occupat S, qui diligentius quam ceteri scriptus maiore cum fide archetypi naturam et condicionem refert. quam ob rem sane dolendum est quinque in eo folia, quattuor 382, 22, unum 394, 21 intercidisse. sed si memineris eorum quae supra de S et Monacensi 3728 disputauimus — deteriorem enim hoc illum esse diximus, et quantum distat Monacensis a Cantabrigiensi uel Audomaropolitano! —, tum intelleges nos non habere, quod talibus subsidiis usos nos pristinam huius opusculi formam restituturos esse speremus. singularis quodam modo Modoetiani est condicio, in quo non paucae a ceteris discrepantes lectiones conspiciuntur. quarum quaedam sine dubio germanae sunt, ueluti 349, 4 *osculi,* 350, 14 *est eam*, 354, 6 *maximi,* 358, 15 *superlectili,* 401, 15 *paenitentiae*, 405, 3 *dominum* atque in quibus cum AA' congruit 341, 5 *uelut,* 391, 18 *subactus* . . . *ne,* 395, 11 *feruentem,*

[1]) ex V adhuc integro — desinit enim nunc folio ultimo deperdito in uerbis 'ab humana' (408, 25) — descriptus est Uindobonensis 758 saec. XII (cf. Tabb. I 127). atque ex hoc rursus in V post uerba illa 'ab humana' quae sequuntur 'mansuetudine ... quam mortem' (428, 27) manu recentiore suppleta sunt. ceterum eodem modo quo Uindobonenses uerbis 'quam mortem' terminantur Monacenses 2549, 13079, 14399 cum his atque in primis inter se semper fere congruentes. atque idem ualet de fragmento libri II in Uindobonensi 769 saec. XII (404, 17 'uoluitur' ... 428, 27 'mortem'); cf. Tabb. I 129. hi omnes quoque ex V adhuc integro fluxisse uidentur. mendose scriptus neque ullius in re critica usus est Canonicianus Script. eccl. 209 saec. XIII (cf. Cat. codd. bibl. Bodl. III 405), quem inspexit Henricus Schenkl.

aliae ita comparatae, ut certe defendi possint, ueluti 348, 15 *requires*, 359, 19 *habitator*, 367, 11 *est deus*, 378, 1 *partibus*, 402, 10 *necessitatis*, 406, 7 *praestat*, 408, 27 *magis uult*. tamen his locis omnibus malui cum SAA' facere quam dubiam utique Modoetiani sequi auctoritatem.

Maurini praeter B usi sunt Uaticanis duobus, quos optimae notae esse dicunt — Uat. 269 et Urb. 41 ii fuisse uidentur, saec. XV uterque —, Floriacensi, quem antiquae manus esse censent — est Aurelianensis 33 saec. XIII, cf. Cat. des dép. n. s. XII 21 —, denique Laudunensi, quem ipsi recentiorem esse testantur. ex codice Monacensi 14399 simillimo profecta est Amerbachii editio.

de Noe Codices quibus ad librum de Noe recensendum utimur ex archetypo fluxerunt duobus locis (p. 417, 15 et 478, 2) unius folii iactura mutilato. unde patet unum tantum codicem, quo hoc opusculum continebatur, ad medium aeuum peruenisse. neque uero postea is liber frequenter lectus est, id quod exiguo sane, si ceteras Ambrosii scriptiones respexeris, codicum qui supersunt numero confirmatur. folii prioris deperditi particulam seruauit Augustinus tribus locis, contra duas epist. Pelag. IIII 11, contra Iul. Pelag. II 2, 4, contra sec. Iul. resp. I 6. quae altero folio exposita fuerint colligere licet ex Philonis Quaest. in Gen. l. I c. 58 et 59. uerum non foliis tantum amissis archetypum deformatum erat, sed aliis etiam uitiis, inprimis lacunis librariorum aut socordia aut licentia ortis. ueluti in temporum computatione, quam Ambrosius Philonem secutus instituit, p. 445, 18 uerba *mense septimo* omissa sunt[1]), lacunosus et interpolatus est locus 471, 21, item lacuna adfectus locus 487, 21.

[1]) Ambrosius ut festinantius libros suos componere solebat, ita hoc loco Philonem (Quaest. in Gen. II 17) secutus sacrae scripturae auctoritate neglecta diluuium *mense septimo* coepisse statuit — nam haec uerba p. 445, 18 supplenda esse eo quod tota quae proxime sequitur computatio in hoc fundamento posita est comprobatur —, sed cum scripturae uerba τοῦ δευτέρου μηνὸς obstarent, postea hanc discrepantiam quodam modo tollere studuit. ignorans igitur Philonis, qui calendarium Hebraicum re-

Inter libros autem quibus opusculum de Noe nobis traditum est, primum locum obtinet Parisiacus 12137, olim Corbeiensis (P)[1]), formae oblongae, cuius iam descriptionem proponam. constat ex tribus codicibus saeculo VIIII scriptis, qui conglutinatoris opera in unum corpus consociati sunt. ac prima pars continet libros de Noe (f. 1—25ᵘ) et de Abraham (f. 25ᵘ—60ᵘ). in folii 60 pagina altera, quae sectionibus 89—93 libri alterius de Abraham tota expleta est, ultima haec subscriptio legitur: EXPLICIT DE SCO ABRAHAM LIBER II. INCIPIT LIBER DE SCO ISAAC. unde iam conicere licet hoc codice adhuc integro praeter libros de Noe et Abraham eos qui de Isaac, de bono mortis, de fuga saeculi, de Iacob inscribuntur comprehensos fuisse. fluxisse autem eum ex libro maioribus litteris exarato eo euincitur quod scripturae eadem fere quae in libris antiquissimis cernitur ratio est. nam quamquam librarius litteris minutis usus est, tamen singula uerba in scribendo ita coniunxit, ut nulla fere inter ea spatia reliquerit. correctus est hic codex permultis locis eadem manu

spexit, rationes opinatus est non solum illud anni tempus quo sata incrementa capiunt uel mensem Martium, sed etiam id quo semina terrae mandantur uel Septembrem anni principium esse posse (456, 22 sqq.). atque eodem modo (457, 2 sqq.) id quod in Genesi 8, 4 legitur arcam mense septimo sedisse, cum Philonis, qui hanc rem non tetigit, de diluuii exordio relatione consociare conatus est. non autem mirum est duplici illo computandi modo haud exiguas legentibus difficultates adlatas esse. qui cum scripturae uerba *mense secundo* restituere studerent, interpolationes illae quae nunc in libris conspiciuntur natae sunt. sic 456, 2 coniectura olim in margine adscripta in codices omnes inlata est. eiusdem originis est adnotatio *secundum hebraicam ueritatem mense secundo* manu altera in margine libri D adiecta. neque dubium est, quin causa cur 445, 18 uerba *septimo mense* omitterentur non error librarii fuerit, sed lector quidam, cum mendum subesse putaret, consulto ea neglexerit.

[1]) folium primum praecedunt duo ad librum tegendum adiecta, quorum in priore manu saeculi XVIII scriptum est: 'S. Germani lat. 204'. in folio primo manus saeculi XVII haec adpinxit: 'S. Petri Corbeiensis', quibus postea manus saeculi XVIII haec adiecit: 'S. Germani a Pratis n. 204, olim 121'.

ac praeterea duabus aliis neque aetate nec scriptura multum a primaria atque inter se ipsas discrepantibus, nisi quod altera nigriore, altera pallidiore atramento usa est. quam ob rem haud raro difficile est ad diiudicandum cuinam manui singulae correcturae tribuendae sint. id tamen certum esse uidetur correctores non solum pro suo arbitrio rem gessisse, sed etiam codicem quendam in corrigendo adhibuisse. de altera et tertia parte Parisiaci in praefatione uoluminis alterius exponemus. proximus bonitate huic codici est Trecensis 550 saeculi XI (T) supra p. XXXX a nobis descriptus, in quo opusculum de Noe parte ultima truncata legitur; desinit enim in uerbis 480, 25 'se esse promisit'. neque uero folia in eo exciderunt, id quod eo comprobatur quod in folio 292 uerbis illis haec subscriptio adiecta est: EXPLICIT LIBER NOE. INCIPIT LIBER DE ABRAHAM et statim uerbis INCIPIT LIBER DE ABRAHAM ad opus illud transitur. unde in codice, ex quo T fluxit, si huius libri formam respexeris, septem folia excidisse statuendum est[1]). sequuntur Trecensis 284 (T'), formae maximae, foliorum 159, saeculi XII[2]), in quo insunt: f. 1—30^u de Noe, 30^u—73^r de Abraham, 73^r—83^u de benedictionibus patriarcharum, 83^u—90^u sermo contra Auxentium, 90^u—98^r epistula XX, 98—106 de resurrectione (hoc est libri alterius de excessu fratris sectiones inde a LIII 'Prima igitur' usque ad ultimam), 106—123^u de apologia Dauid, 123^u—140^u apologia Dauid quae uocatur altera, 140^u—159^r de Tobia. maxima pars paginae ultimae uacua relicta est — Nouariensis (XLVIII) 20 (N), formae maximae, foliorum 182, saeculi XIII, qui haec scripta complectitur: f. 1—10 de paradiso, 11—20 de Noe,

[1]) ex T descriptus est Tolosanus 154 saec. XIII (cf. Cat. des dép. a. s. VII 73), qui in eisdem quibus ille desinit uerbis eadem subscriptione et librorum de Abraham qui sequuntur inscriptione adiuncta. qua de re benigne me edocuit u. cl. Massip, bybliothecae Tolosanae praefectus.

[2]) in folio 159^r manu saec. XII atramento rubro haec adscripta sunt: 'Liber scę marię de clara ualle' ac manu saec. XIIII in eodem folio uerso: 'Liber sce marie clare uallis'.

20—57 de Abraham, 58—68 de Isaac, 68—78 de bono mortis, 78—86 de fuga saeculi, 86—100 de Iacob, 101—111 de Ioseph, 111—118 de benedictionibus patriarcharum, 118—129 de apologia Dauid, 129—137 de Nabuthae, 137—148 apologia Dauid quae uocatur altera, 148—160 de interpellatione Iob et Dauid, 160—169 de Helia, 169—178 de Tobia, 178—182 precationes duas — Brugensis 101 (B), formae maximae, foliorum 200, saeculi XIII, quo continentur: f. 3^u—18 de paradiso, 18—36^u de Noe, 36^u—66^u de Abraham, 66^u—79^u de Isaac, 79^u—90 de bono mortis, 90—100 de fuga saeculi, 100—115 de Iacob, 115—126 de Ioseph, 126—133^u de benedictionibus patriarcharum, 133^u—156^u de apologia Dauid libri duo, 156^u—165^u de Nabuthae, 165^u—187^u de excessu fratris, 187^u—194 de obitu Ualentiniani, 194—200 de obitu Theodosii[1]). his addo tres codices, qui singularem inter ceteros locum obtinent, cum eis hic libellus non integer, sed demum inde a sectione 44 traditus sit, Duacensem 226 (D) supra p. LIIII descriptum, in quo hoc opusculum in ultima folii 16^r parte ita incipit ut subscriptio libri de paradiso et inscriptio 'Incipit de Noe et archa' inter se excipiant, Parisiacum 1723, olim Colbertinum (C), saeculi XIIII, ingentis ambitus librum, de quo uide Mellotii catalogum III 178, denique Parisiacum 1728, olim Mazarineum (M), formae quartanariae, foliorum saeculi XV, in quo praeter scriptiones de Noe et Abraham f. 1—61 insunt de apologia Dauid libri duo 61—97 et opusculum de Nabuthae. in utroque tractatus de Noe ei quo de Abraham agitur postpositus est hac subscriptione et inscriptione praefixis: EXPLICIT LIBER SECUNDUS DE SCO ABRAHAM. INCIPIT LIBER TERTIUS, quibus in M haec adiecta sunt: QUI LIBER EST DE NOE.

Iam supra diximus P primum locum inter codices obtinere.

[1]) in f. 1^u et f. 200 legitur: 'Liber sancte marie de Thosan', in f. 200^u 'Iacobus allardus'. A. Sander in bibl. Belg. manuscr. I 150. 156. 207 refert a. 1638 hunc librum monasterii Dunensis ordinis Cistertiensis in Flandria fuisse; cf. Laude Cat. des man. de la bibl. de Bruges p. 85 sqq.

neque quemquam, si uel obiter commentarium perlustrauerit, fugiet eum totius recensionis fundamentum esse. sed quamquam semper a P proficiscendum est, tamen codices TDN nequaquam contemnere licet. primum igitur quae ratio inter P et T intercedat inquiramus. ac T fide et auctoritate multo P inferiorem esse non est quod multis exemplis adlatis comprobem; pauca opinor sufficient. omissa in eo sunt non solum singula uerba, sed etiam enuntiatorum membra, ueluti 416, 21 *auertimus,* 452, 8 *diluuio non absorbebatur*, nonnulla foede deprauata, ueluti 420, 13 *pro sapientia*, alia male correcta, ueluti 443, 9 *refundatur*, 453, 7 *imitationem*, atque etiam interpolata, ueluti 444, 14 *uenustatem amiserat.* sed non desunt loci, quibus T aut solus aut quod perraro factum est cum DN scripturas genuinas seruauit. hos igitur quaeso inspicias: 420, 13 *uirtutum* (*uirum uirtutis* P, quod fortasse ex scriptura $\overset{um}{\textit{uirtutis}}$ ortum est; *uirtutum* certe eo commendatur, quod paulo post *uirtutes* sequitur), 425, 8 *arcem* (*arcęam* P), 449, 12 *ambacum* (*abbacuc* P), 20 *emineant* (*meant* P; *m* ex compendio ut uidetur uoculae *enim* natum), 468, 2 *et* (*uel* P), 470, 3 *quia* (*quid* P), 473, 21 *timore dirigatur* (*timorem dirigat* P), 475, 10 *dominatur* (*donatur* P), 479, 24 *cognitionis* (*cogitationis* P). sed haec omnia uel certe plurima forsitan quis ex coniectura profecta esse existimet: quam ob rem iam locos, quibus uerba in P omissa libri T ope restituta sunt, proponam: 423, 13 *intra se* (*intra* P), 441, 16 *numeri*, 451, 16 *in* (om. P m1, *ad* s. u. m2), 467, 22 *et filii eius* (om. P m1, *et filii* s. u. m3), 470, 7 *addit* (scribendum *addet*) *percutere* (*percuterem* P), 474, 7 *ad imaginem dei* (*dei* P), 480, 8 *nos prouocaret cibos* (*prouocaret* P).[2]) denique codicis T auxilio nonnumquam

[2]) fortasse *nos cibos prouocaret* scribendum est. quod ut statuam eo commoueor quod in T nonnumquam uerborum sedes immutatae sunt, ueluti 413, 8; 468, 11. contra rectum uerborum ordinem (*ut fructus latentes sub aqua possit*) tuetur *T* 462, 21, quo loco P in textu habet *quae* (*ae* ex *a*) *possit*, in mg. m3 *ut possit fructus latentes sub aqua.* utrum 454, 10 cum PBC *scriptura* an cum ceteris *scriptura diuina* scri-

scripturam in P erasam indagare licet. sic 460, 17 in T extat *adcommoda*, in P *committere* temere ex eis quae praecedunt repetitum. errorem a se commissum librarius ipse correxit uerbo *committere* expuncto et supra *adcommoda* scripto, quod postea erasum iam dinosci non potest. idem cadit in locum 427, 13, quo T *nec* praebet, P *nã* (*ã* m2 in ras.). quae cum ita sint, locis aliquot, quibus P et T discrepant, non facile diiudices utrius lectio praeferenda sit, ueluti 448, 25 *modo* P *more* T, 453, 26 *manum tuam* P *manum* T (τὴν χεῖρα LXX), 474, 12 *ego* P (*eo* editio Romana) *ideo* T, quamquam ego his locis P utpote certiorem ducem sequi malui. duos autem qui accuratius examinentur locos dignos esse existimo. quorum prior legitur 438, 16 *sed quod sibi commodum uelut* (sic P, *uel se* T), *scindit a uero, secernit a iusto*. patet hoc loco cum T *uel* scribendum ac statuendum esse adiectiuum quod praecedenti *commodum* respondeat intercidisse. quodsi P sequeris, mecum puto *ut*⟨*ile*⟩ restitues atque hanc coniecturam in textum recepi. sin cum T facies, *secundum* proponam. neque obstat libri P lectio; nam *se* ante *scindit* facile excidere potuit neque quicquam frequentius in libris est uocularum *uel* et *uelut* confusione. altero loco (424, 2) P praebet *eam arcam*, T *arcam*, quas lectiones ex hac: $\overset{\textit{arcam}}{\textit{eam}}$ ortas esse censeo; nam apud LXX αὐτὴν legitur et recte *arcam* in N omissum, in T' expunctum est. dolendum igitur est ultimam libelli de Noe partem in T nobis traditam non esse.

Codices D et N[1]) plerumque cum P conspirant. ac magni in quaestione de origine eorum instituenda momenti est quod in eis omnes fere quae manu altera et tertia in P illatae sunt correctiones inueniuntur, ueluti 424, 11; 425, 8; 427, 13; 462, 21; 463, 18; 475, 10. contra uerba *auertente... turbabuntur* (454, 1), quae in margine libri P manu prima ad-

bendum sit, plane incertum est. certe *diuina* neque necessario requiritur et facile a librario addi potuit.

[1]) Nouariensis ex ipso Duacensi deriuatus atque quae in hoc deest opusculi pars ex alio non bonae notae codice in eo suppleta est.

scripta sunt, in DN non extant. unde suspicari licet fontem eorum codicem P simillimum atque fortasse eum ipsum quo librarii in hoc corrigendo usi sunt fuisse. multis uitiis foedisque librariorum commentis inquinati non tamen plane spernendi sunt, cum hic illic in eis uera lectio coniecturae ope restituta conspiciatur, ueluti 452, 7 *incorporeus* DN *corporeus* P, 485, 27 *Noe homo* DN *homo Noe* P, quae uerborum collocatio uix defendi potest, 488, 1 *domino* DN *domino utique* P (*utique* male repetitum), 490, 5 *delectationibus* DN *delectationis* P. aliis locis res incerta est, quamquam codicis P uestigiis insistere tutius esse uidetur. quam ob rem 481, 7 ⟨*qua re*⟩ *significat* scripsi, *significans* DN. 482, 26 DN *creati* praebent, sed fortasse *facti* excidit. 489, 16 in DN *nesciat* legitur, in P *non nesciat*, fortasse ex *non*^{ne}*sciat* ortum; quod si uerum est, *non sciat* praeferendum esse intellegitur. sed longe maior horum codicum in scriptione de Abraham auctoritas est, qua de re mox expposituri sumus.

Ceterorum codicum aut nullus aut certe perexiguus usus est. ac T', qui cum P fere semper conspirat, quin ex hoc iam correcto, non tamen ipso, sed libro quodam intercedente fluxerit dubitari non potest. inueniuntur enim in eo scripturae aliquot cum T et DN congruentes, unde patet codicem ex quo manauit aliis libris adhibitis passim retractatum esse[1]). C et M, si reputas eandem quae in D deest opusculi partem in eis non extare, ex libro D simili manauisse opineris. sed repugnat quod quamquam multis locis cum D faciunt, tamen multis quoque cum P atque non solum cum altera et tertia in eo manu, sed etiam cum prima consentiunt. quae cum ita sint, nihil aliud restat nisi ut statuamus archetypum horum codicum ex libro P simillimo originem duxisse, sed postea

[1]) cum T' semper fere cum P eoque iam correcto consentiat, iis tantum locis quibus ab hoc discrepat eius mentionem feci. quam ob rem si siglum P littera T' non addita scriptum est, scito Trecensem cum Parisiaci manu prima et, ubi manu altera uel tertia correctiones illatae sunt, cum his congruere.

lectionibus aut ex D ipso aut ex codice eius generis illatis hanc quae nunc in C et M conspicitur orationis conformationem extitisse. atque eadem fere de B dicere licet, qui, cum modo ad P, modo ad T et D accedat, ex libro uariis modis retractato profectus est.

Maurini praeter P, quo non ea qua decebat diligentia in hoc tractatu emendando usi sunt, et CM adhibuerunt Ualliclarensem, quem a T' diuersum fuisse putandum est[1]), Uaticanos duos (Uat. bybl. Uat. ant. 269 et Urb. 41, saeculi XV utrumque)[2]), Tornacensem recentem et Duacensi simillimum, denique Longipontinum et ipsum recentem atque ex P ipso ut uidetur deriuatum, quem frustra quaesiui. ex libro Nouariensi simillimo manauit Amerbachii editio.

Librorum quibus scriptio de Abraham nobis tradita est de Abraham duo genera sunt, quorum altero libri ambo, altero prior solus continetur; hic enim medio aeuo multo frequentius legebatur. neque uero miraberis eum alteri praelatum esse. etenim facillimus intellectu est ac totus in praeceptis quae ad mores formandos emendandosque pertinent uersatur, id quod Ambrosius ipse libri alterius initio his uerbis declarauit: 'moralem quidem locum persecuti sumus qua potuimus intellectus simplicitate, ut qui legunt morum sibi possint haurire magisteria', alter autem liber mystica qua scriptor usus est interpretatione eaque haud raro obscura homines eius aetatis repellebat potius quam adliciebat. qua re factum est ut exiguo tantum codicum numero huius libri memoria seruata sit. ac nobis generis prioris idem quos in opusculo de Noe emendando adhibuimus

[1]) Maurini uol. I p. 244 se quattuor in quibus tractatus de Noe inde a sectione 44 ordiebatur codicibus usos esse dicunt, Colbertino Mazarineo Tornacensi, denique Ualliclarensi, quem eiusdem atque Colbertinum saeculi fuisse referunt. ac duae quas ex Ualliclarensi enotauerunt lectiones ad sectiones 45 et 95 pertinent. sed mirum sane est eos librum *T'*, quem monasterii sanctae Mariae de clara ualle fuisse supra diximus, aut non nouisse aut neglexisse.

[2]) simillimi sunt codici T', sed prior tantum de Abraham liber eis continetur.

codices praesto fuerunt, PTT'DNBCM supra descripti[1]). de quibus quae hoc loco addam non habeo nisi id unum, libro T non totum opus contineri, sed desinere eum octo fere foliis abscisis in uerbis 'hereditatem iustitiae' (596, 1). alterius autem generis, in quo priorem tantum librum inesse diximus, in hac editione quattuor codices respexi. in quibus primum locum obtinet Augiensis CCXIII (𝔄'), nunc Caroliruhensis, formae quartanariae, foliorum 183, saeculi X, qui haec scripta complectitur: f. 1—28 de Abraham librum I, 29—54 de Isaac, 54—76 de bono mortis, 76—96 de fuga saeculi, 96—125 de Iacob, 126—149 de Ioseph, 149—164 de benedictionibus patriarcharum, 165—183 de Nabuthae. cum 𝔄' duo libri ita conspirant, ut quin ex eo fluxerint uix dubitare liceat, Augiensis CLVI (𝔄''), nunc Caroliruhensis, formae quartanariae, foliorum 145, quo continentur: f. 1^u—23^u de Abraham liber I, 24—43 de Isaac, 43—59^u de bono mortis, 59^u—75^u de fuga saeculi, 75^u—99^u de Iacob, 100—117^u de Ioseph, 117^u—130^u de benedictionibus patriarcharum, 130^u—144^u de Nabuthae, 145 precatio binis uersibus inter se consonantibus composita, et Einsidlensis 164 (E), formae quartanariae, paginarum 252, saeculi XII, in quo pagina prima uacua relicta idem libri eodem ordine dispositi leguntur: p. 2—38 de Abraham liber I, 38—73 de Isaac, 73—101 de bono mortis, 101—128 de fuga saeculi, 128—171 de Iacob, 171—203 de Ioseph, 203—225 de benedictionibus patriarcharum, 225—251 de Nabuthae, 251 sq. sermo de conceptione sanctae Mariae calce mutilatus. quartus est codex olim sancti Theoderici apud Remos, nunc bybliothecae urbicae Remensis 352 (R), formae oblongae, foliorum 160, saeculi XII, in quo folii primi pagina priore[2]) uacua relicta hae scriptiones insunt: f. 2—21 de

[1]) Brugensem 103 saec. XV, de quo uide quae Laude in cat. libr. manuscr. bybl. Brug. p. 88 exposuit, aliquot locis inspexit Henricus Schenkl.

[2]) in hac pagina manu saec. XII scripta sunt: 'liber aecc̄liae sc̄i Theoderici'. eadem manu in pagina altera indicem scriptionum quas hic codex complectitur adiectum habes.

Abraham liber I, 21—39^u de Isaac, 39^u—55 de bono mortis, 55—69^u de fuga saeculi, 69^u—90 de Iacob, 90—105^u de Ioseph, 105^u—112^u de benedictionibus patriarcharum, 112^u—124^u de apologia Dauid, 124^u—133 de Nabuthae, 133—139 expositio s̄ci Cypriani episcopi et martyris in dominicam orationem, 139—152 explanatio Rufini in symbolum. folii 152 pars maxima abscisa est. deinde sequuntur folia octo diuersae a ceteris formae et scripturae, quibus manu saec. XII uel XIII apologia Dauid quae uocatur altera scripta est. sed de his in praefatione partis alterius accuratius exponetur.

Praeter hos quattuor codices contuli, quos, etsi paucis tantum in commentario locis eorum mentionem inieci[1]), tamen hoc loco describere non superuacaneum esse uidetur. ac primum duos commemoro, quos fratres geminos recte dixeris, Dunelmensem B 2, 6[2]), formae oblongae, foliorum 85, saeculi XI uel XII, quo continentur: f. 1—8 de Ioseph, 8—14 de benedictionibus patriarcharum, 14—25^u de paenitentia, 25^u—40^u de excessu fratris, 40^u—47^u de bono mortis, 47^u—53 de consolatione Ualentiniani, 53—63 de paradiso, 63—72 de Abraham liber I, 72—79 de Nabuthae, 79—84 Augustini sermo de decem cordis (sermo VIIII est; cf. uol. XXXVIII p. 75 *M.*), denique 85^r fragmentum libri cuiusdam de sede animarum defunctarum, quod incipit a uerbis: 'tempus autem, quod inter hominis mortem', et Bodleianum 762, saeculi XII uel XIII, de quo exposuit Henricus Schenkl in

[1]) quodsi omnes eorum lectiones adferre uoluissem, nimia ac simul inutili mole commentarium onerauissem.

[2]) descripsit hunc codicem Th. Rud in cat. codd. eccl. cath. Dunelm. a. 1825 Dunelmiae edito p. 102. qui eum indiculo a Willelmo, quem Willelmum de s. Carilefo episcopum a. 1096 mortuum fuisse putat, coenobio s. Cuthberti donatorum respecto — continetur hic indiculus codice Dunelm. A 2, 4 — saeculo XI tribuit. neque huic sententiae, si codicis scripturam respexeris, quicquam obstare uidetur. quamquam dissentiunt alii, qui Willelmum illum non eum de quo Rud cogitauit episcopum fuisse, sed saeculo demum XII uixisse contendunt. in folio primo haec scripta sunt: 'Liber beati <Cuthberti> de Dunelmo | de c̄oi librar̃ Mo^{a}chorum Dunelm̃'.

Bibl. patr. Lat. Brit. III (Acta min. acad. litt. Uind. CXXIIII 3, p. 3). sequuntur Parisiacus 627, olim Regius, ex uariis frustulis consutus; f. 81—86 inserta habet sex folia saec. XII, quibus continentur libri prioris de Abraham sectiones 1—28 usque ad uerba 'peccatum aduertis' (523, 15)[1], et Uindobonensis 705 saec. XII, quo nunc mutilato post libros de officiis (f. 1—31[u]) corpus quoddam Ambrosii scriptionum comprehendebatur, de quo indice in f. 31[u] praefixo edocemur. huius corporis etiamnunc restant f. 32—40 de Abraham liber I, 40—47[u] de Isaac, 47[u] libelli de bono mortis ss. 1—3 usque ad uerba 'delectatione uitae' (704, 21), 48—50[u] de benedictionibus patriarcharum inde a uerbis s. 23 'ut feruorem' (II 137, 9), 50[u]—58 de apologia Dauid, 58—63[u] de Nabuthae, 63[u]—65 sermo, cuius initium est: 'Mirum satis est, dilect. fratres' (Ambr. opp. app. p. 450), 65—75[u] de mysteriis et de sacramentis. interciderunt igitur praeter libelli de bono mortis partem maximam et maiorem eius qui plerumque de benedictionibus patriarcharum inscribitur libri de fuga saeculi, de Iacob, de Ioseph.

Codicibus enumeratis iam quid de eorum fide censendum sit explicemus. qua in re post ea quae paulo ante ad librum de Noe adnotauimus breuioribus nobis esse licebit. atque P in hoc quoque opere recensionis fundamentum esse certum exploratumque est, codicis T autem eadem quae in opusculo de Noe est condicio[2]). nam etsi longe inferior est libro P atque eis quae supra exemplis illustrauimus uitiis inquinatus, tamen interdum aut solus aut quod multo frequentius cum DN, in libro primo quoque cum 𝔄'[3]) scripturas germanas offert, ueluti 507, 19 *spretum* TD𝔄' *promptum* P, 557, 3

[1]) reliquiae codicis sunt qui Augiensibus similis fuisse uidetur. in f. 81[r] haec legitur inscriptio: 'Incipit liber sci Ambrosii archiepiscopi. de egressu abrahę de terra sua'.

[2]) idem ualet de libro T', de quo ea quae supra p. LXVI disputaui repetere nolo.

[3]) ceteros enim eiusdem generis codices, de quibus mox agendum erit, hoc loco non respexi.

filia T *filio* P *mulier* D𝔄', 566, 16 *uoluptarii* T *uoluntarii* PD, 567, 3 *uitae* TD *proibitae* P, nisi forte *pio uitae* scribendum est, 570, 5 *et haec* T (ortum ex $\overset{\textit{haec}}{\textit{et}}$; *haec* restituendum esse patet) *et* P m1 *esse* P m2 D, 591, 15 *inlecti* T *inflecti* PD. adde quod locis aliquot T aut solus aut cum D uel cum D𝔄' uerba quaedam in P omissa tradidit, ueluti 537, 11 *nullus innocens* TD𝔄' *innocens* P, 546, 17 *filium* TD𝔄' om. P, 576, 8 *dixisti mihi* TD *dixisti* P; cf. 577, 8. denique hic illic utrum P an T sequaris dubitare possis. ueluti 546, 20 TD𝔄' praebent *diuinae consuetudine,* P *diuinae*, quod sane, si *eo* ante *quia* intellegas, defendi potest; tamen *consuetudine* intercidisse a ueri similitudine non abhorret. praeterea hos quaeso locos conferas: 530, 21 *tuto* T𝔄'N *oto* PD, 543, 6 *clama* T𝔄''E Dunelm. Bodl. (βόησον LXX) *exclama* P cet., 574, 25 *ego sum* T (ἐγώ εἰμι LXX) *sum* PD, 577, 1 *unde huc* T *unde hic* D *unde* P.

Duacensis, qui in his libris, in primis in priore, pluribus quam in opusculo de Noe locis ad P accedit[1]), eo praeterea commendatur, quod non exiguam nobis in re critica administranda adfert utilitatem. etenim primum eius ope haud paucas quae in PT deprehenduntur lacunas explere licet, ueluti 509, 6 *Abrahae* D𝔄', 512, 18 *nepotem* D𝔄'm, 518, 11 *uenisti ... excusationem* D𝔄', 521, 21 *deus,* 524, 19 *in corpore saluatur* D𝔄', 535, 7 *descendere cura* D𝔄', 541, 15 *qui non ... peccare eum in deum* D𝔄', 542, 4 *ut ... munitionis* D𝔄', 542, 15 *quod aeque* D𝔄', 543, 16 *agens ... laetitiam* D𝔄', 549, 3 *Christi* D𝔄', 550, 17 *patrem* D𝔄', 556, 19 *ipse* D𝔄', 559, 19 *unde ... dare* D𝔄', 563, 6 *quis esset* D𝔄', 619, 8 *canis* D, 621, 12 *factus* D[2]). deinde obserues quaeso uerba *remedium ... ultione* 520, 17 in D𝔄' iusto loco tradita esse,

[1]) Nouariensem ex D fluxisse eo quoque comprobatur, quod in utroque II 8, 54—56 (608, 5—610, 6) orationis contextus magna hiat lacuna folii ut uidetur in archetypo Duacensis iactura orta.

[2]) 556, 6 quo loco D𝔄' *nocte surgendum*, PT *surgendum* praebent, utrum *nocte* ab Ambrosio profectum an ab librario additum sit sane ambigi potest.

in PT post *moderationem* transposita. denique locis quibusdam in D𝔄′ aut D solo germanae, in PT aut, ubi T deficit, in P solo prauae lectiones extant, ueluti 506, 20 *aemulum et uindicem* D𝔄′ *emolumentum indicem* PT, 530, 12 *usuque* D𝔄′ *usque* PT, 531, 2 *graece* D𝔄 *graeca* PT, 637, 3 *nascetur* D *nascitur* P. de ceteris codicibus non est quod multis exponam. nam R fere semper cum N conspirat, 𝔄″E autem ex 𝔄′ ipso manauisse uidentur[1]). unus igitur 𝔄′ qui diligentius respiciatur dignus existimandus est, praesertim cum hic illic in eo lectiones cum P uel, quod rarius est, cum T congruentes inueniantur[2]).

Restat ut de duobus excerptis ex libro priore, Ambrosiano et Einsidlensi, quaedam adiciam. etenim in codice Ambrosiano I 101 sup. saec. VIII uel rectius VII, quem descripsit A. Reifferscheid Bibl. patr. Lat. Ital. II 31 sqq. f. 11 et iterum quibusdam omissis f. 11ᵘ sectiones 15 et 16 leguntur atque postea f. 71ᵘ et 72 uerba 'ante ostium . . . tabernacula sua' (527, 6—528, 13). fluxerunt haec sane ex libro uenerandae uetustatis, sed si quis propterea ex eis ad orationem scriptoris emendandam aliquid redundaturum esse putauerit, mox se a spe destitutum esse intelleget. neglegenter enim scripta sunt multisque uitiis inquinata[3]). et quanta librarii — nam eadem manu sectiones 15 et 16 repetitae sunt — socordia in describendo fuerit ex his locis cognoscas licet: 513, 9 *adsciuit* m′ praebet, *sciuit* m″, 17 *referre deo* m′ *deo referri* m″. ceterum memorabile est haec excerpta non cum P, sed cum D𝔄′ conspirare; uides enim in eis 512, 18 *nepotem* legi in P omissum et 513, 12 IH (*ihu* P) extare.

[1]) item de quattuor codicibus supra a nobis commemoratis, Dunelmensi, Bodleiano, Parisiaco 627, Uindobonensi 705, statuendum est eos ex libro 𝔄′ simillimo deriuatos esse.

[2]) 510, 16 in N𝔄′ ante *simul* additum est *habitare*, quod etsi scripturae uerbis (ἐχώρει κατοικεῖν LXX) conuenit, tamen Ambrosio tribuendum esse nego.

[3]) frequentissime confunduntur *o* et *u*, cf. *nomerauit, popoloso, exercito, explurat, mamuna, e* et *i*, cf. *deneque, docit, suscepit* (leg. *suscipit*), *e* et *ae*, cf. *meridiae, m* omittitur, cf. *gratia* (leg. *gratiam*), *dece*.

quae autem propria habent, ueluti 513, 4 *dicit*, 6 *ergo*, 528, 4 *perueniat et ecce boni operis* aperte falsa sunt. ueniamus ad codicem Einsidlensem, formae quartanariae, paginarum 198, saec. X, qui pagina prima uacua relicta inde ab altera usque ad paginam 136 Hexameron Agustini epi continet. deinde p. 136—140 sequuntur hac inscriptione adiecta: EX LIBRO S. AMBROSII DE TRIBUS PATRIARCHIS uerba 'merito ... adsercionẽ consparge' (527, 8—531, 14). haec p. 140—147 alia excipiunt excerpta, de quibus exponere longum est. quam ob rem cum nihil eis cum libris de Abraham commune sit, nunc ea missa faciamus. denique in paginis 147—197 ultima uacua relicta libellus de bono mortis scriptus est. nihil boni inest in hoc fragmento, quod fere semper cum D𝔄' conspirat, praeter unam rem eamque leuissimam, lectionem *decernes* (528, 16) dico, quae in ceteris in *decernis* deprauata est.

Maurini praeter codices, quos eis in opusculo de Noe recensendo ad manus fuisse supra diximus, duos qui librum priorem continent adhibuerunt, R et Parisiacum 627, de quibus supra expositum est. ex libro Nouariensi simillimo fluxit Amerbachii editio.

Deuenimus iam ad seriem scriptionum Ambrosianarum, quarum recensio eodem fundamento nititur, libros de Isaac, de bono mortis, de fuga saeculi, de Iacob. in his enim omnibus duo codices p. LII a nobis descripti, Audomaropolitanus 72 (A) et Parisiacus 1913 (P), noni uterque saeculi, principem locum obtinent, ceteri autem, si a locis quibusdam coniectura ut uidetur restitutis discesseris, nihil quod ad rei criticae usum faciat nobis offerunt. ac de Augiensibus CCXIII et CLVI (𝔄' et 𝔄''), qui saeculi decimi et undecimi sunt, de Einsidlensi 164 (E) saeculi duodecimi, denique de libro sancti Theoderici apud Remos, nunc Remensi 352 (T) et Duacensi 226 (D) — duodecimi uterque est saeculi — supra p. LXVIIII et LIIII diximus. quam ob rem iam reliquum est ut de duobus qui huc pertinent codicibus breuiter exponamus. ac priorem, Uaticanum bybliothecae Uaticanae antiquae 5759 de Isaac

(V), formae oblongae, foliorum 113, saeculi VIIII uel X descripsit A. Reifferscheid Bibl. patr. Lat. Ital. I 430. continentur eo f. 1 de Isaac, 20ª de bono mortis, 42 de fuga saeculi, 66 de Iacob. atque libri de Isaac in eo tantum excerpta extant nonnumquam uerbis temere insertis inter se conexa, ueluti eis quae p. 655, 21 'fodit autem' usque ad uerba 660, 17 'considera singula' omissis haec sequuntur 'in moralibus itaque dominus flos est.' item in opusculo de bono mortis hic illic in exemplari, ex quo V profectus est, librarius curtandi studio ductus quaedam omiserat, in libro de fuga saeculi desunt foliis 53—63 uacuis relictis ea quae inde a uerbis s. XXXII 'mortis contractionem' (II 189, 15) usque ad uerba s. XXXXVIIII 'quem bene[dixit]' (II 202, 18) leguntur. in libro altero de Iacob unius folii iactura hausta sunt uerba s. XXXIX 'hoc cantu' (II 57, 8) usque ad uerba s. XXXXIIII 'ille cla-[mans]', (II 60, 10). concluditur autem hic liber in folii 104 pagina altera plus quam dimidia, quod nouem folia, in quibus scripturae erasae uestigia extant, excipiunt. alter codex est Augiensis CXXX (𝔄), nunc Caroliruhensis, formae oblongae, foliorum 124, saeculi X, binis scriptus columnis[1]). folii primi pagina priore uacua relicta in altera capitula codicis scripta sunt. deinde sequuntur f. 2 de Isaac, 18 de bono mortis, 49 de fuga saeculi, 67ª de Iacob, 97 et 98 epistulae LXXX et XXVI, 101—123ª opus de excessu fratris, quod desinit II 53 in uerbis 'dei munus est' reliqua paginae parte et f. 124 scriptura non impletis. correctus est hic liber manibus duabus, una antiquiore, quae graphio usa est (m3), altera recentiore (m2), quae longe pluribus locis corrigendi munere functa ea

[1]) in tegumenti latere antico haec scripta sunt: 'Hainricus comes de luppffen lantgrauius in Stûllingen dn̄sque in hewan hunc librum acomodauit ab abate friderico augiensy de willdenstain anno 1440' et in latere postico 'Cura labor meritum sumpti pro munere honores. Ite (cf. Anth. lat. 667 *R.*) 1450 hainricus comes de luppfen', porro in f. 124ª manu antiqua: 's̄ce marie in augia'. de Hainrico illo conferas quae exposuit C. Brandi in libro qui inscribitur 'Die Chronik des Gallus Öhem bearbeitet' pp. 131—133, 171, 179.'

quoque quae illa nouauerat atramento obduxit. codices V𝔄𝔄'[1]) magis cum A quam cum P faciunt ac memorabile est in eis omnes fere correcturas, quae manu altera in A illatae sunt, in orationem receptas inueniri. unde colligi posse uidetur correctorem libri A eiusmodi libro usum esse. ex A correcto fluxerunt D et Remensis, in quo permultis locis aut ipso P aut simili codice adhibito scripturae antiquae restitutae sunt. ex P deriuati sunt Parisiacus 1719, cuius iam supra mentio iniecta est, quamquam non ex P ipso, sed ex codice multis locis talis quales sunt 𝔄𝔄' libri ope immutato originem duxit, et qui propius ad P accedunt Parisiaci 2639 saeculi XI (olim Bigotianus) et 1729 saeculi XII (olim Bethuneus)[2]).

His igitur expositis quae inter A et P ratio intercedat inquirendum est. atque si lectiones in commentario enotatas perlustraueris, utrumque sane habere quo commendetur intelleges. quam ob rem in scriptionibus de quibus hoc loco agitur utriusque lectiones diligenter examinandas ac ponderandas esse patet. maior tamen sine dubio libri A auctoritas et fides est, id quod his locis respectis comprobabitur: 644, 11 *alius* (m2 *aliud*) *qui odit* A *aliud quod odit* P, 648, 18 *captiua* A *capta* P, 669, 3 *odoribus* A *operibus* P, 669, 6 *orationibus* A *de orationibus* P. quae cum ita sint, iis locis, quibus utriusque scripturae ferri possunt, ueluti 660, 17 *est* A *est et* P, illi adsentiri non dubitaui. contra P nequaquam contemnendum esse his locis edocemur: 645, 16 *ad petulantiam* P *adpetentiam* A, 675, 8 *claude. claude* P *claude* A.

[1]) libros 𝔄''E ex 𝔄' manauisse uideri iam supra p. LXXII dictum est.

[2]) codicibus 𝔄𝔄' similis est Uindobonensis 705, foede corruptus. ex libro T simili fluxit editio Mediolanensis a. 1491 emissa, in qua prima opusculum de Isaac typis exscriptum est; conferas quae de ea Hain I 99 et Schoenemann I 375 exposuerunt. simillimus quoque libro T fuit codex, quo Guilelmus abbas s. Theoderici, postea monachus Signiacensis, quem circa a. MCXXXX uixisse Maurini statuunt, in commentario in Cantica canticorum compilando usus est. de quo opusculo a Maurinis in Ambrosii operum editionem recepto illi uol. I p. 1545 sq. disputauerunt.

Maurini praeter *Parisiacum 1913 Remensem* Bigotianum nouem adhibuerunt codices, quos utpote recentiores non magis curaui quam libros a *Ballerinio* examinatos. Augiensi CLVI in huius libelli et opusculi de bono mortis editione adornanda Amerbach usus esse uidetur.

bono mortis In libello de bono mortis emendando praeter codices modo commemoratos quattuor mihi ad manus fuerunt, Einsidlensis 136 (E') supra p. LXXIII a nobis descriptus, Cameracensis 204, (C), formae oblongae, foliorum 113, saeculi X, binis columnis scriptus, quo praeter alias scriptiones (cf. Cat. des dép. n. s. XVII 61 sq.) liber de bono mortis f. 5ᵘ—19ᵘ continetur,[1]) Augiensis CCXXXVI, nunc Caroliruhensis (𝔄'''), formae quartanariae, foliorum 148, saeculi X — folio primo uacuo relicto sequitur 2—32ᵘ opusculum de bono mortis, quem excipiunt Augustini liber de immortalitate animae et Soliloquia[2]) —, denique liber s. Galli 107 (G), formae quartanariae, paginarum 320, saeculi X. constat is e duobus codicibus iam antiquitus in unum coniunctis. ac de priore parte, quae paginas 1—306 complectitur, uide quae G. Scherer Cat. libr. bybl. monast. s. Galli p. 66 exposuit; in altera parte legitur libellus de bono mortis initio truncatus; incipit enim a uerbis 727, 18 '[tur]bata est', unde intellegitur haec folia codicis cuiusdam reliquias esse. postea monachus, qui simul bibliopegi munere functus esse uidetur, in p. 306, quae uacua relicta erat, haec adscripsit 'In xpi nomine incipit sermo beati ambrosii episcopi de bono mortis et de exitu huius miserrimae atque caducis uitae'. desinit tractatus p. 319 in uerbis 'plenitudo diuinitatis' (753, 16), reliqua in p. 320 scripta fuisse uidentur, sed nunc plane

[1]) codex duabus eiusdem saeculi manibus scriptus est. ad priorem ea quae inde a initio usque ad uerba 'fabulis territi' (732, 4) leguntur referenda sunt, ad alteram cetera. atque hoc modo in eis quoque quae sequuntur manus illae uariant. ueluti inde a f. 52 sqq. totus Cypriani tractatus a manu altera exaratus est. unde patet ea quae in catalogo adnotata sunt corrigenda esse.

[2]) in f. 2 legitur: 'lib augie maioris'.

euanuerunt. hi codices, qui omnes ex uno eodemque fonte deriuati plerumque inter se conspirant, proxime ad libri A correcti scripturas accedunt, ita tamen ut quanta fuerit librariorum in oratione immutanda uerbisque transponendis licentia multis locis abunde demonstretur. deterior ceteris G est neglegenter scriptus et lacunis interpolationibusque foedatus. librorum autem A et P eadem fere quae in opusculo de Isaac condicio est. nam A his locis genuinas scripturas seruauit: 707, 3 *desideramus*, P *desiderem*, 728, 13 *intende*, om. P, 742, 15 *infirmiores*, P *inferiores*, 752, 2 *erit*, om. P, 10 *ipse*, P *ipsa*, 14 *audi dicentem*, om. P m1 [1]). contra P his locis ueram Ambrosii manum tutatur: 752, 16 *ipsi*, A *ipse*, 706, 18 *patriam*, om. A m1, 715, 15 *aut si hic est . . . bona*, om. A m1, 743, 16 *pro pretio*, A m1 *pretioso* aliisque locis, quibus genuina lectio in A manu altera restituta est, ueluti 743, 15; 746, 18. 22; 747, 3 [2]).

Maurinis praeter PT Bigotianumque quindecim codices ad manus fuerunt, quos utpote recentiores et deteriores iure ac merito neglexi.

Editiones ueteres breuiter recensuerunt Maurini in praefatione, diligentius de eis Schoenemann I 368 sqq. disputauit. ego iis quas mihi aut bybliotheca Palatina Uindobonensis suppeditauit aut ditior etiam Monacensis, qua in re ut semper insignis Georgii de Laubmann benignitas eluxit, ita usus sum, ut si quid bonae frugis inesset, diligenter enotarem coniecturasque ad Ambrosii orationem emendandam propositas ueris aucto- editiones

[1]) 732, 11, quo loco A *plenas* praebet, cum altera manu libri C et Amerbachio *plena sunt* scribere malui quam codicis P scripturam *plena* amplecti. 736, 12 in A *mihi* manu prima in rasura scriptum est, unde suspicari possis primitus exaratum fuisse *tibi*, quod libris GP'T traditum Graeco (εὐηργέτησέ σε) respondet. 738, 6 fortasse *ne*, quod in A legitur, lectioni *neque*, quae in P extat, praeferendum est. denique id dignum obseruatione est, quod 714, 3 corrector libri A diserte se alio libro in oratione refingenda usum esse dicit.

[2]) inspexi quoque Cheltenhamensem 10234 saec. XII, cuius nullus omnino in re critica usus est. neque maioris pretii est fragmentum huius libelli in Uindobonensi 705.

ribus adscriberem. sunt autem praeter quasdam editiones supra commemoratas hae: Amerbachiana Basileae a. MCCCCLXXXXII in lucem emissa; Basileensis a. MDVI ex Amerbachiana typis descripta; Erasmiana, quae ex officina Frobenii Basileae a. MDXXVII prodiit; Basileensis a. MDXXXVIII a Sigismundo Gelenio curata, quam a. MDLI repetiit I. Costerius; Parisiaca, quam I. Gillotius parauit Parisiis a. MDLXVIIII; Romana a. MDLXXVIIII/LXXXVII in publicum data; denique tres, quae ex Romana deriuatae sunt, Coloniensis a. MDCXVI et Parisiacae a. MDCXXXXII et MDCLXI. ac de codicibus, quibus I. Amerbach usus est, iam satis me exposuisse puto. hanc editionem posteri editores, quamquam multos locos aut librorum manu scriptorum aut coniecturae ope immutauerunt, tamen in uniuersum secuti sunt, unde factum est, ut Amerbachii textus scriptura quae dicitur uulgata haberetur. pauca ad menda tollenda locosque corruptos sanandos contulerunt Erasmus et Gelenius, plura Costerius et Gillotius, qui codicibus quoque aliquot inspectis passim genuinas lectiones restituit. sed mox maximum damnum Ambrosii libris illatum est editione illa a Felice cardinali de Monte Alto, qui postea Sixti quinti nomine ornatus in sedem apostolicam ascendit, Romae annis MDLXXVIIII et insequentibus adornata. is enim, etsi in epistula uolumini primo praemissa, qua Gregorium XIII pontificem Romanum adloquitur, se Ambrosii opera in pristinam puritatem restituisse gloriatus est, non tamen dubitauit ea plane ad arbitrium suum refingere suisque commentis insertis deturpare. et cum editio illa tanti nominis auctoritate munita tamquam omnibus numeris absoluta et perfecta saepius typis repeteretur, factum est, ut fere omnes homines docti ueros Ambrosii libros se manibus tenere opinati falsa illa specie deciperentur [1]). merito igitur etsi tecte et summa cum moderatione in prohoemio notauerunt Maurini licentiam illam, qua tum, cum nouam editionem parabant, iam per totum

[1]) neque tamen silentio praetermittendum est in hac editione non paucas scripturae corruptelas egregiis emendationibus sublatas esse.

saeculum scriptoris grauissimi imago deformata atque obscurata iacebat, atque mirifice non solum de Ambrosio, sed de ueritate ipsa hac editione Parisiis annis MDCLXXXVI et MDCLXXXX emissa meruerunt. etenim reiecta editione Romana ab ea quam Gilotius curauerat profecti Ambrosii opera ad fidem librorum manu scriptorum, quos quanta eorum comparandorum eis facultas et copia data erat, in Gallia [1]) conquisitos examinauerant, in antiquum nitorem restituere studuerunt. qua in re si non eam qua nunc homines eruditi in tali munere administrando utuntur rationem adhibuerunt, si non semper codices uetustissimos tamquam certos duces secuti sunt neque ad eorum normam scripturam totam conformauerunt, sed eos in aliquot tantum locis emendandis respexerunt ceteris ita ut uulgati erant relictis, si denique interdum in corruptelis sanandis codicibus recentioribus, in quibus uulnera librariorum socordia illata coniecturis uel interpolationibus tecta sunt, obtemperare quam ex antiquiorum uestigiis lectiones germanas eruere maluerunt, haec omnia non tam eis culpae uertenda sunt quam artis quae tum plerumque erat condicione excusanda. certe non is sum qui uiris illis egregie meritis detrahere uelim *haerentem capiti multa cum laude coronam.* ac uellem sane ut mihi Maurinorum adparatu uti licuisset; nam eo inspecto de codicibus quibusdam ab illis adhibitis, quos frustra quaesiui, certi iudicii faciendi mihi facultas data esset. sed quamquam litteris missis id egi, ut certior fierem num Parisiis aut in alio Galliae oppido hic adparatus etiamnunc extaret, idem semper responsum tuli nullum eius uestigium inueniri. longe maiora autem sine dubio Maurinorum de aliis patribus Latinis atque in primis de Augustino merita sunt quam de Ambrosio. quae res fortasse eo explicanda est, quod Iacobus du Frisch et Nicolaus de Nourry, quibus Ambrosii operum edendorum cura mandata erat, primum paulo festinantius hanc prouinciam administrauerunt,

[1]) nam praeter libros Gallicos eis lectiones tantum ex codicibus quibusdam bybliothecae Uaticanae iisque recentioribus atque deterioris notae ad manus fuerunt.

deinde quod — nam ipsi totum pensum absoluere non potuerunt — ministros adiutoresque doctrina atque eruditione inferiores adsciscere coacti erant. neque ea res totius operis rectores fugisse uidetur. etenim exemplaribus fere omnibus uenditis non editionis typis repetendae, sed nouae parandae consilium ceperunt. atque ut erat in eis studium acerrimum laborque adsiduus mox ad id quod sibi proposuerant exsequendum adgressi sunt. qua de re nos edocuit R. Tassin in libro qui inscribitur Histoire littéraire de la congrégation de S. Maur p. 146 sq.[1]) cuius uerba ipsa sermone Gallico referre quam latine interpretari malo. haec igitur ille de editione altera a Maurinis parata narrat: 'Les exemplaires én etant devenus rares, on pensa à la renouveller il y a quarante ans. On commença par collationer deux ou trois manuscrits[2]) fort anciens qui avoient échapé aux derniers editeurs. Dom Nicolas de Nourri et Dom Iean Carré Professeur de Théologie, avoient commençé à mettre la main à cette nouvelle édition; mais elle passa depuis à Dom Louis Lémerault, l'un des Bibliothecaires de l'abbaye de S. Germain des Pres. Il fit imprimer le premier tome, et en demeura lá. Ce volume est gardé dans le magasin des Libraires en attendant le second. Dom Lémerault natif d'Alençon est mort en 1756 sans avoir fait part de son travail au public.' quae cum legissem, complures Galliae uiros doctos litteris missis rogaui, ut, si forte aut ipsi exemplar huius editionis uidissent aut in bybliotheca aliqua hunc librum extare comperissent, me de ea re certiorem facerent. sed responsis eorum acceptis intellexi spem huius libri nanciscendi abiciendam esse; nam ne unum quidem exemplar ad memoriam nostram propagatum esse uidetur.

In sacrae scripturae locis quorum Ambrosius mentionem fecit indicandis Maurini non eam quam in tali re adhibere decebat diligentiam praestiterunt. nam in eis fere locis signi-

[1]) prodiit is liber Parisiis a. MDCCXXVI, cf. R. Kukula in Act. min. acad. litt. Uindob. uol. CXXI 5, 7. ego altera eius editione, quae Bruxellis a. MDCCLXX in lucem emissa est, usus sum.

[2]) cf. ea quae de codice Audomaropolitano p. LII adnotauimus.

ficandis adquieuerunt, quos ille aut singulorum librorum, unde deprompserat, nominibus adiectis aut in uniuersum eiusmodi uerbis uelut 'ait scriptura diuina' uel 'ait, inquit' adpositis adtulit; ceteros, qui apud eum orationi intexti ac plerumque passim immutati leguntur, raro respexerunt. quae res eo magis mira uidetur, quo facilius aliquot eiusmodi locorum, quos ipsi neglexerant, notitiam ex indiculis marginibus editionis Gillotianae et Romanae adscriptis sibi comparare potuissent. quam ob rem his libris eisque qui a theologis concordantiae bibliorum sacrorum uocantur diligenter adhibitis ipsisque scripturis sacris iterum iterumque euolutis magnam curam operamque in talibus locis, quos Ambrosius aut ad uerbum rettulit aut tantum significauit, indicandis consumpsi. quo in negotio de locis quibusdam dubitantem consilio me adiuuit collega litterarum sacrarum peritissimus G. Loesche. sed in tanta testimoniorum copia atque ubertate haud facile contendere audebis te omnia indagauisse. ac fieri sane potest ut, dum unius loci originem te explorauisse laetaris, mox alter mentis tuae aciem effugiat. neque uero etsi adsiduam in libros sacros lectionem impendi, talem qualis in litterarum diuinarum cultoribus esse solet cognitionem me consecutum esse adfirmem[1]). denique Ambrosius saepissime non integros locos, sed pauca tantum uerba ceteris de suo additis orationi inseruit. totam enim sacram scripturam memoria, quae in eo quam maxime uigebat, complectebatur, ita tamen, ut, si quem locum adhibere uellet, caput sententiae probe teneret, quae autem minoris momenti essent non item prompta ac parata haberet. hoc igitur adsciuit, illa aut neglexit aut ut ei aptum esse uidebatur suppleuit. nisi forte statuendum est eum consulto grauiora tantum uerba respexisse, cetera omnino non curauisse. in primis autem Pauli epistulas studiose lectitauerat, quas ita infixas animo habebat, ut saepissime, etiamsi certos earum locos non respiceret, tamen inde colores ad orationem amplificandam atque

[1]) ex Weymani censura intellexi me hos locos neglexisse: p. 71, 12 Psalm. LXII 3; p. 112, 18 Rom. 11, 33; p. 117, 19 II Cor. 6, 14.

ornandam tamquam ex lautissima supellectili desumeret eodem plane modo quo eam locutionibus Uergilianis quasi luminibus satis frequenter distinxit. tales locos si omnes indicare uoluissem, ne nimia mole adnotatio obrueretur uerendum erat. sed in uerborum indice unde uocabuli uel locutionis alicuius usus originem traxerit talibus locis adiectis illustrabitur. ceterum in euangeliorum locis significandis, si scriptorum testimonia inter se consentiunt, satis esse duxi solius Matthaei locos adferre, cum ceterorum euangelistarum loci facile ex editionibus permultis, in quibus infra adiecti sunt, ueluti ex Gebhardtiana cognosci possint.

Superest ut quam rationem in eis quae ad orthographiam pertinent amplexus sim breuiter exponam. qua in re si codicum quibus singuli libri Ambrosiani traditi sunt scribendi consuetudinem in recensendo secutus essem, male sine dubio de Ambrosio consuluissem. nam cum in aliis libris antiqui, in aliis recentiores tantum codices nobis ad manus sint, quomodo quaeso his eandem quam illis fidem tribuere licuisset? immo codices antiquissimi, qui proxime ad Ambrosii aetatem accedunt, tamquam certissimi duces eligendi erant. hi autem sunt praeter Aurelianensis reliquias supra commemoratas Bononiensis 32 [1]) et Ambrosianus H 78 sup., quo expositio in euangelium Lucae continetur, ab Augusto Reifferscheid Bibl. patr. Lat. Ital. II 5 descriptus, septimi uterque saeculi, quamquam ne hi quidem in omnibus rebus inter se conspirant, unde librarios non ueram exempli propositi imaginem expressisse, sed suo quemque in describendo more usum esse patet. in primis autem Bononiensem qui diligenter respiciatur dignum esse iudico. hunc igitur secutus semper scripsi *Istrahel Solomon thensaurus umor umidus* alia. sed nonnumquam ab librorum antiquissimorum consuetudine me recessisse fateor: sic in uerbis, quibus *f* litteram, non *ph* scriptam inuenimus, ueluti *profeta*, *farisaeus*, communem ple-

[1]) uide quae de codice illo in praefatione partis alterius p. XXI exposui.

rumque morem amplexus sum. nam ne in his quidem codices illi sibi constant et, si tales scripturas quales sunt *filosophia* uel *philosofia* respexeris, admodum dubiam eorum fidem esse intelleges. neque magis *inquid* uel *reliquid* recepi, cum mihi, si id fecissem, uel *ad* (*at*) *quod* (*quot*) *adque capud uelud* probanda fuissent. eadem ratione in uerbis *labsus, scribsi, scribtum* usus sum, quamquam probe scio et has scripturas et illas quas ante commemoraui in titulis huius aetatis nonnumquam reperiri[1]). quod denique *Arius*, non *Arrius* scripsi, scito uel in antiquissimis libris passim in hoc nomine *r* litteram non duplicari. in uerbis quibusdam, in quibus ratio scribendi fluctuat, ueluti *bracchium* (*brachium*) *quidquid* (*quicquid*), semper codices optimos secutus sum itemque praepositionum adsimilationem ad eorum codicum qui in librorum singulorum contextu constituendo primum locum obtinent fidem conformaui. haec igitur nunc sufficiant; postea ut omnes eiusmodi res sub uno conspectu positae facile cognosci possint, indice orthographico adiecto curabitur.

Sed iam hoc uolumine perfecto uiris omnibus qui me consilio et opera adiuuerunt grates agendae sunt. quam ob rem praeter eos quorum iam ante mentionem feci hoc loco bybliothecarum praefectos, qui de studiis meis optime meruerunt, honorifice commemoro, A. Ceriani, R. Harmer, G. de Laubmann, S. S. Lewes, cuius uiri egregii immatura morte nobis erepti memoriam pia recordatione renouo, C. W. Moule, A. Neubauer, E. B. Nicholson, A. Ratti, E. M. Thompson. in primis autem uirorum bybliothecis Gallicis praepositorum, qui praeclara usi liberalitate tot codices Uindobonam missos mihi suppeditauerunt, atque inter hos maxime Leopoldi Delisle benificia in me collata grato animo recolo. locis quibusdam in codicibus iterum inspectis symbolas haud paruas contulerunt R. Ellis, P. Lejay, H. Omont, L. Radermacher, H. Vitelli iuue-

[1]) cf. indicem uerborum a Maximiliano Ihm Damasi Epigrammatis adiectum.

nesque optimi, qui olim discipuli mei fuerunt, A. Kauer, J. Mesk, A. Pühringer, S. Reiter, A. Swoboda, F. Weigel. Henricus filius non solum plagularum corrigendarum laborem mecum partitus est, sed etiam multas per litteras mecum obseruationes communicauit atque de philosophorum libris et gnomologiis, quibus Ambrosius aut usus est aut certe uti potuit, compluribus locis me edocuit, eoque in Anglia peregrinante E. Hauler mihi in libro ab operarum mendis liberando benigne auxiliatus est.

Uindobonae Idibus Iuliis a. 1897.

Carolus Schenkl.

TABVLA CODICVM.

Hac tabula codices, quos aut in commentario aut in praefatione sola commemoraui, compositos ac per litteras digestos exhibui siglis quibus in eis indicandis usus sum numerisque paginarum praefationis, in quibus de eis accuratius exponitur, adiectis. libros Ambrosianos qui hoc uolumine continentur, ut breuitati seruirem, his compendiis significaui: Ex. Par. Ca. No. Abr. Is. Bo. quodsi singulis codicibus sigla ueluti *A B* adscripta non sunt, scias uelim eorum in praefatione tantum mentionem factam esse.

Ambrosiani:
- F 117 sup. (Ca.: *A'*; Ex.) p. XXXVIIII, LVIII
- I 101 sup. (Abr.: *m*) p. LXXII
- R 82 sup. (Ca.: *A*; Ex.) p. XXXVIIII, LVIII

Atrebatensis 346 (Ex.: *Atr.*) p. XXXX

Audomaropolitanus 72 (Par. Is. Bo.: *A*) p. LII, LXXIII, LXXV, LXXVII

Augienses, nunc Caroliruhenses:
- 130 (Is. Bo.: 𝔄) p. LXXIIII
- 156 (Abr. Is. Bo.: 𝔄'') p. LXVIII, LXXIII
- 213 (Abr. Is. Bo.: 𝔄') p. LXVIII, LXXIII
- 216 (Ex.: 𝔄') p. XXXVII
- 225 (Ex.: 𝔄) p. XXXVI
- 236 (Bo.: 𝔄''') p. LXXVI
- 255: p. LI

Aurelianenses:
- 33 (Ca.) p. LX
- 192 (Ex.: *A*) p. XXXIII

Bernenses:
- 325 (Ex.: *B*) p. XXXXI
- 585 (Ex.) p. XXXVIIII

Bononiensis (Boulogne-sur-Mer) 34 (Ex.) p. XXXXI

Brugenses:
- 101 (No. Abr.: *B*) p. LXIII
- 103 (Abr.) p. LXVIII

Librum de paradiso in Ambrosianis F 117 sup. et R 82 sup. et in libro s. Marci 511 excussit A. Kauer, Brugenses Henricus Schenkl, Cameracensem et Parisiacum 1723 F. Weigel, Cheltenhamensem 12267 S. Frankfurter, opusculum de Cain et Abel in Modoetiano I. Klein et A. Kauer, Nouarienses I. Klein, excerpta in Ambrosiano I 101 sup. idem et A. Swoboda, Parisiacum 2637 C. Vrba et I. Zingerle. ceteros, nisi in praefatione rem ab aliis curatam esse indicatur, ego aut examinaui aut inspexi.

DE ABRAHAM.

Libri, quibus totum opus continetur:

P	=	Parisiacus lat. 12137 (olim Corbeiensis) saec. VIIII f. 25^{u}
T	=	Trecensis 550 saec. XI ineuntis f. 292^{r}
T'	=	Trecensis 284 saec. XII f. 30^{u}
D	=	Duacensis 226 saec. XII f. 34^{u}
N	=	Nouariensis (XLVIII) 20 saec. XIII f. 29^{u}
B	=	Brugensis 101 saec. XIII f. 18^{r}
C	=	Parisiacus 1723 (olim Colbertinus) saec. XIIII, f. 409^{u}
M	=	Parisiacus 1728 (olim Mazarineus) saec. XV f. 1

Libri, quibus prior tantum liber inest:

𝔄'	=	Augiensis CCXIII, nunc Caroliruhensis saec. X f. 1^{r}
𝔄''	=	Augiensis CLVI, nunc Caroliruhensis saec. XI f. 1^{u}
E	=	Einsidlensis 164 saec. XII p. 1
R	=	liber s. Theoderici apud Remos, nunc bybliothecae urbicae Remensis 352, saec. XII f. 2^{r}

X	=	*N*𝔄'𝔄''*ER*
χ	=	𝔄'𝔄''*E*
α	=	editio Amerbachiana

Libri *P* scripturas omnes adscripsi, ex ceteris selectas. librum *T'*, qui plane conspirat cum *P*, rarius commemoraui. praeterea hic illic addidi scripturas Dunelmensis B 2, 6 saec. XI uel XII, Bodleiani 762 saec. XII, Parisiaci 627 saec. XII, denique Brugensis 103 saec. XV.

LIBER PRIMUS.

1, 1 Abraham libri huius titulus est, quoniam per ordinem huius 281 A quoque patriarchae gesta considerare animum subiit. de quo B nobis moralis primo erit tractatus et simplex. nam si altiore disputatione processus quidam et forma uirtutis et quaedam species exprimatur, tamen forensia quoque actuum eius uestigia spectare uirtutis profectus est. etenim si ea quae natura ad uictum generauit hominum non unius, sed geminae aut etiam uberioris gratiae sunt, quanto magis ea quibus epulantur animi non angusti, sed abundantioris usus et multiplicis cibi C

2 esse aestimari conuenit. non mediocre autem aut otiosum negotium. etenim cum dominus deus noster hunc locupleti benedictionis suae dote donauerit, ut eius gratia prouocaret ceteros, institutio corrigeret, Moyses quoque imitandum nobis descripserit, ut corda hominum in uitium labentia huius uiri contuitu uelut quodam terreno busto resuscitaret, non perfunc-

INCIPIT LIBER (PRIMUS *add.* *T'*) DE SCO (SCO *om.* *T*) ABRAHAM *PTT'* INCIPIT LIBER PRIMUS SCI AMBROSII DE ABRA^H^AM *D* INCIP EIᴵDE D' SCO ABRAHA PATᴵARCHA *N* INCIPIT LIB SCI AMBR DE SCO ABRAHAM *B* INCIPIT LIB BI AMBROSII DE SCO ABRAHAM *C et* (*in quo s.* LIBER PRIMUS DE SCO ABRAHAM) *M* INCIPIUNT LIBRI SCI AMBROSII (MEDIOLANENSIS EPI *add.* 𝔄''*E*) DE PATRIARCHIS. (INCIPIT LIBER *add.* 𝔄'') PRIMUS DE ABRAHAM χ INCIPIT LIBER PRIMUS SCI AMBROSII DE PATRIARCHIS *R* 4 si *PTCM* etsi *cet.* altiori X*BM* 5 quidem *DNR* species quedam 𝔄''*E* 6 quaeque *D*X actuum *om.* *CM* eius *om.* *NRB* spectare uestigia *D* 10 cibi *P* (b *ex corr.*) 11 aut *om.* *DNR* 12 ṇọṇ (*s. m2* nr) *P* locupletius *P m2 N* 13 dote *P* (e *ex* i) 14 institutione *T*𝔄''*E et* (ne *eras.*) 𝔄' moyses *P* (y *s. u.*) moises *T* (i *s. u. m2*) 16 uelut a *T'* uelut e *ed. Rom.* quadam *P* (o *s.* a *pr. m2*) busti *P* (o *s.* i *m2*) busta *T* perfunctorium (i *s. u.*) *P*

torium debet uideri, si nos quoque scrupulosius eius uiri D
uersemus uestigia. nam si sapientes mundi huius, id est et
Plato ipse princeps philosophorum non ueram aliquam, sed
fictam et adumbratam sibi eam quam legimus πολιτείαν pro-
posuit persequendam, ut doceret qualem rem publicam esse
oporteret, atque ita quam nec audierat nec uiderat in aliqua 282 A
urbe describendam putauit, ut ii quibus hoc munus est quem-
admodum rem publicam regerent institui possent, et si con-
discipulus Platonis Xenophon ille Socraticus fictis et ipse rebus
personam uoluit informare sapientis in eo libro quem Κύρου
παιδείαν scribit, ut ex intimo philosophiae sinu regis iusti et
sapientis disciplina procederet, quanto magis nos non con-
positam figuram sapientis uiri, sed expressam uirtutem et
diuino institutam magisterio recensere intentius et uias eius B
debemus persequi, quem Moyses ita descripsit, ut retro quo-
dammodo se ipse respiceret.

2, 3 Magnus plane uir et multarum uirtutum clarus insignibus, C
quem uotis suis philosophia non potuerit aequare. denique
minus est quod ille fincsit quam quod iste gessit maiorque

11 Cic. ad Quintum fratrem I 1, 8, 23

1 eius *PTC* eiusdem *cet.* 2 mundi huius *PTCM* huius mundi *cet.* id est *om. NRB* et *scripsi* ut *libri* 3 philosoforum *P* filisophorum *T* (o *m2 s.* i) 4 ΠΟΛyΙΛΝ *P* (y *in ras., in mg. m2* politian) ΠΟ⅃uiàn *T* (*s.* poliuian) ΠΟΛΥΘΙΑΝ *T'* (Θ *s. u., s.* politicã) ΠΟλyτιaN *D* policiam *B* uoayTIaN *C* (*s. m2* politιaN) noaýcian *M* polin 𝔄'' polan *uel* polam *cet., fortasse Ambrosius* πολιτίαν *scripsit* 5 persequendam *PTDBC* prosequendam *M* aedificandam *cet.* 7 hii *PNEBCM* hi *cet.* 8 gererent *PTCM et* (*s.* ł regerent) *D* 9 exenofon *P* (e *pr. eras.*) *T* xenofon *cet.* et (ut *m2*) *P* 10 kypoyΠΛΙΔΙΑΝ *P* (I *pr. et* N *s. u.*) kypouΠaΛya *T* kýpoýΠΛΙΔΙΛΝ *T'* (I *pr. s. u.*) kypouΠΑΙΛΙΑΝ *D* uyPOyΠaιaιaN *C* hypoyciaiaian *M* ypaidid *cet., fortasse Ambrosius* παιδίαν *scripsit* 11 scribit *PTCM* inscribit *cet.* filosofiae *P* regis *om. NR* iusti regis *D* 12 doctrina *NRB* nos *om. T* non *s. u. P* 14 instituta *PC* magistenrio *P* (n *eras.*) uia *C* uiã *M* 15 prosequi *NR et* (pro *ex* per) 𝔄' moeses (v *s.* ę *pr.*) *P* moses *T* describserit *XB* discripsit *M* 18 filosofia *P* filosophia *T* 19 ille (a *s.* e) *D* illa X fincsit *P* (x *s.* cs) finxit *cet.* ista *NR* ille *E*

ambitioso eloquentiae mendacio simplex ueritatis fides. itaque cuiusmodi fuerit in eo uiro deuotio consideremus. ea enim D uirtus ordine prima est, quae est fundamentum ceterarum, meritoque hanc ab eo primam exegit deus dicens: exi de terra tua et de cognatione tua et de domo patris tui. satis fuerat dixisse de terra tua. ibi erat exire de cognatione, exire de paterna domo, sed ideo singula addidit, ut eius adfectum probaret, ne forte aut inprudentem cepisse 283 A uideretur aut fraus aliqua mandatis pararetur caelestibus. sed sicut coaceruanda fuerunt praecepta, ne quid lateret, ita etiam proponenda praemia, ne forte desperaret. temptatur ut fortis, incitatur ut fidelis, prouocatur ut iustus meritoque exiuit quemadmodum locutus est illi dominus.

4 Et exiuit cum eo Loth. hoc est quod inter septem sapientum dicta celebratur ἕπου θεῷ, id est 'sequere deum'. B facto praeuenit Abraham dicta sapientum et secutus dominum exiuit de terra sua. sed quia antea terra ei fuerat alia, hoc est regio Chaldaeorum, de qua exiuit Thara pater Abrahae et in Charram demigrauit, et quia secum eduxit nepotem

4 Gen. 12, 1 14 Gen. 12, 4 15 Stob. Flor. III 80 (I 173 *H.*) 17 Gen. 11, 31

3 ceterarum uirtutum *B* 4 exįgit *P* (e *s.* į *m2*) exigit *T* 6 ibi enim 𝔄''*E* 7 addidit singula 𝔄''*E* 8 imprudenter 𝔄''*EM* 11 praemia *PTDCM* merita *cet.* 13 fuit *NRB* ei *T* 14 hoc autem (*om.* quod) *NRB* inter *Pm1 TB* pro magno inter *Pm2 cet.* 15 ЄΠOϒ Θῶ *P* (o *s.* Є, *s.* oputo, *in mg. m2* Ακολουθοι Θῶ) ЄΠOϒΦω *T* OΠOуΘω *T'D* OTIOуOIO *CM* HPωϒeω 𝔄' HPωϒΘω 𝔄'' EROYTO *E* epoyto *cet.* hoc est *B* dnm *PTCM* 16 *credibile est Ambrosium inde a sectione quarta usque ad uicesimam septimam patriarcham plerisque certe locis non Abraham, sed Abram uocauisse eodem modo, quo in sectionibus illis uxorem eius Sarae, non Sarrae nomine significauit. atque extant huius scripturae in libris etiam nunc uestigia* sapientium *DCM* secutus est *P* (est *s. u. m2*) *T'CM* dnm *PTDCM* dm̄ *cet.* 17 exiuit *om. PTDCM* alia *P* (a *alt. in ras.*) 18 religio *P et* (li *eras.*) *T* caldeorum *PTNR* chaldeorum 𝔄' (h *s. u.*) tharae *P* (h *et* e *s. u.*) tara *T* thare *T'EBCM* habrae *T* abraham *DXB* 19 charram *P* (h *s. u.*) carram *T* charran *N*𝔄'*ERB* carran 𝔄''

suum, cui dictum fuerat: exi de cognatione tua, consideremus ne forte hoc sit exire de terra sua, de huius terrae, hoc est de corporis nostri quadam commoratione egredi, de qua exiuit Paulus, qui dixit: nostra autem conuersatio C in caelis est, et de inlecebris et delectationibus corporalibus, quas uelut cognatas animae nostrae dixit, quam conpati necesse est corpori, donec eius conligata uinculo adhaeret. ergo exire de conuersatione terrena et saecularibus oblectamentis et superioris uitae moribus atque actibus debemus, ut non solum loca, sed etiam nos ipsos mutemus. si cupimus adhaerere Christo, deseramus corruptibilia. sunt autem corruptibilia in nobis caro delectatio uox, obnoxia passionibus cor- D poralibus. per uocem autem passiones intellegimus. unde quoniam anima nostra διμερής est, hoc est bipertita, et rationabile habens et inrationabile, quod diuiditur per carnem et delectationis corporalis inlecebras ceterasque passiones corporis, qui iustus est uir rationabile animae suae ab inrationabili disiungere debet ac segregare. hoc est enim exire de Charra tamquam de cauernis quibusdam et cuniculis latibulisque egredi; latere enim criminosae conscientiae est. et nos igitur E sequentes Abraham exeamus de latibulis. si enim filii Abrahae sumus, opera Abrahae faciamus, ut luceant opera nostra coram deo et coram hominibus. iustus dicit opera sua regi,

1 cf. de Abrah. II 1, 2   4 Philipp. 3, 20   14 cf. Diels Doxographi Gr. p. 389 et 390   19 Philo de migr. Abr. 34 (I 465, 37 *M.*)   22 Matth. 5, 16   23 Psalm. XXXXIIII 2

4 autem *om. B*   7 colligata eius *NRB*   8 a saecularibus X*B*   delectamentis X*B*   9 ex superioribus (-ris *corr. R*) *NRB*   10 nosmet ipsos *D*X*B*   si cupimus *P in mg.*   11 et (*s. u. m2*) deseramus *P*   12 carnis *NRB*   14 dimeres est *PTDCM* bimenbris ē 𝔄' (*in ras. m2*) dei merces est *R* (*corr.* dimeres est) *cet.*   16 corporalis delectationis *B*   delectationes *T*   delectationes corporales 𝔄''*E*   corporis passiones *B*   17 inrationabilese *P* (se *exp. et* -li *corr. m2*) inrationabilis *T'* (s *eras.*) inrationabili se *D*   18 seiungere debet X*B*   charra *P* (h *s. u.*) carra *T* charram *D*   19 uinculis *CM*   20 et *om. PTCM*   21 habraham *P*   21 *sq.* abrae *T*   21 abrahae filii *NRB*   22 nostra bona coram χ   23 *alt.* coram *om. NRB*

peccator se ipsum occultat, sicut Adam occultare se cupiebat. sed latere non poterat. paruit itaque mandato Abraham nec ulla legitur mora interuenisse.

5 Egressus perambulauit usque ad Sychem, quod F interpretatione Latina dicitur umerus uel ceruix, per quae executionem praescripti operis intellegimus, siquidem et infra habemus scriptum: subposuit umerum suum ad laborandum. unde per figuram locorum id expressum aduertimus, quod deuotionem suam sanctus Abraham non solum studio, sed etiam efficacia probauerit fructuosa, qua ad quercum usque peruenerit. quo loci apparuit illi dominus et dixit: semini 284 A tuo dabo terram hanc. uide quomodo promisso tamquam frequenti inualidum adhuc informet atque instituat et ipse memor sui totum deo deputet, nihil sibi uindicet. ideo et aram aedificauit deo, qui apparuit ei, et recessit inde in montem contra orientem Bethel, surgentem adhuc sibi solem cupiens iustitiae uidere. ideoque non in uallibus, sed in monte tabernaculum sibi locauit, quia deus montium est et non uallium.

6 Et inuocauit nomen domini. ubi Bethel id est domus B dei ibi et ara, ubi ara ibi inuocatio dei. non inmeritoque processus tantos habuit, quia deum sperabat sibi auxilio fore. exercetur athleta domini et duratur aduersis. in desertum

1 Gen. 3, 8 4 Gen. 12, 6 5 Philo de migr. Abr. 39 (471, 28) 7 Gen. 49, 15 11 Gen. 12, 7 15 Gen. 12, 7 sq. 17 Malach. 4, 2 19 III Reg 21 (20), 28 20 Gen. 12, 8

1 se occultare *NR𝔄''EBM* 4 sychem *P* (h *s. u.*) sichem *T𝔄'RC* sichen *M* 5 humerus *P𝔄'* (*hi* h *s. u.*) *cet.* 7 humerum *R* (h *s. u.*) *cet.* 10 usque ad quercum *B* 11 loci *T* loco *P* (o *alt. ex* i) *cet.* 12 frequenti tamquam *XB*, tamquam *om. M* 13 atque *P* (t *ex* d) *TDχCM* et *NRB* *expectes* iste 16 bethlem *P* (*corr. m2*) betleem *T* 17 sibi *om. DX* iustitiae cupiens *𝔄''EB* 18 conuallibus *D* sibi tabernaculum *DNRB* 19 collium *PTCM* uallium *T'* (*in ras. m2*) *D* (ua *in ras.*) 21 et aram *P* (m *eras.*) ibi et *DXB* dī nrī *DX* non inmeritoque *P* non inmerito quoque *P corr. DCM* meritoque *cet.* 22 tantos *P* (o *ex* u) tantus *T'* auxilium *χ* auxiliaturum *NR* 23 dī X, *recte puto* duratur X iuratur *PT* probatur *P corr. DBCM*

abiit: fames incidit, in Aegyptum descendit. conpererat in Aegypto lasciuiam iuuenum esse, luxuriam, petulantem cupiditatem, uoluptatum intemperantiam. aduertebat inter huiusmodi uiros intutam uxoris pudicitiam fore sibique coniugis C
pulcritudinem periculo futuram: monuit uxorem, ut sororem se diceret. quo docetur non magnopere decorem quaerendum coniugis, qui uiro plerumque necem gignere solet. non enim tam pulchritudo mulieris quam uirtus eius et grauitas delectat uirum. qui suauitatem quaerit coniugii non superiorem censu ambiat, quam necessitates non teneant maritales, non monilibus ornatam, sed moribus. offendit plerumque uirum, si se uxor nobiliorem nouerit. haec proxima superbiae sunt. Sara D
non facultatibus ditior, non genere splendidior erat. ideo uirum inparem non putabat, ideo quasi parem gratia diligebat, ideo non censu est retenta, non parentibus, non propinquis, sed uirum proprium quacumque pergeret sequebatur. externa adiit, sororem se eius adseruit, contenta si ita necesse esset se periclitari pudore quam uirum salute et ut tueretur maritum mentita est germanitatem, ne insidiatores pudoris eius tam- E
quam aemulum et uindicem uxoris necarent. denique simul

1 Gen. 12, 9 sq. 5 Gen. 12, 13 6 Ionas Aurel. de inst. laic. II 5 (docetur quisque non . . . moribus) 20 Gen. 12, 14 sq.

1 famem *XB* 2 lasciuiam *TCM et* (i *alt. exp. uel eras.*) *PD𝔄'* lasciuam *T' cet., fort. recte* esse iuuenum *𝔄''E* luxuriem *XB* 5 se sororem *D* 6 docet *P* (*corr. m2*) quaerendum decorem coniugis *DCM* 7 necem plerumque *𝔄''E* soleat *χ* 9 coniugii quaerit *B* censū *TD* sensū *NR* 10 quē (*om.* non) *T* teneant *TT'DCM* teneneant *P* (ne *pr. del. m2*) terreant *XB* maritales (e *ex* i *m2*) *P* non *TDNBX* si non *P* (si *in ras.*) *M* (si *exp. m2*) *C* **non *T'* monilibus *P* (*m3 ex* munilis) munilibus *T* 11 plerumque. plerumque *PT'C* uiro *P* (o *m2 ex* um) 12 sarra *P* (r *alt. s. u. et sic fere semper*) sarra *T'D𝔄', fluctuant plerumque libri; ego* Sara *scripsi et inde a p. 526, 13* Sarra *scripturam sacram secutus* (*cf. p. 503, 16*) 15 retenta non *om. NR* 16 quocumque *XBM* quamcumque (*ut uidetur*) *C* 17 contenta* S[1] (i *m2*) *P* si ita (*in ras. m2*) *T'* 18 ut̋ et̋ *T'* ut et *PTCM* ut *cet.* 20 emolumentum indicem *PT* emolumentum iudicem *CM*

ut uiderunt illam Aegyptii, admirati quod speciosa esset ualde induxerunt illam ad regem suum et cum Abraham bene egerunt tamquam fratrem eius quae placuisset regi honorantes.

7 Adflixit autem dominus Pharao adflictationibus magnis et saeuis et domum eius propter Saram uxorem Abrahae. magnum est testimonium documentumque castitatis tuendae locus ita hortatorius, ut unusquisque se F castum praebeat, alienum non adfectet torum nec latendi spe aut faciendi inpunitate alienam uxorem incessat, non incuria aut stultitia prouocetur mariti aut longiore absentia. adest praesul coniugii deus, quem nihil lateat, nullus euadat, nemo inrideat. uicem absentis mariti tuetur, seruat excubias, immo sine excubiis deprehendit reum, antequam faciat quod parauerit: 285 A in animis singulorum, in mentibus uniuersorum crimen agnoscit. etsi maritum adulter fefelleris, non fallis deum: etsi maritum euaseris, etsi iudicem fori luseris, non euadis iudicem totius mundi. ille grauius ulciscitur iniuriam inopis, contumelias inprudentis mariti; maior est enim iniuria auctorem quam
8 custodem thalami spretum et non consideratum. ipse quoque Pharao licet rex Aegyptiorum, quem et insolentia regalis

4 Gen. 12, 17

1 eam *NRB* ipsam *M* esset speciosa *B* 3 fratre *T* eius *om.* *NR* honorantis *P* (*corr. m2*) honoranti *T* 4 farao *P* pharao *CM* faraonem *T* pharaonem *D* (*in ras.*) *cet.* afflictationibus 𝔄' (ta *eras.*) afflictionibus *D*𝔄''*ECM* 5 saeuissimis *D* (*in ras.*) X*B* 6 est *om.* *D* (*in mg. m2* ali' lib magnum est) X 7 intuendus *D* (*in mg. m2* ali' lib tuende) X castum se *B* 8 torum *T* thorum *P et* 𝔄 (h *s. u.*) *cet.* 9 incessat *P* (ł la *s.* in *m2*) *TCM* inlacessat *T'* (in *eras.*) incesset *cet.* 11 euad& *T* 12 tueatur *PTDCM* seruabat *P* (*corr. m2*) *T'* 13 parauerat *CM* 15 fallis *D* (e *s.* i) falles X*B* 16 foris *TN* euades *DN*𝔄''*ERB* 17 contumelias *TT'* contumeliis *P* (-as *m2*) *CM* contumeliā *D* (ā *in ras.*) *cet.* 18 inpudentis *TC* 19 thalamis *P* (h *s. u.*) *T'* (s *eras.*) thalamus *CM* talami *T* spraetum *T*𝔄' promtum *P* (o *ex* u) promptum *T'CM* non *om.* *PCM*, *in D* spretum et non *in ras.* sideratum *T* *post* consideratum *add.* contempnere *P* (*m2*) *T'* habere *Dunelm. B 2, 6 et Bodl. 762* 20 farao *PT* licet et *P* (et *eras.*) *TCM*

supinaret potentiae et Aegypti lasciuia atque luxuries a studio B
castitatis abduceret, uocauit Abraham et arguit eum dicens: quid hoc fecisti mihi? quare non dixisti quia uxor tua est, sed dixisti mihi quia soror mea est? et sumpseram eam mihi uxorem. et nunc ecce mulier tua ante te. etsi natura ferus ac barbarus, tamen significat etiam externis ac barbaris erroribus esse curam pudoris et adulterii etiam sibi crimen cauendum. qui praetendit ignorantiam condemnat intemperantiam. nec mirum si barbarus ius nouit naturae: muta animantia, quae nullis tenentur legibus, C
sunt tamen aliqua, quae non solum paribus suis copulae seruent fidem, uerum etiam coitus unius castitatem custodiant. ita maior lex naturae quam legum praescriptio est. non mirum ergo si et iste Aegyptius rex deum timuit, qui hominem non timebat, et poenam soluit adulterii, qui nullis tenebatur reus legibus, statimque, ubi alienam esse agnouit uxorem, non solum marito reddidit, uerum etiam prosecutores dedit, qui D
deducerent eum, ne quis de populo barbaro inrogaret uiolentiam uel peculio uiri uel uxoris pudori.

9 Pulcherrimus et hic locus ad incitandum studium deuotionis,

3 Gen. 12, 18 sq.

1 potentiae supinaret *𝔄''E* aegyptis *P* (s *s. u. m2*) *et* (s *eras.*) *T'* 3 dixisti mihi *DXB* (ἀπήγγειλάς μοι *LXX*), *cf. de Abraham II 4, 17* uxor tua est *P* (*in ras*) 4 sed . . . mea est *om. P* (*in mg. infra m1* sed . . . tua est, *del. haec m2 et supra in mg. adscr.* sed . . . mea est; *cf. Gen. 12, 18* ὅτι ἀδελφή μού ἐστιν) mea *T* (*om.* quia) *T'* tua *DXBCM* 5 mihi eam *T* in uxorem *B* 7 exteris *XBM* erroribus *PTC* erroneis *M* amoribus *D* (a *eras.*) moribus *cet.* 8 etiam *P* (et *eras.*) esse cauendum *B* 10 animalia *XB* quae] licet *𝔄''E* nullius *RC Dunelm.* tenentur legibus *om. NR Dunelm. et* (*in quo in mg. m2 post* sunt *add.* subiecta legibus) *𝔄'* constringantur legibus *𝔄''E* nullius legis iure tenentur *Bodl.* 11 *post* aliqua *s. u. add.* sunt *𝔄'* quae *om. NR* 12 seruant *NR* custodiunt *NRB* 13 itaque *B* 15 nullus *P* (*corr. m2*) nullius *T'* 16 cognouit *XBM* 17 reddit *T* 19 pudori *P* (o *ex* u) 20 et] est *ed. Rom.* incitande *N* (de *partim eras.*) *B* incitandę *γR*

quod is qui deum sequitur tutus semper est. et ideo deum
praeferre debemus omnibus, nec patriae contuitus nec parentum
filiorumque gratia nec uxoris contemplatio nos reuocare debet
ab executione praeceptorum caelestium, quia deus omnia nobis
illa largitur et potens est seruare quae donat. itaque magnum E
exemplum deuotionis Abrahae quod cum uxore speciosa descen-
dit in Aegyptum. erat quidem iusto uiro cura coniugalis pudici-
tiae, sed maius erat studium maturandae deuotionis, ne praetu-
lisse custodiam tori mandatis uideretur caelestibus. itaque
quoniam propter deum contempsit omnia, recepit a deo multi-
plicata omnia. sed primum deus pudicitiae tribuit remunera-
tionem, quam gratam sciebat coniugi; nam quia studio obeundi F
caelestis oraculi uxorem quoque in periculum deduxerat
pudoris, etiam castimonium coniugii defendit.

3, 10 Primas igitur sibi partes iusto ordine uindicauit deuotio. 286 AB
uideamus et ceterarum uirtutum gratiam. mulcebatur sanctus
Abraham nepotis praesentia, cui patrium adfectum exhibebat.
incidit rixa inter seruulos nepotis et patrui. aduertit prudentior
seruulorum dissensionibus dominorum concordiam solui solere,
amputauit fimbriam discordiae, ne contagium serperet. tolera-
bilius etenim putauit, ut copula sequestraretur quam gratia

18 Gen. 13, 7 sq.

1 his *P* (h *eras.*) *C* semper *s. u. D*, *om. CM* 2 contuitus *T·DCM* contuitu *cet.* 3 contemplatio nos *P* (nos *ex* ne) *T'BCM* contemplatio *D* contemplatione *cet.* reuocare *T'DBCM* reuocari *cet.* debemus *T𝔄''E* contuitu ... contemplatione quis reuocari debet *Paris. 627* 4 nobis deus omnia *NRB* deus nobis omnia γ 5 est *om.* 𝔄' 6 abrahae *om. PTCM* 9 tori *T* thori *P et* 𝔄' (h *s. u.*) *cet.* ita (*om.* que) *DNR* 10 quoniam] qui *DNRB* centuplicata *N* 11 primam X*B* dns *PCM* 12 gratam *P* (a *alt. ex* u) gratiam *TC*𝔄' coniugii 𝔄' (i *tert. postea add.*) *RBC* subeundi *T* 13 deduxit X*B* 14 castimonium *D* (ꝉ a *s. u.*) castimoniam X castimonia *M* 15 partes sibi 𝔄''*E* 17 abraam *T* praesentiam *P* (m *eras.*) exhibebat affectum *B* 18 incidiat *P* (a *eras.*) 19 dissentionibus *P* (*corr. m1*) *T* domorum *D* (ꝉ inorum *s.* orum) *CM* custodiam *DCM* 20 fibram X*B* 21 enim X

dirimeretur. quod te facere oportet, si forte huiusmodi aliquid incideris, ut seminarium dissensionis auferas. neque enim tu fortior quam Abraham. ille declinanda censuit, non despicienda seruulorum iurgia. et si tu fortior, caue ne alter infirmior, qui aurem praebeat seruulorum susurris. frequenter indiuisa seruitia inter parentes discordiam serunt. diuide potius, ut maneat amicitia; indiuisa domus duos non sustinet. nonne melius est emigrare cum gratia quam cohabitare cum discordia? D

11 ipsa quoque cuiusmodi esse debeat diuisio patriarcha edocet. firmior diuidat, infirmior legat, ne habeat quod queratur. electioni suae non poterit calumniari. non residebit occasio resiliendi cui datur eligendi optio nec diuisor grauatur; nam quo prudentior eo cautior, ut nec in diuisione circumscribatur nec in electione fraudetur.

12 Diuisit Abraham, quia non capiebat illos inquit terra simul, quia nimium diuites erant. saeculare uitium, ut diuites terra non capiat; nil enim satis est diuitum cupiditati. quanto ditior quis fuerit tanto auidior ad possidendum est. extendere agri terminos cupit, uicinum excludere. num quid eiusmodi Abraham? minime, quamuis in principio et ipse inperfectior. unde enim perfectio ante aduentum Christi? nondum uenerat qui diceret: si uis perfectus esse, uade

C (margin, beside line 1) — E (margin, beside line 15)

15 Gen. 13, 6   22 Matth. 19, 21

1 oportet facere *B*   2 auferas dissensionis *B*   dissentionis *P* (*corr. m1*) dissensionis *T* (is *alt. ex* es *m3*)   enim *om. BCM*   3 quam *om. NRB*   declinandum ... despiciendum s. iurgium *T*   4 seruorum *B*   5 susurriis *TDBCM et* (iis *ex* is *m2*) 𝔄′   9 debeat esse *NRB*   patriarcha (h *s. u.*) *P*   10 eligat *XBM*   conqueratur 𝔄″*E*   11 electioni suae *PT et* (ni *m2 ex* nis) 𝔄′ cũ electionis suae *D* (cũ e *in ras.*) *NRB* electionis suae *CM* electionis enim suae partem 𝔄″*E*   potuerit *D* (u *exp.*) *NRB*   residebit *P* (b *ex* u) residet *XB*   12 residendi *DCM* optio eligendi *N*𝔄″*RB*   15 eos inquit *B* inquit illos X *post* terra *add.* habitare (κατοικεῖν *LXX*) *XB*, *cf. de Abrah. II 6, 26*   17 nihil *TXB*   18 est ** *P* (au *eras.*)   19 ostendere *P* (*corr. m3*) *T*   cupit et *DXB*   20 huiusmodi *T′XB*   21 perfectior *PTCM et* (r *alt. eras.*) *T′*   22 nondum enim *B*

uende omnia tua et da pauperibus et ueni sequere F me. tamen ut minime auarus electionem offert, ut iustus dissensionem amputat. non sit inquit rixa inter me et te et inter pastores meos et pastores tuos, quia homines fratres nos sumus. nonne ecce tota terra ante te? discede a me: si tu in sinistram, ego in dextram uel si tu in dextram, ego in sinistram.

13 Et leuauit oculos Loth et elegit inriguam regionem inquit Iordanis, quia tota inrigabatur et erat 287 A sicut paradisus dei. plerumque possessiones obueniunt hereditariae aliae utiliores, aliae amoeniores. non utique in portiones secandae sunt; nam incipit minui singularum meritum. sed si non queant partes de utilioribus conuenire, conferantur amoenae utilioribus. diuersa hominum ingenia sunt; alios utilia, alios amoena delectant. infirmior amoeniora eligit, utiliora fastidit. uilicus nonnumquam utilis est uel actor agri: confertur urbano. si insipiens sit elector, aut cocum B eligit aut uocalem, quem uenustioris gratiae putat, refutat utiliorem. plerumque etiam ubi fructus non inpares sunt, prudentior amoeniora declinat. cito inuidiam mouent, cito in se excitant mentem auari. hic tamen nihil dixit scriptura de

3 Gen. 13, 8 sq. 8 Gen. 13, 10

1 tua ... sequere me *om. add.* et cetera *NRB* tua] *om.* 𝔄′, quae habes 𝔄″*E* 3 inquit *om. DNR* 4 pastores meos et *s. u. m2 P, om. CM* et inter pastores tuos *D* omnes nos fratres *D* (omnes nos *in ras.*) *XB* 5 tua terra *PTCM* te est *TDXB* 6 si tu ... uel *om. PTCM* si tu in dextram (dexteram *DRB,* ieris *add. D*) ego in sinistram uel si tu in sinistram ego in dextram (dexteram *DNRB*) *DXB* dexteram *TCM* 8 eleuauit (*om.* et) *D* inriguā *P* (ā *ex* a) irrigua *NR*𝔄′𝔄″ *et* (-ā *corr.*) *E* 9 inriguabatur *P* (*m2 ex* inriguatur) *T* (u *pr. eras.*) 12 portiones *scripsi* portione *libri* secandae *P m2 T*′ secundae *P m1 cet.* 13 queunt *DXB* 15 elegit *P* (*corr. m2*) *M* 17 agri *T* (i *ex* e *m3*) agro *RB* ager *C* confertur (rt *ex* st *m3*) *P* confortatur *N* confortatus *R* ǫrbano (v *s.* ǫ *m2*) *P* quocum *T* quoquum *NR* coquum 𝔄′ totum *DCM* 18 elegit *T* uenustiorē *P* (ē *ex* es) *DCM* 19 non *om. DXB*

eo quod alia pars utilior, alia amoenior fuerit, ne studio Abraham cepisse oculos adulescentis uideretur. amoenam partem descripsit, non addidit utiliorem. necesse erat ut de tota regione duas partes faceret. deinde praesentia, non absentia diuidebat. una regio capere utrumque non poterat. quod potuit summae esse iustitiae, electionem obtulit. . .

14 Loth amoenam elegit, quae cito praedonum oculos incurrit. hinc bellum inter reges, aduersariorum uictoria, incolarum captiuitas. itaque etiam Loth infirmioris consilii pretium luit, non terrarum infecunditate, sed amoenitatis inuidia deceptus, ut etiam ipse captiuus abduceretur, quoniam uitio seruilis D nequitiae a potiore deflexerat et partem flagitiosissimorum elegerat; Sodoma enim luxuria atque lasciuia est. ideoque declinatio Latina interpretatione dicitur Loth, quod is uitia eligit qui a uirtute declinat et ab aequitate deflectit.

15 quo conperto Abraham numerauit seruolos suos uernaculos et cum trecentis decem et octo uiris adeptus uictoriam liberauit nepotem. probatur diuisionis

7 Gen. 13, 11 8 Gen. 14, 1 sqq. 13 Philo de migr. Abr. 27 (459, 5) 16 Gen. 14, 14

1 utilior** (or *eras.*) alia (a *pr. in ras. m2*) amoenior (a *s. u. m2*) *P* 2 cępisse *P𝔄''E* coepisse *T* 3 partem *PTCM* unam partem *NRB* partem unam *Dχ* discripsit *C* alteram utiliorem *DXB* 4 fauęret *P* (c *s.* u *m2*) 5 utrumque capere *D Paris. 726* 6 summa *T* 7 amoena *N𝔄'R* 11 adduceretur *TCM* educeretur *XB* 12 a prudentiore *χ* haut prudentior *NRB* flagiciosissimorum *P* (cio *et* s *alt. s. u.*) flagitiosis*morum *T* (i *eras.*) 13 luxoria *T* 14 his *P* (h *exp.*) *D*, *om. CM* 15 elegit *P et* (*corr. m1*) *TCM* ab *om. χ* ad iniquitatem *D* reflectit *NRB* *sectiones 15 et 16 leguntur in codicis Ambrosiani I 101 sup., olim Bobiensis saec. VII f. 11 (cf. Reifferscheid Bibl. patr. Lat. Ital. II 33) et statim iterum in ff. 11 et 12 quibusdam immutatis eadem manu scriptae. significabo haec excerpta littera m et. ubi alterum a priore discrepat, litteris m' et m'', sed non omnia menda, de quibus uide quae in praefatione exposuimus, enotabo* 16 abram *DNB* abrham *m'* abraham *m''* (h *s. u.*) seruolus *m'* seruolos *m''* seruulos *cet.* 17 CCCXVIII *m''* 18 nepotem *om. PTCM* diuisionis *P* (is *ex* es *m2*)

adfectus, quando sic amabat nepotem, ut pro eo nec belli E declinaret periculum. quid est numerauit? hoc est elegit. unde et illud non solum ad scientiam dei refertur, sed etiam ad gratiam iustorum, quod in euangelio dixit dominus Iesus: et capilli uestri omnes numerati sunt. cognouit enim dominus qui sunt ipsius, eos autem qui non sunt ipsius non dignatur cognoscere. numerauit autem trecentos decem et octo, ut scias non quantitatem numeri, sed meritum electionis expressum. eos enim asciuit quos dignos in numero F iudicauit fidelium, qui in domini nostri Iesu Christi passionem crederent. trecentos enim T Graeca littera significat, decem et octo autem summa IH Iesu exprimit nomen. fidei ergo merito Abraham uicit, non populoso exercitu. denique eos quibus quinque regum arma cesserunt cum paucis egressus uernaculis triumphauit.

16 Sed qui uincit non debet adrogare sibi uictoriam, sed deferre deo. hoc Abraham docet, qui triumpho humilior factus est, non superbior. sacrificium denique obtulit, decimas dedit; 288 A

5 Luc. 12, 7 6 II Tim. 2, 19 7 Gen. 14, 14 14 Gen. 14, 15 et 8

3 et *om.* 𝔄''*E* 4 dicit *m* Iesus] dš iesus 𝔄' dš isrł *NR* 5 uestri] capitis uestri *NRB*, *recte puto* omnes *om.* X 6 enim *PTDCM* ergo *m* autem X*B* ipsius *m''PTDCM*𝔄''*E et* (ipsi *m2 in ras.*) 𝔄' eius *m'NRB* autem *om. m'* 7 CCCXVIII *m* trecentos ·X· (·X· *s. u. m2*) et octo *P* 9 enim] autem 𝔄' asciuit *PTM* adsciuit *m'* (i *pr. s. u.*) *BC* adsciscit 𝔄' assciscit *D*𝔄''*E* adscissit *NR* sciuit *m''* quo* (s *s. ras.*) *m'* quos (s *ex* d) *m''* quoḍ (s *s.* ḍ) *R* innumero *P* (n *alt. s. u. m2*) *TDCM* numero *m cet.* 10 fidelium iudicauit 𝔄''*EB* ***** qui *m'* 11 crederent (erent *in ras.*) *m'* CCC *mT* CCC[tos] *P* *T *m'* (d *eras.*) dece et octo *m''* tau *D* X et VIII autem *PT* decem (dece *m'*) et octo autem *m'D*χ XVIII autem *m''* decem autem et octo *NRB* decem et octo *CM* 12 summa *mTT'CM* summam (m *ult eras.*) *PB* summam *cet.* IH Iesu *scripsi* ihu *PTCM* IH *mDR*χ id est. N *N*, *om. B* 13 habraham *m'* 14 V *m''PT* arma regum *B* regressus *N et* (r *pr. s. u.*, e *pr. in ras.*, g *s. u.*) *R* agressus *B* ingressus *CM* 16 non (n *alt. s. u. m2*) *P* 17 referre deo *m'* deo referri *m''* abraaham *m'* 18 superuior *m'* soperior *m''*

ideoque eum et Melchisedech, qui interpretatione Latina dicitur rex iustitiae, rex pacis, benedixit; erat enim sacerdos summi dei. qui est rex iustitiae, sacerdos dei nisi cui dicitur: tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech, hoc est dei filius, sacerdos patris, qui sui
17 corporis sacrificio patrem nostris repropitiauit delictis? quantum autem illud quod de praeda uictoriae nihil uoluit contingere nec oblatum sumere! minuit enim fructum triumphi B
mercedis susceptio et beneficii adimit gratiam. plurimum enim refert utrum pecuniae an gloriae dimicaueris: alter mercennarii loco ducitur, alter dignus habetur conseruatoris gloriae. iure sanctus de praeda usurpare aliquid uel oblatum recusat, ne dicat qui dedit quia 'ego diuitem feci eum'; hoc solum satis sibi esse testificatur quod pastui proeliantium iuuenum profecisset. dicet aliquis: 'cum ipse uicerit, quomodo dicit ad regem Sodomorum: 'nihil sumam abs te', <et> hoc cum C
praeda utique in potestate uictoris fuerit?' docet militarem disciplinam, ut regi seruentur omnia. sane iis qui secum fuissent in adiumentum fortasse sociati partem emolumenti tribuendam adserit tamquam mercedem laboris.

1 Gen. 14, 18 sq. Hebr. 7, 2 Philo Legg. alleg. III 25 (I 103, 17; I 130, 17 *C.*) 4 Psalm. CVIIII 4 7 Gen. 14, 22 sq. 13 Gen. 14, 24

1 eum (*s u.*) ex (t *s.* x) *P* eum et *TTB* tamen et *CM* eum *m cet.* melchisedeh *m'* melcisedeh *m''* latine *m'* 2 sacerdos (o *ex* u) *P* 3 dei summi *B* quis *TT'XBM* non (*s.* nisi) *m'* 4 ** tu *P* 5 melcisedeh *m* filius dī *D* 6 sacrificat *m''* dilectis *m* 7 illum *P m1* illud est *P m2 DBCM* 8 triumfi *PT* 9 adimit *P* (i *pr. ex* e) *T et* (*in quo s. est ras. 6 uel 7 litt.*) *D* admisit *C* amisit *M* adrodit (arrodit 𝔄''*EB*) *cet.* 10 enim *om. NR* utrum (t *s. u.*) *P* *rum (ut *s. ras.*) *T* 11 conseruaturus *PM* consortio *T* conuersatus *C* gloriae *PTC* gloria *cet.*, *in D s.* (conser)uatoris gloria *est ras.* 13 sibi satis *TXB* satis sibi *T'* 14 pastui *P m1 TXB* parti *P m2 CM et* (*in quo s. ras.*) *D* 15 dicet *P m1* dicit *P m2 M* 16 sumā (ā *s. u. m2*) *P* et hoc *scripsi* hoc *P* (*del. m2*) *TM* hoc ē *C*, *om. cet.* 18 reges *P m1* reges'/ *C* (*in quo* seruent) regibus *P m2 et* (*in ras.*) *T'* regẹṃ *R* (i *s.* ẹṃ) his *P* (h *s. u.*) is *M* his *cet.* 20 tribuạndam *P* (e *s.* ạ)

18 Ideoque quoniam sibi mercedem ab homine non quaesiuit,
a deo accepit, sicut legimus scriptum quia post haec
uerba factum est domini uerbum ad Abraham in
uisu dicens: noli timere Abraham, ego protegam D
te. merces tua multa erit ualde. non est serus ad
remunerandum dominus et cito promittit et multa largitur,
ne infirmos animos per dilationem aliquam subeat paenitentia
contempsisse praesentia, et uelut quadam usuraria largitate
conpensat, ut uberiora restituat ei qui captus non fuerit
19 oblatione praesentium. ab ipso quoque domino mercedem
quam postulet consideremus. non diuitias ut auarus exposcit,
non longaeuitatem istius uitae ut meticulosus mortis, non E
potentiam, sed dignum quaerit sui heredem laboris. quid
mihi inquit dabis? ego autem dimittor sine filiis
et infra: quia mihi non dedisti semen, uernaculus
meus heres mihi erit. discant ergo homines coniugia
non spernere nec sibi sociare inpares, ne huiusmodi suscipiant
liberos, quos heredes habere non possint, ut uel transfundendae
hereditatis contemplatione, si nullo contuitu pudoris mouentur,
digno studeant matrimonio.

20 Sed si Abrahae sententia ad corrigendum minus proficit, F
accipe oraculum dei huiusmodi condemnantis hereditatem. non
erit inquit heres tuus hic, sed alter qui exierit de

2 Gen. 15, 1 13 Gen. 15, 2 sq. 15 Gen. 15, 3 22 Gen. 15, 4

1 ab homine mercedem *DNRB* homine (ne *s. u.*) *P* 3 uerbum *P* (u *pr. in ras.*) uerbum dni *DXB* 5 te et *P* (et *m2 s. u.*) *BM* erit multa *B* serus *P* (s *alt. ex* m) 7 aliquaṃ *P* aliqua *TT'DCM* 9 non *om. NR* 11 exposṣit *P* (c *s.* ṣ *m2*) 12 uitae istius *𝔄''E* huius uitae *B Paris. 627* uitam *P* (*corr. m2*) 14 dimittor (di *ex* de) *PT* 15 *post* semen *repetit* non dedisti (*del. m2*) *P* mihi semen non dedisti X (*post* semen *add.* ait *𝔄''E*) semen mihi non dedisti *B* 16 ẹres (es *ex* edes) *P* heres erit mihi *NBR* mihi heres erit *𝔄''E* non coniugia *B* 18 habere heredes *B* 21 abrae *T* sententia (ten *s. u.*) *P* profecit *P* (*corr. m2*) 22 condemnanḍis (t *s.* ḍ) *P* contempnentes *T* contemnentis *C* contempnentis *M* hereditatem condemnantis *B* 23 hic ... exierit *in ras. P*

te, ille erit heres tuus. quem dicit alterum? peperit
enim et Agar filium Ismahel, sed non ipsum dicit, sed dicit
sanctum Isaac. et ideo addidit: qui exierit ex te; ille
enim uere exiuit ex Abraham, qui legitimo coniugio procreatus
est. sed per Isaac legitimum filium illum uerum legitimum
possumus intellegere dominum Iesum, quem in principio 289 A
euangelii secundum Matthaeum Abrahae filium legimus, qui
uerum se Abrahae gessit heredem, auctoris inluminans succes-
sionem, per quem Abraham respexit in caelum et splendorem
suae posteritatis agnouit non minus inlustrem quam stellarum
caelestium fulget claritas. sicut stella enim a stella
differt in claritate, ita et resurrectio mortuorum
apostolus dixit, eo quod resurrectionis suae donans consortia
homines, quos mors solebat terris abscondere, regni caelestis B
21 fecit esse participes. quomodo autem Abrahae propago diffusa
est nisi per fide hereditatem, per quam caelo conparamur,
conferimur angelis, aequamur stellis? ideo ait: sic erit
semen tuum. et credidit inquit Abraham deo. quid
credidit? Christum sibi per susceptionem corporis heredem
futurum. ut scias quia hoc credidit, dominus ait: Abraham
diem meum uidit et gauisus est. ideo reputatum C
est illi ad iustitiam, quia rationem non quaesiuit, sed

7 Matth. 1, 1 9 Gen. 15, 5 11 I Cor. 15, 41 sq. 17 Gen. 15, 5 18 Gen. 15, 6 20 Ioh. 8, 56 21 Gen. 15, 6

1 heres tuus erit *B* 2 ismael *TDR* sed ... sanctum Isaac *om. NR* 3 ex *PCM* de *cet.* 5 isaac *P* (a *alt. s. u., saepe*) uerum *T'* (e *ex* i, ł e *m2 s.* um) *N* (um *in ras.*) *χB* uirum *cet.* 6 ihm xpm *DXB* 7 mattheum *DNB* matheum *cet.* 8 uerum se *Pm2B* uirum se *Pm1TD* uerum in *CM* uero se *N𝔄'R* uere se *E* se uere *𝔄''* 10 suae potentiae *N𝔄'R* potentiae suae *𝔄''E* 11 enim stella *DXBCM* a stella differt *NCM et* (ab *pro* a) *Pm3 D𝔄'RB* stellam differt *Pm1T* differt a (ab *B*) stella *𝔄''E* 12 claritatem *P et* (m *eras.*) *T'B* claritatē *T* ita *χ, om. Pm1T* sic *Pm2M* (*qui om.* et) *cet.* resurrectionem *T* 16 fidei (fidei *Pm2,* fide *m1*) hereditatem *PCM* fidem hereditate *T* hereditatem fidei *cet.* per quam *om. PTC, fort.* qua *scribendum* 19 Christum ... ait *om. T* 20 dominus ait *om. PCM* 22 sed quia *𝔄'*

promptissima fide credidit. bonum est ut rationem praeueniat fides, ne tamquam ab homine ita a domino deo nostro rationem uideamur exigere. etenim quam indignum ut humanis testimoniis de alio credamus, dei oraculis de se non credamus! imitemur ergo Abraham, ut heredes simus terrae per iustitiam fidei, per quam ille mundi heres factus est.

22 Sed fortasse dicat aliquis: ‘quomodo Abraham nobis imitan- DE
dum proponis, cum de ancilla susceperit filium? aut quid 290 A
sibi hoc uult esse, ut tantus uir huic errori fuerit obnoxius, cuius tanta opera miramur?’ et ideo ne quodam more nauigantium locum hunc, quem plerique uadosum putant, declinasse uideamur, rationem eius explanare cordi est. non abnuo quod Abraham de ancilla susceperit filium, ut cognoscas quoniam non superioris cuiusdam naturae ac substantiae fuit Abraham, sed unus e numero et fragilitate uniuersorum hominum.
denique et de regione Chaldaeorum uocatus est, quos super- B
stitioni uanae intentos magis quam ceteros esse accepimus, et ideo maiorem inuenit gratiam apud deum, quia superioribus renuntiauit, ad priora se extendit, ut sequeretur deum. propositus est enim ad imitandum tibi, ut et tu aduertas quod, si peccatis renunties, possis mereri domini misericordiam.

23 Mouere tamen aliquos potest quod iam cum deo loquebatur
et ad ancillam introiuit, sicut scriptum est quia *dixit Sara* C
ad Abraham: ecce conclusit me dominus ut non pariam. intra ergo ad ancillam meam, ut filios

5 Ion. Aur. II 4 (imitemur ... miramur) 24 Gen. 16, 2

1 probatissima *T* ut *om. RN, s. u m2 C* 2 a *s u. D, om. NR* dmo *P* nostro *om.* X 3 humanis *P* (i *ex* u) *B* (nis *in ras.*) 5 terrae simus *N* 9 uult hoc *DXB* ut *ex* ui *P* 12 cordis *P* (s *eras.*) *NR* ee *T* abuno *P* (*corr. m3*) *M* 14 non *om. PC. s. u. T* 16 chaldeorum *P* (h *s. u.*) χ*CM* caldeorum *cet.* 17 esse magis quam ceteros *DXB* accepimus *PTCM et m2* 𝔄′ accipimus 𝔄′ *m1 cet.* 18 posterioribus 𝔄″*E* 19 dnm *T* 21 emereri *DXB* 23 dno *N* 24 ad *s. u. P* introiuit *P* (i *alt. s. u.*) 26 filium X

facias ex illa. et ita factum est. sed consideremus primum
quia Abraham ante legem Moysi et ante euangelium fuit:
nondum interdictum adulterium uidebatur. poena criminis ex
tempore legis est, quae crimen inhibuit, nec ante legem ulla
est rei damnatio, sed ex lege. ergo non in legem commisit
Abraham, sed legem praeuenit. deus in paradiso, licet coniu- D
gium laudauerat, non adulterium damnauerat. non uult enim
mortem peccatoris et ideo quod praemii est pollicetur, quod
poenae non exigit. mauult enim mitibus prouocare quam
terrere saeuioribus. et tu peccasti, cum gentilis esses: habes
excusationem. uenisti ad ecclesiam, audisti legem: non adulterabis: iam excusationem delicti non habes. tamen quo-
niam cum his mihi sermo est qui ad gratiam baptismatis
nomen dederunt, si qui tantum crimen fecit, sciat sibi ueniam E
tribuendam, sed quasi ei qui crimen commiserit, in reliquum
tamen abstinendum nouerit. denique illi adulterae, quam in
euangelio obtulerunt scribae Pharisaeorum, ignouit quidem 291 A
dominus superiora, sed ait: uade et amodo uide ne pecces. quod cum illi dicit, tibi dicit. fecisti gentilis adulte-
rium, fecisti catechumenus: ignoscitur tibi, remittitur per
baptismum, uade et post haec uide ne pecces. habes unam
Abrahae defensionem.

24 Secunda illa est, quod non ardore aliquo uagae succensus libi-

1 Ion. Aur. II 4 (sed consideremus ... ex lege) 6 Gen. 2, 18 Ion. Aur. II 4 (deus in ... damnauerat) 7 Ezech. 33, 11 11 Exod. 20, 13 18 Ioh. 8, 11 21 Ion. Aur. II 4 (habes ... naturae)

1 illa *PTD𝔄'ECM* ea 𝔄'' (*s.* illa) *NRB* 2 moysi *P* (y *s. u.*) mosi *T* moisi 𝔄'' 5 rei damnatio est 𝔄'' non ergo *XB* 7 laudauerit *TDXB* mortem enim 𝔄'' 8 est *s. u. P* 9 poena *PTCM* pene (e *alt. ex* a) *T'* 10 seuerioribus *XB* esses gentilis *T* 11 uenisti ... excusationem *om. PTCM* 12 quoniam] quia *T* 14 dederunt ... crimen *om. C* qui *PT* quis 𝔄' (s *s. u.*) *T' cet.* 14 tribuendam ueniam *XB* ueniam (iam *in ras.*) *D* 17 farisaeorum *T* dominus quidem *NRB* 18 uide *om. NRB* 20 catecuminus (e *ex* i) *P𝔄'* caticuminus *T* (us *m2 ex* is) catecuminus *D* cathicuminus *E* cathecuminus *cet.* remittitur tibi *TT' et* (tibi *exp. m2*) 𝔄'' 22 abrae *T* abraham *χ* 23 successus *T* (*corr. m2*) successu *NR*

dinis, non petulantis formae captus decore ancillae contubernio coniugalem posthabuit torum, sed studio quaerendae posteritatis B et propagandae subolis. adhuc post diluuium raritas erat generis humani; erat etiam religioni, ne quis non reddidisse debitum uideretur naturae. denique et Loth sancti filiae hanc causam quaerendae posteritatis habuerunt, ne genus deficeret humanum. et ideo publici muneris gratia priuatam culpam praetexuit. nec otiosum est quod uxor auctor facti inducitur, ut excusetur maritus, ne uago raptus errore credatur, simul ut discant mulieres diligere uiros nec agitari uana suspicione pelicatus C aut inuidere priuignis, si ipsae liberos non susceperint. uxori bonae cordi erat excusare apud uirum sterilitatem suam et, ne causa esset uiro quod is liberos non haberet, suadet ut intraret ad ancillam. hoc fecit Lia, hoc Rachel postea. disce, mulier, zelum deponere, qui saepe mulieres in furorem incitat.

25 Sed et uos moneo, uiri, maxime qui ad gratiam domini tenditis, non commisceri adulterino corpori — qui enim se meretrici iungit unum corpus est — nec dare hanc occasionem D diuortii mulieribus. nemo sibi blandiatur de legibus hominum. omne stuprum adulterium est, nec uiro licet quod mulieri non licet. eadem a uiro quae ab uxore debetur castimonia. quicquid in eam quae non sit legitima uxor commissum fuerit adulterii damnatur crimine. ergo aduertistis quid debeatis cauere, ne quis

5 Gen. 19, 31 sqq. 18 I Cor. 6, 16

1 contubernium *T* 3 propagandam *P* (*corr. m2*) 4 religionis *D* (s *s. u.*) 𝔄' (s *s. u. m2*) *N*𝔄''*ERB* 8 auctrix *NRB* 11 priuignis *P* (i *pr. ex* e *m2*) *T* (i *pr. ex* ae) filios *D* susciperint *P* (*corr. m2*) 12 aput *TRE* 13 is (*ex* his) *T* id *C*, *om. DXB* suadet *P* (e *ex* i *m2*) *T* (et *in ras.*) *DCM* suasit *cet.* 14 ad ancillam intraret *B* 15 mulieris *P* (-es *m2*) 17 sed ut *P* (et *s.* ut *m2*) sed *T* 18 corpori *T* (i *ex* e) corpore 𝔄' se iungit meretrici *D*X iungit se meretrici *B* 20 blandiatur *P* (a *alt. s. u.*) 22 a muliere *NRB* castitas *D* quidquid *D* (*corr.* quicquid) *R* 23 ea *PTBCM* cōmissū (ū *ex* a) *T* 24 crimine dampnatur *B* aduertitis X*B* cauere quid debeatis *B* quid debeatis *om. T*

26 sacramenti se indignum praebeat. accipite etiam illud, quia huiusmodi intemperantia soluit caritatem coniugii, superbas E ancillas facit, iracundas matronas, discordes coniuges, concubinas procaces, inuerecundos maritos. simul ut de domino conceperit ancilla, spernit dominam suam tamquam ditior partu, domina se despici dolet, maritum auctorem iniuriarum suarum arguit. denique Sara ipsa marito ancillae suae potestatem dederat et postea dicit ad eum: iniuriam accipio ego ex te. dedi iam ancillam meam in sinum tuum. ubi autem uidit esse conceptum, spreta sum inquit F coram ab ea. iudicet deus inter me et te. quantus dolor, quam grauis querela sit feminarum lectione exponitur. da inprouidum et leuem maritum, qui morigerari nesciat, et diuortii causas exhibet. sed Abraham, uir moderatus et prudens, ecce inquit ancilla tua in manibus tuis: utere ea quomodo tibi placuerit; maluit enim uxorem tenere quam famulam. nec hoc tamen plene remedium. accipit potestatem irata uxor et inmoderatius ultione permissa utitur. quodsi Sara moderationem non tenuit, quae tenebit? ideoque scriptum est: et adflixit eam Sara, et fugit a facie eius. duo sunt quae comprehendit scriptura, ut et 292 A dominae grauem indignationem exprimeret et ancillae tumorem

8 Gen. 16, 5 15 Gen. 16, 6 20 Gen. 16, 6

1 sacramentis *DXBCM* illud *PTCM* aliud *cet.* 8 postea* *P* (a *eras.*) ego accipio *B* 9 iam *PCM*, *om. cet.* 10 uidit *PCM* uidet *T'* *cet.* conceptum esse *DXB* inquit coram *om.* *NR*, coram *om.* *TB Par. 627* 11 dn̄s *T* 12 querella *T* 16 quomodo] sicut *DCM* enim *om.* *T* 17 nec (c *s. u. m3*) *P* plene *PT* plena *C* plenum *cet.*; *cf. quoque u. 19* remedium ... ultione *post* moderationem *transponit PCM*, *add. in mg. m2 M* (*in quo post* moderationem *haec leguntur* tenuit dn̄i accipit potestatem irata uxor et inmoderatius moderationem, *quae exp. m2*) 18 accipit *PTCM* accepit *M in mg. m2 cet.* irata *PTBCM* miranda *M in mg. m2 cet.* ultione (e *ex* ē) *P* ultionem *T* p̄missa *C* 19 *post* utitur *add.* plane permissa (p̄missa *D*) utitur *DN* moderatione *T* quis tenuit *N* (*s. m2* ł tenebit) qui tenuit *R* 22 ancilleetumorem *P* (*corr. m1*)

ac superbiam. quod adflixit eam Sara, ad iracundiam adfligentis refertur: quod Agar fugit, contumeliam seruili patientia non ferebat, quae sibi erilis contubernii uindicabat fastigium. indignata est iniuriam, quae induerat insolentiam. denique interroganti angelo quo iret respondit: a facie Sarae dominae meae ego fugio. et hoc tumoris inmodici, ut prius nomen Sarae diceret, postea dominam significaret. illud B
ad iniuriam praemissum, hoc ad expressionem personae additum. non placuit angelo ancillae insolentia, et ideo dixit illi angelus: reuertere ad dominam tuam. utique non latuisset angelum, si ui suppliciorum uicta fugisset, et magis reprehendisset uerberantis saeuitiam quam fugientis discessionem; sed ut ostenderet quia tamquam superba fugiebat, ne subiecta esset dominae, addidit: et humilia te sub manibus eius. opto igitur ut hoc uitium nullus incidat; C
sed si quis inciderit, discat ancillam suam humiliare uxori suae, ne dum uult ancillam suam uindicare excludat uxorem.

27 Ergo Abraham et unus de populo gentili erat et causa posteritatis introierat ad ancillam, quod uxor eius sterilitatem suam obumbrare cupiens auctor eius facti fuerat uiro. et tamen non otiosum est quod post hoc deus statim, quia alia eius merita probaret uel huius facti paenitentiam, dixit illi:

5 Gen. 16, 8 10 Gen. 16, 9 14 Gen. 16, 9

1 ac] et *NRB* 2 serui *PTD et* (serue̤ *m2*) *T'* patientiam *P* (m *eras.*) *TD* 3 referebat *D* uindicauit *T* fastiḍium *P* (g *s.* ḍ) 5 quoiret *P* (o *et* r *s. u.*) sarae *P* (e *postea add.*) 6 ego *om. T'M* 7 Sarae *om.* χ 10 angelus *om. XB* 11 uitta *P* (t *pr. ex* c, *in mg. m1* uicta) fugisset *P* (g *s. u.*) fuisset *T* 12 fugientis *P* (is *ex* es) 14 ne subiecta *XB* ne superbe̤ *P* (a *s.* e̤) ne superba *TCM* ne non subiecta superba *D* humiliare (*om.* te) χ humilia te (ia te *in ras.*) *T'* 15 eius *om. T* hoc *TT'DXBC* in hoc *P* (in *s. u.*) *M* uicio *D* 16 humiliare *T'*χ humiliari *cet.* 17 ancillam suam *PTCM* ancillam *cet., fort. recte* 18 de populo erat gentili X erat de populo gentili *B Par. 627* 19 posteritatis *ex* prosperitatis *T* 20 suam *om. NR* fuerint *P* fuerit *TT'CM* 21 tamen *B in ras.*, enim *N* deus *om. PTCM* 22 merita] opera 𝔄''*E*, *om.* 𝔄'

ego sum deus tuus. emerere in conspectu meo et esto sine querela, quasi adhuc non plene emeruisset, qui desperaret sterilis partum uxoris et de ancilla posteritatem quaereret. esto inquit sine querela, hoc est inreprehensibilis, ut de te uxor non queratur nec quisquam tua facta reprehendat. mutat ei nomen littera addita, ut de Abram uocetur Abraham, hoc est de patre uano, sicut habet Latina interpretatio, uocaretur pater sublimis, pater electus uel de patre fieret pater fili. uanus erat, cum deum nesciret: electus factus est, posteaquam agnouit deum. pater erat, cum de ancilla prolem haberet, sed pater fili non erat, quia non erat ei filius [qui non erat] legitimo susceptus coniugio. peperit Sara, et factus est pater fili. circumcidi iubetur accepturus ueri seminis hereditatem. nonne euidenter circumcisio carnis praeceptum est castimoniae, ut aliquis resecet libidinem carnis et indomitas luxu ac lasciuia refrenet cupiditates? etenim circumcisionis uocabulo id praescribitur, ut omnis inpuritatis fetor abstergeatur et auferatur incentiuum libidinis. duabus usi sumus defensionibus.

28 Tertia quoque est, quam nobis apostoli Pauli tribuit auctoritas, qui ait: 'illa quae gessit Abraham, ut de ancilla susciperet

1 Gen. 17, 1 6 Gen. 17, 5 7 Philo de mut. nom. 9 (I 588, 22) Legg. alleg. III 27 (103, 48; I 131, 17 *C.*) 8 Philo de Cherub. 2 (I 139, 23 et 43; I 171, 6 et 20 *C.*) de mut. nom. 9 (588, 22) 13 Gen. 17, 10 sq.

2 plene non *DXB* 3 disperaret *T et* (*corr. m2*) 𝔄′ desperasset *B* ancillam *P* (m *eras.*) quaereret posteritatem *B* 5 nec] ne *PTCM* 6 ei *PTRCM* enim *cet.* de *om.* *DX* abrāạm *P* 7 uocaretur *DXB* latinę (a *s.* ę) *P* 8 uel de *P* (*ex* ualde) 9 fieret et *DX* filii *P* (i *tert. s. u.*) *TBχ* et filii *DNR* 10 postėaquam *T* (a *pr. s. u. eras.*) postquam *T′Dχ et* (post *in ras.*) *B* cognouit 𝔄″*EM* erat *P* (er *s. u.*), *s. u.* 𝔄″ 11 *et* 13 filii *P* (i *tert. s. u.*) *cet.* 12 qui non erat *seclusi*; qui esset (*om.* non) *T* susceptus legitimo *NRB* 13 sarai *P* (i *s. u.*) *DM* iubetur *P* (b *ex* u) 16 cupiditates *P* (es *ex* is) 18 abstergeatur *P* (e *alt. exp.*) χ (e *alt. eras.*) abstergatur *cet.* incentiuum libidinis auferatur 𝔄″*EB*

subolem, in figuram facta et secundum allegoriam dicta'. allegoria est, cum aliud geritur et aliud figuratur, sicut etiam ipse apostolus docet dicens: sub lege uolentes esse legem non legistis? scriptum est enim quod Abraham duos filios habuerit, unum de ancilla et unum de libera. sed is quidem qui de ancilla secundum carnem natus est, qui autem de libera per promissionem. quae sunt per allegoriam dicta; 293 A nam haec sunt duo testamenta, unum quidem a monte Sina in seruitutem generans, quod est Agar, duos populos ostendens de Abrahae generatione manare, unum Iudaeorum, qui legis syllabis seruiat, eo quod de ancilla in seruitutem uideatur esse generatus, alterum Christianum, qui ad remissionem peccatorum caelestis gratiae libertatem acceperit. quod ergo putas esse peccatum aduertis esse mysterium, quo ea quae posterioribus erant futura temporibus reuelabantur. B denique addidit: uos autem, fratres, secundum Isaac promissionis filii estis. et 'ideo' inquit 'nolite quaerere opera legis', quoniam non iustificatur homo ex operibus legis nisi per fidem Iesu Christi et ut scias quia Christianis dicit: et nos in Christum Iesum credidimus, ut iustificemur ex fide Christi et non ex operibus legis. agnoscimus ergo quoniam haec quae in figura contingebant illis criminі non erant, nobis autem erunt, si ad correptionem nostram scripta cauere nolimus, sed C magis id agamus, ut cum simus liberae filii, quae est Sara,

3 Galat. 4, 21—24 13 Galat. 4, 26 17 Galat. 4, 28 18 Galat. 2, 16 21 Galat. 2, 16

1 sobolem *P* (o *pr. ex* u) filium *NRB* facta sunt 𝔄''*E et* (sunt *s u. m2*; et *om.*) *C* 1 *et* 8 allegoriam *P* (e *ex* i) 2 allegoria *P* (e *ex* i) 8 repromissionem *P* (re *s. u.*) *cet.* 10 quod *PTD* quae 𝔄' (*ex* quod) *T'* *cet.* 11 habrahae *P* manere *NC* 13 generatus esse *NRB* christianum *P* (h *s. u.*) 18 filii *P* (i *tert. s. u.*) et *om.* *DXB* 21 dicit 𝔄' (c *ex* x) dixit 𝔄''*E* nos inquit *DXB* in *om. D* ihm xpm *BM* 22 credimus *TDNRB* 24 figuram *PT*𝔄'𝔄''*CM* criminis *T* 25 erant *P* (v *s.* a) nram *P* (m *s. u.*) nolumus *TM* 26 filii *P* (i *tert. s. u.*) fili* *T* (i *s. ras.*) est *om. T*

ne legis laqueis seruiamus, cum Abraham liberam tenuerit, ancillam eiecerit.

29 Quo loci plerosque moueri scio. si enim bona est circumcisio, hodieque teneri debuit: si inutilis, mandari non debuit, praesertim diuino oraculo. sed cum apostolus dixerit Paulus quia Abraham signum accepit circumcisionis, utique signum non ipsa res, sed alterius est rei, hoc est non D ueritas, sed indicium ueritatis. denique ipse exposuit et expressit dicens: signum accepit circumcisionis signaculum iustitiae et fidei. unde non incongrue intellegimus quia circumcisio corporalis signum circumcisionis est spiritalis. ergo signum mansit, donec ueniret ueritas. aduenit dominus Iesus, qui ait: ego sum uia et ueritas et uita, quia non partem exiguam corporis in signo, sed totum circumcidit hominem in ueritate, signum detraxit, ueritatem induxit, quia posteaquam uenit quod perfectum est, quod ex parte E erat euacuatum est, et ideo cessauit circumcisio partis, ubi refulsit circumcisio uniuersitatis. iam enim non ex parte, sed totus homo saluatur in corpore, saluatur in anima. scriptum est enim: qui uult post me uenire abneget se ipsum et tollat crucem suam et sequatur me. haec est perfectio circumcisionis, quia per corporis oblationem redimitur

3 Gen. 17, 10 sq., 23   6 Rom. 4, 11   9 Rom. 4, 11   13 Ioh. 14, 6   20 Matth. 16, 24

1 ne *PCM*, *post* laqueis *transponit B*, *om. cet.*   2 ancillas *DNR*   3 loci *PT𝔄''E et 𝔄' m1* loco *𝔄' m2 cet.*   *scio *P*   si *s. u. P*   enim *om. T*   est bona *N*   7 rei est *𝔄''E*   10 intellegimus *P* (e *alt. ex* i)   11 spiritalis est *P* (est *s. u.*) *T'* (*sed cf. adn. ad u. 13*), est *ante* circumcisionis *transponunt TCM*   13 uita ueritas et uia *T*   et *post* uia *om. DXBM*   *post* uita *uerba* signum accepit . . . ihs qui ait (*uu. 9—13*) *repetit P* (*u. 10* intelligimus, *u. 11* et spiritalis). *m1 haec delenda esse significat. item uerba* signum accepit . . . fidei (*uu. 9 et 10*) *repetuntur in T'* (*deleta m1, u. 9 post* circumcisionis *add.* utique) *CM*   14 quia *PCM* qui *cet.*   non habet partem *B*   corporis *om. NRB*   15 detraxit (*s. ras. 8 fere litt.*) *D* destruxit X   19 homo saluator (v *s. u.*) *P*   in corpore saluatur *om. PTCM*   20 se *Pχ* semet *cet.*   22 ablationem *NR*

anima, de qua ipse dominus ait: qui perdiderit animam suam propter me inueniet eam. F

30 Superest illa nunc quaestionis portio, utrum debuerit pars praemitti, cum esset uentura perfectio. qui locus facilis ad diluendum est, si consideremus quibus pars mandata sit, quibus seruata perfectio. pars enim mandata est secundum legem populo Iudaeorum, illi dura ceruice, illi infirmo, illi qui deum suum non cognouit. cum ergo partem non potuerit sustinere, quomodo perfectionem seruare potuisset? uti si puerulum litteris inbuas, a singulis litterarum elementis 294 A incohandum est tibi, ut a singulis apicibus ad syllabas, a syllabis eum per ordinem ad nomina orationemque deducas, nec potest mare quisquam nauigare intrepidus nisi qui ante in fluminibus nauigauerit. denique si quid aut conficiendi itineris aut leuandi oneris puero uelis prouectiorique mandare, numquid aequanda onera sunt aut aequandus labor? ita igitur noueris his perfectionem circumcisionis esse seruatam qui a Christo instituti ualidioribus idonei uiderentur, ut et fideles B probarentur, quorum multitudo innumera crucem tolleret <et> suam pro Christo animam deuoueret, et increduli non possent resistere, qui in totius corporis inmolatione quaeri salutem putarent, qui exiguum circumcisionis suae sanguinem salu-

1 Luc. 9, 24 7 Exod. 33, 3 et 5 (34, 9) 8 Osee 5, 4

1 qui *PTBCM* quoniam qui *cet.* 3 nunc illa *B* nunc *s. u. P* 4 facilis *post* diluendum *transponit B* 5 est *om. DN𝔄'*, *ante* facilis *transponunt 𝔄''E*, *post* diluendum *TCM*; est (*ras. 7 fere litt.*) m (*s.* ad diluendum) *R* si *om. PTCM* 6 seruata *DXB et* (*in quo* quibus seruata *s. u. m2*) *M* mandata *cet.* 9 seruare] sustinere *D* uti *PM* utique *B* ut *cet.* 10 incohandum *P* (h *s. u.*) *M* incoandum *T* inchoandum *cet.* 11 a syllabis *om. TC* 12 perducas *NRB* non potest *B* 13 quisq̆uam mare *D* 14 quod (*corr. m2*) *T* 15 prouectiori (*om.* que) *NR* aut prouectiori *B* mandare *P* (e *ex* i) 16 sunt onera *B* conferendus labor X 18 fideles *P* (es *ex* is) 19 et *addidi*, *om. PTCM*, suamque *cet.* (*praeter 𝔄''E*, *in quibus* crucem suam tolleret quę) 20 deuoueret *P* (ue *s. u.*) increduli *P* (*ex* incrudeli) 21 in *om. DNR* inmolationē *PT'* (hi *corr.* -ne) *TC* 22 *fort.* qui<que>

31 tarem arbitrarentur. considerandum autem quod in praeputio positum uocauit deus, in praeputio adhuc manenti legitimi fili promissa est hereditas, ut non Iudaeorum tantummodo C patrem, ut ipsi adserunt, sed omnium credentium auctorem per fidem credas. Sara quoque ante circumcisionem uiri in unius litterae adiectione non mediocri remuneratione benedicitur, ut principatum uirtutis et gratiae haberet. de qua nationes et reges gentium spondet futuros, ut in ipsa typus non synagogae, sed ecclesiae constitueretur. quod autem promisso ex ea filio risit Abraham non incredulitatis, sed exultationis indicium fuit. denique procidit in faciem — qui adorauit D credidit — et adiecit: s i m i h i c e n t u m a n n o r u m n a s c e t u r e t s i S a r r a a n n o r u m n o n a g i n t a p a r i e t. e t d i x i t: I s m a h e l h i c u i u a t i n c o n s p e c t u t u o. non est incredulus in promissis nec auarus in uotis. hoc est: 'non dubito quod facias, ut et centum annorum seni dones filium et naturae auctor naturae metas relaxes. beatus cui ista donantur, sed tamen etiam hic Ismahel, quem habeo de uernacula, si uiuat in conspectu tuo, abundat mihi gratia.' denique dominus E et probauit eius adfectum et petitionem non abnuit et sua promissa firmauit.

5, 32 Diximus de Abrahae deuotione ac de fide, de prudentia F

2 Gen. 17, 16 5 Gen. 17, 15 Philo de mut. nom. 11 (590, 1 sqq.) 9 Gen. 17, 17 12 Gen. 17, 17 sq.

1 arbitrarentur *P* (ar *s. u.*) 2 **manenti *D* 3 filii *P* (i *tert. s u.*) *cet.* 6 *unius *T* adiectione *T'N𝔄'𝔄''RB* adiectionem *PT* adiunctionem *C* adiunctione *D* (*s.* iunctione *est ras.*) *M* abiectione *E* 10 ex *ex & P* ex *in ras. T'* exultationis *P* (*s.* nis *ras.*) 12 C *P* nascetur filius *DXB*; *cf. de Abrah. II 11, 87 et Augustinus Loc. in Hept. I 57* 13 si *om. T* annorum XC *P* annorum nonaginta *T* nonaginta annorum *B* (*m2 in ras. min. spatii*) χ*D* nonagenaria *N* annorum XC̊ nonagenaria *CM* 14 ismahel *N*χ hismahel *D* ismael *cet.* est *om. CM* 16 C *P* dones *P* (s *in ras. 3 litt.*) 17 et naturae *DXB* nec naturae *T'CM* nec maturae *PT* 18 etiam *om. NRB* ismael (hismael *R*, ysmael *B*) hic *NRB* si *DNRB*, *om. cet.* 22 abrae *T* hac (h *eras.*) de fide de *P* ac de fide *TT'* ac fide de *DCM* ac fide *XB*

iustitia caritate parsimonia: nunc etiam de hospitalitate dica-
mus. est enim non mediocris ea uirtus. unde et apostolus
principaliter eam in episcopo esse oportere geminae scriptionis
docuit auctoritate, ut praesto sit aduenientibus et occurrat
obuiam et itinera exploret et adsit non quaerentibus et rapiat
praetergredientes. ante ostium sedebat Abraham, sedebat 295 A
meridie. quando alii requiescebant, iste hospitum explorabat
aduentus. merito illi deus ad quercum apparuit Mambrae,
33 quia fructum hospitalitatis studiosissime requirebat. et respi-
ciens inquit oculis uidit, et ecce tres uiri stabant
super illum. et cum uidisset illos, cucurrit obuiam
illis. uide primo fidei mysterium. deus illi adparuit, et tres
aspexit. cui deus refulget trinitatem uidet. non sine filio B
patrem suscipit nec sine sancto spiritu filium confitetur. haec
alibi plenius, nunc moralis persequendi propositum est loci.
non otiosus sedet, qui longe aspicit. nec aspexisse contentus
cucurrit obuiam. festinauit occurrere, quia non satis est recte

3 I Tim. 3, 2 Tit. 1, 7 6 Gen. 18, 1 9 Gen. 18, 2 12 cf. Philo Quaest. in Gen. IIII 2 15 de excessu fratris II 96 17 Ion. Aur. II 29 (quia non ... quid facias)

1 de bono hospitalitatis *P in mg. m. ant.* de hospitalitate etiam *B* disseramus *DCM* 3 susceptionis *NRB* 5 et itinera *DXB et* (et *s. u. m2*) *M* itinera *P* (*ex* ettinerȩ) *T'CM* itinere *T* 6 praetergradientes *T* (p̄t *in ras.*) *uerba* ante hostium *usque ad uerba* tabernacula sua (*p. 528, 13*) *leguntur in Ambrosiano I 101 sup. f. 71u et 72r. significabo hoc excerptum littera m* 7 quanto (*eras.*) quando *P* quando aues *m* hospitum *P* (h *s. u.*) ospitum *m T'* 8 *in uerbis* merito habrahae deus *incipit excerptum in libro Einsidlensi 136 saec. X p. 136 hac inscriptione adiecta* EX LIBRO S. AMBROSII DE TRIBUS PATRIARCHIS. *significabo littera* ε deus illi *m* deus apparuit ad quercum ε*D*X apparuit deus ad quercum *B* mambrae *m*ε*T* mambre *cet.* 10 uidet *m* uidit oculis ε ece *m* 11 super *P* (*s.* ł secus) *T* secus *T'DBCM* contra (*in mg. m1* supra) ε supra *m*X 13 refulget *m* (et *ex* it) *D* (*s.* get *ras.*) refulsit X in trinitate 𝔄''*E* uidit ε, *om.* χ 14 suscepit *m*ε, suspicit 𝔄'' spiritu sancto *D*χ*B* haec ... contentus *om. m* 15 persequendo *P* persequendi *T'* (i *ex* o) *DCM* prosequendi *N*𝔄''*ERB et* (pro *ex* per) 𝔄'

facere, nisi etiam maturaris quod facias. festinanter manducare pascha lex iubet; uberiores enim fructus habet celerata deuotio. disce ergo quam inpiger esse debeas, ut possis praeuenire hospitem, ne quis praeueniat et te boni muneris C defraudet copia.

34 Bona est hospitalitas, habet mercedem suam, primum humanae gratiae, deinde quod maius est remunerationis diuinae. omnes in hoc incolatu hospites sumus; ad tempus enim habitandi habemus hospitium: emigramus propere. caueamus, ne si nos duri aut neclegentes in recipiendis fuerimus hospitibus, etiam nobis post uitae istius cursum sanctorum hospitia denegentur. unde in euangelio saluator dicit: facite uobis amicos de D iniquo mamona, qui uos recipiant in aeterna tabernacula sua. deinde etiam in hoc corpore sitis plerumque oboritur peregrinandi necessitas. quod ergo aliis negaueris, id in te ipse decernes et quod aliis detuleris, eo te facies dignum uideri. si omnes eam sententiam non suscipiendi hospites sequantur, ubi erit requies peregrinantibus? relictis igitur humanis habitaculis captabimus secessus ferarum, besti-

1 Exod. 12, 11 2 Ion. Aur. II 29 (disce quam ... copia. [sequuntur ea quae ad u. 10 adscripsimus] bona ... denegentur) 12 Luc. 16, 9

1 nisi etiam *om. m* maturaris *Henricus Schenkl* maturare *D* (ra *in ras.*) *cet.* matures *ed. Paris. a. 1569, fort.* maturare <studeas> festinanter enim *DXB* manducantem *T* manducari *NRB* 2 pasca *P* uberiores ... habet *om. m* fructos *P* (v *s.* o) maturata *NRB* 4 perueniat *m* et ecce boni operis *m* 7 omnis *m* 8 ad tempus ... propere *om. m* habemus habitandi *B* 9 emigremus *T𝔄'* emigrans ε caueamus nec neclegentes simus nec nobis post uitae ... (*cet. om.*) *m* 10 neglegentes *PT𝔄'E* negligentes *cet.* fuerimus in recipiendis *𝔄''E* hospitibus *P* (i *pr. s. u*) hospitibus fuerimus ε 11 uitae huius *NRB* scotorum *m* denegentur hospitia *B* 12 in euangelio *om. m* 13 mamuna *m* mamona *P* mamonam ε (m *tert. eras.*) mammona *cet.* tabernacula sua *in ras. B* 14 sua *om.* ε, *s. u. R* etiam *om.* ε scitis *NRB* cum sitis *D* 15 quod ... decernis *infra in mg. m1 P* 16 ipso *B* decernes ε decernis *cet.* detulerit *P* (s *s.* t *alt.*) 18 sequantur *post* sententiam *transponit B* 19 ferare (*in ras.*, v̄ *s.* e *alt.*) *P*

35 arum cubilia. sed pauperiem praetendis? non opes a te hospes E requirit sed gratiam, non ornatum conuiuium sed cibum obuium. m e l i o r e s t i n q u i t h o s p i t a l i t a s c u m h o l e r i b u s a d a m i c i t i a m e t g r a t i a m q u a m s i u i t u l o s o c c i d a s a d p r a e s a e p i a c u m i n i m i c i t i i s. haec grata hominibus, accepta deo. unde dominus Iesus in euangelio eum quicumque dederit hospiti potum aquae frigidae caelestium adserit praemiorum non exortem futurum. denique Iacob oues adaquauit F Rachel et gratiam repperit, uxorem adquisiuit. deinde qui scis an deum suscipias, cum hospitem putas? Abraham dum peregrinantibus defert hospitium, deum atque angelos eius hospitio suscepit. quamuis et, cum hospitem suscipis, suscipias deum, sicut scriptum est in euangelio legis dicente domino Iesu: h o s p e s e r a m, e t c o l l e g i s t i s m e. q u o d e n i m u n i h o r u m m i n i m o r u m f e c i s t i s m i h i f e c i s t i s. unius horae hospitio uidua illa, quae suscepit Heliam et exiguo cibo 296 A pauit, perpetuum toto tempore famis inuenit alimentum et mercedem accepit mirabilem, ut non de hydria farina deficeret. Helisaeus quoque defuncti pigneris resuscitatione donata soluit hospitii pensionem.

1 Ion. Aur. II 29 (sed . . . obuium. haec grata . . . futurum) 3 Prouerb. 15, 17 6 Matth. 10, 42 8 Gen. 29, 10 14 Matth. 25, 35 et 40 16 Reg. III 17, 9 sqq. 19 Reg. IIII 4, 8 sqq.

1 cubilia bestiarum 𝔄″*E* cubicula *DCM* pauperem *P et* (*corr. m2*) *T* hospes a te *NR* 5 ad (d *s. u.*) *P* a* *T* praesepia *D* (*in ras.*) *cet.* haec est 𝔄″*E* gratia *P* (i *eras.*) *TCM*𝔄′ grata *D* (*in ras.*) · deo accepta et hominibus *B* 6 et accepta 𝔄″*E* Iesus *om.* *NERB* in euangelio iesus (b, a *s. u.*) 𝔄″ 7 hospiti (h *s. u.*, sp *in ras.*) *P* potṽ *P* (p *ex* n, ṽ *s. u.*) 9 rachel *P* (c *s. u.*) repperit et *DNR* *et* (reperit) *M* adquaesiuit *P* (*corr. m1*) deinde *R* (inde *eras.*, *s.* niq;) denique *N* qui *PT*𝔄″*EM* *et* (*s.* ł quid) *T′* quid 𝔄′ (d *add. m2*) *R* (d *s. u.*) *cet.* 10 an* (& *eras.*?) *P*, *fort.* anne dnm ε hominem *B* 12 dm̄ suscipias ε 13 est *eras.* *P*, *om. cet.* 16 quae *P* (*s. u.*), *eras.* *D* suscipit *P* (*corr. m1*) *CM* et *om.* ε 17 pauit *NRB*, *om. cet.* perpetuū *P* (ū *ex* o) totius ε 18 non *PTCM* ñquam *R* nuquam *N* nūquam 𝔄′ (ūquam *m2 in ras.*) *cet.* 19 pigneris *PTE* pignoris *cet.* resuscitatione (re *s. u.*) *T* donatam *DNR* resoluit *N*𝔄″*ER*

36 Non sola tamen facilitas susceptionis, sed etiam sedulitas
suscipientis et adfectus quaeritur. utrumque te Abraham
doceat. cucurrit obuiam, rogauit prior dicens: domine, si
inueni gratiam ante te, ne praeterieris seruum B
tuum. sumatur aqua et lauentur pedes uestri et
refrigerate sub arbore. et sumam panem, et mandu-
cate et postea transietis propter quod declinastis
ad seruum uestrum. tres uidit et unum dominum adpel-
lauit, ipsius solius se seruum fatetur. deinde conuersus ad
duos quos ministros arbitrabatur etiam ipsis deferre gestit
obsequium iam non iure debito seruitutis obstrictus, sed
37 blando sedulitatis nomine usuque famulatus. et festinauit C
Abraham in tabernaculum ad Sarram et dixit ei:
festina et consperge tres mensuras similaginis
et fac subcinericia. bonus maritus exortem religiosi
muneris esse non patitur uxorem nec auare sibi totum munus
usurpat. recte igitur et pietatis et uerecundiae causa seruatur.
quod pietatis est uult esse commune, quod pudoris est inte-
grum manet Sarrae. ante tabernaculum uir hospitum explorat
aduentus, intra tabernaculum Sarra tuetur feminae uerecun-
diam et opera muliebria tuto exercet pudore. foris maritus D
inuitat, intus Sarra adornat conuiuium. nec solum ipse festinat
Abraham, sed etiam festinandum dicit uxori, sociam deuotionis
ostendens nec fide disparem.

3 Gen. 18, 3—5 12 Gen. 18, 6 14 Ion. Aur. II 5 (et dixit Sarae: festina . . . disparem)

2 quaeritur et affectus suscipientis *B* te] apte ε 3 docet 𝔄'' 6 sumite *NRB* 8 uidet *DX* et *om. E, s. u.* 𝔄'' dn̄m *PεBCM* dm̄ *cet.* appellat εX 11 debitae *T* obstrictus *PDCM* obstractus *T* obstructus *T'* adstrictus 𝔄' astrictus *cet.* 12 usque *PT* usu *D* (u *in ras*) atque *M* 13 ad tabernaculum *NRB* 14 *et p. 531, 1* consparge ε 16 esse *om. NR, post* patitur *transponit E,* muneris esse *B* (is esse *in ras.*) totum sibi *NR* 19 sarrae 𝔄'*R* sarae *N*𝔄''*E* sara *TB* sarra *T'* (r *pr. exp.*) *cet.* ante *TX* intra *cet.*; *utraque scriptura male confusa in D, in quo legitur* integrum ante tabernaculum uir ḥọ-ṣp̣ịṭụṃ manet sarra intra tabernaculum uir hospitum explorat 21 toto *PDCM* 22 conuiuium adornat 𝔄''*E* festinabat *NRB*

38 Consperge inquit tres mensuras similaginis et
fac subcinericia. graece ἐνκρύφια dicuntur, hoc est
abscondita, eo quod latere debeat omne mysterium et quasi
operiri fido silentio, ne profanis temere diuulgetur auribus.
hoc pascitur maiestas diuina, hunc epulatur adfectum qui E
parcus loquendi sit nec sacra in medium ferat. breuiter autem
fidei mysterium docet Sarra unius similaginis tres mensuras
faciens, quae typum ecclesiae habet, cui dicitur: laetare,
sterilis quae non paris, erumpe et exclama quae
non parturis. haec est enim quae intimo fidem spiritu
fouet, eiusdem diuinitatis adserens trinitatem, pari quadam
mensura atque reuerentia patrem filiumque et sanctum spiritum
adorans et maiestatis unitate concelebrans, personarum F
proprietate distinguens hac deuotionem tuam fidei adsertione
39 consperge. mulier similaginem offerat, hoc est interiora spiritalis
frumenti uel grani illius, de quo dictum est, quod nisi
in terram ceciderit, nullum fructum adferat. unde et prima

3 Philo de sacr. Cain et Abel 15 (I 174, 1; I 226, 14 *C.*) 8 Esai. 54, 1 16 Luc. 8, 8 17 Ioh. 20, 1 sq.

1 similaginis *P* (a *ex* u?) 2 greca *PTCM* ϵNCRÝFIA *PM* ϵNCRẏfia *D* (*s.* incrifia) encryfia ε engryfia *T* enc^{i}fia *T'* ϵNCRYGIA *C* ΥλkΡΥΦΥΑ (*s.* incrifia) 𝔄'' incryfia *R* (c *ex* g) *N*𝔄'*EB* 4 fidei 𝔄' (i *s. u. m3*) 𝔄''*E* silentio *P* (si *s. u.*) diuulgetur *P* (i *ex* e) diuulgentur X*B* 5 hunc] hoc *DNRB* epitulatur *P* (v *s.* itu) effectum *P* (effec *in ras.*) *TCM* affectu *DNRB* 7 mysterium fidei *B*, fidei *om.* 𝔄''*E* 9 clama ε*D*χ*B* 10 enim est *NRB*, est *om. D*χ fidem ε*TT'DX* fidei *P* (i *s. u.*) *CM* spiritu fidem *B* 12 filiumque *PTD*χ*CM* et filium ε*NRB* et *om. PCM*, *s. u. T'*𝔄'' sanctum spiritum adorans *P* spiritum sanctum adorans *TT'CM* sanctum adorans spiritum *cet.* 13 et *om.* ε, *eras. in T'* unitatem *NRB* trinitatem *D* personarumque *NB*χ 14 proprietatem *DN*𝔄' proprietates (s *s. u. m3*) *T* etatem *B* distinguens (n *s. u.*) *P m1 T m3* haec 𝔄''*E et* (e *eras.*) *P*𝔄' hanc *T* deuotionē *PTDC et* (e *ex* ē) ε deuotioni *M* deuotione X*B* tuam *om. NR*𝔄''*EB* *** (tua *ut uidetur eras.*) 𝔄' fideique 𝔄''*E* adsertionē ε*TNRB et* (ē *m2 ex* e) 𝔄' 15 consparge ε (*in hoc uerbo desinit excerptum*) conspergit *NRB* consparget 𝔄' (-it *m2*) 𝔄''*E* spiritalis *P* (is *ex* es) 16 nisi *P* (si *s. u.*) 17 adferet *T* affert (adfert 𝔄') X*B*

uidit Maria dominicae resurrectionis mysterium et festinauit
non passim omnibus, sed soli Petro et Iohanni intimare
sacrae salutis nuntium. uir currat ad boues, sumat uitulum 297 A
et sacramentum dominicae passionis festinato inpiger studio,
non lento otio remissus accipiat, tradat illud puero, qui inno-
centiam tenerae seruet aetatis, dolum nesciat, ferire non
nouerit, incorrupti corporis custodiat castimonium. de quo
ait dominus Iesus: nisi conuersi fueritis et efficia-
mini sicut puer iste, non intrabitis in regnum
caelorum. huic puero et similibus eius etiam sanctus Dauid
diuinae laudationis dispensat officium dicens: laudate, B
40 pueri, dominum. nec illud otiosum quod cucurrit ad boues,
tenerum uitulum et bonum sumpsit et cum lacte adposuit.
denique in Exodo cum pascha domini declararet, ait Moyses:
agnus sine macula, mundus, consummatus, anni-
culus, masculus erit uobis; ab ouibus et haedis
sumetis. et occidetis inquit illum tota multitudo
synagogae ad uesperum. unde et hic meridies esse
describitur, quando ab Abraham domino offertur hospitium.
sed ad cenam uitulus inmolatur et cum lacte manducatur, C
hoc est non cum sanguine, sed cum fidei puritate. bonus
uitulus, utpote qui peccata dilueret: tener, quia non dura
ceruice, sed molli iugum legis agnouit, crucis patibulum non
recusauit. et merito tener, de cuius capite et pedibus et internis

6 I Petr. 2, 22 sq. 8 Matth. 18, 3 11 Psalm. CXII 1 15 Exod. 12, 5 17 Exod. 12, 6 20 Exod. 12, 7 22 Exod. 32, 9 24 Exod. 12, 9 sq.

1 Maria *om.* XB resurrectionis dominicae *NR* 2 solis *DXB* 5 remissus otio *B* 6 referire *DXBC* 7 castimonium *P* (*corr.* -am) *T* castimoniam *T'* *cet.* (castimoniam custodiat 𝔄''*E*) custodiat *om.* *N* quo puero 𝔄''*E* 9 puer] paruulus *B* regno *P* (v̄ *s.* o) 11 laudate pueri dnm *infra in mg.* *P* 14 in *T'CM*, *s. u.* *P*, *om.* *T* et in *cet.* declararet & *P* (re *s. u.*) celebraret *NRB* 15 agniculus *TM et* (g *ex* n) *D* 16 et *om.* *PTCM* 17 occidetis (is *eras.*) *D* occidet *NRB* 19 ab] ad *C*, *om.* *DXB* domino offertur *PCM* domino offert *TDχ* offert domino *NRB* sacrificium *CM* 20 cv̄ *ex* con *P* 21 cum *pr.* *P* (*ex* com) *TDBCM* in X 24 intestinis *NREB*

nihil relictum est et os non contritum est ab eo, sed totus
epulantium cibo cessit. talem nobis legis figurauit umbra, talem
ueritas euangelii demonstrauit.
41 Manducauerunt inquit illi, Abraham autem stabat D
sub arbore. aduertimus humilitatis officium commendari
humanitate. Abraham stabat, et tu primam accubitationis
partem occupas. denique ea humilitas inuenit gratiam, ut
42 promitteretur ei filius. dixit autem ad illum: ubi est
Sarra uxor tua? qui respondit et dixit: ecce in
tabernaculo. numquid ignorabat dominus, qui in posterioribus Sodomorum futura excidia denuntiat, ubi Sarra esset? E
non ignorabat, sed docere nos uoluit, quantus pudor esse
debeat feminarum, ne procaci occursu hospitum in se oculos
inflectant, salua uerecundia ministerium suum exerceant. Abraham quoque auribus tuis ingerit in tabernaculo Sarram degere,
ut discas quid ab uxore exigas. prouectiore aetate iam Sarra
iuuenalem custodit uerecundiam: ideo dominus spopondit ei
filium. defecerant inquit Sarrae fieri muliebria. non
otiose additum, ne putares femineae adhuc fuisse possibili- F
43 tatis, ut pareret. risit autem Sarra. quod indicium futuri
magis quam incredulitatis arbitrato. risit enim, licet adhuc

1 Ioh. 19, 33 et 36 2 Hebr. 10, 1 4 Gen. 18, 8 6 Luc. 14, 8 8 Gen. 18, 9 18 Gen. 18, 11 20 Gen. 18, 12

1 est contritum *XB* 2 in epulantium cibum *T* nobis *P* (s *s. u.*) 5 officio *D* (o *alt. ex* um) *NRB Bodl.* commendare *Dχ* 6 humanitate *scripsi* humanitatem *Bodl.* humilitate *PTC* humilitati *M* humilitatem *cet.* accubitationis *P* (is *ex* es) *C et* (ta *exp. m2*) *M* adcubitationis *T* accubitione *B* accubitionis *cet.* 7 ea *P* (o *s.* a) eo *T'DCM* 8 ẹṭ *P* (*s.* ei) et *T* 11 Sodomorum *post* excidia *transponit* *B* 12 non *s. u. P, om. T* non ignorabat *om.* X 14 exerceant *P* (n *s. u.*) exerceat *T* 15 *post* ingerit *add.* quod *DNR, qui om. mox* Sarram . . . aetate iam 16 prouectiori *T* prouectior *χ* sarraṁ *P* sarram (m *eras.*) *T'* 17 iuuenalem *PT* iuuenale *C* iuuenialem *D* iuuenilem 𝔄' (ni *ex* na *m2*) *cet.* dominus *post* ei *transponit B* ẹṭ *P* (*s.* ei) et *T* 19 additum (d *pr. ex* u) *P* femineẹ (ẹ *s. u.*) *P* possibilitatis fuisse 𝔄'' 21 magis gaudii *B* arbitrato *T'* (o *ex* a) arbitrata *PTCM* arbitror *D* (or *in ras.*) 𝔄' (o *ex* e) *cet.* licet enim (enim *del. m1*) adhuc *P*

quid rideret <ignoraret>, quod publicam esset in Isaac paritura laetitiam. ideo negauit se risisse, quia ignorauit: ideo risit, quia prophetauit.

6, 44 *Exurgentes autem uiri conspexerunt in faciem* 298
Sodomae et Gomorrae. sicut uisitatio domini timentibus exhibetur, ita etiam inpiis poena peccati reponitur. Abraham deducebat hospites, ad humanitatis gratiam addebat obsequia. nam Sodomitae pro pietatis officiis augebant impietatis flagitia.

45 *non celabo inquit Abraham puerum meum quae ego* C
faciam. senilis aetatis utique Abraham in superioribus scriptura significauit, quia nonaginta et nouem processisset annos: quomodo hunc puerum dicit? sed cum inmemorem senectutis, exploratorem indefessum, cursu inpigrum, standi patientissimum, deducendi studiosissimum expresserit, nonne conuenire nomen pueri uidetur officiis? merito puer dicitur qui senile nesciebat fastidium, pueritiae innocentiam et obsequium deferebat. datur D
itaque iusto benedictionis gratia et posteritatis hereditas.

46 offensa autem peccatorum exponitur. *clamor inquit Sodomorum et Gomorrae inpletus est.* magna domini patientia, ut non statim peccatorem puniat, sed diu differat expectans correctionem, nec commoueatur ad ulciscendum, nisi peccator mensuram excedat. unde et dominus Iesus in euangelio ad Iudaeos ait: *inplete mensuram patruum uestrorum.*

2 Philo Legg. alleg. III 86 (104, 28; I 132, 5 *C.*) 4 Gen. 18, 16 9 Gen. 18, 17 18 Gen. 18, 20 23 Matth. 23, 32

1 ignoraret *add.* *T'* (in quo ignoraret ... laetitiam *in ras.*), *om. cet.* nesciens *ante* quid *add.* *DXB*, nescia *M* publicum *P* (*corr. m1*) *T* publice *CM* isaac *P* (a *alt. s. u.*) 2 risisse *P* (i *alt. ex* t) 3 risit *P* (s *ex* c) profetauit *PT* 6 exhibetur *P* (be *ex* ui) 8 nam *PBCM*, *om. cet.* augebant *P* (n *s. u.*) impuritatis (*ex* impietatis *D*) augebant *DXB* 9 cẹlo γ abrahae puero meo *XB* quẹṃ *P* quẹ* (m *eras.*) *T'* quem *C* quod *T* 10 facio *XB* utique aetatis 𝔄''*E* in *om.* *DXCM* superius X 11 annos processisset *NRB* 12 nunc *XB* (n *ex* h 𝔄') 14 expressit *DNRCM* 16 datọ *P* (ur *s.* ọ) datọ *T* (a *s.* o *m2*) 20 differat *NRB* differat et *D* (et *eras.*) *cet.* 21 correptionem *D* cõmouetur *T* ulciscendum (c *pr. s. u. m2*) *PT* 22 excedit *P* (a *s.* i) excedet *C* 23 patrũ *P* (ũ *ex* uũ) *cet.*

47 Descendam itaque, ut uideam secundum clamorem E illorum uenientem ad me, si consummabuntur: sin autem, ut sciam. non ignorabat dominus peccata Sodomorum, sed propter te instruendum uerba huiusmodi loquebatur, ut tu propius scruteris eorum commissa, in quos uindicandum arbitraris. descendam inquit ut uideam, hoc est: etiam tu descendere cura, descende indaginis studio, ne quid sit quod fallat aut lateat absentem, ut oculis facinus deprehendas. eminus positi multa nescire possunt. quem clamorem F autem ait nisi forte quia ei quem nihil latet clamant omnia, clamare uidentur singulorum crimina? denique ad Cain dicitur: sanguis fratris tui ad me clamat, hoc est non latet, sed clamat parricidium tuum. itaque uelut excitatur deus flagitiorum nostrorum clamoribus, ut aliquando uindicet qui libenter ignoscit.

48 Denique petenti Abrahae, ne simul perderet iustos tamquam iniquos, et interroganti: si fuerint quinquaginta iusti in ciuitate, perdes illos? respondit: non perdam 299 A inquit ciuitatem, si fuerint in illa quinquaginta iusti, et totum locum seruabo. et sic per ordinem interrogationum et responsionum uicem, etiamsi decem iustos inuenerit in ciuitate, tamen propter paucorum iustitiam inpunitatem toti populo promittit. unde discimus quantus murus sit patriae uir iustus, quemadmodum non debeamus inuidere uiris sanctis nec temere derogare; illorum etenim nos fides seruat, illorum iustitia ab excidio defendit. Sodoma quoque B

1 Gen. 18, 21 12 Gen. 4, 10 16 Gen. 18, 23 17 Gen. 18, 24 18 Gen. 18, 26 23 Philo de migr. Abr. 22 et 21 (455, 26 et 454, 50)

1 uideamus *PC et* (us *eras.*) *T'* (us *exp. m2*) *M* 2 eorum *B* 3 dominus *om. NR*, ds 𝔄'𝔄'' 5 proprius *P* (r *alt. eras.*) *T* (pro *eras.*) propitius *D* 7 etiam] sciam *T* descendere cura *om. PTCM* 8 ut] aut *P* (a *eras.*) 10 quia *om. NRB* 15 ignoscit *P* (it *ex* et) 16 abrahae petenti *DXB* 17 .L. *PTR* iusti quinquaginta *D* 19 quinquaginta in illa *B* 20 et *pr. om. DNRB* 21 .X. *PTD* 22 inueniret *PTCM* ciuitatem (m *eras.*) *PT'* 23 toto *DX* (𝔄' *m2* toti) 25 uiris *om.* χ 26 saluat *NRB*

49 si habuisset uiros decem iustos, potuit non perire. quid sibi
autem uult quod ipsi qui ad Abraham simul cum domino
uenerant Sodomam petierunt uiri, nisi ut aceruaretur crimen
eorum, si quos iustus honorauerat his maiori sacrilegio impii
uim conarentur inferre? nam quod uiros dixit, euidens ratio,
50 quia speciem praeferebant uirorum. Sodomam uespere uenerunt,
meridie ad Abraham, quia iusto refulget angelorum praesentia, C
inpiis tenebras adfert. tamen potest referri etiam ad tempus
dominicae passionis quod uespere uenerunt ad eum, qui a
Sodomitanis contagionibus erat et totius urbis excidio liberandus.
uespere erat, antequam Christus ueniret, quia totus erat mundus
in tenebris. uespere erat omnibus, quos inmanium delictorum
squalor tenebrosus urgebat. uenit dominus Iesus, redemit
sanguine suo mundum, lucem adtulit. *uenerunt autem* D
angeli duo in Sodomam ad uesperam. ubi gratia
largienda est, Christus adest: ubi exercenda seueritas, soli
adsunt ministri, deest Iesus.
51 *Sedebat Loth ad portam.* emendauerant Loth sanctum
aduersa captiuitatis et sollicitiorem fecerant. itaque processu
aetatis didicerat imitari parentem. ad portam itaque sedebat,
ut exciperet aduenientes. denique *exsurrexit obuiam illis.*
perfectior cucurrit obuiam, iste *exsurrexit et adorauit*
in faciem in terra et dixit: ecce, domini, declinate E

2 Gen. 18, 32 6 Gen. 19, 1 14 Gen. 19, 1 18 Gen. 19, 1 21 Gen. 19, 1 22 Gen. 19, 1 sq.

1 .X. *PT* decem uiros *B* potuisset *NRB* 2 ad *s. u. D, om. N* 3 petierant *PCM et* (a *ex* u) *T* petierunt *T'* (unt *in ras.*) acerbaretur χ 4 iis *P m3* maiore *DXB* 5 conarentur uim *B* dicit *N* est ratio χ (est *s. u. m2* 𝔄') 6 uesperi *NR et* (i *ex* e) 𝔄' uenerunt uesperi 𝔄'' 8 adferet *P* afferet *T* 9 uesperi *DX* (uespere 𝔄' *m2*) a *om. T* 10 erat *om.* 𝔄', *post* excidio *transponunt* 𝔄'' (*s. u.*) *E* 11 *sq.* uesper *DXB* 11 mundus erat *T* 13 urguebat *T*χ (u *alt. s. u. E*) 15 duo angeli *N* sodomis X (in *om.* 𝔄''*E*) 16 exserenda *PT* exerencenda *D* exerenda *T'C* exercenda *M* (cen *in ras.*) 18 sedebat autem *T* emendauerat *P* (*corr.* -ant) *et* (Loth *om.*) *T* 19 captiuitas *T* fecerat *T* 21 uenientes *NR* 23 super terram *XB*

in domum pueri uestri. et coegit illos diuertere, qui
dicebant: in platea manebimus. commendatur hic iusti
sanctitas et angelorum gratia. illi nolebant aduentum suum
hospiti grauiorem uideri: ille qui inter quos habitaret sciebat
tamen domum suam offerebat periculis, quibus auferret ho-
spites. certe quo tardius adquiescebant, diutius temptando
52 plenius probabant. uiri autem ciuitatis Sodomorum
circumdederunt domum ab infante usque ad senem, F
totus populus pariter. praestruitur iudicii diuini aequi-
tas, ne forte quis diceret: quid peccauerunt pueri, ut omnes
excidio inuoluerentur? ita nullus illic iustus, nullus innocens
fuit. audi scripturam testificantem quia circumdederunt
domum ab infante usque ad senem totus populus
pariter. nulla aetas erat culpae inmunis — ideo nullus inmunis 300 A
exitio fuit — et qui possibilitatem perpetrandi criminis non
habuit habuit adfectum. effetae uires senum, sed mens
plena libidinis. offerebat sanctus Loth filiarum pudorem. nam
etsi illa quoque flagitiosa inpuritas erat, tamen minus erat
secundum naturam coire quam aduersus naturam delin-
quere. praeferebat domus suae uerecundiae hospitalem gra-
tiam etiam apud barbaras gentes inuiolabilem. denique illic
quoque inoffensa hospitalitas est, ubi nec germanitas satis B
tuta est.

53 Percusserunt autem illos caecitate angeli, ut ostium domus,
quod aperire cupiebant, non repperirent. hic quidem mirabilis
angelorum declaratur potestas, ut offusa inpuris caecitate non
repperirentur domus ostia. sed etiam illud ostenditur quia

2 Gen. 19, 2 7 Gen. 19, 4 17 Gen. 19, 8 24 Gen. 19, 11

1 coegit *P* (e *s. u. m2*) qui ... gratia *om. T* 4 qui *om. DNRB*, quidem χ (dem *s. u.* 𝔄') 5 tutamen *P* (tu *s. u.*) *BC* tutam *M* offerebat *post* tamen *transponit B* 7 comprobabant *D*X comprobauit *B* (uit *in ras.*) 11 inuoluerentur *P* (in *s. u.*) uoluerentur *T* *alt.* nullus *om. PCM*; *uix* innocensue *scripsit Ambrosius* 12 significantem *T'* 13 totos *P* (v *s.* o *alt.*) 15 exitii X*B* 19 quâ* *P* aduersum X*B* 24 angeli caecitate *D*X 25 angelorum mirabilis *B* 27 quia] quod *NRB*

caeca est omnis libido et ante se non uidet. simul quod
hospitum reuocatus est manibus Loth sanctus in domum,
demonstratur immemor periculi, fidei memor non eripuisse C
54 se periculo, sed obtulisse. ponitur pietatis locus, quod mani-
festata sibi per angelos totius regionis euersione et generos
habere Loth sanctus inducitur et monere eos ut fugerent,
simul ne deserendo eos nec admonendo minus pius uideretur
circa filiarum maritos uel erroris earum causa ipsi adsigna-
retur, quae destitutae uirili consortio concubitum inebriati
expetissent patris. non ergo indefensum scriptura uirum
sanctum relinquit et tradidisse maritis filias et monuisse D
generos inducitur. sed uisum illis quod derideret eos: et
tamen adhuc morabatur Loth, ut persuaderet generis suis,
et paene non esset profectus, ut euaderet, nisi urgentibus
55 angelis et tenentibus manus eius egredi coactus esset. non
ergo profectus, sed eductus est et mandatum accepit ne
respiceret retro nec resisteret in tota regione illa, sed in
montem ascenderet. hoc cum illi dicitur, omnibus dicitur. si E
uis ergo et tu euadere, ne respicias retro, sed ante te. aspice
ubi Christus est, qui dicat tibi: uade retro me, sicut
Petro dixit: uade retro me, ut Christum sequeretur, Chri-
stum uideret. retro Sodoma est plena flagitii, retro Gomorra
uitiis scatens, criminum regio. ne tetigeritis inquit apo-
stolus, ne adtaminaueritis, ne gustaueritis quae
sunt omnia ad corruptelam. fuge ergo Sodomam,

2 Gen. 19, 10 4 Gen. 19, 14 9 Gen. 19, 31 sqq. 12 Gen. 19, 14 sqq. 16 Gen. 19, 17 20 Matth. 16, 23 23 Coloss. 2, 21 sq.

2 manibus reuocatus est 𝔄''*E* est *om. PTC, s. u. M*; *uix* reuocatur *scribendum* sanctus loth 𝔄''*E* 3 memor fidei 𝔄''*E* 4 se *om. DNR* obtinuisse *NR et* (*corr. m2*) 𝔄' ponitur *P* (*o ex* u) *TDBCM* munitur χ minuitur *NR* 6 sanctus loth *E* 7 nec] in *T* 10 indefensum sinit scriptura u. s. relinqui *DXB* 11 et *TDN*𝔄'*RB* dum et *P* (dum *s. u.*) *CM* cum in ea et 𝔄''*E* 12 uisum est *DXB et* (est *s. u. m2*) *M* 14 urguentibus *T*𝔄'*E* 18 monte *T* 19 te *om. DXCM* aspice *P* (a *in ras.*) 20 me *pr. om. DX* 21 dicit χ dixit symoni petro *B* 22 flagitiis *N* 25 de (*om.* ad) corruptela (a *ex* ā) *T*

relinque ocius, desere elementa huius mundi, ne te inmi-
nentia inuoluant pericula: non resistas fugiens nec in tota F
uitiorum regione remoreris. qui non respexit euasit: quae
respexit non potuit euadere.
56 Excusantur autem filiae sancti Loth, quia putauerunt non
uicinae regionis, sed totius orbis fuisse illud excidium, se
solas cum patre superstites populis omnibus remansisse. et
ideo ne genus deficeret hominum, paternum petisse concubitum, 301 A
ut semen generationis humanae de patre suo resuscitarent.
non ergo libidinis uitium fuit, sed generationis remedium,
quod non puto criminis duci loco. nam et Eua de uiro ad-
sumpta, supra cuius costam aedificata est mulier os de ossibus
eius et caro de carne eius, tamen propter seriem successionis
humanae uiro mixta est. subducitur tamen huic admisso con-
scientia uiri iusti; inebriatus uino quid gereret nesciebat.
unde non mirum si puellas decepit opinio, quae putarent B
totius populos orbis perisse. non eadem esset Loth sancti
excusatio, qui audierat ab angelis locum illum, non totum
57 mundum esse periturum. sane discimus uitandam ebrietatem,
per quam crimina cauere non possumus. nam quae sobrii
cauemus per ebrietatem ignorantes committimus. parum est
quod ea inflammat libidinem, accendit cupiditates corporis;
ipsam quoque mentem subruit et animum capit, sensum ex- C
torquet. nesciunt quid loquantur qui nimio uino indulgent,

4 Gen. 19, 26 5 Gen. 19, 31 sqq., cf. Philo Quaest. IIII 56 Origenes in Gen. hom. 5 11 Gen. 2, 22 sq.

1 ocius] socios *P* (o *alt. ex* u) *TDCM* ocius gomorram *NR, fort. recte* 3 moreris *T* 4 euadere non potuit *B* 6 incendium *DCM et* (*s.* ł exci) *NR* 7 omnibus populis 𝔄''*E* ex omnibus *M* 8 humanum X*B* 9 resuscitarent *P* (rent *ex* re) 11 dulci *P* (l *eras.*) de] *ex* dū *T*, a *NR*𝔄''*E*, *om. D* sumpta 𝔄''*E* 15 qui inebriatus *NRB* inebriatus enim 𝔄''*E* 17 periisse *NB* erat *B* sancti loth *DCM* 19 peritur**m *P* (v *s. ras. m2*) perituriturum *T* (i *alt. in ras.*) dicimus *BC* 22 inflammet *N*𝔄' flammat *C* cupiditates *P* (es *ex* is) 23 subrigit *PDC et* (*corr. m1*) *T* subrigit (*in mg. m2* ał subruit) *M* & sensum *B* 24 indulgent uino *B*

iacent sepulti. ideoque si qua per uinum deliquerint, apud sapientes iudices uenia quidem facta donantur, sed leuitatis notantur auctores. quanta ipsa deformitas, ut soluantur uires,
58 incessus uacillet! multi se fortes putant: num fortiores quam Loth, num continentiores quam Noe? non utique uitia patriarcharum scriptura exposuit, quos uictos uino legimus, sed ut tu disceres quid caueres. ille nudus iacuit, iste filiarum D
patuit errori. et Noe iustus deceptus est, quia uini uis adhuc ignorabatur: sed in illo instructus es, ne tu ignorares. Loth filiabus se credidit et per senectutem madidam uino solutus commisit incestum ignorans: tu sic bibe, ne capiaris. instruant te patriarchae non solum docentes, sed etiam errantes. ideo iteratum exemplum est ebrietatis, ut confirmetur magisterium cautionis.

7, 59 Denique iterum Sarrae temptatur pudicitia, ut exigatur E
omnium. nam et Abimelech in uxorem sibi eam sumpserat et dixit ei in nocte deus: ecce tu morieris propter mulierem. aduertimus adulterium diuino iudicio morte puniri. ideoque addidit: haec autem commoratur cum uiro. habet quidem omnis uiri mulierisque concubitus nulla legitimi matrimonii sorte celebratus suam culpam. discite enim qui ad gratiam baptismatis tenditis uelut quidam fidei candidati continentiae disciplinam sobriam. nulli licet scire mulierem praeter uxorem. ideoque coniugii tibi ius datum est, ne in laqueum incidas et cum aliena muliere delinquas. 202

1 Uerg. Aen. II 265 (VI 424) 16 Gen. 20, 2 17 Gen. 20, 3 19 Gen. 20, 3

1 iacent *om.* *NR* deliquerunt *R* 2 facta *P* (*ex* facia) 3 notantur *D* (*s.* not *ras.*) dāpnantur *NRB* 4 uacillent *PTCM* 5 continentiores (in *s. u.*) *P m1* *T m2* continentiores *in ras. m2* *T'* contentiores *C* contemtiores *M* contemptiores 𝔄'*E* 8 errori patuit 𝔄''*E* 9 tu *om.* *N* 10 solutus est *P* (est *eras.*) χ solutus est et *T* 12 te *om.* *N* 13 iterum *PCM* est exemplum 𝔄''*B* 15 iterum] ideo *DXB* temptatur sarae X*B* 16 et *om.* *NRB* 20 habent q. omnes χ 21 celebrati 𝔄' (ti *ex* tus) 𝔄''*E* 22 enim] etiam X baptismatis gratiam *B* fide χ 24 ideoque *PDCM* ideo *TXB* datum est ius X*B*

uinctus es uxori, noli quaerere solutionem, quia non licet tibi uxore uiuente uxorem ducere. nam et aliam quaerere, cum habeas tuam, crimen est adulterii hoc grauius, quod putas peccato tuo auctoritatem lege quaerendam. tolerabilior est, si lateat, culpa quam si culpae usurpetur auctoritas, nec hoc solum est adulterium cum aliena peccare coniuge, sed omne quod non habet potestatem coniugii, tamen locus iste docet grauius crimen esse, ubi celebrati coniugii iura temerantur B et uxorius pudor soluitur. ideoque cum praetenderet Abimelech quod uxorem alienam esse ignorauerit, quam sororem esse uir ipse suam dixerit, respondit ei deus: et ego cognoui quia puro corde fecisti hoc et peperci tibi, ut non peccares in me. propter hoc non sum passus te tangere eam. cognoscimus uelut praesulem custodemque esse coniugii deum, qui non patiatur alienum torum pollui, et si qui fecerit, peccare eum in deum, cuius legem uiolet, gratiam C soluat. et ideo quia in deum peccat, sacramenti caelestis amittit consortium.

60 Fortasse te moueat qua ratione Pharao quaestionibus ab omnipotenti deo grauiter adflictus sit, ut supra legimus, cum et ipse ignorauerit uxorem esse Abrahae Sarram, quam sororem audierat, Abimelech autem nullam poenam exceperit. uerum Aegypti regem noris ducem fuisse uitiorum, qui quo

9 Gen. 20, 4 sq. 11 Gen. 20, 6 20 Gen. 12, 17 23 Philo Legg. alleg. III 12 (94, 43; I 121, 12 *C.*)

4 lege *in ras.* 𝔄' et legem *DNR* tolerabilius *DNRB* 5 nec] non *D* 9 uxoris *NBCM et* (*corr.* -ius) 𝔄'' 10 alienam ... sororem *om. C, s. u. m2 M* esse *om. NR* ignorarit *D* ignorauit *NR* suam uir ipse *B* 11 dixerat *NRB et* (-rit *corr.*) 𝔄'' dns *DXB* et] ecce χ quoniam *DXB* 13 te tangere] ut tangeres *N* 14 coniugi esse 𝔄''*EB,* esse *om. M* 15 qui non ... peccare eum in deum *om. PTCM* 16 quis *DNRB* eum peccare *DNRB* cuiusq. *T* uiolat ... soluit *T* soluat gratiam *NRB* 19 farao *PT* quaestionibus *P, om. T'CM* 20 omnipotente *DXM* 21 esse *om. CM*; abrahae esse *B* 22 Abimelech ... exceperit *om. DNR* 23 uerum cum *XB* noueris *DXB*

plus habuerit licentiae eo plus flagitii commiserit, Abimelech D
autem eo fidelis aestimatus est deo, ut meruerit audire:
et ego cognoui quia puro corde fecisti hoc, rex non
adflictionis, ut Aegyptius, sed munitionis, quod Gerarum,
quibus praeerat, docet interpretatio. non est ergo dubium ceteris
operibus eius indignationem domini esse reuocatam, qui uere
interioris est arbiter conscientiae et animi ac mentis interpres.
denique non ut Pharao ille conuentus a Moyse recusauit et
spreuit mandatum dei nec obsequium distulit, sed statim E
uocauit Abraham, uxorem suam ei reddidit, pretio se ipse
61 multauit, quod uidisset alienam, dotem pudoris exsoluit. hinc
quoque colligi potest Abimelech regem clementiora meruisse,
quod Abraham pro eo rogauit et inpetrauit. peperit enim uxor
eius et ancilla illius, quas ante concluserat dominus propter
Sarram uxorem Abrahae. quod aeque ad oeconomiam pertinet,
ut Sarrae partus dei donatus promissione etiam hoc fulciretur F
testimonio, cum aduertas dei offensione et fecundas sterili-
scere et rursus domini uoluntate steriles fecundari iuxta quod
scriptum est: nonne sterilem et parientem ego feci?

3 Philo de congr. erud. grat. 15 (I 531, 17) 4 Gen. 26, 1 Philo Quaest. IIII 176 12 Gen. 20, 17 sq. 19 Esai. 66, 9

1 licentiae** *P* licentiae eo *χR* (e *et* eo *s. u. m3* 𝔄') licentiae *cet.* 2 & *P* (*s.* eo) eo *T'CM* et *cet.* est *scripsi* sit *libri, quod uix defendi potest* ut] cum *DNRB* 3 **fecisti (de *eras.*) *T* rex *om. N* 4 ut . . . munitionis *om. PTC, s. u. m2 M* munitionis *Dunelm. Ma,* monitionis *N* (*s. m2* motionis) *DχRB* 5 ergo *om. DXB* 6 esse reuocatam *post* eius *transponit B* prouocatam *D* (*et* re *s.* pro *m2*) *N* uere *P* (e *alt. m2 ex* o) uero *T* (o *ex* e *m2*) 7 arbiter est 𝔄''*E* 8 farao *PT* a moyse *M* (*ex* amore *m2*) amore *P* (re *ex* se) *T'C* amose *T* 10 et uxorem *DNRB* suam *s. u. R, om. B* reddidit ei *N* reddidit ei *R* 11 alienam uidisset *B* pudoris *om. NR* 12 clementiara *P* (o *s.* a *pr. m2*) meruisse clementiora *B* 13 enim et uxor *DXB* 14 illius *PTBCM* eius *DX* ds *DX* 15 quod aeque *om. PTCM* oeconomiam 𝔄' (o *pr. eras.*) ęchonomiam *P* (h *s. u.*) echonomiam *NRBCM* ęconomiam *D*𝔄'' economiam *TE* 16 ut *post* promissione *transponunt P* (*s. u.*) *CM, om. T* 17 fecunda *P* (*corr. m1*) *T* steriliscere *P* sterilescere *P corr. cet.* 18 rursum *χ*

dicit dominus. quamuis ad synagogae illud et ecclesiae mysterium dictum accipiatur, quia et synagoga partus habere desiit, quae successionis fraudata est posteritate, et congregatio nationum, quae sterilis erat, cum deum ignoraret, partus coeperit aeternos habere. unde et lectum est: laetare, sterilis quae non paris, erumpe et exclama quae non parturis, quoniam plures filii desertae magis quam eius quae habet uirum.

62 Genitus est autem Abrahae filius Isaac, cum 303 A
esset annorum centum. et tu si perfectus fueris, habebis posteritatem laetitiae et exultationis hereditatem. dixit et Sarra: risum mihi fecit dominus; quicumque autem audierit congratulabitur mihi. non utique hoc de hac generatione intellegitur, quae casibus plerisque obnoxia est, ut interdum melius fuerit non generasse, sed de generatione, qua unusquisque peccator agens paenitentiam,
63 cum redimitur a morte, angelis solet exhibere laetitiam. et B
dixit Sarra: quis adnuntiabit Abrahae quoniam lactat infantem Sarra? moralis locus. prouocantur feminae meminisse dignitatis suae et lactare filios suos. haec enim matris gratia, hic honos, quo se propriis commendent uiris. denique eos plus amare filios solent, quos ipsae matres

5 Esai. 54, 1 9 Gen. 21, 5 11 Gen. 21, 6 16 Luc. 15, 10 17 Gen. 21, 7

1 et *s. u. T, om. CM* 3 desiuit *DX* desinit *B* posteritate fraudata est *DNRB* congregatio∗ Nationum *P* (n *eras.*, Nat *in ras. m2*) 5 coepit 𝔄′ (*m2 ex* coeperit) 𝔄″*E* habere aeternos *NRB* et *om. DX* 6 clama *TT′*𝔄″*E* 10 .C. *PTC* 11 et *pr. om.* 𝔄′*R* 12 fecit (*del.*) fecit *P* dš *TDNRB* 13 autem *PTBCM* enim *DX* 14 generatione hac 𝔄″*E* plerisque *P* (s *s. u.*) 15 ut] et *DNR* 16 qua unusquisque peccator *in ras. minoris spatii B* peccator *P m1* pacatur *P m2* peccatur *C* paccatur *M* a peccato cessat *T* agens . . . laetitiam *om. PTCM* 17 cum *om. NRB* 18 adnuntiauit *P* (*corr. m1*) *T* 19 lactet χ 21 matrum *DNRB* hoc *DNR* honos *P* (*m2 ex* onus) χ*BCM* bonos *T* bonum *DNR* quo se *DX* quos *P* (s *eras.*, filios *s. u. add. m2*) *T* quo filios *T′BCM* commendet *PTC* commendent (e *alt. in ras.*) 𝔄″ 22 filios plus amare *B* ipsę *P* (ę *m2 ex* i)

64 lactauerint uberibus suis. fecit autem Abraham cenam magnam, quando ablactatus est Isaac filius eius. non mediocre istud nec usitatum. non enim quia a nutricis C lacte subductus est puer, magnum conuiuium exhibuit Abraham, sed quia idoneus habitus est Isaac fortioris gratiae cibo et uirtutis alimento, non adhuc ut Corinthius lacte potandus, sed epulis solidioribus mandatorum caelestium mentis suae firmans lacertos.

65 Prosperitatem cito sequitur inuidia. pepererat Sarra, ablactauerat filium: uidit ancillae filium ludentem cum filio suo Isaac et dixit ad Abraham: eice ancillam D et filium eius; non enim heres erit filius ancillae cum filio meo Isaac. durum erat hoc uisum Abrahae, ut eiceret filium suum, licet eum quem susceperat ex uernacula. et tu noli miscere te ancillae, ne suscipias ex illa filium et uxor tua non patiatur coheredem illum filio suo fieri; uides enim solui hinc gratiam matrimonii. certe si incidisti et habes filium, eice ancillam et filium eius; melius est enim ut ancilla quam uxor recedat et filius ancillae quam legitimus eiciatur. E quodsi dubitaueris, si contempseris uxoris tuae sententiam et durum tibi uisum fuerit, dicit tibi deus quod dixit Abrahae. quod enim illi dixit tibi dicit et omnibus dicit: non sit durum ante te de puero et de ancilla. omnia quaecumque tibi dixit Sarra, audi uocem eius, quoniam

1 Gen. 21, 8 6 I Cor. 3, 2 10 Gen. 21, 9 sq. 13 Gen. 21, 11 22 Gen. 21, 12

1 suis lactauerint (int *in ras.*) uberibus *B* suis *om. R* 2 eius] suus *N* 3 illud *N* 6 chorinthius *P* (us *ex* os *m2*) chorintii *T* chorinthii χ (i *tert. ex* us *m2* 𝔄′) potandos *P* (v *s.* o *alt. m2*) 8 lacertos firmans 𝔄″*E* 12 heres (h *s. u.*) *P* 14 susceperit *T* 15 te miscere 𝔄″*E* misceri te *CM* ex ea *NRBCM* 16 cohererę *P* (dem *s.* rę *m2*) fieri filio suo *BCM* 17 hinc solui 𝔄″*E* gratiā* (e *eras.*) *P* 21 dicitųr (tibi *s.* ur *m2*) *P* 22 enim illi 𝔄′ *m2 DNRB* illi enim 𝔄′ *m1* 𝔄″*E*, enim *om. PTCM* tibi dixit *D* dicit tibi *R* omnibus dixit *DN* 23 ante te] tibi *B* omnia (a *s. u.*) *P* 24 tibi dixit *PT*𝔄′*CM* dixit tibi *DR* dixerit tibi *N*𝔄″*EB*

in Isaac uocabitur tibi semen. nusquam alibi dixit: 'audi uocem uxoris tuae' nisi hic, id est: 'fecisti uxori tuae iniuriam et non mitigasti adfectum eius, suscepisti ex ancilla filium et non honorasti uxoris filium. numquid potest in ancillae F filio semen tuum uocari? non utique; in legitimo filio uera successio est. sed uereris, quia filius tuus est, ne forte eiectus intereat atque occidat. non ei deerit mea gratia'. omnes alit deus noster, suffulcit uniuersos et iustos et iniustos. denique et pluit super iustos et iniustos. sicut fecit Abraham, et tu facito. eice ancillam, ut secura uxor et inoffensa maneat domi. eice ancillae filium, ut non habeat hereditatis consortium qui non habet originis priuilegium.

6 Et factum est post haec uerba, deus temptauit 304 A Abraham. aliter deus temptat, aliter diabolus. diabolus B temptat ut subruat, deus temptat ut coronet. denique probatos sibi temptat. unde et Dauid dicit: proba me, deus, et tempta me. sanctum Abraham probauit ante et sic temptauit, ne si ante temptaret quam probasset grauaret. probauit eum, cum exire de Charra iussit, et oboedientem repperit. probauit, cum fidei titulo fretus liberauit nepotem, cum de praeda nihil adtigit, cum promisit seni filium — et cum ipse esset centum annorum, quamuis Sarrae genitalia consideraret C emortua, tamen credidit nec haesitauit fide, qui posset haesitare ratione aut sterilitatis aut senectutis —, probauit eum

9 Matth. 5, 45 13 Gen. 22, 1 16 Psalm. CXXXVIII 23 19 Gen. 12, 1 sqq. 20 Gen. 14, 16 et 22; 15, 4 sqq.; 18, 1 sqq.

2 iniuriam uxori tuae 𝔄'' 3 ancilla (a *alt. ex* æ, *om.* ex) *T* 4 numquid (d *s. u. m2*) *P* ancilla *DNRB* 5 filio *om. TDNRB* legitimo enim *XB* 6 est *om. DNR* 7 deerit (i *m2 ex* a) *P* alit** (ur *eras.*) *P* 8 noster *DXB* non *P m1 T* nam *P m2 T'CM* et iniustos *om. T* 9 facito et tu *DXB* 10 ut] et *DNR* 11 ancillae *PTCM* et ancillae *DXB* 14 diabulus (*corr. m1*) *P* 15 temptat *alt.* (at *m2 ex* et) *P* 17 sanctum *PTBCM* et sanctum *DX* 19 cum] dum *B* charra *P* (h *s. u.*) carra *T* charram χ (m *eras.* 𝔄') 21 ipse *post* esset *ponunt DCM*, *om.* X 22 .C. *PTB* 23 mortua *PCM* fide haesitauit 𝔄''*E* possit *P* (*corr. m2*) 𝔄' (*corr. m3*) *T* 24 aut *pr. om.* 𝔄'' eam (v *s. a m2*) *P*

hospitii sedulitate. probatum igitur quasi fortiorem temptandum putauit maioribus et quibusdam imperiis durioribus. et hic quidem exemplo docemur quia ueris probatur quis, temptatur autem conpositis et fictis. non enim uolebat deus inmolari a patre filium, nec inpleri hoc munus uolebat, qui ouem pro [D] filio immolandam optulit, sed temptabat adfectum patris, si dei praecepta praeferret filio nec paternae pietatis contemplatione uim deuotionis inflecteret.

67 Et dixit ad eum: Abraham, Abraham! repetitione nominis mentem excitat, ut esset paratior. denique respondit ille: ecce ego. et dixit: accipe filium tuum amantissimum quem dilexisti Isaac et uade in terram excelsam et offeres mihi illum holocaustum in uno montium, quem tibi dixero. non sinit otiosum esse [E] adfectum patris. a principio eum stimulat et pungit pietatis aculeis et fili nomen addit ad nomen necessitudinis et uim amoris. non satis putauit dixisse filium, adiuncxit amantissimum quem dilexisti Isaac. quid est quod ait: quem dilexisti et non dixit: quem diligis? possumus quidem uti ad defensionem scripturae diuinae quia praeterita plerumque ponit pro uenturis uel praesentibus, ut in euangelio habes: hic est filius meus dilectissimus, in quo conplacui, [F] cum utique semper in filio placeat pater. et in psalmo habes: dixit dominus domino meo: sede a dextris meis, cum semper sedeat. possumus tamen et amantissimum ad

9 Gen. 22, 1 11 Gen. 22, 1 sq. 17 Gen. 22, 2 22 Matth. 3, 17 24 Psalm. CVIIII 1

1 probauit *T* 2 hoc *TDNRB* 3 quis] obsequiis *T* 5 filium a patre *B* 6 inmolandā *P* (ā *ex* ū) 7 nec *PTDNCM* ne χ*RB* 11 illi 𝔄'𝔄'' amantissimum *PTCM* dilectissimum *cet.* 12 diligis *TE* 13 offeres (e *alt. s. u.*) *m2 P m1* 𝔄' offer *DNRB* 17 amaris *P* (o *s.* a *alt. m2*) filium *om. PT'C, s. u. m2 M* adiuncxit *P* adiungit χ adiunxit *cet.* 20 consuetudine *post* scripturae *add. TDXB et s. u. m2 M* praeterita *DXB* praeteritas *T* praeteriti *P* (ṽ *s.* i *alt.*) praeteritum *T'CM* 22 dilectissimus *D* (dilectis *in ras.*) bene complacui *DNR* mihi bene complacui *B* 23 in filio semper *RB* 24 aḍ (d *exp. m2*) *P*

praesens accipere et quem dilexisti ad id, ut non recenti quodam inpulsu amoris, sed inolito diu et probato amore significaret dilectum. quod enim ad tempus augetur ad tempus resoluitur, quod autem diu aut semper placuit cito aboleri non potest. potest et illud non absurdum uideri, quia morituros plus diligimus; hoc est: quem ante dilexisti, quasi iam diligat immolandum. nec otiose addit nomen sancti Isaac, 305 A id est eum quem suscepisti in senectute, suscepisti de uxore unicum, suscepisti tamquam fidei tuae praemium, remunerationem operum tuorum, suscepisti ex promissione dei, non coniugis fecunditate, ex qua alium sperare non possis. offeres mihi holocaustum, sed prius uade in terram excelsam. interponitur spatium, ne praecipitari subito uideatur adfectus, ut illa dilatione oprepat pietatis gratia, desiderium patris. adiecit: in uno montium, quem tibi dixero. et B hic similiter, ut, dum ascendit senex, infringeretur inpetus, lassaret dextera, deficeret intentio, dum quaereret montem discere, dedisceret adparatum.

68 Exurgens autem non solum sequenti die, sed etiam diluculo, ut adtulisse nox moras studio festinantis patris uideretur, strauit asinam suam et sumpsit secum duos pueros et Isaac filium suum et concidit ligna in holocaustum. docemur parata omnia ad sacrificium deferre; discimus etiam apparatum sacrificii, ministerii munus ipsi C

11 Gen. 22, 2   15 Gen. 22, 2   21 Gen. 22, 3

2 inprobato *PC et* (in *exp. m2*) *M*   4 ac semper *DN*   5 istud *E*   7 iam non diligat *DXB* (non *s. u. R*) *et* (non *s. u. m2*) *M*   7 addidit *DXB*   8 hoc est *DX*   suscepisti de uxore unicum, suscepisti in senectute *DXB*   9 et remunerationem *DN*   11 offeres 𝔄' (e *alt. s. u.*) offer *T*, *om. PCM*   15 patris *om. PTCM*; desideri<um patern>um *Henricus Schenkl*   dixero tibi *D*   16 ascenderet *DXB*   frangeretur *DNRB*   17 lassaret *in ras. R* lassaretur *B et m2* 𝔄'   montem *om. DNR*   18 discere dediscere *PTCM*   21 et sumpsit (*del. m1*) et sumpsit *P*   22 in] ad *DXB*   23 deferre *PTCM* dei ferre *cet.*   24 et ministerii *DXB*

nobis uindicare, non delegare aliis. senex Abraham et diues
pecoris atque abundans seruitiorum non quaesiuit comitatus sui
agmina: ipse quoque ligna concidit et obsequia maiora uiribus
69 suis non intermisit. uenit autem ad locum quem dixit
illi deus die tertio. et cum duobus ipse tertius profici-
scitur hostiam suam ducens et die tertio ad locum sacrificii
uenit. salutaris hic numerus et conueniens sacrificaturis. deni- D
que et in posterioribus Moyses dicit ad Pharao regem Aegypti:
uiam trium dierum ibimus et immolabimus domino
deo nostro, sicut dixit nobis. et recte tertio celebratur
die trinitatis sacrificium.
70 Et respiciens Abraham oculis uidit locum a longe.
sollicite explorat qui properat inplere. quamuis senilem
celeraret studio gradum, tamen serum hoc putans praecedebat
oculis. uigebant singulorum officia membrorum, licet senilia E
membra non possent uigere. solet hebetari uisus senum, ut
etiam propinqua non facile conspiciant. hic non solum uidit
71 locum, sed etiam longe positus aspexit. nec dubitauit uidisse,
sed ait pueris suis: sedete hic cum asina, ego autem
et puer pertransibimus usque illuc et, cum ado-
rauerimus, ad uos reuertemur. merito typus in asina,

1 Uerg. Ecl. 2, 20 4 Gen. 22, 3 9 Exod. 8, 27 12 Gen. 22, 4 13 Uerg. Aen. IIII 641 19 Gen. 22, 5

1 eligare *P* (*corr. m2*) eligere *T* deligare (*corr. m1*) *T'* aliis delegare *B* 2 pecoribus *DXB* seruitior *T* in comitatu suo *NRB* 3 suis uiribus *B* 6 tertia *DXB* 7 sacrificatori *DNRB* 8 superioribus *CM* moeses *P* (y *s.* e *pr.*) moses *T* faraonē *P* (nē *m2 s. u.*) farao *T* pharaonem *cet.* 9 iuimus (*corr. m2*) *P* immolabimus (bi *s. u. m2*) *P* domino *om.* 𝔄''*EB* 10 die tertio celebratur *B* tertio die celebratur 𝔄''*E* 12 uidit oculis *R* 13 explorabat *DNRB* qui properat *om. DXB*, *post* inplere *add.* cupiens *NRB* 14 celeraret *P* (er *s. u. m2*) celaret *T* celelaret *N* (*in mg. m2* bra) studio celeraret 𝔄''*E* tamen *DXB* aetatem *PCM* aetate *T* etatem (em *ex* am) *T'*; *fort.* attamen hoc serum 𝔄'' 16 iungere *DNR* solent *DNR* habitari *P* (*m2* hebetari) hebetare *Tχ* 17 facile non *RB* 18 longe *om. T* 20 puer *PTCM* infans *cet.* transibimus *P* (b *ex* u *m2*) pertransimus *T* 21 reuertemur ad uos *DXB*

quia et ueritas in pullo asinae. hoc etenim animante figuratur populus gentilium ante oneri subiectus, nunc Christo subditus. F Isaac ergo Christi passuri est typus. uenit in asina, ut crediturus nationum populus significaretur. ideoque dominus, cum ad subeundam pro nobis passionem ueniret, pullum asinae soluit, quem ipse consedit etiam mitem atque mansuetum iam Christo sua terga credentem. quod autem ait: ego et 306 A puer pertransibimus uiam demonstrat quod non deficeret in tanto apparatu pater, non cederet filius, aut quia pertransirent pietatis remedio tanti facinoris austeritatem. addidit: ad uos reuertemur. prophetauit quod ignorabat. ipse solus disponebat redire immolato filio, sed dominus per os eius locutus est quod praeparabat. captiose autem loquebatur cum seruulis, ne cognito negotio aut inpediret aliquis aut gemitu obstreperet aut fletu. B

72 Accepit autem ligna holocausti et inposuit Isaac filio suo, accepit et ignem ipse in manu et machaeram. consecratur sacris hostia ministeriis et commendatur futura, quae pietatis hostia pii ante ministerii uectura est. ligna Isaac sibi uexit, Christus sibi patibulum portauit crucis.

4 Matth. 21, 5 et 7 Ioh. 12, 14 sq. (Zach. 9, 9) 16 Gen. 22, 6 20 Ioh. 19, 17

1 pullo *P* (u *ex* o *m2*) hoc etenim *P* (h *in ras. m2*, et *exp. m2*) *TCM* hoc enim *T'* in hoc enim *cet.* 3 Christi *om. PTCM* 4 populus nationum *DXB* (crediturum populum 𝔄' *m2* 𝔄''*E*) significaret χ ideoque et dn̄s *DXB* 6 consedendi *P* (*corr. m3*) conscendit *T* conscientia 𝔄''*ER* etiam *P* (*exp. m2*), *om. cet.* mitem *P* (m *pr. s. u. m3*) mitem consedit (consedit *in ras.*) *DN* mitem cumsedit *B* 7 credentem *PTCM* cedentem *D* (*in ras.*) *N* prebentem 𝔄' (preben *in ras. m2*) prebentem fecit *RB* credentem ascenderat 𝔄''*E* 8 pertransiuimus *P* (*corr. m2*) 𝔄' (*corr. m1*) *T* 9 quia *P* (a *s. u.*) pertransient *PTC et* (*corr. m2*) *M* 10 remedio *N* (ł a *m2 s.* o) remedia *D* (a *ex* o) *B* 11 duos (d *eras.*) *P* 12 disponebat . . . autem *D et R in mg.* 13 parabat χ copiose *DNR* cautiose *B* 14 gemitus *P* (s *eras.*) 16 accipit (*corr. m2*) *P* imposuit (im *s. u. m2*) *P* filio suo ysaac *D* 17 ipse ignem *DNRB* macheram *P* (h *s. u.*) 19 quae *om. NR* est *om. NRCM* 20 crucis portauit 𝔄''*E*

Abraham comitabatur filium, pater Christum. nec Isaac solus
nec Iesus solus. denique solus <ait>: et non sum solus,
73 quia pater mecum est. dixit autem Isaac ad Abraham C
patrem suum dicens: pater. qui dixit: quid uis, fili?
pulsatur pietatis uocabulis patrius adfectus et fluctibus qui-
busdam hinc atque inde tunditur. filius uocat patrem, pater
dicit: fili, ut ipso uerborum sono recognoscat pater quam
inpossibile est ut ferire possit cuius se uulneri subicere
optaret. haec nomina uitae solent operari gratiam, non mini-
sterium necis: haec uocabula incitare ad pietatem, non ad D
74 mortem solent. addidit Isaac dicens: ecce ligna, ubi est
ouis in holocaustum? et hic prophetat sermone, non
scientia; ouis enim a deo ad sacrificium parabatur. respondit
denique similiter Abraham: deus prouidebit sibi ouem
in holocaustum, fili. inflexibilis a studio deuotionis mini-
ster uocare filium frequenter non timet. ita erat intentionis
soliditate fundatus et hoc se meliorem patrem putabat, hoc
sibi in perenne mansurum iudicabat filium, si eum immolaret E
deo. non solum autem hoc prophetauit quod statim accidit,
quia deus prouidit sibi hostiam pro Isaac et reddidit patri
filium, uerum illud magis, quod non haec hostia diuinae
esset dispositionis: alia esset hostia, quam deus sibi pararet,
ut mundaret orbem terrarum; illa omnibus esset acceptior.
propter quam multi patres offerent filios suos et separari in

2 Ioh. 16, 32 3 Gen. 22, 7 11 Gen. 22, 7 14 Gen. 22, 8

2 $\overline{\text{ihs}}$ *ex* $\overline{\text{ihm}}$ *P* solus ait *scripsi* solus *PTCM* ait solum me relinquetis *DXB*; *fort.* solus *delendum* 4 dicens *om.* 𝔄″*EB*, *exp. in* 𝔄′ uis *PBCM* est *cet.* 5 patris *DNR* 7 se uerborum sono *D* se cognoscat *PTCM* recognoscat *D* se recognoscat *cet.* 8 subicire 𝔄′ (*corr. m1*) 𝔄″ (re *exp.*) subici *E* 12 in] ad *DXB* non inscientia *P* (ñ in *m2 ex* ne in) *T′* (in *eras.*) *M* (in *exp. m2*) *TC* 13 $\overline{\text{dno}}$ *DXB*, *fort. recte* 14 abraham similiter *P* et abraham *DXB* prouidebit (it *ex* at) *P* 15 in *PTCM* et *D* ad *N* (*s. m2* ł et) *cet.* inflexibilis a *P* (s *s. u. m2*) inflexibilia *T* (*in quo* studia) 16 intentioni *PC* 17 et in hoc *T* patrem *om. PTCM* 19 hic *PTCM* 20 pro isaac hostiam 𝔄″ patri *P* (i *m2 ex* e) 22 sed (*s. u.* 𝔄′) alia χ 24 propter] per *DNBX* et . . . filios suos *om.* χ

hoc saeculo a filiis non timerent. cotidie offerunt patres filios suos, ut moriantur in Christo et consepeliantur in domino. F
quanti patres occisis martyrio filiis laetiores ab eorum tumulo reuerterunt!

75 Uenit Abraham ad locum sacrificio praedestinatum et aedificauit ibi aram et inposuit ligna. quanta molimina immolaturi, ne raptus subito ad immolandum aestima- 307 A
retur! et conligatis manibus et pedibus Isaac filii sui inposuit eum in aram supra ligna. nectit filio manibus suis uincula pater, ne in refugiendo filius et ui ignis
76 excitus peccatum incurreret. et dixit angelus: Abraham, Abraham. tenuit quodammodo manum eius diuina uox et ictum uibrantis occupauit dexterae. non semel uocauit, ne aut non plene audiret aut fortuitam uocem putaret. sic reuocauit, quemadmodum imperauit. repetiuit uocem tamquam B
ueritus ne praeueniretur studio deuotionis et una uox inpetum ferientis reuocare non posset. non inicias manum in puerum neque feceris ei quicquam; nunc enim cognoui quia times deum tuum et non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me, hoc est dicere: 'adfectum tuum ego inquisiui, non factum exegi. temptaui mentem tuam, si etiam filio tuo dilectissimo non parceres propter me. non aufero quod ipse donaui nec heredem inuideo, C

2 Rom. 6, 4 (Coloss. 2, 12) 5 Gen. 22, 9 8 Gen. 22, 9 11 Gen. 22, 11 17 Gen. 22, 12

1 cotidie *P* (c *ex* qu *m2*) quotidiae *T* 2 consepeliantur *P* (n *alt. s. u.*) 4 reuersi sunt *T et m2* 𝔄'' reuerterunt *N* (*s. m2* ł redierunt) redierunt *RB* 5 sacrificii *DNRB* 6 sibi *DN* 7 immolandumdum *P* 8 et (*alt.*) *PTCM* ac *cet.* 9 super *T* 10 in refugiendo *PTCM* refugiendo *cet.* 11 excitus *D* (exc *in ras.*) exterritus *N* (*s.* ł excitus *m2*) *R* abraam abraam *T* 14 plene non *R* plane non *tacite Maurini* aut *χRB* nec *T* ne *cet.*, *fort.* neue forte fictam *DNCM* si *PC* s; *M* 15 repetiuit (re *in ras.*) *P* 16 et] ut *DN* 17 possit *PTCM* posset *T'* (e *ex* i) inicias inquit *χRB*, *fort. recte* manum inquit *DN* 18 facias *DXB* ei *om. CM* 20 dulcissimo *D* 21 ego *om. DXB* 22 tuo *om. DχB* 23 donaui ipse 𝔄''*E* heredi *DNRB* inuideo *P* (o *s. u.*)

quem largitus sum non habenti.' nec otiose hic quoque ei dilectissimum filium dixit, ut illud quod supra dixit *quem dilexisti* ita dictum ostenderet, ne aestimares quod iam diligere desisset.

77 *Et respiciens Abraham uidit, et ecce aries unus haerens in uirgulto.* qua ratione arietem? quasi praestantem utique gregi. qua ratione suspensum? ut aduerteres hostiam illam non esse terrenam. qua causa cornibus suspensum, nisi quod carnem suam uirtute superiore a terris leuaret? D iuxta quod scriptum est: *cuius principium super umeros eius.* quis utique significatur nisi ille de quo dictum est: *exaltabit cornu populi sui?* cornu nostrum Christus est, qui praestitit omnibus, sicut legimus: *speciosus forma prae filiis hominum,* solus eleuatus et exaltatus a terris, quemadmodum ipse nos docet, cum loquitur: *ego non sum de hoc mundo, ego de supernis sum.* hunc uidit Abraham in isto sacrificio, huius passionem aspexit. et E ideo ipse ait dominus de eo: *Abraham diem meum uidit*
78 *et gauisus est.* unde ait scriptura: *uocauit Abraham nomen loci illius 'dominus uidit,' ut hodie dicant: 'in monte dominus adparuit,'* hoc est quod adparuerit Abrahae reuelans futuram sui passionem corporis, qua mundum redemit, demonstrans etiam genus passionis, cum suspensum ostendit. uirgultum illud patibulum crucis, et in hoc ligno

2 Gen. 22, 2 5 Gen. 22, 13 10 Esai. 9, 6 12 Psalm. CXXXXVIII 14 13 Psalm. XXXXIIII 3 15 Ioh. 8, 23 18 Ioh. 8, 56 19 Gen. 22, 14

2 ut] et *D* (e *in ras.*) *N* 3 aestimaris *P et* (*corr. m2*) *T'* 7 gregis *T* cetero gregi *DXB* 8 ess& terrā *P* (*corr. m2*) cornibus *om. D* 10 principatus *XB* 11 scriptum *DXB* 12 exaltabit *scripsi* exaltauit *libri* 13 praestat *TRB* 15 *post* terris *add.* traxit omnia ad se ipsum *B* docet nos *B* 18 dominus ait 𝔄''*E* 19 est. et unde *PTCM* 20 uidit *Pm1* 𝔄'*m1R* uidet *Pm2* 𝔄'*m2 cet.* dicant hodie *χR* 21 dominus in monte *χR* 22 habrahae (h *pr. eras.*) *PD* corporis passionem *RB* 24 ostendit arietē/// 𝔄'' ostendere arietem *E* uirgulto *Nm2R* id est illud *DNR* et] est *P* (*m2 ex* et) *TC* est et *M*

praestantissimus ductor gregis exaltatus omnia traxit ad se, F
ut ab omnibus cognosceretur. unde et ipse ait: cum exaltaueritis filium hominis, tunc cognoscetis quia
79 ego sum. hinc quoque promeruit deum Abraham. denique
haec est tertia benedictio. tres enim plenarias accepit benedictiones, unam post uictoriam qua liberauit nepotem, quando occurrit illi Melchisedech, quando dixit ei deus: respice in caelum et enumera stellas, si poteris. sic erit semen tuum. et credidit Abraham deo, et reputatum est ei ad iustitiam: aliam, quando Abraham iussus est nominari
et signaculum accepit circumcisionis: tertiam, quando dilectis- 308 A
simum filium suum holocaustum deo non dubitauit offerre. haec iterum benedictio praestitit superioribus. in illis enim propagationem seminis Abrahae promisit futuram, in hac autem ait: et benedicentur in semine tuo omnes gentes terrae, quoniam audisti uocem meam. et nos ergo audiamus uocem dei nostri et oboediamus praeceptis eius, si uolumus apud eum inuenire gratiam.

80 Locus qui sequitur habet mortem uxoris, fletum mariti, BC
sepulturae officium, quibus maritalis adfectus probatur. et surrexit inquit Abraham a mortuo, ut non diutius inhae-
reamus mortuis, sed quantum satis est officii deferamus. D
festinauit autem pro loco sepulchri Abraham pretium sol-

2 Ioh. 8, 28 6 Gen. 14, 16 et 18 7 Gen. 15, 5 sq. 10 Gen. 17, 5 et 10 sqq. 11 Gen. 22, 2 15 Gen. 22, 18 20 Gen. 23, 3 23 Gen. 23, 9 et 11

1 doctor *PTC et* (*corr. m1*) *M* 4 hunc *P m1 T* hoc *P m2 BC et* (*s. m2* ł hinc) *M* dom̄ *P m1* dn̄o *T* donum *P m2 BC*, *fort.* dominum 5 benedictiones (nes *ex* netres) *P* 7 et quando *P* (et *s. u.*) *TBCM* ei *om. PTCM* dn̄s *DXB* 8 et enumerare *P* (re *exp. m2*) et enumera *TCχ et* (enu *ex* nu) *M* enumera *D* et numera *NRB* 9 ut crediderit *D et* (ł dit *s.* derit) *N* 10 ei] illi *χ* abraham *om.* 𝔄″*E* 13 praestat *T* superioribus (ori *s. u.*) *P* 15 ait *om. T* 17 praeceptis eius *om. T* 18 gratiam inuenire *T* 20 effectus *DN* probatur affectus *B* 21 mortuo. docemur ut *DX* et (v *s.* e) *P*, ut non *in ras. T'* 23 festinat *DNR* loculo *DNRB* abraham *PCM* abraam *T*, *om. cet.*

uere, cum gratis daretur, ut non alienis locis, sed nostris
potius exaedificemus tumulos parentum uel proximorum; saepe
enim cum alienationibus possessionum uenales fiunt quae
in isdem locis sepulturae sunt. hoc autem ideo Abraham
fecit, quia nondum erant huiusmodi dei templa, in quibus
fidelium domino reliquiae condantur.

81 Senuerat Abraham. itaque quod boni est patris, debuit E
uxorem prouidere filio, sed propter oraculum dei non poterat
redire eo, unde erat iussus exire. habitabat autem in terra
Chananaeorum, ex quo genere legitimam successionem sibi
82 quaerere fugiebat. et uocauit puerum seniorem domus
suae et dixit ei ut iret in Charram et de proximis suis
uxorem peteret iuniori domino suo. disce hinc quod etiam
senioris aetatis seruuli pueri dicantur a dominis uel a qui-
busque potioribus. unde et quidam poeta hoc sequendum pu- F
tauit, siue in eorum usu qui sibi docti et sapientes uidentur
ipse hoc repperit siue de nostris ipse transtulit siue trans-
latum inuenit:

pascite ut ante boues, pueri, summittite tauros.

inde et pueros dicimus, quando et seruulos significamus, non
83 aetatem exprimentes, sed condicionem. aduerte nunc uirtutes
boni patris familias et considera primum quod munus et cui
mandet, ut et tu ita instituas seruulos ut liberis tuis pater-

7 Gen. 24, 1 sqq. 10 Gen. 24, 3 11 Gen. 24, 2 19 Uerg. Ecl. 1, 45

1 in alienis 𝔄''*E* 2 exaedificemus *PCM* aedificemus *cet.* 4 isdem *DN* eisdem *T'* hisdem *cet.* abraham ideo *RB* 6 in dn̄o *DXB* conderentur 𝔄' *m2* 𝔄''*E* 7 itaque abraham 𝔄' (*litteris* b *et* a *supra positis*) 𝔄''*E* 9 eo redire *B* iussus erat *DNR*𝔄'' *et* (iussus *in ras.*) *B* terram (m *exp. m2*) *P* terris *DX* 10 cananeorum *PT* quorum *DXB* sibi successionem *B* 12 charram *P* (h *s. u.*) carram *T* 14 dominis *P* (domin *in ras.*) minimis *T* quibuscumque *B* 15 et *om. DN* 16 **usum 𝔄' (in *eras.*) usū 𝔄''*E* sapientes esse *B* 17 ipse *pr. om. B* 19 summitte *P* (*corr. m1*) *C* sumittite *T'* summittite *TM* submittite *R* (m *s.* b) *cet.* 20 unde *DX* et *alt. om. DXB* 21 exprimentis *PC et* (-es *corr.*) *T'* aduerte *P* (d *s. u. m2*) uirtutis *T* uirtutem *DXB*

num adfectum deferant, officia exsequantur. inuentus est de 309 A
seruulis, senior tamen qui ad uxorem prouidendam domino
iuniori eligeretur et constrictus ut iuraret mitteret manum
sub femur domini sui. per femur generationem intellegimus.
generatio autem Abrahae Christus est. unde et apostolus
A b r a h a e   d i c t a e   s u n t   inquit   p r o m i s s i o n e s   e t   s e m i n i
e i u s.   n o n   d i c i t: e t   s e m i n i b u s   t a m q u a m   i n   m u l t i s,
s e d   s i c u t   i n   u n o: s e m i n i   t u o,   q u o d   e s t   C h r i s t u s,
ostendens per ipsum sanctum nobis sacramentum, per ipsum
84 tutum auxilium fore. constrinxit autem eum, ne de semine B
Chananaeorum uxorem arcessiret domino suo, quorum generis
auctor patrem non honorauerat et ideo maledictionis hereditatem transmisit in suos, ut cognoscamus fidem et quandam
hereditatem de auctoris prosapia in iis requirendam quos
nobis uolumus adiungere: c u m   s a n c t o   e n i m   s a n c t u s   e r i s
e t   c u m   p e r u e r s o   p e r u e r t e r i s. si hoc in aliis, quanto magis in coniugio, ubi una caro, unus spiritus est! quomodo
autem potest congruere caritas si discrepat fides? et ideo C
caue, Christiane, gentili aut Iudaeo filiam tuam tradere. caue,
inquam, gentilem aut Iudaeam atque alienigenam, hoc est
haereticam et omnem alienam a fide tua uxorem arcessas tibi.

4 Gen. 24, 9; cf. Philo Quaest. in Gen. IIII 86 6 Galat. 3, 16
15 Reg. II 22, 26 sq.

1 deferant et *ed. Rom.* 3 iuraret et *DX* 4 femur *pr. P* (r *ex* s) 5 abrahae *om. N* et *om. DXB* apostolus ait *DX* 6 inquit *post* abrahae *transponunt TDXB* sunt *om. N* 7 dixit *N* et] in 𝔄'*B* tamquam] quasi 𝔄''*E* 8 et semini *DXBCM* quod] qui *B* 9 nobis sanctum 𝔄''*E* per ipsum *om. B* 10 auxilium tutum *T* ne *s. u. P, post* Chananaeorum *transponit T,* ut non 𝔄' (*s. u.*) 𝔄''*E* 11 chananeorum *P* (h *s. u*) cananeorum *TB* arcessiret *PCM et* (*ex* accersiret) *R,* (i *ex* e) 𝔄'' accersiret *TDNB et* 𝔄' *m2* arcesseret *T'* (e *alt. ex* i, r *pr. et* s *pr. in ras.*) 𝔄' *m1 E* 14 auctoris *P* (s *postea add.*) auctore (prosapie) *T* his *libri* 15 etenim *R* (& *s. u.*) *B* 16 subuerteris *NR* in (*eras.*) hoc *P* 17 et unus *DXB* 18 discrepet *DXB* 19 iudeo *P* (o *m2 ex corr.*) 20 inquam *PBCM* inquit *cet.* ne gentilem *P* (ne *s. u.*) *D* (ne *in ras.*) *T'NBCM* hoc *P* (c *s. u.*) 21 accersias *TDNRB et* (*m2 ex* arcessas) 𝔄' arcessas 𝔄'' (s *pr. in ras.*)

prima coniugii fides castitatis gratia est. si idola colat, quo-
rum praedicantur adulteria, si Christum neget, qui praeceptor
et remunerator est pudicitiae, quomodo potest diligere pudi-
citiam? etiam si Christiana sit, non est satis nisi ambo ini-
tiati sitis sacramento baptismatis. simul ad orationem uobis D
surgendum est et coniunctis precibus obsecrandus deus. acce-
dit aliud insigne castimoniae, si credas a tuo deo tibi quod
sortitus es coniugium datum. unde et Solomon ait: a deo
inquit praeparatur uxor. non possunt hoc dispares fide
credere, ut ab eo quem non colit putet sibi conubii inpertitam
gratiam. ratio docet, sed amplius exempla conmonent. saepe
inlecebra muliebris decepit etiam fortiores maritos et a reli- E
gione fecit discedere. uel amori consule uel errorem caue.
primum in coniugio religio quaeritur. ideo Abraham proxi-
85 mam quaesiuit dare filio suo. et tu proximam quaere. qui
est proximus? qui fecit inquit misericordiam. in euan-
gelio hoc dicit dominus Iesus. et tu proximam seminis Abra-
hae require et propinquam proximi tui. semen Abrahae
Christus est, ipse est proximus omnium, qui super omnes
fecit misericordiam tollens peccatum mundi. disce quid in F

8 Prouerb. 19, 14 12 Reg. III 11, 4 16 Luc. 10, 37 19 Matth. 9, 13 (12, 7) Ioh. 1, 29

1 quorum] cuius *T* 3 est pudicitiae et remunerator *B* est *om. M* quomodo ... pudicitiam *in mg. inf. m1 P* 4 etiam *om. DX* si** *P* (*fort.* cu *eras.*) 5 nocte uobis *DXB* 6 et cunctis et coniunctis *DN* est deus *DN* 7 a tuo deo *P* (*in ras. 5 litt.*) tuo deo *T* a deo tuo *NRB* 8 salemon *E* salomon *cet.* 9 praeparabitur *DX* uiro uxor *DXB*, *fort.* uxor uiro (γυνὴ ἀνδρί *LXX*) dispares *P* (e *ex* i) dispari *T* credere fide *T* 10 inperitam *P* (ti *s.* i *alt.*) *T* 11 cōmouent *PD𝔄''ECM* cōmonent (ł uent *s.* nent *m2*) *N* saepe] species 𝔄' (spes *m2 ex* spe) 𝔄''*E* 12 muliebris inlecebra *B* mulieris 𝔄' (*corr. m1*) *R* decipit *T* 13 et ideo tu *ante* uel *pr. add.* 𝔄''*E* 14 primum ergo *DXB* 15 dare uxorem filio *DX* quis *TDXB* 17 hoc *in mg. P* dixit *TDX* dixit hoc *B* (*in quo* hoc dns ihs *in ras. min. spatii*) 19 est ipse est *DNRB* ipse est χ est *cet.* fecit super omnes *B* 20 peccata *B* disce *PTCM* et deinde *DXB* disce deinde *Erasmus*

uxore quaeratur. non aurum, non argentum quaesiuit Abraham, non possessiones, sed gratiam bonae indolis.

86 Deinde interrogatus, si nollet uenire filia, utrumnam eo filium domini sui duceret, adtende tibi inquit ne reuoces filium meum illo. dominus deus caeli et deus terrae accepit me de domo patris mei et de terra, in qua natus sum, qui locutus est mihi et iurauit dicens: tibi dabo terram hanc et semini tuo; ipse mittet angelum suum ante te, et accipies uxorem filio meo 310 A inde. si noluerit tecum uenire mulier in terram hanc, purus eris a iuramento hoc. quo proficiat hoc considera diligentius. non licet tibi alienigenam accipere. sane si Christianam se faciat,. et laudem habebis ex ea. quodsi recusauerit Christiana fieri, studium nuptiarum <ne te> deflectat a fide, instruit lectio. Abraham sequentem deduci admonuit, residentem non expetit nec eo filium suum pergere. sane domini sui, qui se ab incolatu terrae, in qua habitabat, abduxerat, B non defuturam misericordiam, ut praeiret studio petitoris et puellae inclinaret animum. quasi propheta hoc dixit in causa

3 Gen. 24, 5 4 Gen. 24, 6—8

2 bonæ *P* (æ *ex* a) 3 filia *T* filio *PC* ad filium *M* mulier *cet.* 4 duceret ait (*om.* inquit) *χR* inquit *om. DB* 5 eum (*om.* filium) illuc *B* illọ (uc *s.* ọ) *R* et *s. u. P* deus *om. T'N* 6 qui accepit *DN* 7 qui *om. C* mihi *om. E* iurauit mihi *DNR* (ὤμοσέ μοι *LXX*) 9 filio meo uxorem *𝔄''E* meos *P* (s *eras.*) meo* *T'* 10 inde *om. C* si *PCM* quodsi *cet.* 12 alienigenẹm *P* (a *s.* ẹ) alienigene *C* alienam *T* accipere alienigenam *DXB* cristianam *PT* 13 faciat et *P* (et *eras.*) *𝔄'* faciet et *𝔄''E* faciat *cet.* ex ea *D* (*in ras., fuit* ex ea ne te) quodsi *PTNBCM et* (d *in ras.*) *D* ne (nec *R*) te quoque si *χR* 14 cristiana *PT* ne te *addidi* deflectat a fide *𝔄'R* deflectat ad fidem *PTNBCM et* (ad *et* em *in ras.*) *D* a fide deflectat *𝔄''E* 15 abraham enim *𝔄''E* amnonuit *DNB et* (m *pr. ex* d) *𝔄'* 16 suum *s. u. D*, *om. χRB* domini dei sui *T'* 17 adduxerat *χ* 18 praeiret *DXB* petiret *P m1* praeueniret *P m2 CM* pararet *T* studio *T'* (o *ex* a) studium *T* 19 puella ei *P*

fili et quasi moralis doctor docuit sperare in domino, qui iuuare dignetur incrementa fidei quaerentem.

87 Et surgens puer profectus est in Mesopotamiam, et iuxta uoti seriem, quod proficiscens uouerat seruulus, occurrit ei Rebecca habens hydriam super umerum, uirgo speciosa ualde, quam uir non cognouerat. descendit autem ad fontem et inpleuit hydriam, C dedit puero bibere, adaquauit omnes camelos eius. unde et puer Abrahae accepit inaures aureas singularum dracmarum et duas uirias dedit in manus eius — decem aureorum pondus earum — et quaesiuit ab ea si locus esset hospitio et cuius esset filia. simplicitas quidem moralis exprimitur, quod nullus fuerit uel in coniugii petitione ambitioni locus, sed dominus praesul coniugii petitionem inpleuerit. tamen spectare licet ecclesiae mysteria. ubi inuenitur ecclesia D nisi in Mesopotamia? ibi quaeritur, inde arcessitur, ubi duobus stipatur fluminibus, lauacro gratiae et fletu paenitentiae. etenim nisi peccata propria defleueris, nisi gratiam baptismatis acceperis, non tibi adquiritur ecclesiae fides et quaedam coniugalis copula. muniunt eam Tigris, hoc est prudentia, et

3 Gen. 24, 10 5 Gen. 24, 15 sq. 9 Gen. 24, 22 sq. 20 Philo Legg. alleg. I 21 (57, 22; I 79, 6 *C*.)

1 filii *P* (i *tert. s. u. m3*) *cet.* docuit te *DXB* in] de *DXB* qui *PTBCM* quod *cet.* 2 iuuare *D* (u *alt. in ras.*) iurare *R* incrementum *DXB* 4 uoluerat seruulus *PTCM* seruulus uouerat (ł no *s.* uo *m2 N* nouerat *R𝔄''*) *DX* seruus uoluerat *B* 5 hydriam *DNRBC* ydriam *cet.* humerum *P et T* (h *s. u.*) *cet.* 7 **impleuit *B* (ad *eras.*) hydriam *DNRB* ydriam *cet.* 8 bibere et (et *s. u.*) *R* 9 et *s. u. D, om. Tχ R* abrahaṁ *P* (e *s.* a *tert.*) inaures aureas *P* (res au *s. u.*) aureas *om. C* 10 dracmarum *PTC* dragmarum *T' cet.* ·X· *PT* 13 nullus *P* (s *s. u.*) 15 expectare *T et* (*corr. m1*) *𝔄'* 16 mesopotamiam *P* (m *alt. exp.*) *T* (m *alt. eras.*) ibi quaeritur inde accersitur *D in ras.* (ac *s. u.*) inde quaeritur ibi (ubi *R*) arcessitur (*𝔄' m2* accersitur) *χR* accersitur *B* ubi *D* (u *in ras.*) ibi *χ* 17 fletu (*in ras.*) *P* 19 et *om. PTBCM* quaedam *P* (e *exp. m2*) quadam *T'BCM et* (a *pr. ex* e) *D* coniugalis (s *exp.*) *T'D* coniugali *BM*

Euphrates, hoc est iustitia et inluminatio fructuosa, a barbaris separantes gentibus.

Uirgo autem speciosa ualde, cuius decorem nulla con- E rumpit aetas. speciosa ualde, quia speciosus ualde et ille prae filiis hominum qui eam adquisiuit sibi. quam uir non cognouerat; nulli enim erat uiro copula eius, sed soli Christo debita. hydriam habens super umerum, quia lauat actus omnium: et quia ex congregatione gentium constat quae suos lauit, ideo legis quia descendit ad fontem et impleuit hydriam et ascendit. Samaritana illa uenit ad fontem, sicut in euangelio scriptum est, sed non descendit — puteus ei uidebatur — nec inpleuit hydriam. denique F ait: hydriam non habeo. non habebat unde actus suos lauaret. haec sola descendit, sola cognouit fontem uerum, hoc est non aquae fontem, sed uitae aeternae, cui dixit Dauid: quoniam apud te fons uitae, in lumine tuo uidebimus lumen. ideoque habuit quod daret sitientibus, quia credidit; nam quae non credebat ait fonti huic uolenti sibi potum dare: unde mihi habes dare aquam uiuam?

1 Philo Legg. alleg. I 23 (58, 16; I 80, 5 *C.*) 3 Gen. 24, 16 4 Psalm. XXXXIIII 3 5 Gen. 24, 16 7 Gen. 24, 15 9 Gen. 24, 16 10 Ioh. 4, 7 13 Ioh. 4, 11 16 Psalm. XXXV 10 19 Ioh. 4, 11

1 eufrates *libri* 2 separantes *P* (*e alt. m2 ex* i) *T'B* sperantes *C* separatis *T* separans *D* (n *s. u.*) *cet.* 3 speciosa *P* (a *ex* ę *m2*) nullius 𝔄' (i *s. u. m2*) 𝔄''*E* corrumpit 𝔄' (m *eras.*) corrupit 𝔄''*E* 4 ualde *alt. om. TDX* et ille *s. u. P* 5 uir *s. u. P*, *om. T* 6 uiro erat 𝔄''*E* copulae ius χ solo *T* 7 dedita *M* debita (*s. m2* ł cognita) *N* hydriam *TDX*𝔄'*RB* ydriam *cet.* umerum *P* humerum *T' cet.* quia *P* (i *s. u. m2*) *T'BCM* qua *cet.* 8 labat *P* (v *s.* b *m2*) omnium *PTBCM* hominum *cet.* gentilium *DXB* 9 quae *PEBC* qua *cet.* suas *T* 10 hydriam *DN*𝔄'*RB* ydriam *cet.* 12 ei• *T* ei altus *NE et* (altus *in mg. m2*) 𝔄'' 12 *sq.* ydriam *P*𝔄''*ECM* 14 descendit haec sola *DXB* agnouit *DN*𝔄'*RB* 15 non *om. DN*, *s. u. R* cui *PTCM* sicut *cet.* dicit *RB* dauid *P* (d *alt. ex* t) 16 te *PDC* te est *T et* 𝔄' (est *s. u.*) *M* (est *s. u. m2*) *cet.* et in *DNRB et* (et *s. u. m2*) *M* nomine *PTCM* 18 quae *P* (*ex* quia) ait] aut *TT'* 19 unde mihi habes dare *om. PTBC*, *s. u. m2 M*

haec autem habuit unde non solum puerum sed etiam
camelos satiaret, quae non solum iustos rigare consueuit, 311
sed etiam iniustos replere. ideo accepit inaures aureas et
uirias, quas misit Abraham, quasi meritorum suorum prae-
89 mia. fortasse audientes haec, filiae, quae ad gratiam domini
tenditis, et uos prouocemini, ut habeatis inaures et uirias, et
dicatis: 'quomodo prohibes hoc, episcope, ut habeamus quod
Rebecca accepit pro munere et hortaris ut similes simus Re-
beccae?' sed non has inaures Rebecca habebat et uirias, quae B
lites in ecclesia serere solent, quae labuntur frequenter: alias
inaures habebat, quas utinam uos habeatis, alias uirias. in-
aures Rebeccae pii auditus insignia et uiriae Rebeccae orna-
menta factorum sunt. has inaures habebat, quae non grauarent
aurem, sed demulcerent, has uirias, quae manum non mate-
riali auro onerarent, sed spiritali actu leuarent. ideo et fratri
et parentibus in hoc placuit ornatu. et tu sume inaures,
quas tibi Abraham dereliquit, sume quas transmisit uirias. C
audi uerba domini dei tui, sicut ipse audiebat: exsequere ius-
sa, sicut ille properauit inplere.

90 Pulcherrimus autem locus ad instruendos quibus aliquid
iniungitur, quod non prius manducauit puer Abrahae adposi-
tum sibi panem quam mandatum domini sui exsequeretur.
quo inpetrato uasa aurea et argentea et uestem dedit Rebec-
cae. ubi sponsata est ecclesia, accepit uasa aurea et argentea,
in quibus esset thensaurus fidei; sunt etenim uasa in hono- D
rem, sunt et in contumeliam. quae sint uasa audi: habe-

19 Matth. 3, 15 21 Gen. 24, 33 sqq. 23 Gen. 24, 53 sq. 26 II Cor. 4, 7

2 satiaret *PTC* adaquaret *cet.* rigare consueuit (re c *ex* r&) *PT'* 4 quasi *PTCM* tamquam *cet.* 6 prouocamini *DNRB* 7 ut non *DNRB* 8 simus similes *B* 9 non *om. T* habebat rebecca *B* 10 solent serere *TDN* 14 has *P* (h *s u.*) 15 ideoque *B* 16 hoc *P* (h *s. u.*) ornatus *PTCM et* (s *exp.*) *T'* 17 reliquit *DXB* 19 ipse *T'𝔄''EM* 20 instruendos eos *DXB* 22 sui *om.* X, *s. u. D* 25 thessaurus *R* thesaurus *T* (s *pr. s. u. m2*) *cet.* 26 ea uasa *DXB*

mus thensaurum in uasis fictilibus. corpora nostra
uasa fictilia sunt, fides nostra thensaurus est. et fortasse iam
etiam ipsa corpora quae thensaurum habent aurea sunt, quia
plena sunt prudentiae, et argentea sunt, quia uidentur man-
dati caelestis adloquiis refulgere. honorantur autem et paren-
1 tes muneribus. consulitur puella non de sponsalibus — illa enim E
iudicium expectat parentum; non est enim uirginalis pudoris
eligere maritum —, sed iam desponsata uiro de profectionis
consulitur die. nec inmerito dilationem non adtulit; iure ete-
nim properare debuit ad maritum. unde illud Euripideon, quod
mirantur plerique, unde translatum sit manifestum est. ait
enim in persona mulieris, quae tamen maritum uolebat relin-
quere et ad alias petebatur nuptias:

νυμφευμάτων <μὲν τῶν> ἐμῶν πατὴρ ἐμὸς
μέριμναν ἕξει· τοῦτο γὰρ οὐκ ἔστ' ·ἐμόν,

5 Gen. 24, 53 6 Gen. 24, 50 sq. 10 Eurip. Andr. 987 sq.

1 thesaurum istum *B* thesaurum *cet.* fictilibus *P* (li *ex* b) uasa fictilia sunt corpora nostra *DN* uasa fictilia corpora nostra sunt χ*R* 2 thesaurus *libri* et *om. PTCM* 3 ipsa *om. DN*, etiam ipsa *om. RB* corpora nostra *DXB* quae *ex* quare *m2 P* thesaurum *libri* 4 plena sunt *P* plena sunt *T'BCM* sunt plena *cet.* argentea uasa *DX* quia *P* (*m2 ex* quae) *T'BCM* quae *cet.* 6 nam illa *R* 7 spectat χ*R* 8 eligere] alienum petere *R* 10 ad talem maritum *B* euripideon *Bodl.* euripedon *D* erupedeon *C* eurepedeon *M* euripedeon *cet.* 11 plerique mirantur *B* sit] est *CM* 14 *sq. Graeca in codd. PT'DNRC litteris Latinis s. u. adiectis scripta sunt, quas ut plane ineptas omitto; in B omnia Latinis litteris exarata sunt* 14 ΝΥΛΙΦ-ΚΛΙΑΓωΝ *PT' et* (-ΤωΝ) *CM* ΝΥΝΦeCΜΑΤωΝ *T* ΝyΜΘ(e *N*)ΙΜa-ΘΟΝ *DN Bodl.* ΝyΜΘyΜΑΤΟΝ *R* nuntimaton *B* ΝΥΜЄΥΜΑΤΟΝ χ *Dunelm. Brugensis 103* μὲν τῶν *addidit ex Euripide Erasmus* ЄΜωΝΠaΤΗpЄΛΙΟC *PT'CM* eΜωΝΠΝpeΜΟC *T* ΜΟΝΡΑΤУ(ΤΙ *NDR Bodl.*)RЄΜΟS *cet.* (moratiremos *B*) 15 ΛΙpΙΜΝΑΝ *PCM* ΛΙΑ-pΙΜΝΑΝ *T'* ΜΑpΙΑΜΝΑΝ *T* ΜЄΡΙΑΝ χ *Dunelm. Brug.* ΜΗ(e *RB*) RΙaΝ *DNR Bodl.* meriã *B* Єʒ€Ι *PTCM* ЄξeΙ *T'* eXeΥ *N*χ *Dunelm. Brug.* ЄΧЄΙ *DR* echeî *B* τοῦτο γὰρ οὐκ ἔστ' ἐμὸν *scripsi interpretationem Latinam, quam Ambrosius adiecit, secutus* κοὐκ ἐμὸν κρίνειν τάδε *Euripides* ΤΟyΤΑpΟΥky *PTT'CM* ΤΟΥCΟRΑΡΟCΚ (CΧ χ *Dunelm.*) *DX Dunelm.* ΟΙωaΡΟCΚ *Bodl.* toisobarosc *B* ЄΠ (eΤΙ *CM*) ΝΕΛΙωΝ

hoc est: 312

sponsalium quidem meorum pater meus
curam subibit; hoc enim non est meum.

ergo quod et ipsi philosophi mirati sunt seruate, uirgines. sed etiam, mulieres, si qua amisso cito marito adulescentula laqueum infirmitatis suae timet incidere et si uult nubere, nubat tantum in domino, ut electionem mariti parentibus deferat, ne adpetentiae aestimetur procacioris, si ipsa de nuptiis suis electionem sibi uindicet. expetita magis debet uideri a uiro quam ipsa uirum expetisse. uerecundiam prae- B
mittat, antequam nubat, quod ipsum coniugium plus commendet uerecundia. sed illi uerba imitantur, opera imitari non queunt.

92 Inesse quoque in eo praeclarum ecclesiae mysterium liquet, eo quod nemo ausus sit eam ante Christum uocare; soli enim Christo haec erat uocandarum nationum reposita praerogatiua. uocata autem non fecit moram et ideo acceptior domino, quia populus Iudaeorum, qui erat ad cenam uocatus, non C
fuit dignus uenire, congregatio autem gentium, simul ut
93 arcessiri se uidit, occurrit. denique scias non sine mysterio

7 I Cor. 7, 9 18 Luc. 14, 16 20 Gen. 24, 61 et 63

PT'CM eιlNeMωN *T* efTyNEMON *χ Dunelm.* ECΘIMNON *Brug.* eSTI(y *Bodl.*)MeMON *DNR Bodl.* estunemon *B*

2 *senarios Latinos agnouit Buecheler* quidem sponsalium *R et corr. litteris* b a *supra positis* 𝔄' 3 curam *ante* pater *transponit B* subibit *χB* sub**** *R* (ibit *s. ras.*) subiuit *cet.* 4 *ante* uirgines *add.* non tantum *R*, *post* uirgines *add.* non tantum uirgines *B* 6 infirmitati *PTCM* inicere *PTCM* et *scripsi* ut *PCM*, *om. cet.* nubere *om.* 𝔄''*E* 8 adpetentia *PTCM* aestimetur procacioris (procatioris *PC* procatior *T*) *PT'BCM* aestimetur auctor *cet.* 9 expetita enim magis 𝔄''*E* debet magis *B* 11 quo *TχB* quo* *T'* (d *eras.*) 12 emitantur *P* (i *s.* e) *N* (ł i *m2 s.* e) emittantur *DCM* opera imitari *P* (a *pr. s. u.*, e *s.* i *pr.*) non quaeunt *P* non queunt *TT'C* nequeunt *cet.* 15 eam (*s. u.*) *ante *P* (e *eras.*) eum *NCM* enim] autem *DN* 17 uocata *P* (a *alt. s. u.*) 18 dignus non fuit 𝔄'' 19 gentilium *B* 20 arcessiri *PM et m1* 𝔄' arcersiri *TR* accessuri *C* accersiri *T'* (accers *in ras.*) 𝔄' *m2 cet.* occurit *P* denique ut scias *D* (*in ras.*) *XB*

esse ⟨quod⟩, cum ueheretur camelo, ueniebat ad sponsum, eo quod populus nationum beluina quadam horridus meritorum deformitate, qui formae suae nullum haberet decorem, fidem esset atque consensum ecclesiae recepturus. nec illud otiosum quod, cum ueniret Rebecca, uidit Isaac deambulantem et, cum interrogasset quis esset, cognito quod ipse D esset, cui duceretur uxor, descendit et caput obnubere suum coepit docens uerecundiam nuptiis praeire debere. inde enim et nuptiae dictae, quod pudoris gratia puellae obnuberent. discite ergo, uirgines, quemadmodum seruetis uerecundiam nec intecto capite prodeatis ante extraneos, cum Rebecca iam desponsata designatum maritum operto capite putauerit uidendum. quis ille est seruulus, qui prouidit has nuptias? E unus utique de apostolis et ille maxime qui ait: uiri fratres, uos scitis quia a diebus antiquis in nobis deus elegit ex ore meo audire nationes uerbum euangelii uel ille qui doctor appellatus est gentium; ipsi enim cum leguntur, [aut Iohannes euangelista] adquirunt Christo animam, quae credat quae ante non credidit, et cupienti Christum uidere sermonibus demonstrant suis. itaque

4 Gen. 24, 63 sqq. 14 Act. 15, 7 17 I Tim. 2, 7 20 Gen. 25, 8

1 quod *addidi* camello *P* (l *pr. eras.*) 2 beluina *P* (b *ex* u) 4 ad fidem *DNB* esset *P* (t *s. u. m2*) consessum *P* (conses *in ras.*) *DNB* confessum *CM* 6 quis esset *om. PTCM* 7 capuḍ *P* (t *s.* ḍ *m2*) caput suum obnubere 𝔄''*E* obnubere caput suum *RB*; suum *om. N* 8 in nuptiis *B* 9 se puellae *DN*𝔄'*RB* puellae se 𝔄''*E* obnuberentur *Pm2 CM* 10 quem (*om.* admodum) obseruetis *T* seruare (*om.* quemadmodum) *E* 11 nec] ne χ 12 operto *D* (o *pr. in ras.*) aperto X non nisi cooperto *B* putauerit *PTBCM* non putaret *DX* 13 e̅e̅ uidendum *B* (e̅e̅ ui *in ras. 2 litt.*) est *om. CM* 17 gentium appellatus est *CM* 18 aut Iohannes euangelista *inclusi* ipsi enim cum leguntur aut (ait 𝔄''*E*) iohannes euangelista *PTDN*𝔄''*ERBCM*, aut iohannes euangelista. ipsi enim cum leguntur *T'* *in ras.*, uel iohannes euangelista. ipsi enim cum leguntur 𝔄' *m2 in ras.* 19 quae *pr. PTCM* ut *cet.* quae *alt.*] qui *DN* cupientis *P* (i *alt. ex* e, s *exp.*) *T'* (s *eras.*) cupienti *CM* cupientes *T* cupientibus *cet.*, *fort. recte* demonstrant] ostendunt *RB*

Abraham celebratis fili nuptiis longaeua aetate et bona senectute conpleuit dies.

LIBER SECVNDVS.

1, 1 Moralem quidem locum persecuti sumus qua potuimus 31 intellectus simplicitate, ut qui legunt morum sibi possint haurire magisteria: sed <sicut> quia ex utraque parte acies acuta est gladii, ex utraque parte proeliaris, similiter uerbum dei, quod est acutius omni gladio acutissimo penetrans usque ad diuisionem animae, quocumque conuerteris, paratum inuenis et oportunum, ut animam legentis pertranseat ad reuelanda propheticarum scripturarum aenigmata. unde non absurdum reor referre ad altiora sensum et per historiam diuersarum C personarum uirtutis formae quendam processum explicare, maxime cum iam in Adam intellectus profundioris exordia degustarimus. Adam etenim mentem diximus, Euam sensum esse significauimus, serpentis specie delectationem expressimus, sed ibi de summa beatitudine et quadam naturali uirtutum amoenitate per circumscriptionem sensus et delectationis in-

7 Hebr. 4, 12 14 cf. de paradiso 2, 11

1 fili *om. P* filii *cet.* 2 diem X FINIT LIBER PRIMUS DE ABRAHĀ. INCIPIT LIBER (LIBER *om. D*) SECUNDUS *PT'D* FINIT DE ABRAHAM LIB. I. INCIPIT LIB. SECUNDUS. LEGE SEUERINA FELIX IN xpo *T* EXPLIC̄ LIB. I. S. AMBROSII EPĪ DE SCŌ ABRAHĀ PATRIARCHA. INCIPIT LIBER EIUSDĒ SECUNDUS *N* FINIT DE ABRAHAM. INCIPIT DE ISAAC ET ANIMA 𝔄' FINIT LIBER .I. DE ABRAHAM. INCIPIT LIBER .II. DE YSAAC ET ANIMA 𝔄'' EXPLICIT LIBER .I. INCIPIT LIBER DE YSAAC UEL ANIMA *E* EXPLICIT LIBER PRIMUS SCĪ AMBROSII DE PATRIARCHIS. INCIPIT EIUSDEM SECUNDUS DE YSAAC *R* EXPLICIT LIBER PRIMUS DE SCŌ ABRAHAM. INCIP̄. LIB. II *C* INCIPIT LIBER SECUNDUS *M*
4 prosecuti *CM* 6 sicut *addidi* 7 ex utraque parte *P s. u. m2, om. Pm1 T* 9 inuenies *N* 10 anima *P* (-ā *m2*) *T* reuelandum *N* 12 susum *P* (en *s.* u *pr. m2*) *T* 15 degustarimus *scripsi* degustaremus *PTDCM* degustauerimus *T'N* degustaremus exordia *B* eua *PDC* 16 significauimus *P* (ui *s. u. m2*) *D* (ui *s. u. m1*) significamus *CM* 17 beatitudinem *P* (m *eras*) naturali *P* (li *s. u. m2*) 18 delectationis *P* (e *pr. ex* i *m2*)

lecebram deflexus ad culpam est, hic autem profectum mentis D speculari datur. hoc enim legislator prouide egit, ut quemadmodum lapsum mentis demonstrauit, ut illas erroris caueremus semitas, ita etiam processum mentis et quendam superiorem reditum significaret, ut quemadmodum infracta mens reformare se possit cognosceremus. purgauerat enim terram dominus diluuii infusione, lauerat humanae conluuionem fragilitatis, sed non satis erat ad uirtutis profectum, nisi et instrueretur homo quemadmodum se regeret et gubernaret .... Abraham mentis E loco inducitur. denique et Abraham transitus dicitur. ergo ut mens, quae in Adam totam se delectationi et inlecebris corporalibus dederat, in formam uirtutis speciemque transiret, uir sapiens nobis ad imitandum propositus est. denique Abraham secundum Hebraeos, secundum Latinos pater dictus est, eo quod mens paterna quadam auctoritate censione sollicitudine totum gubernet hominem.

2 Haec ergo mens erat in Charra, hoc est in cauernis obnoxia uariis passionibus. ideoque dicitur ei: e x i d e t e r r a t u a, hoc 314 A est de corpore tuo. exiuit de hac terra ille cuius conuersatio in caelis est. e t d e c o g n a t i o n e inquit t u a. cognati sunt animae nostrae corporis sensus. diuiditur enim in duo anima

10 cf. Philo de migr. Abr. 4 (439, 25) 13 Philo Quaest. in Gen. III 43 14 Philo de migr. Abr. 1 (437, 1) de Cherub. 2 (139, 41; I 171, 6 *C.*) de mut. nom. 10 (590, 13) Quaest. in Gen. III 43 17 Philo de migr. Abrah. 34 (465, 36) 18 Philo de migr. Abr. 1 (437, 36) quod det. pot. ins. 44 (221, 34; I 294, 12 *C.*) 19 Philipp. 3, 20 20 Philo de migr. Abr. 2 et 1 (437, 42 et 436, 18)

1 defluxus *T* refluxus *Brug.* est ad culpam *B* 3 uẹḷ *P* (t *s.* ẹḷ) ut & *T* 4 superiore reditu *P* (*corr. m2*) 5 significare *P* (-ret *m2*) *T* 6 *an* posset? dominus terram *B* 7 in diluuii *DN* 8 uirtutis *D* (is *in ras.*) uirtutum *Brug.* et *scripsi* ut *libri* instruetur *P* (instrueretur *T*') institueretur *M* 9 lacunam *indicaui* 9 *sq.* habraham *P* 10 et *om. DN* 11 in *om. T* 12 transire *P* (-ret *m2*) *T* 14 et secundum *D* (et *s. u.*) *Brug.* pater *P* (at *m2 in ras.*) 15 censione et *D* (ł censura *s.* censione, et *s. u.*) *N* (ł sura *s.* sione *m2*) *Brug.* 17 charra *P* (h *s. u.*) carra *T* id est *N* 18 hoc] id *C* 19 de *alt. om. T* 21 enim *om. DN*

nostra, in id quod rationabile et in id quod est inrationabile. in eo autem quod est inrationabile sensus sunt; ergo cognati sunt partis rationabilis, hoc est mentis. et de domo tua inquit exi. domus mentis prolatiuum uerbum est. sicut enim pater familias habitat in domo sua et in potestate habet B quemadmodum regat domum suam ita etiam mens in sermonibus nostris habitat et gubernat uerba nostra et uis eius ac disciplina in sermone elucet. ut bonus pater familias a primo uestibulo domus aestimatur ita etiam de sermonibus nostris mens nostra perpenditur. denique etiam modulis uocis pulsat

3 et reuocat. ergo qui uult perfectam purgationem consequi diiungat se ab his tribus, a corpore a sensibus corporalibus C a uoce, in quibus sunt omnes corporis passiones et circumscriptiones sensuum, quibus decipimur et inludimur. in nullo enim horum trium bonum; nec in carne, quamuis Epicuri schola, plerique etiam uoluptarii disrumpantur laudantes corporis delectationem, neque enim in sensibus, qui saepe luduntur, neque in sono uocis, quae falsis animam plerumque demulcet cantibus, est perfectum bonum; haec enim corruptibilia, quod autem uere bonum hoc incorruptibile. manifesta autem fides. D mortuo etenim homine caro corrumpitur, sensus pereunt, uox amittitur: remanet mens inmortalis incorpoream uitam recipiens. unde in alteram terram uocatur plenam beatitudine, ubi non falsa pro ueris sicut in hac uita, sed uiuam rerum cernat

4 Philo de migr. Abr. 2 (438, 5)

1 quod est rationabile *B* rationale *C* est *om. N* 2 irrationabile est *N* 3 portis (a *s.* o *m2*) & (*eras.*) *P* cordis & *T* rationis *T* inquit tua *B* 4 dn̄s *T'NCM* est uerbum *T' Brug.* 5 potestatem̄ *P* 7 hac *P* (h *eras.*) 10 modulum *DN* modum *Brug.* 12 diiungat *Pm1* disiungat *Pm2 cet.* 13 circumscriptiones *P* (e *ex* i *m2*) sensuum circumscriptiones *B* 16 uoluptarii *T Erasmus* uoluntarii *cet.* laudes *DN* 17 neque in *T'* (in *ex* enim) *B* 18 demulcet *P* (et *in ras. m2*) 19 cantibus est *P s. u. m2, om. T* bonum perfectum *B* haec ... bonum *om. DN* 21 homini *P* homine *T'* (e *ex* i) omni *C* corrumpitur caro *B* sensi *PDC* sens'∗ *T'* 23 altera terra *D Brug.* plenā *T et* (-a *corr.*) *T'C* plena *cet.*

substantiam, eo quod excussa corporis et sensuum et uocis
nebulosa quadam imagine corruptibilem caliginem deponat et
4 reuelata facie uitae beatae gratiam lustret obtutu. benedicam E
inquit te et faciam te in gentem magnam. inmortali-
tatem spondet, cum genus promittit — genus enim inmortale
uidetur esse, personae mortales sunt singulorum, ut hominum,
ut equorum, ut apum, de quibus ait quidam:

at genus inmortale manet —,

tamen multo illud melius, quod gentem magnam dixit eccle-
siae perpetuam posteritatem et generationem illam supernam,
quae uere magna est, ut ..... peccato moriamur, deo
renascimur.

5 Et exiit Abraham, quemadmodum locutus est 315 A
illi dominus. hinc ferunt gentiles septem sapientum sen- B
tentiam: sequere deum quasi inuentum suum, cum longe
anterior, non dico Abraham, sed etiam Moyses fuerit, per quem
lex data est dicens: post dominum deum tuum ambu-
labis. exiuit ergo Abraham, in quo non tam perfectio eius
quam animae eius deuotio et mentis libertas exiuit de corporis
uinculis, de inlecebris delectationis. denique sic habes: exiuit
Abraham, quemadmodum locutus est illi deus. su-
pra habes exi dixisse dominum, in quo apertum imperium C

3 Gen. 12, 2 8 Uerg. Georg. IIII 208 11 Rom. 6, 10 sq. 13 Gen. 12, 4 15 cf. de Abrah. I 2, 4 17 Deut. 13, 4

3 uitae *TDN* proibitae *P* (b *ex* u) prohibite *T'B* pro uitae *CM*, *fort.* pio uitae gratiam *T'DN* gratia *PBC* gratiae *TM* lustretur *T* 5 inmortalis *P* (e *s.* is *m2*) immortales *T'* (s *eras.*) 8 ad *P* (t *s.* d) *T* 10 posteritatem perpetuam *B* 11 ut] et *DN* *lacunam indicaui; atque deesse quaedam hoc loco iam suspicati sunt Maurini* 12 renascimur *PCM* renascamur *T'* (a *alt. ex* i) *D* (a *alt. in ras.*) *TBN*; *fort.* <cum enim> peccato 13 etexiit *P* (te *postea add.*) *T* exiit *cet.* illi locutus est *B* 14 fecerunt *P* (ce *eras.*) VII *PTD* sapientium *D* 16 etiam *om. DN* moeses *P* (moyses *T'*) moses *T* 17 ambulabis *P* (bis *m2 ex* uit) 18 perfectio *TT'DNBM* profectio *PC* 22 habes *P* (*m3 ex* aues) exi dixisse (exi d *in ras. m3*) *P* dixisse (*om.* exi) *T* dnm *T* dm̄ *P* (*m3 in ras.*) *T'DNBCM* iubentis imperium *B*

iubentis expressum, hic habes: quemadmodum locutus
est illi deus. quasi confabulationis quidam affectus con-
prehenditur; omnia enim fecit quae statuta sunt. ante factum
igitur deus dicit quasi obnoxio, post factum loquitur quasi
amico; amicus est enim deo qui facit quae imperata sunt.
unde et in euangelio suo dicit dominus Iesus: uos amici
mei estis, si feceritis quae ego praecipio uobis. iam
non dico uos seruos. sed, ut dixi, processus uiri sapientis D
propositus nobis ad imitandum scriptus est ad experimentum,
non perfectio. adhuc enim reformat se mens in Abraham, quae
in homine primo lapsa est, et ideo per gradus et incrementa
6 se colligit. unde et addidit: et abiit cum eo Loth, hoc est
declinatio. id enim nominis significat interpretatio, eo quod
ut uiantes incognitam carpentes uiam semitis aliquibus saepe
falluntur, ut a directo deflectant tramite, et tamen, si prudentes E
sunt, non deuiant, sed cunctabundi licet regionis ipsius con-
tuitu uiam colligunt, ita et Abraham nutabundus quidem
tamen tramitem ueri sequebatur. ducebatur plerumque falsa
specie bonorum, sed non penitus inclinabatur; perfecti est
enim non deflectere, prudentis non penitus declinare. solus
autem ille numquam deflexit, de quo scriptum est: ecce
uirgo in utero accipiet et pariet filium et uocabitis
nomen eius Emmanuhel: butyrum et mel manducabit, F
priusquam sciat aut proferat mala, eliget bonum, quo-

6 Ioh. 15, 14 sq. 10 Philo de migr. Abr. 27 (459, 4) 12 Gen. 12, 4 Philo de migr. Abr. 2 (438, 19) 21 Esai. 7, 14—16

1 iubentis *P* (b *m2 ex* u) 2 confabulationis *P* (f *ex* t) effectus *PCM et* (e *pr. in ras.*) *B* conp̄henderetur *T* 8 dicam *T'B* dixi] dicit *TM* 9 propositus *C* propositus est *P* (est *s. u.*) *cet.* scriptus est *C* scriptori *P* (us *s.* ori) *T* scriptus *cet.* experimentum *P* (tu *in ras.*) experimendum *T* 10 non] nec *D* perfectio *P* (t *ex* c *m2 s. u.*) 15 tamen *om. N* 16 deuitant *T* regiones *T* 17 mutabundus *PBCM et* (*corr. m1*) *T'* 18 tramitem tamen *T* 20 non (*s. u. m2*) deflectere (e *tert. ex* a *m2*) *P* prudentis (i *ex* e *m2*) *P* 22 uocabis *DNCM* uoca. *B* 23 emmanuhel *P* emanuel *T* emanuhel *C et* (h *exp.*) *M* emmanuel *cet.* manducauit *P* (*corr. m2*) *T* 24 elegit *P* (*corr. m2*) *T*

niam priusquam sciat puer bonum aut malum, non credit malitiae, ut eligat quod bonum est. hoc Abraham facere non poterat, ut prius bona eligeret quam mala sciret, sed praeceptis inhaerebat caelestibus, ne declinaret a uero. ideo etiam et LXX et V annorum describitur exisse de Charran, quod septuagensimo perfecto remissionis numero sensum <inlecebr>is qui possit inflecti? delectationes enim 316 A
horum sensuum faciunt, ut non semper erecta sit nostra mens, sed aliquando se inflectat, ut non intra cauernas cor-
7 poreas se, sed intra latibula uoluptatis abscondat. tamen etiam in his cuniculis positus ita euasit, ut sumeret uxorem suam et nepotem et omnem animam quamcumque possederat in Charran. prudentes enim et continentes uirtutis atque animae possessores sunt decorem morum mansuetorum eligentis. qui autem amatores corporis sunt delectationibus eius inretiuntur, B
quia inrationabilium in corporis habitudine omnis uirtus est, rationabilium autem in uirtutibus animae ac disciplinis. propterea scriptum est quia possidebat animam suam tamquam liberam regens et nulli seruituti obnoxiam. hoc ergo habet intentio doctoris, eo quod etiam in illis diuerticulis et anfractibus constitutus uel adhuc aeui recentioris uel nondum perfectioris disciplinae uel loci patentis ad uitia habitauit non C

5 Gen. 12, 4 6 Philo de migr. Abr. 36 (467, 25) 11 Gen. 12, 5

2 credit *scripsi* credet *libri; cf. de Cain et Abel I 3, 10 de patriarchis 6, 30* 4 inhẹrebat *P* (h *s. u. m2*, ẹ *ex* e) 5 et *alt. om. M* septuaginta et (et *om. B*) quinque *NB* 6 charran *P* (h *s. u. m2*) *B* carran *TT'* charram *D* (m *eras.*) *C* charra *NM* septuageṇsimo *P* septuagesimo *cet.* 7 sensum inlecebris *scripsi* sensum his *P m1 T* sensus his sit *P m2* (h *exp.*) *DN* sensus is sit *T'BCM* qui *om. T* 9 non *s. u. m2 P*, *om. T* intra *N* in *T* infra *P* (fra *s. u. m2*) *DBC et* (f *ex* t) *M* corporeas *scripsi* corporis *P* (i *ex* a) *cet.* 10 se, sed *scripsi* sese (*om.* sed) *T* sed se *cet.* 11 in his *s. u. P* cuniculis his *B* his uinculis *CM* 13 carram *P m1 T* charran *B* (r *pr. s. u.*) charram *P m2 cet.* uirtutes *P* (-is *m2*) *T* 14 eligentis *scripsi* eligentes *libri* qui ạṇtẹ (*exp. m2*) autem amatores (es *ex* is *m2*) *P* 16 quia et (et *del. m2*) *P* 17 in (*eras.*) autem *P* 19 ergo] enim *T* 20 amfractibus *T* 22 loci patentis (*s. m2* ł locum patentem) *DN*

ita inflexus ad culpam, ut demigrare non posset. denique mentem suam ab illa lubrica possessione defendit et transtulit.

3, 8 Et perambulauit inquit Abraham usque ad locum D Sychem ad quercum altam. nonne uidentur haec superflua, nisi rationem requiras, cum et altitudinem quercus non praetermiserit? sed ubi ratio est, nihil superfluum. Sychem enim uel umerus uel ceruix significatur, quod est laboris et exercitationis indicium. unde et Iacob uir exercitatus filio suo Ioseph eam praecipuam dedit. ergo quia neque sine dote E naturae exercitatio ipsa per se perfectionem conferre potest et naturae gratia destituitur, si desit exercitatio — est enim ingeniosi adminiculum diligentia —, inducitur is uir, ad cuius imitationem formaris, ad naturae gratiam adiuncta exercitatione ita fundatior et excelsior factus, ut usque ad quercum altam pertransiret. quae arbor ut alta ita etiam robusta indicio est non facile animam sancti Abrahae saeculi huius procellis esse curuatam, sed mansisse sublimem, ut se a terrenis in- F quisitionibus ad altitudinem diuinae cognitionis eleuaret.

9 denique continuo apparuit illi deus. nusquam superius habes quod uisus esset illi deus. unde liquet eo referendum quia, quamdiu Chaldaeus fuit, hoc est non solum in regione, sed etiam in opinione Chaldaeorum, non poterat deum uidere, quem intra mundum quaerebat. Chaldaei enim mundum

4 Gen. 12, 6 8 Philo de migr. Abr. 39 (471, 28) 9 Gen. 48, 22 15 Philo de migr. Abr. 39 (471, 40) 20 Gen. 12, 7; cf. Philo quod det. pot. ins. 44 (221, 39; I 294, 12 *C.*) 24 Philo quis rer. diu. her. 20 (486, 22) Quaest. III 1

5 sychem *B* sycem *T* sicchem *D* sichem *P* (h *s. u. m3*) *cet.* haec *scripsi* et haec *T* & *Pm1* esse *Pm2 cet.* 7 sychem *BC* sicchem *D* sichem *cet.* 8 umerus *T* umeris *Pm1* humerus *Pm2 cet.* 10 iosep* *P* (o *eras.*, h *s.* o *m2*) iosep *M* doçte *P* 11 exercitatio* *P* 12 destitui *T* 14 formalis *P* (r *s.* l *m2*) formule *T* 18 sublimen *TC* inquisitionib; *P* (ti *s. u. et* b; *ex* s *m2*)

superiorem deum dicunt ut etiam s . . . . . ticarum domus et 317 A
stellarum cursu ferri adserunt ea quae terrena sunt et quodam
coerceri uinculo. unde et deos stellas appellauerunt, eo quod
eas dominatum quendam habere supernum credant, quia
quaedam stellis ad terrena conpassio est. oportuit autem eos
aestimare quia qui conpatitur non etiam imperatorium ius
nec dominatum quasi deus possit habere in ea quorum aegrescit
conpassione, cum sit et ipse mortalis et corruptibilis. mundus
quoque cum sit factus, utique ipse deus non est, sed operator B
conditorque eius. ergo quamdiu mens Chaldaeicis erroribus
inflectitur, non uidet deum, quem in his quaerit quae uidentur,
non in his quae non uidentur. quae autem uidentur temporalia
sunt; nam quae non uidentur aeterna. sed non temporalis
deus; non igitur uidetur. non ergo mens ea uidet deum, quae
disciplinam Chaldaeorum sequitur. unde nec Abraham primum
uidebat. quomodo autem poterat uidere eum supra quem C
alterum esse arbitrabatur? ubi uero ad aliam demigrauit non
regionem, sed ueram religionem paratam humilitati — hoc enim
significat Chanaan —, tunc deum uidere coepit et eum cogno-
scere esse deum, cuius inuisibili uirtute aduertit omnia regi
et gubernari. hoc ergo scriptura docet, quia Abraham stella-
rum obseruatione demigrans deum uidit. confirmatio testimonii

18 cf. Siegfried, Die hebr. Worterkl. Philos p. 15

1 dicunt deum *B* ut] et *N* sticarum (siticarum *T*) *libri; lacunam significaui; excidit fortasse* solem et lunam stellarumque et fixarum et erra[ticarum], *cf. Philo de decalogo 12 (II 189, 19) de mundo 1 (II 602, 16) Quaest. in Gen. III 6*; dicunt et erraticarum motu stellarum et fixarum cursu regi *ed. Rom.* domos *B* domo *DN* 2 cursu *DN* cursus *cet* asserant *D* (a *alt. ex* u) *NB* 3 coherceri *T* (h *s. u.*) *B* 6 qui *scripsi* quod *P* (*s. u. m2*) *cet.* non etiam *P* (etiam *exp. m2*) *T* nonne & *T'* non *cet.* 7 ea *P m1 T* eis *P m2 cet.* 8 com *P* (v *s.* o *m2*) et ipse sit *T* 10 et conditor (*om.* que) *D* (et *s. u.*) *N* mens quamdiu *B* chaldeicis *P m1 T* chaldaicis *P m2 cet.* 11 uidet dns *T* quaerit in his *B* quaerit *om. DN* 12 non uidentur esse putat *D* (esse *extra u.*, putat *in ras.*) *N* 14 uidentur *P* 16 uidet *DN* *fort.* quomodo enim eum uidere *CM* 17 alium *B* 19 chanaam *PC* canaam *D* 20 dom *P* dnm *B* 21 a stellarum *P* (a *s. u. m2*) *cet.*

adiungitur, quia in loco aram domino aedificauit ei, qui sibi D
apparuit. inpressus est enim typus iste ualidus in anima eius et manifesta fides ueritatis; suppetit enim grato uiro memoria, ingrato inrepit obliuio. illi haerent a quibus adiuuatur, isti labuntur omnia quae conferuntur. statuit autem aram, sed non sacrificauit. posset mouere, nisi meminisses processus menti huic scripturae serie seruari. et ideo spectabat a deo genus discere sacrificandi. aduertebat enim inrationabilis animantis et mutae pecudis sacrificium dignam diuino cultu E
hostiam non uideri. nondum in Isaac typum cognouerat passionis futurae, nondum Melchisedech dederat ei benedicti-
11 onis gratiam, ut ista cognosceret. recessit inquit inde in montem contra orientem Bethel. incrementum deuotionis montis significat eminentia, cuius ascensio indicium est uberioris processus. contra orientem ideo, quia prophetabat uenturum iustitiae solem, quod illic sapientia pararet sibi domum F
et inde per uirginem suum praedestinaret exortum. uolebat ergo cognoscendorum mysteriorum iam lumen accipere. sicut enim sole mundus ita sapientiae splendore tota mens inluminabitur. meritoque posuit contra orientem Bethleem. domus enim dei dicitur Bethleem, in qua natus est Christus. unde 318 A
ait per prophetam deus: et tu, Bethleem, non es minima inter principes Iuda; ex te enim exiet princeps, qui regat populum meum. non dixit contra Bethleem, sed

1 Gen. 12, 7 12 Gen. 12, 8 16 Malach. 4, 2 Prouerb. 9, 1 20 et 22 Mich. 5, 2

2 enim est *B* animaiı *P* animã *T* 4 inrep&/// *P* (i *s.* &) inrep'///it *D* inrepitit *C* irrep*it *M* 5 *post* labuntur *add.* ab illo a quo sunt *T* 6 posset *P* (e *ex* i *m2*) 7 menti huic *P m1 T* mentis huius *P m2 N* (*in ras.*) *cet.* 9 dignam *TB et* (a *ex* u) *T'* dignum *cet.* 10 congregauerat *P* (*corr. m2*) *T* 11 passionis *P* (is *ex* es) 12 inde *om. N* inde inquit *M* 18 ergo] enim *B* cognoscendorum *P* (orum *ex* um) 19 mundos *P* (v *s.* o *m2*) inluminatur *T* 20 bethlem *P* bethel *T* bethelem *T'* domus e. d. d. Bethleem *om. N* 21 bethlem *PTC* betelem *T* bethlehem *N*; *sic fere semper fluctuant libri* 22 bethlem *P* 24 *et* p. 573, 1 *et* 3 bethlem *PT*

tabernaculum ipsum Bethleem appellauit; ecclesia enim iusto-
rum est tabernaculum. iam illa quis non miretur mysteria,
quod Bethleem iuxta mare † aggeę ab oriente. etenim uel ani-
ma, quae meretur templum dei appellari, uel ecclesia tunditur
saecularium curarum fluctibus, sed non subruitur, caeditur, B
sed non labefactatur, commotiones fluctuum et insurrectiones
passionum corporalium facilis premere ac mitigare. spectat
aliorum naufragia ipsa inmunis et exsors periculi, parata semper
ut inlucescat sibi Christus atque eius inluminatione iocundi-
tatem adquirat sibi. sicut enim oculi pascuntur primo diei
lumine, ita etiam mens nostra inuentis alitur sapientiae et
quibusdam eius radiis uidetur splendescere. uisibilis enim C
solis radiis terrae uaporantur, inuisibiles autem radii cordis
12 nostri penetrant interiores recessus. iterum aedificauit aram
et inuocauit in nomine domini. processus fidei in domini
inuocatione significauit. hoc adiecit superioribus.

13 Et abiit Abraham et demoratus est in deserto. D
tunc probatur mens, quando in quodam deserto est, ubi nulla
cupiditatum lasciuia, nulla abundantia pecuniae, nullus sump-
tus luxuriae. utinam in hoc deserto esse possim destitutus E
ab omni incentiuo cupiditatum, derelictus ab omni delin-
quendi studio, expoliatus iactantiae tumore! sed quia nos uel
deus temptari patitur uel temptator incursat, cum sibi uide-
tur in deserto mens esse quieta ab omni terrenarum uolup-
tatum adpetentia, in Aegyptum inpellitur, ubi conpungi pos-

4 I Cor. 3, 16 14 Gen. 12, 8 17 Gen. 12, 9

3 aggeę *P m1* ai *T* est galilee *B* galileae (galilee *P m2*) est *P m2 cet. quid lateat non exploro* orientem *P* (m *exp. m2*) 4 appellari *P* (i *ex* e) 5 fluentibus *T* 6 commotiones *P* (e *ex* i *m2*) insurrectiones *P* (e *alt. ex* i *m2*) 9 eius *om. DN* iucunditatem *T* 11 alitur inuentis *N* 13 inuisibiles *P* (e *ex* i *m2*) radiis *P* (s *exp. m2*) 14 penitent *P* (*s.* penetrant *m2*) 17 demoratus est *post* deserto *transponit B* (et *s. u.*) 22 iactantia & umorem *P* (m *alt. eras.*) iactantia et tumore *DNCM* nos uel deus *scripsi* nos deus uel *P* uel deus nos *cet.* 23 incursat *P* (s *s.* r) 25 adpaenitentia *P* (appetentia *m2*)

sit. stimulus enim mentis caro nostra est et passiones eius conpunctiones sunt nostrae. ipsa est Aegyptus nostra, hoc est caro nostra, ipsa est adflictio. in hanc descendit mens nostra, quando cogitat quae carnalia sunt, tunc autem ascendit, F
quando inuisibilia desiderat. ideo et Abraham dicitur descendisse in Aegyptnm, ut adfligeretur. patitur hoc mens nostra: interdum separat se a corpore, secernit ut singulariter agat, incorporalibus intendere atque adhaerere cupiens, interdum 319 A
propter conligationem animae et corporis inquinatur ad carnales uoluptates, quibus infirma subicitur, fortior non tenetur. adflictiones igitur forti uiro coronae sunt, inualido infirmitates. unde et ille non timebat adflictationes, quibus probaretur merito, qui dicit: nam et cum uenissemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra, sed in omnibus sumus adflictati: foris pugnae, intus timores.

14 Sed ut descenderet in Aegyptum famis coegit. exoritur B
enim saeua mentis famis, quando adpetentia carnis huius exundat, ut expetat ea quae saluti aduersa sunt. redigunt enim nos in angustias corporis, cum alieni cupiditas inrepit, luxuria suauitati est, cordi iactantia. temptamur omnes. inflectitur etiam sobrius animus, descendit in Aegyptum, hoc est in adflictionem corporis. sic tamen descendit, ut quasi aduena ad tempus incolere, non quasi ciuis possidere uideatur. iustus enim dixit: aduena sum in terra hac et alibi: heu me C

2 Philo Legg. alleg. 15 et 19 (I 77, 7 et 80, 12; I 92, 3 et 105, 19 *C.*) 5 Gen 12, 10 13 II Cor. 7, 5 17 Gen. 12, 10 25 Psalm. CXVIII 19 et CXVIIII 5

1 passiones *P* (s *ult. s. u.*) 2 nostrae sunt *B* 3 discendit *P* 4 ascendet *P* (-it *m2*) *T* 5 abram *T* 8 intenderet *P* (t *alt. eras.*) 9 inquinatur *P m1 T* inclinatur *P m2 cet.* 11 adflictiones *P m1 DNCM* afflictationes (adfl. *T*) *P m2 TB, recte puto* 12 adflictiones *TDNCM* merito probaretur *B* 13 que *P* (*corr. m1*) *T* machedoniam *P* 15 afflicti *DNCM* 17 *sq.* famis *P m1* fames *P m2 cet.* 19 ut *PTB* et *cet.* expectat *P et T'* (*hi* c *eras.*) *cet.* aduersae *DN* 20 enim *om. DNCM* alieni *T* aueni *P m1* habendi *P m2 cet.* surrepit *B* 25 ego sum *T* (ἐγώ εἰμι *LXX*)

15 quod incolatus meus prolongatus est. descensus autem Abraham in Aegyptum, hoc est ad feros et barbaros mores, qui uirtuti deferre nescirent, ne nocerent per inuidiam, dixit Sarae, ne se uxorem eius diceret, sed sororem appellaret. et hinc grande sobriae mentis mysterium, cui cito inuidetur. et ideo ut inuidiam reprimat, humiliorem se praestare debet. non sibi principatum super omnes uindicet, non sibi soli sapientiam quasi praecipuam adroget. haec est quam sibi D
Solomon uxorem adquisiuit; uxor enim praecipue est uni debita. itaque omnes cupiunt tali se copula dignos uideri et dolent sibi aliquem praeferri, qui tanta solus potiatur pulchritudine. soror autem quodam uel iure germanitatis uel nomine plerisque sociatur. et ideo uerum amatorem suum integrum
16 ab iniuria reseruat. unde uidentes eam Aegyptii, qui non possent discernere nec uirtutis formam cognoscere, uulgari E
aestimantes iudicio induxerunt ad tyrannum, hoc est ad mentem superbam, quae pondus sapientiae non sustinuit et ideo adflictata est. etenim cum animam inprobam uirtutis intrauerit sermo, redarguit eam culpae errorisque pudore adficit et prolapsionis torquet dolore. namque dum in quadam sumus delinquendi libidine, nebulis quibusdam insipientiae mens obducitur et fumo quodam iniquitatis oculi eius caligant, ne uideat eorum quae concupiscit deformitatem, sed cum omnis nebula F
transierit et sapientiae splendor refulserit, grauia tormenta exercentur in quodam male conscii secretario. itaque grauior nostra mens iudex est conscientiae reatu et iudicio paenitentiae. quodsi uel aegra per culpam uel inualida per infirmi-

1 Gen. 12, 11 sqq. 9 Reg. III 3, 9 sqq. 16 Gen. 12, 15

1 descensus *P m1 T* descendens *P m2 cet.* 2 in Aegyptum *P s. u. m2, om. T* 4 sororem eius *DN* 5 sobriae mentis *PT* uirtutis *cet.* 8 quasi *om. DN* 9 salomon *libri* 10 et dolent *T* ut dolent *P m1* ut doleant *P m2 cet.* 11 qui *scripsi* quis *libri* patiatur *P* (o *m2 s. a pr.*) *C* 14 iniuria *P* (in *s. u.*) reseruat *P* (r *pr. ex* s) 17 sapientiae pondus *B* adflicta *DNBCM* 22 caligantur *P* (ur *add. m2*) *DNCM* uideant *N* (nt *in ras.*) 24 splendor refulserit *PTB* fulgore fulserit *cet.* 26 mens nostra *B*

tatem non potuerit ferre ac perpeti uirtutis praesentiam, dimittit eam atque a se relegat nec patitur eam uolui in se et adhaerere cogitationibus suis. et ut infirmiores oculi lucem refugiunt, ita mens inualida sapientiae fulgorem non sustinet. tales erant Gerasenorum, qui rogabant ut transiret de finibus 320 A eorum dominus Iesus.

17 Denique et iste rex Aegypti ait ad Abraham: quid hoc fecisti mihi? quare non dixisti mihi quia uxor tua est, sed dixisti quia soror tua est? et sumpseram eam mihi uxorem. et nunc ecce mulier tua ante te, accipe et recurre hinc. inducamus animo intemperantem aliquem, qui intuitus castitatis gratiam et quodam eius captus decore sequendam putet, deinde pedisequas eius nesciens, quibus comitata incedit et stipata aduenit, sobrietatem sci- B licet et modestiam ac uerecundiam, parsimoniam cibi, fugam lasciuiae procacitatis petulantiae, cautionem seriam, sollicitam custodiam, subito aut ebrietatis succensus calore aut ipsius carnis aestu aut occursu formae decentioris nequaquam se teneat nec legi carnis repugnet. nonne dicit: 'putaui rem faciliorem castimoniam sequi: supra umeros meos, supra uires meas est. rarus cui ista iungantur. uale castitas, recede, recede

5 Matth. 8, 34 7 Gen. 12, 18 sq.

1 praesentiā *P* (ā *m2 ex* a) 2 relegat *P* (e *alt. m2 ex* i) religat *TN* 3 cogitationibus suis adhaerere *B* 5 gerassenorum *P m1* geraseni *NB* gerasseni *P m2 cet.* 7 ait ad *P* (*in ras.*) abram *T* 8 mihi *ante* quia *om. PB*, *cf. p. 577, 8* soror *P* (ux *s.* sor *m2*) 9 sed ... tua est *infra in mg. m1 P; fort. hoc quoque loco* mea *scribendum est*, *cf. p. 508, 4* quia *s. u. T* 10 eam *om. DN* mihi in uxorem *BC* ecce nunc *B* 11 inducamus *T* induamuus *P m1* intueamur *P m2 cet.* 12 & *D*, *om. N* 13 sequendam *P* (se *s. u. m2*); *malim* sequendam ⟨eam⟩ pedisequas *DNBCM* 14 colligata *D* (colliga *in ras.*) *N* cogitata *C* incedit *P* (e *ex* i *m2*) 15 ac] et *N* 16 petulantiae *Gelenius* petulantiam *libri* cautiorem feriam *DNCM* 17 calorem *P* (m *eras.*) 18 aestua ut *P* aestuat (at *in ras.*) ut *T* estuauit *D* ocursu *T* descensionis *DN* descensoris *C* descensioris *M* 19 nec *P* (c *m2 ex* g) 21 iungantur *D* (n *s. u.*) iungatur *N* *alt.* recede *om. N*

de finibus sensuum meorum. recurre cito eo unde uenisti. non C
sustineo praesentiam tuam, adfligor grauibus quaestionibus,
18 dum tenendam te arbitror, quam tenere non possum.' conuer-
sus deinde ad aliquem monitorem sui, qui studuerit in eius
mentem inducere adsuetudinem castimoniae allegans non arduam
fore nec inpossibilem, sed pluribus sociam, finitimam studio-
sis, conuenientem uoluntariis 'quid hoc' inquit 'fecisti mihi?
quare non dixisti mihi quia uxor tua est?' — hoc est, quae non D
perfunctorie, sed legitimo teneatur coniugio, maximam secum
uehat dotem, quae inuehat grauia onera matrimonii et durae
faenus coniunctionis —, 'sed dixisti sororem, nullis adstrictam
legibus et naturae sociam, non iure aliquo dotalis census su-
perbam ac potentem. itaque inprudens onerum eius copulan-
dam mihi eam et retinendam putaueram. sed intellexi quod
pondus sit in ea et sarcina. ecce mulierem tuam, id est ecce E
persuasio tua ante te, accipe et recurre. nolo ante me sit,
nolo in meis cogitationibus. tolle te hinc cum tuis consiliis,
cum tua admonitione, cito tolle, cito recurre: moras tuas non
fero, adflictiones sunt mihi: satis est quod ante deceptus sum.'
et misit alumnos suos, quibus uagatur plerumque mens in-
temperantior, uoluens animo cogitationes luxuriae ambitionis
auaritiae et diuersas inlecebras offendens, ut eliminarent ac
longe propellerent castimoniam, ne recursum faceret in eos F
fines, quibus fuerat expulsa, quo secura iam et arbitrii serio-
ris libera in peccatis suis redargui non reformidaret.

1 de *s. u. m2 P* recurre cito *P* (re c *in ras.*) unde *PB* unde huc *T* unde hic *cet.* 2 quaestionib. *P* (b. *ex* s) 3 tenendum *DNCM* 5 *post* non arduam *add.* arduam non *DN* 8 quae] quod *B* 10 onera *TT'B* honera *D* (h *eras.*) *cet.* 11 fenus *libri* dixisti *P* (sti *s. u. m2*) 12 naturæ *P* (æ *ex* a) 13 onerum *a* onorum *T* bonorum *B* honorum *cet.* 14 tenendam *TT'* 15 mulier tua adest *B* 16 et accipe *CM* curre *DN* 17 cogitationibus sit *B* tollite (*om.* te) *T* 19 refero *DN* 20 plerumque uagatur *B* 22 eliminarent *P* (i *alt. ex* a) ac *ex* hanc *T* 23 proponerent *DNCM* 24 quod *T* 25 formidarent *DN*

5, 19 Discessit itaque Abraham inde habens secum uxorem suam 321 A Saram, hoc est principalem, non seruientem. ideo et dicitur illi: audi Sarram uxorem tuam. quae enim seruitio delic- B torum se exsuit principatum habet, non seruitutem. mens ergo ualidior principalem uirtutem secum habet, hoc est inperitantem corporis sensibus, non oboedientem, quae de Aegypto secum omnia retulit, nihil ibi disciplinarum suarum amisit, non colorata est intemperantia, insolentia, flagitiorum inmodestia, non expoliata est amictu sedulae sobrietatis, non exuta

20 uestimento pudoris. erat diues ualde, utpote cui nihil C bonorum deerat, qui non alieni erat adpetens, quia nullius indigebat, quod suum dici uellet. hoc est enim esse diuitem, habere quod satis uoluntati sit; mensuram enim frugalitas habet, census non habet, cuius modus in arbitrio quaerentis est. erat autem diues pecoribus, argento et auro. quid sibi hoc uult? non mihi uidentur in homine iusto saeculares diuitiae laudari. unde in pecoribus corporales sensus intellego, quia et ipsi inrationabiles sunt, in argento sermonem, D in auro mentem. merito diues erat Abraham, quia regebat sensus inrationabiles. denique et domuit et mansuetos fecit, ut fierent rationabiles. habebat sermonem fidei colore splendidum, purgatum spiritalis gratia disciplinae, habebat mentem plenam prudentiae. et ideo auro conparatur mens bona quia sicut aurum ceteris praestat metallis ita mens bona in homine ceteris potior est humanae substantiae portionibus.

1 Gen. 13, 1 3 Gen. 21, 12 10 Gen. 13, 2 21 Psalm. XI 7

1 abram *T* 4 exsuit *P* (s *eras.*) exuit *cet.* 6 sensibus corporis *B* quae enim de *B* 8 temperantia *T* modestia *TN* 9 amictu *DN* amictum *cet.* 10 ualide *P* 11 qui *T et* (i *in ras.*) *D* quae *cet.* quia *T* qui *D* (*in ras.*) *N* quae *cet.* 12 indigebat (b *ex* r) *P* erat indigens *B* uellet dici *T* 13 habere *om. DN* quod satis (*del. m1*) quod satis *P* uoluntatiş *P* uoluntati *T* (ti *s. u. m3*) frugilitas *P et* (*corr. m2*) *T'* fragilitas *C* 15 autem] enim *DN* sibi *P'*(bi *s. u.*) 16 saeculares *P* (e *alt. ex* i) 17 corporales *P* (e *ex* i) 18 qui *B* inrationabiles *P* (in *s. u. m2*) 19 abram *T* 21 calore *DNCM* 22 gratiae *P* (e *eras.*) *T* disciplina *T* 23 ideo ḍẹ *P* (de *exp. m2*)

in tribus igitur census sapientis, in sensu sermone mente. E gradus quidam per ordinem factus est, sicut etiam in apostolo legimus: manet autem fides spes caritas, tria haec: maior autem his est caritas. et mens igitur maior est, quia ipsa est quae molit spiritale frumentum, ut purgationem sensum sermonumque proferat. seruatur ubique persona sapientis uiri.

21 Denique eo inducitur redisse Abraham, hoc est in Bethel, unde in Aegyptum descenderat, ut agnoscamus quod etiam F iusti in domo dei positi et uerbo dei intenti temptantur quidem saecularibus adflictationibus, sed non alienantur a domo dei et a custodia praeceptorum caelestium. suis contentos esse finibus, non extolli diuitiarum copiis, rebus secundum gratiam uoluptatum fluentibus, hoc esse mentis optimae, meditari semper principium et finem, eo procedere et inde egredi, hoc esse bonum. bonum autem sapientia est; nemo enim bonus 322 A nisi unus deus. ab eo procedimus creati per ipsum, ad eum reuertimur, quia cum Christo esse multo melius. et ut scias quia bonum est congruere principium et finem, ipse ait bonus dominus Iesus: ego sum A et Ω, principium et finis.

22 Mens igitur nostra cum ipso semper sit, ab eius templo, ab eius uerbo numquam recedat. semper in lectione scriptu-

3 I Cor. 13, 13 5 Matth. 24, 41 8 Gen. 13, 3 16 Luc. 18, 19 18 Philipp. 1, 23 20 Apoc. 1, 8

1 in sermone *D* (in *del.*) *N* 2 est *om. C* apostolo *P* (o *ult. ex* e) 6 purgatior est *T* (st *eras.*) sensum *Pm1 T* sensuum *Pm2 cet.* sermonumque *D* (u *in ras.*) *NM* sermonemque *P* (-quae) *T* (-quae) *cet.* 8 hoc *P* (c *s. u.*) 9 unde et in *T* 11 afflictionibus *DNC* 12 suis] si uis *DN* 13 et rebus *D* (et *s. u.*) *N* secundum *P* (se *in ras. m2*) 14 uoluptatem *P* (v *s.* e) uoluptate *T* hoc scias esse *D* (*in ras. ex* hoc esse) hos scias esse *N*; *et re uera requiri uidetur uerbum, unde infinitiui* esse *(u. 14 et 16) pendeant* obtimae mentis *T* 15 egredi (*in ras.*) *B* 16 sapientiae *P* (e *alt. eras.*) *T* 17 eum] ipsum *B* 18 reuertimur *P* (re *in ras.*) 19 et finem *s. u. m2 P, om. T, in quo* principio *legitur* 20 dominus *om. DN* A. et. ω *P* alpha et ω *N* 23 lectionem *P*

rarum sit, meditationibus, orationibus. ut sermo eius qui est semper operetur in nobis et ut cotidie procedentes in ecclesiam B uel domesticis incubantes orationibus ab ipso incipimus et in ipso desinimus, ita totius hic dies uitae nostrae et cursus diei abs e⟨o⟩ sumat principium et ipsi desinat; sicut enim a principio uitae credere et initiari deo salus est, ita et perseuerantia usque necessaria est. est autem mentis optimae diligentia, ut uerbo dei intenta nihil faciat inrationabile, unde tristitia subeat, ut iugiter actuum suorum bene conscia C laetitiam bonae seruet conscientiae. quod enim bonum, hoc sine timore et sine tristitia est, id est securitatis plenum et gratiae; possessio enim iusti gratum esse deo, insipientum autem nullus gratus. ideo Esaias 'adpropinquante bono' ait 'fugiet dolor et tristitia et gemitus.' Iohannes quoque in Apocalypsi et ipse inquit deus cum illis erit et delebit omnem lacrimam de oculis eorum, et mors non erit amplius neque luctus neque clamor neque dolor ulterius. in resurrectione enim iustorum laetitia iugis D erit et gratia, cum illud bonum coeperit esse cum sanctis suis, quando requiescent in sinu Abrahae in eius positi tabernaculo, quod intra domum uel sermonem dei et gratiam fixum est, significans innocentiam fidelium gratias agere auctori suo, qui non habent unde eos paeniteat in hoc mundo fuisse. factis

5 Uerg. Ecl. 8, 11 14 Esai. 35, 10 15 Apoc. 21, 3 sq. 20 Luc. 16. 22

1 et orationibus intenta *B* 2 cotidie *P* (c *ex* qu) 3 incipimus *T* incipiamus *P* (a *s. u.*) *cet.* 4 desinimus *P* (a *s.* i *alt.*) *T* desinamus *T'B* finiamus *cet.* 5 abs eo *scripsi* a se *TB* ab se *cet.* ipsi] in se *DN* 6 deo *om. DN* salus *T'* (a *ex* o) *DNCM* solus *P* solo *T* soli *B* 7 et *s. u. B, om. DN* usque in finem *T* usque ad finem *B* (*in mg. m2* uitae) 10 bene *T* seruet bonae *B* 12 grata est *D* (*in ras. ex* gratum ee) *TN* insipientum *P* insipientium *cet.* 13 gratus *T* gradus *cet.* adpropinquanteṁ *P* adpropinquantē *T* 14 tristia *P* (tristicia *T'*) 15 ipse] ille *DN* 16 delebit *P* (b *ex* u *m2*) **de *P* ab *B* 17 neque luctus ... ulterius *om. T* 18 resurrectioneṁ *P* 19 esse coeperit *B* sanctis *om. DN* 21 intra *scripsi* inter *libri* 22 innocentiam *T'* (a *ex* u) innocentium *cet.* agere gratias *DNCM*

itaque simplicibus Abrahae magnarum institutionum documenta
explicantur. merito diues, qui etiam disputationes philoso- E
phorum diuites facit, qui de eius actu praecepta formarent sua.
4 eius ergo diuitias scriptura expresserat. supererat cognoscere
utrumnam Loth quoque nepos eius et ipse utpote eiusdem suc-
cessionis diues fuerit, sed scriptura eum pecoris tantum abun-
dantem adserit. denique sic habet: et Loth, qui ambulabat
cum Abraham, erant oues et boues et tabernacula.
non habebat argentum, quia nondum iustus; etenim argen- F
tum ignitum lingua iusti. non habebat aurum, quod
habebat ille qui uidit Christi posteriora, de quo scriptum
est: et posteriora eius in specie auri. uidit illum
Abraham, sicut testatus est dominus dicens: Abraham diem
meum uidit et gauisus est. et ideo auri speciem habere
meruit et possidere.

25 Nunc illud nequaquam praetereundum arbitror, quod uide- 323 AB
tur etiam doctiores mouisse, qua ratione sic scriptum sit:
et Loth, qui ambulabat cum Abraham, quasi esset alter
Loth, qui non ambulabat cum eo, secundum quod accepimus.
et putant plerique non solui quaestionem. ergo ut illis satis-
faciamus et a regula scripturae non recedamus, unam personam
dicimus, duo negotia, quod in uno eodemque uiro duae res
significentur. numero unus est, nomine duplex. declinatio
enim dicitur Loth, sicut habet Latina interpretatio, declinat C

7 Gen. 13, 5   9 Prouerb. 10, 20   12 Psalm. LXVII 14   13 Ioh. 8, 56   18 Gen. 13, 5   23 Philo de migr. Abr. 27 (459, 4)

1 magnarum abrahae *B*   4 scripturas *T*   6 fuerat *T*   aut eum *T′*   7 adserit] commemorat *B*   8 abram *T*   erant autem (autem *del.*) *P*   boues et oues *T*   9 non habebat argentum *T′DNBCM* non ulla auri habebat argentum *P* nihil nulla auri habebat et argenti *T*; *fort. lacuna statuenda:* non ulla auri <argentiue fit commemoratio. non> habebat argentum   10 lingua *P* (*ex* lugua) ligua *C* ligua *M*   11 posteriora xpi *B*   15 meruerit *T*   17 doctiores *P* (e *ex* i *m2*)   monuisse *CM*   18 abram *T*   esset et alter *P* (et *s. u. m2*) *TCM* et alter esset *B*   esset *om. DN*   18 *sq.* ambulat *DN*   19 quod *om. PC*   22 eodem (*om.* que) *CM*   24 declinatą *P*

autem quis et bonum et malum. cum ergo Loth declinaret
malum, hoc est errorem flagitium crimen, iungebatur patruo:
cum declinaret bonum, hoc est iustum innocentem sanctum
religiosum, sociabatur flagitio. bene ergo dixit: et Loth, qui
ambulabat cum Abraham, quia adhuc non elegerat
Sodomam, non habitabat cum flagitiorum auctoribus; postea
enim habitare coepit in Sodomis. ideoque quasi a se ipso
mutatus uelut alter accipitur, non solum a iusto uiro, sed a D
26 se ipso desciscens. denique quia studio iam deflecti coeperat
a patruo, non capiebat eos terra; nulla enim spatia
possunt satis esse discordibus. quietis et pacificis etiam angusta
abundant, dissonis moribus etiam spatiosa artantur. et quia
a principio dixi mentem hic formari hominis, quae a principio
<non> perfecta fuerat, sed per incrementa et gradus quosdam
proficit, ideo ait: non capiebat eos terra, hoc est una E
anima motus diuersos non recipiebat naturaliter sibi repugnantes.
potest tamen fieri ut interdum non omnia in uno
eodemque perfecta sint, possit tamen aliqui uitia sua operire
uel motus suos temperare, si aut plura bona sint, quibus
pauciora uitia operiat, aut repentinam commotionem consilio
maturiore inflectat. uerum si ex utraque parte plura concurrant
dissona ac repugnantia, habitatio discrepantium uirtutum
ac passionum in una anima soluatur necesse est. figurate ergo F
animam secundum physiologos terram appellauit. nam et

7 Uerg. Aen. II 274 10 Gen. 13, 6

1 quis *P m1 T* quisque *P m2 cet.* et bonum et *P m1 T* aut bonum aut *P m2 BC* aut ad bonum aut *M* ad bonum aut ad *D* (ad *pr. ex* aut, ad *alt. s. u.*) *N* declinaret loth *B* 5 ambulat *DN* 6 flagitiosorum *P* (so *eras.*) *T* 7 coepit habitare *DNCM* in] cum *DN* ad (d *eras.*) *T* 8 aliter *P* (i *eras.*) a *pr. P s. u., om. T* 9 quia *om. B* 13 a principio *om. T* 14 non *addidi*; imperfecta *M Maurini* 15 proficent *P* (-cit *m2*) proficerat *T* capiebat *B ed. Rom.* capit. *T* capit *cet.* anima una *B* 18 possint *P* aliqui *P m1* aliquis *T* aliqua *P m2 cet.* 20 consilio *P* (i *alt. s. u. m2*) 21 inflectit *P* (a *s.* i *alt.*) reflectat *D* (re *eras.*) flectat *NCM* parte *om. DN* 24 fisiologos *PTC* fysiologos *T'* phisiologos *BM* philosofos *D* (f *in ras.*) philosophos *N*

Solomon ait: tamquam agricultura homo inprudens, quae si fecunda sit opimis segetum fructibus, abscondere potest spinas: sin uero spinae concurrant aristis, secandi nulla est copia.

27 Qui igitur pastores sint et quorum animantium et quae rixa inter pastores Abrahae et inter pastores Loth consideremus. pastores sunt magistri gregum uel diligentes et sobrii, [uel] non sinentes agrorum culta obteri pedis uestigio atque aduri dentibus, uel neglegentes et remissi, qui non reuocent pecus suum, quo herbosa et non fructuosa pascantur, sed 324 A libere uagari per uarios agri fructus sinant. istorum ergo pastorum sollers custodia necessaria est, ne forte adscribatur diligentibus quod euenit neglegentium incuria. sed quia non sermo de uisibilibus, ideo cuius pecoris pastores sint prius consideremus. pastores hos definire possumus. pastores inquit iumentorum, iumenta autem sensus corporis inrationabiles significare accepimus. qui sunt ergo pastores sensuum nisi praeceptores et quasi quidam rectores et duces eorum B uel monitores alicuius sermonis uel mentis nostrae cogitationes? qui si pastoralis disciplinae gnari ac tenaces sunt, non permittunt longius sensuum gregem uagari et inutilibus aut noxiis inhaerere pabulis, sed prouido ductu reuocant et frenos rationis admouent atque obsistunt renitentibus. mali autem praeceptores uel inutiles disceptationes permittunt eos impetu

1 Prouerb. 24, 45 6 Gen. 13, 7 15 Gen. 13, 7

1 salomon *libri* 3 siu *T* (n *s. u.*) sin* *D* si *M* 4 nullae (*om.* est) *P* (*m2* nullaě) *T* 7 sobrii *P* (i *alt. add. m2*) 8 uel *deleuit Gelenius*, uel si *C* pedum obteri *B* 9 dentibus *P* (d *s. u. m2*) sentibus *Ta* qui] et qui *DN* 10 qui *P* (o *s.* ị *m2*) *T* pascantur *P* (n *exp. m2*) *T* pascatur *cet.* 14 pecoris *T* (s *ex* bus) pastores *P* (e *ex* i *m2*) 17 significare *scripsi* significari *libri*; per iumenta *Maurini* 18 et (*alt.*) *T* &çụṃ *P* (*s. m2* gregum) gregum *cet.* 20 ac] et *NB* 21 aut] ac *DNBCM* 22 ductu *scripsi* ductore *PBCM* ductores *T* doctore *DN* uocant *P m1* (reuocant *m2*) *T* 23 renit*entibus *P* (a *eras.*?) 24 inutiles disceptationes *B* inutilis disceptationis *PDNC* inutiles disceptationibus *T* inutilis dispensatores *M*

suo ferri et in praeruptum ac periculum ruere et culta obterere, fructuosa depasci, ut si qui sunt in eadem anima C uirtutis huc usque fructus, eos quoque dissipent. hinc ergo cogitationum nostrarum discordia. cum caro repugnat aduersus spiritum, spiritus aduersus carnem, non mediocris pugna est, quando ipse apostolus, uas electionis dominicae, dicit: uideo legem carnis meae repugnantem legi mentis meae et captiuantem me in lege peccati, quod est in membris meis. sedare hanc pugnam ipse nequierat et ideo ad Christum confugit dicens: infelix ego homo, quis D me liberabit de corpore mortis huius? hoc est, ne delectationibus carnis adhaeream. quis igitur est qui me his soluat uinculis et liberum societ deo sensusque ad sobrietatem magis animae detorqueat quam ad corporis temulentiam? sed quia inter homines tantum non potuit rectorem inuenire, conuersus ad deum gratia inquit dei per Iesum Christum dominum. si fortior suis se non commisit uiribus, quo corpus mortis euaderet, sed auxilium quaesiuit E a Christo, quid nos facere oportet infirmiores? hanc pugnam grauem esse cognouit Abraham et ideo in principio cauendam putauit; sapienti enim pacis est studium, inprudenti amica iurgia.

28 Non sit inquit rixa inter me et inter te et inter

4 Galat. 5, 17 6 Act. 9, 15 Rom. 7, 23 10 Rom. 7, 24 16 Rom. 7, 25 23 Gen. 13, 8

1 ferri *P* (r *alt. s. u.*) 2 si quae *DN* 3 uirtutis *TB* uirtutes *cet.* huc usque *scripsi* huiusce *PC* huiuscae *T* huiuscemodi *cet.* eos fructus quoque *N* eos quoque (*haec in ras. min. spatii*) fructus *B* 5 spiritus *P m1 T* et spiritus *P m2 cet.* est pugna *B* 9 ipse in se *T*, *fort. recte* nequierat *N* nequiuerat *DB* nequirat (i *ex* a *m2*) *P* nequibat *T' et* (b *in ras.*) *T'* requirat *C* requirit *M* 10 refugit *DN* 11 liberauit *P* (*corr. m2*) *T* 12 delectationibus *M* delectationis *PC et* (s *eras.*) *T'* delectationi *cet.* his (h *s. u. m2*) *P* 13 mortis uinculis *B* deo *om. DN* 14 temulentiam (e *pr. m2 ex* i) *P* 17 suis *eras. in D, om. N* se *om. TBDN* 18 quod *N* 19 oportet facere *B* infirmos *CM* 20 cauendam *T* cauendum esse *N* cauendum *cet.* 23 *et* 585, 1 inter *ante* pastores *om. DN*, inter 585, 1 *om. CM*

pastores meos et inter pastores tuos, quia homines
fratres nos sumus. patruum legimus Abraham et Loth
eius nepotem: quomodo eum fratrem appellat? sed aduerte
quia causas concordiae sapiens adhibet. unde praemisit: F
homines sumus. omnes autem homines unius naturae partus
sunt intra eius concepti uiscera et uno foti atque effusi utero.
unde nobis iure quodam germanitatis uelut fratres conectimur
ab uno patre conditi et una matre tamquam uterini fratres
editi. et ideo cum simus rationabilis naturae suboles, tamquam
uterini nos diligere debemus amore mutuo, non inpugnare ac
persequi. multo autem uerius ad unam animam refertur, cuius
rationabile cognatos habet, ut supra diximus, sensus inra-
tionabilis, quod autem rationabile uirtutum habet copulam.
unde fraterna quadam sibi copulantur necessitudine uitia uir- 325 A
tutesque hominis, quia illa carnalia, istae rationabilis animae
sunt, caro autem atque anima uelut quadam lege sociantur
coniugii, ex quibus homo constat. homo igitur uelut portiones
suas foederare debet atque ad pacem cogere. sed quia nemo
erat tantus qui carnem uinceret, ideo uenit pax nostra,
qui fecit utraque unum et medium parietem ma-
ceriae soluens, inimicitias, in carne sua legem
mandatorum edictis euacuans, ut duos conderet B
in semet ipso, in uno nouo homine faciens pacem,
ut reconciliaret utrosque in uno corpore deo per
crucem, interficiens inimicitias in semet ipso.

12 cf. sect. 2 19 Ephes. 2, 14 sq.

1 omnes *P* (homines *m2*) *TC*, *om. B* 2 nos *s. u. P* 3 appellat (e *s. u.*) *P* aduerte (d *s. u.*) *T* auerte *DCM* 4 causas (s *alt. m2 in ras.*) *P* adhibet (e *ex* i) *P* 6 concepti (e *ex* i) *P* 9 soboles (*ex* sobulis *m2*) *P* subolis *T* 10 inpugnare (nare *extra u. m2*) *P* 11 cuius id est (id est *exp. m2*) *P* 12 rationabile *TB* inrationabile *P* (is *s.* e) *cet.* inrationabilis (e *s.* i *ult.*) *P* inrationabiles *cet.* 14 uirtutesque (e *pr. ex* i *m2*) *P* 15 hominis (i *alt. ex* e) *P* omnes *T* carnalia *T* carnalis *P* (s *in ras.*) *cet.* rationabiles *P* (-is *m2*) *T* 16 & (*eras.*) uelut (*s.* c *ras.*) *P* 21 legē (ē *ex* e *m2*) *P* 22 mandatorem (v *s.* e) *P*

recte igitur se ut hominem infelicem dixit apostolus, qui tantum bellum intra se pateretur, quod non possit restinguere. denique cum de una portiuncula passionum, hoc est iracundia diceret, Solomon melior est inquit sapiens forti, qui autem iracundiam continet melior est quam qui urbem capit. beatus igitur qui hoc bellum C euaserit etiam non aduena atque peregrinus, sed ciuis sanctorum et domesticus dei, quem in terris positum terrena non quatiant.

29 Hunc affectum seruare cupiebat sanctus Abraham. itaque ut uir pacificus primo ait: non sit rixa inter me et te. deinde ait: et inter pastores meos et inter pastores tuos. tertium posuit: ecce inquit tota terra ante te, hoc est: si non potest conuenire, cedo omnibus; totum cape, si de loco aut possessione dissensio est. quod si moribus non conuenit, discede a me. quanta ante praemisit, ne cogeretur D discedere! sed etiam hoc uirtutis ac disciplinae est. dixit enim ante nos uir ex philosophiae profectus disciplina quattuor haec uiro bono inesse: ut elaboret primum ut omnes sibi amicos faciat: secundum esse ut, si non potest amicos facere, certe nec inimicos: tertium ut, si nec istud subpetit, hac sententia discedat: si quis autem cedentem persequatur, uindicet

1 Rom. 7, 24 4 Prouerb. 16, 32 6 Ephes. 2, 19 11 Gen. 13, 8 12 Gen. 13, 8 14 Gen. 13, 9

2 *an* posset? 4 solomon *PC* salomon *cet.* 5 forti *Pm1 TB* forte *Pm2 cet.* 6 igitur *om. T* 7 aduena (d *in ras., ex* r?) *P* atque] nec *DN* ciuis (is *ex* es) *P* 10 affectum (af *in ras. m2*) *P* sanctus *om. DN* 11 picificus (a *s.* i) *P* sit (s *in ras.*) *P* et inter te *B* 12 deinde ait *T* inde ait *P* (*extra u. m2*) *cet.* *alt.* inter *om. DNCM* 14 totum cape *post* dissensio est *transponit B* 18 philosophiaę (e *exp. m2*) *P* philosophia *DBC* profectus (p *s.* pro *m2*) *P* perfectus *DN* per profectus *T'B* disciplinę *PB* 19 bono uiro *DNCM* amicos faciat sibi *N* 20 secundo esse *P* (ṽ *s.* o *et* esse *eras. m2*) *T* secundum *T' cet.* 21 hac *scripsi* haec *P* (*exp. m2 et s. scr.* ex) ex *TT'BM* et *DNC* per (sententiā) *B* 22 *post* discedat *add.* quartum *P* (*in mg. m2*) *T'DNBCM* si quis autem cedentem *P* (*m2 indicauit* autem *post* quartum *collocandum esse*) *TCM* autem si quis cedentem *T'* (*in ras.*)

se ut potest. sed illa tria superiora in Abrahae non sermoni-
30 bus nudis, sed ueris operibus agnoscimus. quartum autem non E ita est, quando etiam circa cedentem seruauit adfectum parentis, ut eum non solum non persequeretur, sed etiam captum erueret ac liberaret. denique apostolus cum tria illa doceat, quartum praeceptis suis soluit, quod addiderat philosophia. ait enim, cum pacificum dei populum informare uellet: si fieri potest, quod ex uobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes, deinde si hoc non potest. certe nec F discordias nec inimicitias. ideoque addidit: non uos uindicantes, carissimi, in quo et quartum illud excluditur. uindicare nos nequaquam uelimus, sed date inquit locum irae. habes et tertium, ut discedas magis et uindictam deo committas quam tibi exigas, quamquam et hoc secundum legem magis dictum uideri uoluit; nam secundum euangelium supra habes: benedicite eos qui uos persequuntur. habes haec praecepta ad Timotheum in secunda epistula. propter quam causam inquit admoneo te, ut resuscites gratiam dei, quae est in te per inpositionem manum mearum. non enim dedit nobis deus spiritum 326 A timoris, sed uirtutis et dilectionis et sobrietatis. et iterum: tu autem, fili carissime, fortitudinem cape in gratia. habes ergo primae praeceptum sententiae,

7 Rom. 12, 18 11 Rom 12, 19 12 Rom. 12, 19 13 Rom. 12, 19 16 Matth. 5, 44 17 II Tim. 1, 6 sq. 22 II Tim. 2, 1

si quis cedentem autem *B* si quis (*deinde ras. 5 fere litt. D*) cedentem *DN* 2 autem *om. B* 5 illa *om. T* 6 quartam *PC et* (v *s.* ą *alt.*) *D* 7 populum dei *B* fidei populum *CM* 9 deinde . . . potest *om. T* postest (s *pr. eras.*) *P* 10 discordia *P* (-ias *m2*) *T* (*in quo est* inimicitia) ideo *DCM* addidit *om. B* 11 quartum *Maurini* tertium *libri* ut uindicare *DN* ne uindicare *B* 12 uellimus (l *pr. exp. m2*) *P* inquit *om. N* 13 tertium *Maurini* quartum *libri* uindictam (a *ex* u *m2*) *P* 14 committas] reserues *CM* tamquam *DN* 16 persequntur *C* persecuntur *TT'M* habes *Pm1* habemus *Pm2 cet.* 18 amoneo *T* ammoneo *DNB* 19 manum *Pm1* manuum *Pm2 cet.* 20 deus dedit nobis *M* 23 primae *in mg. m2 P*

ut erga omnes gratiam locet, deinde si non potest praeceptis suis omnes adquirere, caueat ne uerbis aliquos exasperet, hoc est ne inimicos faciat. unde ait infra: haec commoneo testificans coram deo, noli uerbis contendere; in nihil utile est nisi ad subuersionem audientium. seruum autem domini non oportet litigare, sed mansuetum B esse ad omnes. pulchre post pauca subiecit et causam praestitit, quam philosophia non uidit. cum modestia inquit docentem qui resistunt, ne quando deus det illis paenitentiam ad cognoscendam ueritatem. tertium quoque illud, ut discedamus ab eis cum quibus nobis conuenire non potest, habes additum, cum praecepit ut loquatur quae decent sanam doctrinam, deinde pugnas legis declinet, hoc est primum gratiam seminet, deinde nullum litigando C auertat, tertium ut haereticum hominem post unam correptionem deuitet. quia subuersus est qui eiusmodi est et delinquit, cum sit a semet ipso damnatus. quam argute suo iudicio damnatum nostrae ultioni subtrahit quasi indignum in quem uindicetur! Dauid autem euidenter studium uindictae amouet dicens: si reddidi retribuentibus mihi mala.

31 Ergo mens uiri sapientis eiusdem animae uel lapsus uel inrationabiles motus studet corrigere sibique adiungere. potest D enim fieri ut quae interdum displicent emendentur cum gratia.

3 II Tim. 2, 14 8 II Tim. 2, 25 13 Tit. 3, 9 15 Tit. 3, 10 sq. 20 Psalm. VII 5

3 hoc T' (*in quo* hoc commoneo *postea add. in spatio uacuo*) *DCM* *scribendum puto* commone (ὑπομίμνησκε) 4 contendere uerbis *B* in *om. M* 5 utile est *T* (tile est *in ras.*) utile*** *P* (sse *eras.*) utile *cet.* subuersionē (ē *ex* e *m2*) *P* 9 eos qui *NM* 10 tertium *P m1* *T* ad tertium *P m2 cet.* 11 ut *extra u. P* 13 legis declinat (a *ex* e *m2*) ... nullum *in mg. inf. m1 P* 15 hominem *om. DNCM* 16 est *s. u. m2 D, om. CM* qui] quia *CM* huiusmodi *DN* 17 delinquid *P m1* delinquit *D* (n *s. u. m2*) deliquit *P m2 cet.* 20 uindictae *P* (uin *s. u.*) ammouet *PD* amouet (am *ex* amm) T' 22 ergo et mens *T* 23 adiungere] coniungere *DN* 24 displicet *T* emendentur (n *alt. s. u.*) *P*

effusio patrimonii si recidatur, habet liberalitatem sine dispendio. uerecundia interdum remissior est; si confirmetur, habet et pudoris gratiam et propositi constantiam. commotio si temperetur, indignationis horrorem deponit, adsumit laudem uigoris. quod si emendare non potest, non exasperet intemperantiam. deprehendit ardorem qui libidinis: coniugio coerceat, ne, dum quaeritur continentia, obrepat inpudicitia. ideoque E bonus magister dico inquit non nuptis et uiduis: bonum est illis, si sic maneant sicut et ego. quod si se non continent, nubant; melius est enim nubere quam uri. sunt aliquae mulieres inmaturo destitutae maritorum obitu et se continere non queunt: uolo inquit iuniores nubere, filios procreare, matres familias esse, nullam occasionem dare aduersario. quod si aliquas deliciae delectant et luxuriari in Christo uolunt, uiduitatis F affectantes gloriam, grauitatem autem non custodientes, eas deuitandas iudicat, ut habes scriptum: adulescentiores
32 autem uiduas deuita. recte igitur Abraham cum bona uenia uoluit nepotem dimittere, quem deflectentem a se tenere non poterat. sic et mens bona a praecipiti et demerso inrationabilium lapsu secernat se ac separet. si tu inquit in sinistram, ego in dextram uel si tu in dextram, ego in sinistram, hoc est quae tibi in dextera sunt mihi in sinistra

8 I Cor. 7, 8 sq. 12 I Tim. 5, 14 17 I Tim. 5, 11 21 Gen. 13, 9

1 recedatur *P* (*corr. m1*) *C* 4 si (s *in ras.*) *P* 5 emundare *D* (u *eras.*, e *s. ras.*) *C* intemperantiam *P* (m *exp.*) *T* intemperantia *cet.* 6 repraehendit *DN* ardorem qui *scripsi* ardoremque *T* ardorem /// *P* ardorem *cet.* coniugio *P m1 T* coniugio quam *P m2 cet.* 8 bonorum *DNCM* (*male intellecto tali compendio syllabae* us, *quale est in P*) inquit bonus *B* inquit] autem *TB* 9 sic (s *ex* c) *P* maneant (n *s. u.*) *P* 12 non queunt] nequeunt *DNCM* 15 deliciae *NB et* (ae *ex* as) *T'D* delicias *cet.* uiduitatis (s *s. u.*) *P* uiduitati *T* 16 germanitatem *DNCM* 17 sicut *B* 18 autem *om. DN* 19 uenia *s. u. m2 P* defle•tentem (c *s. ras.*) *P* 20 potuit *CM* a prę (*del. m1*) aprępicipiti *P* demerso *T* diuerso *NM* dimerso *cet.* 22 *bis* dexteram *TDNBCM* si *om. PT* 23 mihi sunt in s. *B*

sunt et quae tibi in sinistra mihi in dextera sunt. uiro enim
inprudenti in dextera sunt quae sunt corporis. ea praefert, ea 327 A
constituit in meliorem partem, diuitias quoque et honores
praeponit, at uero immortalitatis adipiscendae gratiam in
sinistra habet, quae sapienti ad dexteram est; longitudo enim
uitae in dextera eius. omnesque animae uirtutes insipiens uir
in sinistram eicit, prudens autem uir has sibi ad dexteram
locat, quae autem corporis ad sinistram.

33 Et leuauit inquit Loth oculos et aspexit omnem
regionem Iordanis. deflectentibus a uero amica iactantia est. B
denique ut Abraham humilius, qui electionem optulit, ita Loth
insolentius, qui electionem usurpauit — uirtus se humiliat,
extollit autem se iniquitas —, qui se debuit committere ma-
turiori, ut esset tutior, denique eligere nesciuit. nam primo
leuauit oculos et regionem conspexit, hoc est illam rem,
quae non esset prima ordine, sed tertia, hoc est nouissima.
prima sunt enim quae sunt animae bona, secunda quae cor-
poris, id est salus uirtus pulchritudo formae gratia, tertia C
sunt quae accidunt, hoc est diuitiae potestates patria amici
gloria. regio igitur tertio loco ponitur; est enim res habita-
34 tionis. uidit ergo regionem, quae inrigabatur, priusquam
euerteret deus Sodomam et Gomorram, sicut paradi-
sus dei et terra Aegypti, usque dum uenias in Zothopa.
in quo nisi diligenter intendas, numquid in eo errasse eum
dicere potes, quod elegit uicina Iordanis et ea quae inriga-
bantur sicut paradisus dei? non utique secundum litteram, D

3 et 5 Reg. III 3, 11 9 Gen. 13, 10 21 Gen. 13, 10

1 sinistra sunt mihi sunt in d. *B* 4 ad *P* (t *s.* d) *T* 5 sinistram (m *eras.*) *P* quae // *P* sapientiae *P* (ae *eras.*) *T* in dextera *T* 7 ad sin. eicit (*ex* eiecit) *T* eiecit *B* dextram *P* 8 in sin. *DNBCM* 10 iordanẹṃ (is *s.* ẹṃ) *P* 11 ut *s. u. P* 12 uirtus] iustus *T'* 13 quia *T* 21 ergo] igitur *N* 22 incurreret *CM* 23 in *om. M* zothopa *ortum est ex male lecto* ΖΟΓΟΡΑ. *quem errorem num Ambrosius commiserit dubitare licet* 24 ea *N* eum errasse *N* 25 eligit *P* (*corr. m2*) *T* uicina] fluenta *DNCM*

sed cum et Iordanis descensio dicatur. descendit enim qui
deseruit uirtutis consortium et speciem elegit, non ueritatem.
paradisus enim perfectae beatitudinis amoenitas est uel animae
fructuosae fundamenta, in qua sapientiae sint, iustitiae cetera-
rumque uirtutum plantaria, terra autem Aegypti corporalem
substantiam significat, cuius plantaria sunt sensus et passiones
corporis. sicut ergo uirecta uirtutum fontem habent Christum E
et spiritalis ubertatem gratiae, quo exuberent, ita intemperantia
fons quidam est passionum corporalium, quo alantur superflua.
35 Pulchre autem ait scriptura: elegit sibi Loth, hoc est
declinatio, quia posuit deus ante nos bonum et malum, ut
unusquisque eligat quod uelit. non eligamus ergo quod specie
uidetur iucundius, sed quod ueritate praestat, ne cum sit
nobis tributa optio ut sequamur potiora, leuemus oculos
inlecti falso amoenitatis decore, ueritatem autem naturae uelut F
36 deflexis obtutibus obumbremus. quod autem homines in
Sodomis saeui erant et peccatores in conspectu do-
mini ualde, non mediocris hic est oeconomia, ut aduertas
mitem deum graui peccatorum moueri acerbitate ad ulciscen-
dum nec <in>merito non potuisse exorare Abraham Sodomi-

3 Philo de opif. mundi 54 (37, 14 *M.*, I 53, 19 *C.*) 5 Philo Legg. alleg. II 15 (77, 7; I 102, 3 *C.*), de sacr. Caini et Abel 11 (171, 2; I 221, 11 *C.*), de migr. Abr. 14 (448, 20) 10 Gen. 13, 11 16 Gen. 13, 13

1 et *P* (*eras.*) *T*, *om. cet.* discensio *P* (*corr. m2*) *T* dicitur *DNCM* enim *om. DNCM* 2 uirtutis (uir *s. u.*) *P* elegerit *P* (er *eras.*) *T* 3 est *om. DNCM* 4 fructuosa *DN* *malim* sunt 7 corporis *extra u. m2 P* ergo *PT* enim *cet.* 8 exuberant *B* 9 quidem *D* est (s *s. u.*) *P* alantur *P m1 T* aluntur *P m2 T' cet.* 12 uellit (l *pr. eras.*) *P* 13 iocundius uideatur *B* uideatur iucundius *ed. Paris. a. 1661* praestet *T'DNBCM* 15 inlecti *T* inflexi *B* inflecti *cet.* 16 quid *P* (o *s.* i *m2*) *T* 17 *malim* scaeui peccatores (ca *s. u. m2*) *P* 18 mediocres *P* (*corr. m1*) *T* hoc est *T'* est hic *DN* est hic *B* oeconomimia (mi *eras.*) *P* oeconemia *T'* aechonomia *T* echonomia *B* economia *DN* 19 peccatorum nrorum *T* acerbitate moueri *B* 20 nec *P m2 T'DNBCM* non *P m1 T* immerito *tacite Maurini* merito *libri*; non *deleuit* α abraham exorare *B*

tanis ueniam, quia supra modum flagitiosi erant. plerique
sunt quo nequiores eo tectiores, qui hominum subterfugiunt
indaginem, ubi res sine arbitro geruntur aut falso testimonio
iustus circumuenitur, manet tamen ante deum iustus, etiamsi
condemnetur ab hominibus, quia deus non iudiciorum exitus 328
nec cum intextis nequitiae commentis negotia, sed nudam
spectat negotiorum naturam. in examine autem hominum
falsae opinionis error plerumque obducit uim ueritatis. manebat apud deum Susanna pudica ualde, etiam cum damnaretur
adulterio, quia deus non adsertionibus falsorum testium
facti examinabat fidem, sed intimae conscientiam mentis
interrogabat.

7, 37 Sequitur locus, quo euidenter docemur quantum mens super- BC
fluis portionis inrationabilis exhaustis proficiat et quantum uitia
uitiis adiuncta mali adferant. non enim otiose scriptura posuit:
et dixit deus ad Abraham, postquam recessit Loth ab
illo: respice oculis tuis et uide a loco, in quo nunc
tu es, ad africum et aquilonem et orientem et mare,
quia omnem terram quantum uides, tibi dabo eam et
semini tuo in aeternum. hinc tamquam a fonte hauserunt D
Stoici philosophi dogmatis sui sententiam omnia sapientis
esse. oriens enim et occidens et septentrio et meridies portiones sunt uniuersitatis; his enim totus orbis includitur. haec

16 Gen. 13, 14 sq. 21 Stob. Ecl. II 100, 7 *W.* Diog. Laert. VII 1, 125

3 uberes *DNCM* gerạntur (v *s.* ạ *m2*) *P* geritur *T* 4 tamen] autem *DN* 5 ominibus (i *pr. s. u.*) *P* hominibus (h *s. u.*) *D* 7 spectat *B* ẹxpectat *P* (s *s.* ẹx) exspectat *T* expectat *cet.* 8 opinionis (nis *ex* bus) *P* manebat autem *DNB* 9 dm̄ *DNCM* dnm̄ *PB* dọm̄ *T* condempnaretur *T* 10 adulterii *TB* 14 portionibus et inrationabilibus *D* (*ex* portionis inrationabilis, et *s. u.*) *N* exhaustis *Pm2 BM et* (*in ras.*) *T'* exhausis *DN* exhausus *C* exaucta *Pm1 T*, *nisi forte* exhaustis ⟨laeta⟩ *uel simile quid scribendum est* et (t *s. u. m2*) *P* 20 a] ex *B* fronte *DNC* auxerunt *P* (*corr. m2*) *T* 21 suis (s *alt. eras.*) *P*, sui *om. DNCM* 23 totus] uniuersus *T* orbis] mundus *DNCM*

cum promittit deus daturum se Abrahae, quid aliud declarat nisi sapienti et fideli praesto omnia, deesse nihil? unde et Solomon in Prouerbiis ait: eius qui fidelis sit totus mundus diuitiarum est. quanto prior Solomon quam Zenon Stoicorum magister atque auctor sectae ipsius! quanto prior E quam ipse pater philosophiae Plato uel eius inuentor nominis Pythagoras! quis autem fidelis nisi sapiens? stultus enim sicut luna immutatur, sapiens autem immobilis fide permanet.

38 Sed forte dicas: quomodo sapientis totus mundus est? quoniam ipsa natura dat illi sortem omnium, etiamsi nihil ipse possideat. domina est enim et possessor omnium sapientia, quae sua putet naturae munera, quoniam in usum hominum F data sunt, nec ullis indiget, etiamsi desint ei ad uictum necessaria. namque ut musicus organa aut medicus medicamenta aut naupegus quae ad nauis instrumentum necessaria sunt, etiamsi quando non habeat, habet tamen eo ipso quo possit his uti, etiamsi ad tempus usus eorum non suppetat: quanto magis sapiens suum iudicat quidquid naturae est, qui uiuit secundum naturam! non enim amittit ius suum qui meminit se ad imaginem dei factum et ad homines a domino deo dictum: crescite et multiplicamini, et replete terram et dominamini in eam, et imperate piscibus maris et uo-

3 Prouerb. 17, 6 6 Cic. disp. Tusc. V 10 7 Sir. 27, 11 (12) 20 Diog. Laert. VII 1, 87 22 Gen. 1, 28

1 promisit *DNCM* 3 *sq.* salomon *libri* 4 diuitiarum (*del. m1*) diuitiarum *P* est *om. DN* 5 istoicorum (i *pr. eras.*) *P* 7 phitagoras *P m1 T* pytagoras *P m2 BC* pitagoras *DN* 8 mutatur *T* autem *om. T* 10 sapientis *P* (ti *s. u.*) *BM* sapientes *T* sapiens *C* sapies *D et* (*m2* sapietis) *N* est *om. DNC, ante* totus *transponit M* 11 ipse nihil *DNCM* 12 enim *om. DNCM* possestrix *T* sapientia (sapien *in ras.*) *P* 13 putat *M, fort. recte* usu *T* 14 ullus *C* ullius *M* indigetur *DN* desit *PC* desint *T'* *et* (n *s. u.*) *D* 15 namque *s. u. m2 P* musicus ut *DN* 16 naupegus *P m1 T* nauclerus *P m2 cet.* sunt necessaria *B* 21 et *om. T* 23 in *om. CM* uolatilibus (b *ex* u) *P*

latilibus caeli et omnibus pecoribus et omni terrae et 329
omnibus serpentibus, qui repunt super terram et nouit quia sapientia omnium mater est et ipsa orbem terrarum possidet. denique Solomon, qui sapientiam poposcit et accepit a domino deo nostro, ipse inquit mihi dedit horum quae sunt scientiam ueram, ut sciam dispositionem orbis terrarum et uirtutem elementorum, initium et consummationem et medietatem omnium rerum et diuisiones temporum et anni cursus et stellarum dispositiones, naturas animalium et iras bestiarum, uim uentorum et cogita- B
tiones hominum, differentias herbarum et uirtutes radicum et quaecumque sunt abscondita et inprouisa.
39 sed haec nulli nisi perfecto suppetunt. denique Abraham quamdiu adhaerebat ei Loth, hoc est deflexio morum sortem horum non acceperat. ubi uero deflexionis quodam ambiguo atque anfractu absolutus rectas uirtutum semitas continuis animae suae gressibus coepit carpere, in omnem terram possessor mittitur atque dicitur ei: surge et perambula C
terram in longitudinem et latitudinem, quia tibi dabo illam et semini tuo in aeternum. ergo qui sapientiam meruerit et non fuerit ancillae filius, non peccati seruus nec successioni carnis obnoxius, sed liberae, hoc est Sarrae illius non seruientis, sed principantis, bonae stirpis, bonae indolis, perfectae titulo uirtutis hereditatem adquiret

4 Reg. III 3, 9 sqq. 5 Sap. 7, 17—21 14 Philo de migr. Abr. 27 (459, 5) 18 Gen. 13, 17

3 mater omnium *M* 4 salomon *libri* 5 n̄ro *m2 ex* non *P* eorum *B* ueram scientiam *B* 7 consumationem *TT'M* 11 eruarum (*corr. m2*) *P* uirtutes (tes *in ras.*) *P* 13 abram *T* 14 defleccio *M* fortem *ut uidetur P* 15 diflexionis *B* deflectionis *cet.* 16 amfractu *P* (m *in ras. m2*) *TT'DB* absolutos *P* (v *s.* o *alt. m2*) *D* (s *alt. eras.*) *C* absoluto *N* 17 in *s. u. m2 P, om. T, fort.* omnem <in> *scribendum* 19 longitudine *C* (e *ex* ē) *cet.* et in *TDNB* latitudinem *P* latitudine *cet.* 20 illam *PT* eam *cet.* 21 emeruerit *CM* 22 nec] non *DNCM* 23 sarae *TNBC* 24 bona indol*s (a *eras.*, i *s. ras.*) *P*

uniuersitatis. dicitur ergo Abrahae: surge. non corporalem adsurrectionem significat, sed spiritalem, hoc est: surge qui D dormis, surge a terrenis, surge a corporalibus, relinque terrena, caelum aspice et exsurge a mortuis, hoc est ab opinionibus uanis et disputationibus Chaldaeorum. intuere mundum, intuere etiam illum qui potest totum donare mundum. in possessionem, inquit, tibi dabo mundum, quem deum
40 ante credebas. perambula terram in longitudinem eius et latitudinem. utique intra momentum terram istam Persarum E interclusam imperiis, ab Indiae quoque litoribus usque ad Herculis ut aiunt columnas uel Brittanniae extrema confinia non potuit perambulare. et potuit quasi indeuotus uideri, qui caelesti oraculo non oboedisset, si obeundae huius terrae mandatum accepisset, sed cum sit eius deuotio probata, quia ad quercum tantummodo Mambrae transtulerat tabernaculum, utique terram, hoc est uirtutem possumus perfectam intellegere, quae bonos fructus daret et fecundas inuentiones cogitationumque primitias, F meritorum uindemiam, frumento, uino et oleo repleret interiorem domum, terram resurrectionis, quam promisit patribus nostris fluentem lac et mel, suauitatem uitae, iucunditatis gratiam, splendorem gloriae, cuius primus heres factus est primogenitus a mortuis dei filius dominus Iesus. et ideo non 'seminibus' dixit, sed 'semini,' ut illum declararet qui hanc
41 hereditatem humano generi primus adquireret. cognouimus bonae mentis profectum, quae in uitio lubricae deflexionis

2 Ephes. 5, 14 4 Ephes. 5, 14 14 Gen. 18, 1 19 Exod. 3, 17 22 Galat. 3, 16

1 quod ergo dicitur *B* 2 assertionem *DNCM* 4 exsurge *P* esurge *T* exurge *cet.* 5 operibus *DNCM* 7 inquid tibi *P* tibi inquit *T'B* 8 longitudine eius et in *T* 10 litoribus usque *P* (us *alt. s. u. m2*) *T'* (usque *in ras.*) 11 adiunt (d *eras.*) *P* britanniae *DNCM* 13 si] sed *D* (*in ras., s.* ł si) sed si *N* 14 quia (a *s. u.*) *P* 16 uirtutum (e *s.* u *m2*) *P* perfectam possumus *B* 17 fructos (v *s.* o) *P* fecundos (a *s.* o) *P* 20 lacte et melle *T* iocunditatis *T* 21 splendoris *T* 22 ihs xps (*om.* dominus) *DNCM* 23 declararet illum *D et* (declararet *in ras. m2*) *N* 25 prouectum *CM* in *om. T*, a *M*

exsurgens quaesiuit statim praemium sapientiae, hereditatem 330
iustitiae. quantum autem noceant leuitati uitia adiuncta docet sequentium series lectionum. nam illi quattuor reges, qui de quinque regibus triumphauerunt et abduxerunt equitatum totum Sodomorum, ceperunt etiam Loth filium fratris Abrahae et discesserunt. quinque reges quinque sensus corporis nostri sunt, uisus odoratus gustatus tactus auditus: quattuor reges inlecebrae corporales atque mundanae sunt, quoniam et caro hominis et mundus e quattuor constat elementis. merito reges B
dicuntur, quia habet suum culpa dominatum, habet regnum grande. unde apostolus ait: *non regnet peccatum in uestro mortali corpore*. sensus igitur nostri facile corporalibus delectationibus et saecularibus cedunt et quadam eorum potestate capiuntur. corporales enim delectationes et inlecebras saeculi huius non uincit nisi mens, quae fuerit spiritalis, adhaerens deo et se totam a terrenis separans: deflexio omnis his capitur. unde Iohannes ait: *uae habitantibus in terra!* C
non utique omnes homines conprehendit, qui tunc cursum uitae huius confecerint — sunt enim et in terris positi quorum conuersatio in caelis est —, sed eos quos terrenae conuersationis affectus ac huius saeculi uicerit gratia. ergo non habitatores, sed accolae sumus terrae huius. accola enim temporalis diuersorii spem gerit, habitator autem spem omnem

3 Gen. 14, 8—12   11 Rom. 6, 12   17 Apoc. 8, 13   20 Philipp. 3, 20

1 exsurgẹṭ ẹṭ (ens *s.* ẹṭ ẹṭ) *P* exuta *T* exsurgens *C* exurgens *cet.* exquesiuit *T*   2 *in uerbo* iustitiae *desinit T*   uitia *s. u. P*, *post* adiuncta *transponit B*   3 series (e *alt. ex* u) *P*   .IIII. *P*   4 triumphauerunt *ed. Colon.* trium[ph]f̣auerant *P* triumphauerant *cet.*   adduxerunt *P* (b *s.* d *pr.*) *N* (b *s.* ad) *D* abduxerant *B*   5 ceperạnt (u *s.* ạ) *P*   abrahie *P*   6 discesserunt (s *alt. s. u.*) *P*   .U. *P*   .V. *P*   7 gustạṭus *P* gustus *cet.*   et tactus *B* (*qui* auditus *post* uisus *transponit*)   9 e *om. DN*   13 quaṇdam *P*   14 inlecebrịs (a *s.* ị) *P*   15 huius saeculi *DNC* saeculi saeculi *M*   17 terram *DNCM*   18 uitae huius cursum *DN*   19 confecerint *scripsi* conficerent *libri*   terris (i *ex* e) *P*   21 ac *P* (c *ex* d) hac *N*, *fort.* atque

atque usum illic suae locare uidetur substantiae, ubi habitandum putauerit. itaque qui est terrae accola habitator caeli D
est, qui autem habitator terrae possessor est mortis.
42 Numerauit Abraham trecentos decem et octo uernaculos suos .... usque Choba, quae est ad dextram Damasci. et numerus uitalis est. in ipso enim uita, si credamus in passionem in nomine domini Iesu. nam haec est nominis interpretatio huius quod diximus Choba, id est uita. ipsa et ad dexteram Damasci esse pulchre dicitur; agni enim E
ad dexteram, haedi autem ad sinistram. scit exercitata mens quos ad proelium consummandum adhibeat sibi quibus armis instruat, quibus ducat uexillis. non aquilarum praefert imagines nec dracones, sed in cruce Christi et Iesu nomine progreditur ad proelium, hoc signo fortis, hoc uexillo fidelis. merito ergo mens exercitata, quae recepit ueram sapientiam iusti uiri. iustitia autem sollers correptionis est et arguendo reuocat
43 peccatores, stringit passionum impetus. ideo dicit scriptura F
quia reuocauit omnem equitatum Sodomorum, hoc est habenas tenuit, frena rationis inposuit, reuocauit culpam, statuit errorem. equus enim stare nescit, uelox ad impetum, ceruicem exaltans suam, hinniens ad libidinem. quid tam

4 Gen. 14, 14 sq. 9 Matth. 25, 33 14 respicere uidetur celebratum illud: 'in hoc signo uinces'. 18 Gen. 14, 16

1 suae illic *DN* 4 .CCC.tos X. et VIII *PCM* trecentos decem et VIII *D* 5 *post* suos *omisit librarius ea quae narrantur Gen. 14, 14 sq.*; et percussit eos et persecutus est *suppleuit ed. Rom.* 5 *et* 8 coba *PDNCM* oba *B* 6 ipsa *DN* 7 cạedamus (r *s.* ạ) *P* passionem *scripsi* passione *libri* nomen (*corr. m2*) *P* 9 ịṇ ipsa *P* ad *ex* ut *T'* dextera (*om.* ad) *DNCM* esse pulchre dicitur *T'B* &se pulchrụṃ dicitur (dicitur *s. u.*) *P* pulchre esse dicitur *DNCM* 10 autem *om.* *DNCM* 11 adhibeat sibi *scripsi* adhiberet sibi *PBCM* sibi adhiberet *DN* 12 instruat *scripsi* instruxerit *N* instrueret *cet.* 13 cruceṇ *P* 15 excitata *N* respicit *B* 16 correctionis est *CM* est correptionis *B* 17 et stringit *P* (et *s. u. m2*) *cet.*, *fort. recte* 18 quia (i *s. u.*) *P* 19 abenas (b *ex* u) *P* alienas *C* 20 statuit (*s. m2* ł prostrauit) *M* terrorem (t *eras.*) *P* equſ *P*

simile peccati? feruet enim primo culpa impetu et omnem recti cogitationem praeuenit motuque inmaturo exilit, ut eam difficile ratio reuocare possit. fertur in praeceps et ascensorem suum proicit in mare istud huius saeculi ceruice tumida recusans iugum correptionis. est specialis quaedam forma 331 A
libidinis, quae uocem mutet hominis, uerba amantis corrumpat suisque se prodat sermonibus. denique ad Iudam dicit per Hieremiam dominus deus: nunc uidebitur ignominia tua et adulterium et hinnitus et alienatio fornicationis tuae supra colles. hunc iustus reduxit equitatum, mores quoque declinantis conuertit et ad se uocauit, ut imitatores sui fierent qui deflexerant, quia sensus nostri ad disciplinam
44 mentis recurrunt, substantiam quoque recepit. non patrimonium B
utique significat, sed uitalem animae substantiam, in qua sit pretiosus census, non stipula, non faenum, in qua sit fidelis alloquii splendor, in qua nostrae census subsistat spei. haec est enim uera nostra substantia, quae est sapientiae diues copiis, haec inmortalis substantia; corporis autem uel accidentium diurnus magis quam diuturnus usus. unde quidam recte non putant patrimonii dici substantiam; non enim subsistimus C
in eo, cum et illis quibus desit pecunia uitae tamen non desit substantia.

8,45 De Melchisedech in tractatu morali plene diximus, in quo D
et mysterium nequaquam praeteritum ac praetermissum est,

3 Exod. 15, 1 et 21 8 Hier. 13, 26 sq. 23 cf. I 3, 16

1 impetuṁ *P* 2 inṇaturo (m *s.* ṇ) *P* 4 proiecit *CM* istud *om.* *B* 5 recusans (s *alt. ex* t) *P* correctionis *DNCM* c&ʳ *P* 7 prodat *Gelenius* probat *libri* 8 nọṇ (unc *s.* ọṇ) *P* 9 adulterium tuum *DN* et hinnitus et adulterium *B* 10 *falso distinxit Ambrosius; nam* supra colles *Hier. 13, 26 sq. pertinet ad enuntiatum quod sequitur* super *N* 12 qui] qui a se *B* 13 quoque ... substantiam *in mg. inf. m1 P* recepit *ed. Rom.* recipit *libri* patrimoniū (ū *ex* a) *T'* 15 sensus *B* (*s. m3* ł census) *PDNM*, *om. C* in quo *DNCM* sit* fidelis (fidel:s *in ras.*) *P* 16 subsistat (b *ex* s) *P* 17 nostra uera *B* 18 inmortalis (i *alt. ex* e) *P* accidentium *M Maurini* accedentium *libri* 20 patrimonium *DN*

hoc loco autem satis est illud solum admonere, quod mens
plena prudentiae iustitiaeque deuotior sit erga dei cultum et E
decimas iuxta terrae gignentia in fructibus iuxta altiorem
prudentiam in eo soluat, ut perfectionem omnem sensuum
atque operum suorum deo deferat, nihil sibi adroget. quae
se regere non potest, ⟨nisi⟩ diuino fauore fulta sit. denique
ubi se uicisse putat, temptatur atque incessitur. hoc exprimit
et docet lectio, quia semper aduersum passiones corporis mens
nostra tamquam in excubiis debet praetendere. quid enim est
quod ait: rex inquit Sodomorum exiuit Abrahae obuiam F
et dixit: da mihi homines, equos autem sume tibi,
nisi quod post has luxuriae uictorias uis quaedam libidinis
potest rationabili menti subripere, ut infundat ei inrationabiles
46 passiones? sed perfectae mentis est nihil de terrenis, nihil de
corporalibus inlecebris adsumere, abstinere a terrenis. ideo
Abraham dicit: nihil sumam ab omnibus tuis. quasi
contagium declinat intemperantiae, quasi labem refugit corpo- 332 A
ralium sensum, delectationes mundanas reicit quaerens quae
supra mundum sunt. hoc est extendere manus ad dominum;
manus operaria uirtus animae est. hanc non ad terrenae
arboris pomum, sed ad dominum extendit, qui fecit inquit

3 Sallust. bell. Iug. 79, 3 10 Gen. 14, 17 et 21 16 Gen. 14, 23 19 Gen. 14, 22 20 Gen. 14, 22

1 autem loco *B* ammonere *DN* mens quod *PCM* quod *s. u. D* 2 prudentie (e *alt. ex* a) *T'* iustitiae|q; (q; *extra u.*) *P* (*in mg.* quạẹ) 3 iuxta *pr. om. N et* (*in quo est ras. 4 fere litt.*) *D* gingnentia *P* prudentiam altiorem *B* 4 omnium *D* (ium *in ras.*) *N* 5 operạm (v *s.* ạ) *P* 6 nisi *hoc loco addidi, post* diuino *α* 7 incessitur (i *alt. ex* e) *P* 8 aduersus *B* 10 obuiam abrahae *N*, obuiam *om. D* 11 mihi *om. DNCM* homines *ex* omnes *P* equos autem *s. u.* (os *ut uidetur ex* um) *P* sume tibi *in ras. m2 T'* 12 post] potest *P* (te *exp.*) *D* has mihi luxuriae uictorias *DN* luxuriaș (e *s.* a) *P* luxuries (s *eras.*) *T'* uictorias *s. u. P* 13 rationabilẹṃ (i *s.* ẹṃ) *P* sẹripere (ub *s.* ẹ) *P* 15 corporalibus (i *in ras.*) *P* inlecebris (is *ex* eb) *P* 16 sumam (am *s. u.*) *P* 18 sensuum *P* (u *alt. s. u.*) *cet.* delectationes (e *tert. ex* i) *P* mundanas *scripsi* mundans *P m1* mundi *P m2 cet.* reiecit (e *alt. eras.*) *P*

caelum et terram, hoc est intellegibilem et uisibilem substantiam; intellegibilis enim usia caelum est, uisibilis uel sensibilis substantia terra est. ergo significat quod uirtutem animae suae ad superiora extendat, ut ex illa intellegibili B substantia theoreticae uitae induat altitudinem, spectans non illa quae uidentur, sed quae non uidentur, hoc est non terrena, non corporalia, non praesentia, sed incorporalia aeterna caelestia, de ista autem uisibili substantia operatoriae atque ciuilis disciplinae capessat gratiam.

47 Subtexuit his oraculum domini dicentis: noli timere, Abraham; ego protegam te. merces tua ⟨multa⟩ erit ualde. quaero cur post belli euentum? spondendae mercedis C locus nunc erat. minus enim mirabile faceret, si secutus promissum dei esset hostem adorsus. uictoriae securus processerat ad triumphum magis inuitatus quam promptus ad gloriam uel ad ulciscendum pietatis dolorem paratus. propositum piae mentis mercedem non expetit, sed pro mercede habet boni facti conscientiam et iusti operis effectum. angustae mentes inuitentur promissis, erigantur speratis mercedibus: bona mens, quae sine responsi caelestis syngrapha certamen D arripuit, geminae laudis fructum adquirit sibi, ut et confidentissimae fortitudinis et plenissimae deuotionis gratiam locet. quod de sancto Abraham aestimari conuenit, quia et diuinum fauorem non despicere iustis duxit doloribus et hostem perculit despectu periculi, quod gloriose sibi pro ultione pietatis subeundum putauit. dei quoque in eo praedicatur iustitia,

10 Gen. 15, 1

3 aterra (a *pr. eras.*) *P* 7 incorpo,RALIA (RALIA *extra u. m. ant.*) *P* 9 capesset *DN* 11 multa erit *ed. Rom.* erit magna *B* erit *cet.* 13 nunc *ex* non *m2 P* faceret *ex* fęcerat *P* 14 secuṭus (r *s.* ṭ) *P* 16 ulciscendum (c *pr. s. u. m2*) *P* 17 mercedem *extra u. m2 P*, merende *CM* 18 affectum *DN* 19 mentes (e *alt. ex* i) *P* 20 syngrapha *B* singrapha *M* singrafa *cet.* 21 adquirit sibi *om. N* et *om. CM* confiṭentissimae (d *s.* ṭ) *P* 22 et *s. u. P* 23 conuenit *ex* con*net *P* 24 despicere *scripsi* despici *B* despici se *cet.* erroribus *NCM* 26 subeundẹm (v *s.* ẹ) *P*

qui remunerationem piis mentibus non ex necessitate promissi, sed ex aequitatis suae contemplatione largitur iudicans dignum E fore quod hi qui militant sine aliqua mercedis humanae remuneratione repositum habeant praemium in eius bonitate, cui deuouendas suas animas aestimauerint, simul quia adoreis bellicis ex usu ipsius uictoriae aut hominum gratia paratum est praemium, pietatis autem et parsimoniae, puritatis ceterarumque uelut priuatarum uirtutum a deo soluitur. quae manifesta sunt hominibus ipsi remunerantur, non omnia autem F manifesta, sed alia manifesta, alia incerta et maxime occulta cordis. unde et ille ait: incerta et occulta cordis manifestasti mihi, quorum spectator et scrutator deus est. non ergo magnam mercedem promisisset Abrahae, nisi puram animam ab omni delictorum contagione iudicauisset.

48 Sanctae tamen et propheticae menti maior cura posteritatis perpetuae est; partus enim sapientiae et fidei hereditatem 333 A desiderat. ideo ait: quid mihi dabis? ego autem dimittor sine filiis. ecclesiae subolem desiderabat, eam successionem petebat quae non esset seruilis, sed libera, non secundum carnem, sed secundum gratiam. ideoque huiusmodi responsum diuinum resultauit, quo edoctus audiuit: respice in caelum et numera stellas, si potes numerare. et dixit: sic erit semen tuum. et credidit Abraham deo et reputatum est ei ad iustitiam. quid credidit? hoc est non solum multitudinem populorum in Christum credentium, sed B etiam caelestis gratiae splendorem et resurrectionem uitae

11 Psalm. L 8 12 Psalm. VII 10 17 Gen. 15, 2 19 Gal. 4, 22 sqq. 21 Gen. 15, 5 sq.

2 dignum fore *extra u. m2 P* 3 qui *s. u. m2 P* remuneratione *s. u. m2 P* 4 bonitatem *P* 5 animas suas *DNB* 7 autem *s. u. m2 P* 8 quae *ex* quia *P* 9 manifeste (a *s.* e) *P* 10 alia manifesta *post* cordis *transponit B* 12 est deus *CM* est et (et *exp. m2*) *P* 14 animam (ni *ex* m) *P* contagione delictorum *DN* iudicasset *BC*, nisi ... iudicauisset *om. M* 17 quidquid (*alt.* quid *del. m1*) *P* 20 secundum *s. u. P* 21 qua (o *s.* a *m2*) *P* electus *DN* eductus *M* 24 illi *DNCM* quid (d *s. u.*) *P* credit *CM* 26 gratiam (e *s.* m *m2*) *P* resurrectionis *DN*

inmortalis suboli ecclesiae deferendam. quid est autem quod ait: eduxit autem eum foras? tamquam foras educitur propheta, ut exeat foris corporis et angustias carnis operientis ac spiritus sancti infusionem et uelut quandam descensionem uideat. oportet nos quoque exire ex his diuorsorii nostri angustiis, mundare animae nostrae locum ab omni inquinamento, proicere sordes maliuolentiae, si uolumus spiritum C recipere sapientiae, quia in maliuolam animam non intrabit sapientia. credidit autem Abraham non auri, non argenti inlectus testimonio, sed quia corde credidit ad iustitiam. in quo probatum est eius meritum, in eo persolutum est praemium.

49 Denique statim fidei eius testimonium dominus dedit dicens: ego sum deus tuus, qui eduxi te de regione Chaldaeorum, ut darem tibi terram hanc, ut heres esses eius. D et quia deposuerat studium Chaldaeorum, quaerit Abraham: quomodo inquit intellegam quia heres eius ero? hoc est: iam diuinationes magorum repudiaui; doce me quomodo sciam me futurum terrae eius heredem. qui quaerit quomodo sciat non dubitat manifestante deo cognoscere se posse, sed formam uult adquirendae cognitionis aduertere. nam et in euangelio Maria cum audisset ab angelo quod uirgo paritura esset filium, respondit: quomodo fiet istud, quoniam E uirum non cognoui? et iure respondit, hoc est: cum id

2 Gen. 15, 5 8 Sap. 1, 4 10 Rom. 10, 10 14 Gen. 15, 7 16 Philo Quaest. III 1 17 Gen. 15, 8 Philo Quaest. III 2 23 Luc. 1, 34

1 soboli *ex* subole *P* 2 autem *om.* *DN* eum *s. u. m2 P* 3 uit (i *eras.*) *P* exeaṅt (n *exp. m2*) *P* foris *Pm1* foras *C* fores *Pm2* *cet.* 4 ac *s. u. m2 P* infusionē (ē *m2 ex* e) *P* 5 quoque nos *B* diuorsoriis (s *alt. eras.*) *P* diuersorii *cet.* nostris *s. u.* (s *alt. eras.*) *P* nostris (s *eras.*) *T'* 8 maliuolā animā (ā *m2 bis ex* a) *P* intrabit (b *m2 ex* u) *P* introibit *DNCM* 10 credidit (di *pr. s. u. m2*) *P* 11 eius (s *s. u.*) *P* solutum *DN* 14 dn̄s ds̄ *DN et* (dn̄s *eras.*) *B* ds̄ ds̄ *C* regione] terra *DNCM* 14 *et* 16 caldeorum *P* 15 esses (s *tert. s. u. m2*) *P* 17 ero] sum *DNCM* 19 heredam (e *s.* a) *P* 24 cognosco *BM* cognoscoui *C*

quod natura est non suppetat, quia non solet parere quae uiro non fuerat copulata, quaero quomodo praeter instituta naturae possim uirgo generare?

Dixit autem illi dominus deus: sume mihi uitulum trimum et capram trimam et arietem trimum et turturem et columbam. praeterirem huiusmodi interpretationem sacrificii, nisi quibusdam scrupulum hinc nasci aduerterem eo quod aruspicinae quaedam scribi uideatur sollemnitas. quod post inmolationem diuisa sunt animantia et contra faciem alterutrum posita et consedit illis Abraham. sed si uim interrogationis praemissae et futurae responsionis consideremus, aduertere poterimus spei nostrae et fidei conuenire huius 334 A sacrificii disciplinam. uitulus enim aratorium animal est deditum terreno labori. capra ad aquarum similitudinem per aenigmata figuratur, eo quod αἴξ graece παρὰ τὸ ἀίσσειν nomen acceperit ab eo quod est impetu ferri. sic enim currit sicut et aqua: possumus uel de fluuiorum sono, cursu uel maris uiolentis aestimare fluctibus. aeri autem conparatur aries, quia omnibus animantibus utilius hoc animal generi esse humano repperitur, quandoquidem et uestis usum nobis exhibet, sicut B aer huius spiritus uitalem nobis ministrat substantiam. unde et hunc ordinem factum puto, ut prius diceret: sume mihi uitulum et capram et tertio loco diceret arietem, eo quod prima illa, hoc est uitula, et capra terris et mari materialibus

4 Gen. 15, 9 9 Gen. 15, 10 sq. 13 Philo Quaest. III 3 de somn. I 34 (I 650, 49) 22 Philo Quaest. III 3

1 naturae *B*, est *om* *C* parere uirgo *DN* 2 instituta *ex* istitita *P* 3 uirgo *om.* *DN* 4 mihi] tibi *B* uitulam trimam *B* 5 arietụm (e *s.* ụ) *P* 6 praeterirē *P* (ē *m2 ex* e) 7 scrupulạm (v *s.* ạ) *P* 10 uīs (s *eras.*) *P* 11 responsionis (res *in ras.*) *P* 13 uitula *B* aratorum *BC* 14 adqụạṛum (um *eras.*, m *s.* r *m2, sed eras.*) aquarum *P* 15 ΑΙξ *T'DN* grece *D* greci *cet.* παρὰ τὸ ἀίσσειν *Erasmus* parato ACITIЄIN (ACIΠЄIN *D*) *libri; minus ueri simile Ambrosium* AITTЄIN *scripsisse* 16 impetu ferri (*in mg. m. ant.* impetu feratur) *P* 17 uel de] uelle *DNCM* 18 conparaṇtur *P* 19 utillius (l *pr. eras.*) *P* esse humano generi *B* 23 uitulam *B*

comparentur elementis et quia feminea dicantur, at uero aries
masculum quoddam animal sit, uehemens natura et uiolentum
cornibus. similiter autem aeris huius spiritus uitalis est, ut C
masculus auctor et causa gignentium mouens terrarum geni-
talia et uelut quadam se miscens copula. aliud ergo ad terram,
aliud ad mare, aliud ad uitalem aerem mystice figuratur
horum trium animantium genus.

51 Haec traditio naturalis est. sed etiam moralis concurrit et
suppetit. in omnibus enim hominibus caro, sensus et uerbum
est. caro nostra uitula est: laborat ut serat, laborat ut col-
ligat, laborat ut pariat; innumeris fatigatur laboribus. unde D
et graeci δάμαλιν dixerunt uitulam ἀπὸ τοῦ δαμασθῆναι αὐτήν
eo quod dometur iniuriis. masculorum boum labores aratro et
iugo fungitur, femineos partu repraesentat ac multo ubere.
caro quoque nostra uitae istius subiugatur necessitatibus,
crebris quatitur doloribus et multarum aerumnarum quodam
curuata partu senescit. iam illud quis ignorat, quod uehe-
mentior sit uirtus animae, cui uelut nupta adhaeret in istius
uitae cursu corporalis substantia? sensus autem nostri capra- E
rum modo uelut saltu quodam exiliunt et pascuntur prae-
ruptioribus, impetus ui commotiones ipsi excitantes animae et
concutientes eam. ad omnem occasionem praesto sunt uel
occursu femineae pulchritudinis uel odore suauitatis alicuius,

8 Philo Quaest. III 3

1 feminea (a *s. u.*) *P* aḍ (t *s.* ḍ) *P* 2 sit *P* est *DNBCM* 3 aeris (a *in ras.*) *P* 5 aliud (iu *ex* u *m2*) *P* ergo *om. DN* 6 aliud *pr.* (u *s. u.*) *P* aliud *alt.* (d *m2 ex* t) *P* 9 hominibus ḥụịụṣ (huius *exp. m2*) *P* 12 greci (i *ex* e) *P* δάμαλιν *Erasmus* ΔΑΛΙΑn (n *ex* m, *s.* daliam) *P* ΔΑΛΙΑΝ *cet.* dixerunt uitulam *om. DN*; *exp. in T'* uitulam (a *ex* u *m2*) *P* ἀπὸ τοῦ δαμασθῆναι αὐτήν *scripsi* ΑΠΟΤΟΥΔΑΛΙΑCΘΗΛΙeΑΥΤΗΝ *P, eadem fere cet.* 13 boṇum (n *exp. m2*) *P* laboreṣ (s *exp. m2*) *P* labore *cet.* 14 partu *P m1* partus *P m2 cet.* ạç (*s. m2* cū) *P* cum *cet.* 17 curuata *m2 ex* cuirata *P* 18 nuptae (e *eras.*) *P* 20 quodam] quod alis *DN* prosiliunt *CM* 21 impetus ui *P m1* impetu sui *T''* impetu suo *P m2 cet.* commotiones (e *ex* i *m2*) *P* commonitiones *B*

auditu pariter et tactu mouentur uelociter, quibus etiam
animae inflectunt constantiam et uelut a natura sui alienant
eam. unde et plerique ἀφορμήν dictam putant, quia ὁρμή
impetus dicitur, eo quod ex quodam impetu sensuum inflexi-
onis atque alienationis nostrae causa nascatur. feminei autem
sexus speciem habet ut etiam sensus nostri; nam et αἰσθήσεις
graece dicuntur femineo uocabulo. effetarum modo animantum
cito uacuantur, ubi partus suae generationis delectationisque
effuderint, et iterum excitatis cupiditatibus nouos referunt im- 335 A
2 petus. in ariete uero uerbi ac sermonis nostri habetur simili-
tudo, quod sit uehemens, sicut et sermo noster efficax opera-
tionis et quaedam ornatus nostri et tegminis causa sit. aries per
usum uestium ordine quodam gregem ducens, sicut ordo
quidam uitae ususque nostri uerbo explicatur. arbitror autem
quod illud uerbum magis intellegere debeamus, quod est
uerbum dei, cum quo aries iste habere uideatur non medi-
ocrem cognationem, quod uerbum nos uero tegmine sui B
uestiuit uelleris et in domo introducit aeternae salutis qui se
pro nobis immolandum obtulit, qui tamquam ouis ad
uictimam ductus est et sicut aries coram tondente
sine uoce sic non aperuit os suum. ex quo ordinem
quendam substantiae habemus et sacrae redemptionis, quod

19 Esai. 53, 7

3 ἀφορμήν *Maurini* ΑΛΟΠΑΙϦΝ *P, eadem fere cet.* ὁρμή *Erasmus* ΟΡΛΙϦ *libri* 6 ut (*in ras.*) etiam *DN* sensui nostro *B* sensus nostri (nostri *in ras. maioris spatii*) *D* nam et αἰσθήσεις *scripsi* (αἰσθήσεις *iam Erasmus restituit*) nam et esttesis *T'* (nam et e *m2 in spatio uacuo*) manet estesis *PC* patet estesis *B* extasis *D* (exta *in ras*) *N* effesis *M* 7 animaηtum *P* animatum *T'* (*in mg.* ł animantum) *D* animantium (ntium *in ras.*) *N* 9 excitastis (s *exp. m2*) *P* nonuos (n *alt. eras.*) *P* 11 sit sic *D* (c *s. u.*) *N, om. CM* 12 quaedam *P m1 T'B* quadam *P m2 cet.* 16 qvo (vo *s. u.*) *P* 17 cognitionem *DNCM* uere *D* (e *alt. ex* o) *N* tegmine (e *alt. ex* is) *T'* sui uelleris uestiuit *DNB* 18 uelleris (i *ex* e) *P* domum *ed. Paris. a. 1569* introduxit *ed. Colon.* 19 obtilit (v *s.* i *pr. m2*) *P* 20 tondente (o *ex* u *m2*) *P* 21 se sine *DNCM* apperuit *PC* 22 et *s. u. P* redentionis *P*

per ipsum conditi ac redempti sumus. duplex igitur causa per uerbum, naturalis et moralis: naturalis quia condidit, moralis quia redemit. philosophia quoque geminam speciem C sui constituit in uerbo, naturalem et moralem — rationabilis enim utriusque portio est —, naturalem secundum mundi creationem, quam uerbo adsignat, moralem secundum iustitiam et

53 aequalitatem uiuendi, cuius uita et ratio de uerbo. qua causa cum dies octo conplerentur ex Mariae uirginis partu, tulerunt dominum nostrum Iesum in Hierusalem, ut offerrent domino secundum legem et ut darent hostiam par turturum aut duos D pullos columbarum, eo quod in columba spiritalis gratia sit, in turture incorruptae generationis natura uel inmaculati corporis castimonia. merito ergo ad sacrificium sumi iubentur post arietem turtur et columba, ut uerbo adhaerere intellegas incorruptam castimoniam et spiritalem gratiam. et hoc ipso quidem quod aues posuit intellegere possumus caelestium meritorum uolatus. sunt enim uolucres caeli, quae ueniant et habitent in ramis eius arboris, quae de grano sinapis surrexerit, E cui regnum conparatur caelorum. et Ezechihel apertos sibi caelos dicit et uidisse inter alia etiam rotam unam super terram coniunctam animalibus quattuor. et infra audiebam inquit uocem alarum eorum, sicut uocem aquarum multarum et sicut uocem idonei et cum irent, ut uox uerbi, sicut uocem castrorum.

8 Luc. 2, 21—24 11 Matth. 3, 16 Philo Quaest. III 3 17 Matth. 13, 31 sq. 19 Ezech. 1, 15 21 Ezech. 1, 24

2 et] ac *B* quia *P* (i *exp.*) *N* qua *cet.* 3 quia *N* qua *cet.* 8 UIII. *P* octo *T'* quadraginta *cet.* 12 turturem *P* 13 iubentur (b *ex* u) *P* 14 post arietem *post* columba *transponit B* turturem (em *eras.*) *P* aut (a *del.*) *P* 15 et] ex *C* 16 quidam (e *s.* a *m2*) *P* 17 quę (uę *extra u. m2*) *P* ueniant . . . habitent *P m1* ueniunt . . . habitant *P m2 cet.* 18 surrexit *BCM* 19 regnum caelorum comparatur *NB* iezechihel *P* (i *pr. s. u.*) ihezechiel *T'* iezechiel *cet.* 21 coniunctam (c *alt. s. u.*) *P* 23 idonei (*exp. m2 et s. scr.* sublimis dei) *P* sublimis dei *cet.*

54 Unde quidam ad libros philosophiae diriuarunt eo quod ipsum caelum uolucris simile sit. denique Plato currum F uolucrem dixit esse caelum ex eo quod propheta dixerat: cum irent animalia, ibant et rotae coniunctae illis, et cum eleuarent se animalia a terra, eleuabantur rotae. sed propheta non caelum ipsum auem dixit, sed aues esse in caelo. denique et Dauid ait: caeli enarrant gloriam dei, hoc est potestates caelestes uel, cum spectatur pulchrum elementum, praedicatur operator. animam autem describit propheta, cuius sunt motus quattuor uelut equi, λογιστικὸν θυμικὸν ἐπιθυμητικὸν διορατικόν. haec animalia quattuor, 336 A id est homo λογικόν, leo θυμικόν, uitulus ἐπιθυμητικόν, aquila διορατικόν. ideo ratio praemissa est, ut reliqua rationem sequantur. ideo cum homine a dextris est leo, id est: cum ratione commotio a dextris est. ista animalia quando eleuantur, eleuantur etiam rotae. rotae autem uita est super terram, qua uiuimus. si animae nostrae motus quattuor eleuantur, eleuatur et uita nostra. ideoque addidit: quoniam spiritus inquit

2 Philo Quaest. III 3 Plat. Phaedr. 246 E 4 Ezech. 1, 21 7 Psalm. XVIII 2 10 cf. Diels Dox. 389 sq. Philo Legg. alleg. III 38 (110, 21; I 138, 28 *C.*) et I 22 (57, 32; I 79, 14 *C.*) 18 Ezech. 1, 20

1 filosophiae *P* 2 caelum (*del. m1*) caelum *P* uolucriș (i *ex* e) *P* uolucri *T'BCM*, *om. DN* 3 uolucrēș *P* 5 eleuabantur (ba *s. u.*) *P* 6 et rotae *B* ipsum caelum auem non dixit *B* auem *eras. D*, *om. N* 8 spectatur *a* expectatur *libri* elementum pulchrum *B* 10 .IIII. *P* λογιστικὸν *Erasmus* ΛΟΠCΤΙΚΟΝ *libri*, *cf. Philo Legg. alleg. III 38 (110, 23; I 138, 28 C.)* 11 θυμικὸν *Erasmus* ΘΥΙΛΗΤΙkωΝ *P*, *magis corrupta cet.*, *cf. Philo l. c. et Ambr. de uirg. 18, 114* ἐπιθυμητικὸν *Erasmus* ЄΠΙΤΥΛЄΙkΟΝ (Λ *ex* Ν) *P* ЄΠΙΤΙΛЄΤΙΚΟΝ *ł* ЄΠΙΤΙaeΙΚωΝ *D*, *magis corrupta cet.* διορατικόν *Erasmus* ΛΙΟpΑΤΙkΟΝ *P*, *magis corrupta cet.* 12 λογικόν *scripsi* λογιστικόν *Erasmus* ΛΟΤΙkΟ *P* ΛΟΙΙSΤΙΚΟΝ *D et similia fere cet.*, *cf. Philo l. c. u. 27 (31 C.)* θυμικόν *Erasmus* ΤΥΙΛЄΤΙkΟΝ *P*, *magis corrupta cet.* ἐπιθυμητικόν *Erasmus* ЄΠΙΤΥΙLЄΤΙkΟΝ *P*, *magis corrupta cet.* 13 διορατικόν *Erasmus* ΛΙΟpΑΤΙCΟΝ *P* ΛΙΟpaΤΙΚΟΝ *D*, *magis corrupta cet.* *post* διορατικόν *add.* id ē homo *DNCM* 15 rationem *P* 16 rotae *alt. PBCM* rota *DN* 17 eleuantur *a* eleuentur *libri*

uitae erat in rotis. anima ergo magis currus est, quae ait B in Canticis canticorum: *posuisti me currus Aminadab,* hoc est dei nostri. non ergo philosophiae traditioni descriptio concurrit prophetica. denique uocem alarum audisse se dicit propheta. istae alae uirtutes sunt, quae maximo et duplici plausu prudentiae fortitudinis temperantiae iustitiae suauem decorem, uitae cantilenam resultant. Plato autem dulces quosdam sonitus siderum mutuauit sphaerae caelestis generari conuersione, famam magis et pompam quam ueritatem secutus. C nam licet Origenes quoque noster, hoc est ecclesiastico uir officio deditus, planetarum stellarum quandam inenarrabilem motu armoniam esse suauissimi illius soni caelestis adserat, tamen etiam ipsum plurimum indulgere philosophorum traditioni pleraque eius scripta testantur. quod eo scripsi, ut et ab aruspicinae et a philosophiae traditione sacrificii istius interpretationem secernerem. uelint alii doctrinam probare suam, ego iuxta apostolum timidus malo quam doctus uideri, qui D ait: *uidete ne quis uos depraedetur per philosophiam et inanem seductionem secundum traditionem hominum, secundum elementum huius mundi et non secundum Christum.*

55 Quod autem ait: *diuisit Abraham corpora et consedit illis,* ne quis extispicium putet, aruspicina uerba esse non nego — sic enim audio —, sed diuisionem corporum quadrupedum

2 Cant. 6, 11 7 Philo Quaest. III 3 Plat. Tim. 36 B sqq. 40 A sq. 18 Coloss. II 8 22 Gen. 15, 10 sq.

3 philosophie *in ras. P* 4 profetica *P* 5 propheta *postea add. extra u. P* uerba *inde a* maximo et *usque ad* sacrificiūm *p. 610, 6 om. DN, intercidisse uidetur folium in eorum archetypo* 6 prundentiae (n *pr. eras.*) *P* 8 quosdam (s *s. u.*) *P* sperae *P* (sp *in ras. m2*) *BCM* 9 famam magis *m2 ex* infans imaginis *P* pompam (pam *s. u.*) *P* 10 origenis *P* (*ex* originem *m2*) *C* quoque *om. B* 12 armoniam *P* 15 traditione (e *ex* i *m2*) *P* 16 probare (e *ex* i *m2*) *P* 17 apłṣ (m *s.* ṣ *m2*) *P* 19 secundum traditionem *om. CM* tradictionem (c *eras.*) *P* 21 noṣtṛi (N *s.* ṣtṛi *m2*) *P* 22 corporẹ (a *s.* ẹ) *P* 23 extispicium (tis *ex* sis) *P* 24 nego (n *s. u.*) *P*

cum lectio factam adstruat, non factam auium, utique si inspectio fuisset istorum, etiam auium facta esset diuisio, ut E fieret inspectio. quid si fidei nostrae hoc conuenit? et ideo quod supra aruspicinam uerbi nobis dat traditio requiramus. diximus supra quia in uitula terram accipimus, in capra aquam, in ariete aerem. quod ipso nomine colligitur, quod trima ad sacrificium sumi iubentur, quia terra ipsa inter tres diuiditur species sui — aut enim continens aut insula aut paeninsula est —, aqua ipsa in tria, quia aut mare est aut F fluuii aut lacus; nam fontes aut putei priuata negotia nequaquam digna diuisione generali et publica; putei latent, fontes aliis originem praestant. aer quoque habet diuisiones temporum ueris aestatis hiberni. et haec mundana diuisio est. quo hoc proficiat? ut cognoscamus deum esse horum auctorem moderatoremque omnium, qui omnibus ordinem rebus dederit et ea diuisione distinxerit, ut his colligas posse tibi deum conferre

56 quae pie postulas et quae spondet inplere. itaque Abraham 337 A quia promittenti domino terrae hereditatem responderat: unde cognoscam quia heres ero terrae huius? per illas species hostiarum informatur, ut credat deum esse supra mundum, qui uniuersa quae mundi sunt prouida distinctione diuiserit, sed ea quae sunt diuisa resolui postea, ea autem quae non sunt diuisa — aues enim, hoc est turturem et columbam non diuisit — numquam resolui. fides enim manet integra, quae columbae more in sublime subrigitur, lustrans superna B

5 Philo Quaest. III 3   18 Gen. 15, 8   24 Philo Quaest. III 3

4 dat nobis *B*   5 accipiąmus *P* accepimus *M*   6 aquā (ā *ex* a *m2*) *P*   7 inter] in *B*   9 paeneinsula *P* (e *alt. s. u. m2*) pene insula *cet.*   11 puplica *ex* pabulica *P*   12 aer *ex* ergo *m2 P*   habet *s. u. P*   13 aestatis (i *ex* u) *P*   *post* aestatis *add.* autumni *P* (*s. u. m2*) *cet.*   14 proficiat *P* (a *exp. m2*) proficit *cet.*   horum esse *BM* horum est *C*   auctoremq. (q. *eras.*) *P*   mediatoremque *CM*   15 ordinē (ē *ex* e *m2*) *P*   18 hereditatąm *P*   20 hostiarum *om. CM*   credat deum *B* credatụr (dm̄ *s.* ụr *m2*) eum *P* credat deum *eum *T'* credat deum eum *CM*   21 distintione *P* (t *alt. m2 ex* c) *M*   22 sed ea quẹ (uẹ *s. u.*) *P*   23 sint *P*; *fort. in u. 22* sint *scribendum*

et spiritalibus alarum remigiis caelum circumuolans. turturi quoque mens illa confertur, quae auis usu istius secretis alitur, intellegibilem illam et indiuisam quaerens trinitatis substantiam, refugiens plebem quandam creaturarum et corporeae se non conmiscens congregationi atque ab omni passionum labe secernens. hoc sacrificium de te poscitur. qui tales offert hostias, fidem et castimoniam mentis, simplicitatis gratiam, caritatis et pacis affectum, ipse se beatae illius C terrae agnoscit heredem, sicut etiam dominus apertius in euangelio declarauit dicens: beati pacifici, quia ipsi possidebunt terram.

57 Accipe aliam diuisionem. caro quoque nostra ipsa dei ordinatione diuisa habet membra omnia. duo oculi sunt, binae aures, duae genae, nares diuisae, dentium geminatus ordo. ubera scapulae manus latera femora genua pedes crura nonne bina omnia, ut subnixa geminatis subsidiis omnia nostra D uideantur officia? anima etiam diuisionem suarum patitur portionum. nam διορατικόν, hoc est superiora quasi oculi quidam contrarii rationabile est et inrationabile. rationabile ipsum diuiditur circa mentem et sermonem, sensibile eius in auditum et uisum, quibus uitae huius cumulatur gratia. nam odor et gustus uitalis usus uidentur necessarium praebere ministerium. nares iugi flatu aspirationem recipiendo uitalem continuato quodam substantiam hominis cibo pascunt, E

10 Matth. 5, 4 12 Philo Quaest. III 5 17 et 611, 6 Philo Quaest. III 5

5 cōmiscens *PCM* miscens *B* 6 poscitur (un *s.* i) *D* poscuntur *N* 8 effectum *DCM* se *om. DNCM* 9 apertius *in mg. m1 P* 10 quia *P* quoniam *DNBCM* 11 possidebunt terram *PBCM* dm̄ uidebunt *D* (*in mg.* ∴ q̄m ipsi possidebunt terram) *N* 12 quoque *del. D, om. N* 13 omnia *del. D, om. N* omnia habet membra *CM* 14 geminatus dentium *B* 16 geminantis *P* geminatis (t *in ras.*) *M* 17 <obire> uideantur *ed. Rom.* anima nostra *T'* 18 dioraticon *libri* hoc est *D* (est *s. u.*) *N* hoc *cet.* 19 oculi] sicut totidem plateae *Philo Quaest. III 5 (177 A)* est *in u. extremo add. m2 P* et inrationabile. racionabile *in mg. inf. m1 P* 20 et *D* (*s. u.*) *NB, om. cet.* 22 uitalis *P* (i *alt. ex* e) *D* (e *s.* i *alt.*) 24 hominis (is *ex* es) *P*

gustus autem potu epulisque generatur, quintus uero sensus,
hoc est tactus uelut admixtus est illis quattuor. odor et
gustus quaedam magis alimenta sunt corporis, quibus carnis
huius militia subsistit, uisus uero et auditus mentem adiuuant.
haec sunt diuisiones, quae secundum carnem nostram ani-
8 mamque a summo operatore diuisae sunt. unde oportet nos
colligere quia etiam mundus iste uelut per membra quaedam
gemina et tamquam ἀντιπρόσωπα distributus est, terra in montes F
et in campos, ut sunt partes nostri corporis elatiores aliae,
aliae planiores. eminent scapulae et pedum superiora uel
manuum, latera autem et inferiora ceruicis uelut ualles trita
et concaua. quod et de uola manus intellegere licet; nam in
ipso calcaneo pedis eminere alia, media autem sinuata esse
quis dubitat? aqua in mari salsa, dulcis in flumine uel in
fontibus. est aer hiberno frigidus, ueris mensibus temperatus,
calidus aestate. ergo ista diuisit operator, mentem autem
nostram, quae modo auium uirtutum diuersarum et uigoris 338 A
sui uecta remigiis supra caelum euolat, non diuisit, quia
trinitati adhaeret diuidenti omnia, soli indiuisae. unde philo-
sophi superiorem mundi huius substantiam, quam aethera
uocant, non ex ceterorum elementorum uolunt admixtione
constare, sed splendidam et multo refulgentem lumine, quae
non terrae sordidum nec aquarum umidum nec aeris nebu-
losum nec ignis ipsius rutilum quicquam recipiat, ex quinta
quadam usia esse adserunt et uelut uolucrem mundi istius B
mentem ueIociorem purioremque esse ceteris partibus. nam
aliae mixtae sibi et concretae sunt, nos autem nihil materialis
conpositionis inmune atque alienum putamus praeter illam

6 Philo Quaest. III 5 19 Philo Quaest. III 6

1 generetur (a *s.* e) *P* uero] autem *B* 2 est *pr. s. u. D, om. C* 5 haec *P* (c *eras.*) *CM* hae *cet.* 8 iamquam (t *s.* i) *P* antiprosopa *PBC* antiprosapa *M* antiprosapia *DN* 11 trita (t *alt. s. u. m3*) *P* 12 in *om. DN* 13 pedis (i *ex* e) *P* 18 remigiis (i *tert. s. u.*) *P* super *DN* 23 humidum *P* (h *s. u.*) *cet.* 25 uolucrēș *P* istius] huius *DNM* 26 nā *m2 ex* non *P* 27 concretae *N* concreatae *PBCM et* (a *pr. del.*) *T'D*

solam uenerandae trinitatis substantiam, quae uere pura ac simplex sincerae inpermixtaeque naturae est, quamuis aliqui putant de illa quinta usia lucem esse clariorem, de qua dixerit Dauid quod deus sit circumdatus lucem sicut uestimentum et apostolus scripserit de ipso omnipotente C deo quod solus habeat inmortalitatem et lucem habitet inaccessibilem.

59 Qua ratione autem dixerit quod aues descenderint supra diuisa corpora uitulae, caprae atque arietis non facile repperio nisi quod omnia terrena, maritima atque ipsa aeria plena sunt insidiarum ac perturbationum. uidentur enim aues istae cibi causa descendisse supra corpora. naturaliter autem uiolentiores potioresque uiribus super infirmiores inruunt et quasi mortuis corporibus incumbunt ex inprouiso frequentius inruen- D tes, uel quod uerius puto, quia princeps mundi huius et uolucres caeli, spiritalium nequitiae, quae sunt in caelestibus, eos qui mundana sollicitudine curaque diuisi sunt graui motu incessant et uelut cadauera mortuorum dilacerent dente aspero. de his enim dictum est: relinque mortuos sepelire mortuos suos, quia sunt de regno diaboli, qui in se ipsum diuisus est. qui autem sunt de regno dei, quibus dicit Iesus: regnum dei intra uos est, hi non sunt diuisi, quia adhae- E rent deo, quoniam qui adhaeret meretrici unum corpus est; erunt enim, inquit, duo in carne una. qui autem adhaeret domino unus spiritus est. isti ergo non sunt mortua corpora, ut uolucres caeli comedant eos, sed sunt

4 Psalm. CIII 2 6 I Tim. 6, 16 8 Gen. 15, 11 Philo Quaest. III 7 16 Ephes. 6, 12 19 Luc. 9, 60 20 Luc. 11, 18 22 Luc. 17, 21 23 I Cor. 6, 16 sq. 26 Matth. 13, 4

3 putant (e *postea add.*) *P* putent *cet.* 5 deipso (i *ex* o) *P* de eo *N* omnipotente (te *alt. s. u.*) *P* 12 ç̣ạẹcausa *P* 13 super ... corporibus *infra in mg.* (et *s. u.*) *m1 P* 16 caelestibus *om. N*, cę *in u. extremo* (*om.* lestibus) *del. m2 D* 17 diuisi (i *tert. ex* a) *PD* diuisa *M* 18 cadauera (a *alt. ex* e) *P* dilacerẹnt (a *m2 s.* ẹ) *D* dilacerant *N* 19 sepeli*re *P* 22 hi* (i *eras.*) *P* hii *NM* 24 duo *D* (*in ras.*) *N*, *om. cet.*

spiritus; facit enim deus angelos suos spiritus. denique
supra columbam et turturem non descenderunt, quia diuisae
istae aues non erant; non sunt enim diuisi iusti, quibus dicitur
ut sint simplices sicut columbae. ideoque Dauid dicit quia F
et passer inuenit sibi domum et turtur nidum sibi
ubi reponat pullos suos. haec spectabat Abraham, haec
60 profundo et spiritali considerabat intuitu. ideoque scriptum
est: consedit illis Abraham, non quasi aruspicinae, sed
quasi caelestis reuelationis interpres signa diuinae operationis
explorans. mens enim directa ad Christi gratiam uidebat hunc
mundum plenum esse iniquitatis, quae uelut e summo caeli
uolaret et opprimeret infimos terrae, pudicitiam autem fidem
sinceritatem nullis esse obnoxias passionibus, auaritiam uero 339 A
et sollicitudines saeculi, quibus suffocantur qui habent uolup-
tates diuitiarum, dilacerari ac diuidi. unde et diuitiae dictae
sunt curae et cogitationes mundi huius, quod mentem diuidant
atque in diuersum scindant et in partes trahant nec sinant
eam incorruptam esse et integram. uir ergo pacificae mentis
considebat et considerabat quatenus prohibere comminus posset
ea mala, quae hominibus inuehuntur; mens enim sapientis ac
iusti uiri mederi studet humanis casibus et prohibere ac B
resecare animarum nostrarum labores.

61 Denique quam hoc Abraham spiritali et prophetico affectu C
fecerit sequentia docent. nam solis occasu excessus

1 Psalm. CIIII 4 Hebr. 1, 7 4 Matth. 10, 16 5 Psalm. LXXXIII 4 8 Gen. 15, 11 Philo Quaest. III 8 15 Matth. 13, 22 24 Gen. 15, 12 Philo Quaest. III 9

1 denique ... 3 non erant *om. N* 6 habraham *D* 8 illis Abraham *om. DN* 11 e] a *DN* 12 infirmos *ed. Paris. a. 1569* 15 delacerari *PDC* 16 cogitationes *m2 ex* cognationes *P* 18 em (*s.* a*, m *eras.*) *P* eam *T'*, *om. cet.* 19 conside[bat et consider]abat (*uncis inclusa extra u. add. m1*) *P* quatenus *P* quatinus *cet.* prohiberet comminus (s *ex* i) possent *P* posset cōminus *B* 20 inuehuntur (ue *in ras. m2*) *P* 21 uiri *s. u. P* medere *P* (i *s.* e *ult.*) *T'* 22 resecare *P* (c *ex* r) reserare *B* 23 denique *in ras. P* habraham *D* profetico *P* 24 docent] manifestant *B* occasum *P*

cecidit supra ⟨Abraham⟩: et ecce timor magnus tenebrosus incubuit super illum. excessus prophetis fieri solet, sicut habes prophetam dixisse: ego dixi in excessu meo: omnis homo mendax. excedit enim mens prophetae uelut fines quosdam humanae prudentiae, quando repletur deo, et ante euacuat se cogitationibus et disceptationibus saeculi huius, ut aduenienti gratiae spiritali puram se et exinanitam D praebeat, superueniat in eam spiritus sanctus magna se ui infundens, ita ut mens hominis subito turbetur. denique angelus uenit ad Mariam — et cum sedulitate et gratia uenerat: et tamen Maria mota est in introitu eius. unde ait angelus ad eam: ne timeas, Maria; inuenisti enim gratiam apud deum. et ecce concipies in utero et paries filium. cognoscimus ergo quia quando uenit gratia dei super propheticam mentem, subito inruit et inde incu- E buisse et decidisse super prophetam spiritum sanctum legimus, quia excessum patitur et turbatur et timet et quibusdam ignorantiae et inprudentiae tenebris offunditur, sicut et in Actibus apostolorum legimus quia circumfulsit super Saulum ⟨lux⟩ de caelo, et cecidit et horrore animi turbatus est et audiuit uocem de caelo dicentem: Saule, Saule, quid me persequeris? desinit enim uidere saecularia qui incipit audire diuina. unde et timorem Abrahae et tenebras mirari non F debes, quasi praeter uirtutem aut meritum eius acciderint, cum prophetarum consuetudini congruere aduertas quando adiuncta, ut cognoscant futura.

3 Psalm. CXV 2   12 Luc. 1, 30 sq.   18 Act. 9, 3 sq.   21 Act. 9, 4

1 Abraham *addidi, om. PBCM* eum *DNα*   magnus et *D* (us *in ras.*, et *s. u.*) *N*   2 incobuit (v *s.* o) *P*   profetis *P*   8 praebeat (b *ex* u *m2*) *P*   9 denique et *C*   12 angelus ait *DN*   13 gratia *P*   15 ụnde (i *s.* ụ *m2*) *P*   16 cecidisse *DN*   prophetam *scripsi* prophetas *libri*   17 quia qui *M*   18 ignorantia et inprudentia (*corr. m3*) *P*   19 ⟨lux⟩ *Henricus Schenkl*, circumfulsit lux *DN*   22 incipit (p *ex* d) *P*   24 quịasi *P*   26 adiuncta ut *del. m2 D, om. N*   cognoscant *P* (a *ex* u) *D* (v *s.* ạ *m2*) cognoscunt *N*

62 Continuo autem dictum habes ad eum: sciendo scies quoniam peregrinum erit semen tuum in terra non sua, et seruitio opprimentur et nocebunt eis et humiliabunt eos ecce annos quadringentos. merito tenebrosus 340 A horror magnus factus est, quia magna oracula deferebantur, cum de populo saeculorum dabatur praeceptum. quomodo tam facile capere istud mens humana poterat, maxime quae admonebatur, ut in hac peregrinaretur terra? non enim tam quae futura erant declarabantur quam praescribebantur quae facienda nobis forent. nam peregrinum inquit erit semen tuum, siue quia omnes homines peregrini esse debeamus in hac terra — omnium etenim pater est Abraham — siue B quia uerum semen Abrahae peregrinetur in hoc mundo; illud enim uerum semen est, de quo dictum est: in Isaac erit semen tuum. denique qui se Abrahae heredem agnosceret ait: aduena ego sum in terra hac et peregrinus sicut omnes patres mei. qui enim peregrinus hic fuerit ciuis in caelo est, qui autem in hac terra omnem animae suae substantiam constituendam putauerit hereditatemque huius terrae adquirendam sibi exultauerit a dei regno excludetur. unde apostolus ad fideles uiros et ciues Hierusalem illius, quae in caelo est, et ecclesiae filios dicit: ergo iam

1 Gen. 15, 13 Philo Quaest. III 10 14 Gen. 21, 12 16 Psalm. XXXVIII 13 21 Hebr. 12, 22 22 Ephes. 2, 19

2 quoniam *PB* quo *DCM* quod *N* 3 nocēb *P* (nocebunt *m2*) 4 annos *Pm1 et* (i *s.* ọ) *D* annis *Pm3 cet.* CCCC[tis] *P* (tis *m3*, *supra et infra est ras.*) *C* CCCC *M* quadringentis *cet.* 5 horror *s. u. m2 P* quia (a *s. u. m2*) *P* 6 cum *s. u. m3 P* 8 tamq̃. (*h. e.* tam quae) *m3 ex* tamq̃. (*h. e.* tamquam) *P* tam quae *T'* (*ex* tanquā) *N* tamq[e] *D* (q[e] *in ras.*) tamque *B* tanquam *C* tamquam *M* 10 nobis *om.* *DNCM* nam peregrinum *T'* peregrinum (*del. m1*) ṅȧ peregrinum *P* peregrinum *cet.* 11 debemus *N* 12 enim *B* 13 peregrinatur *DN* 14 isac *P* 16 hac terra *DN* 17 hic (*del. m1*) peregrinus hic *P* 18 ciuis (i *alt. m3 ex* e) *P* 19 hereditatemque (que *extra u. m3*) *P* 20 exulṭauerit (er *s. u. m3*) *P* 21 apostolus (o *pr. ex* a) *P*

non estis aduenae atque peregrini, sed estis ciues sanctorum et domestici dei. non ergo haec terra nostra est, de qua potest princeps mundi istius dicere ostendens regna omnia orbis terrae: *tibi dabo potestatem hanc, si procidens adoraueris me:* erunt tua omnia quae sibi alieni uindicant et seruitio opprimunt populum dei, ut seruis eius nocere et humiliare conentur sanctos dei. denique ipse D filius dei nihil sibi ex hoc mundo uindicandum putauit, unde ait: *uenit huius mundi princeps et in me inueniet nihil.* diuersi ergo domini in seruitute nos uolunt tenere: incessit diabolus, infestant angeli eius, passiones motusque corporis uelut domestici atque intestini hostes inquietant. foris pugnae, intus timores, foris pugnae, intus cupiditates. aliena est enim interni corporis substantia puritati cordis et ideo inpugnat uel certe repugnat. bellum ergo cotidianum est E et intra castra eadem graue proelium, donec deus misericors diabolum atque eius ministros iudicet, passiones restinguat ac subiciat menti sedulae, exquirat animas nostras de omnibus offensionis et periculi nostri auctoribus, qui ait: *sanguinem animarum uestrarum exquiram de manibus omnium bestiarum.* et Iohannes uidit et dixit quia *mors et infernus missi sunt in stagnum ignis.*

63 Itaque exibunt iusti, ut nihil de suo dimittant in terra hac, F ne spolia eorum residant apud incolas et possessores istius terrae. qui etiam sic abibunt de terra Aegypti ista, ut uasa,

4 Matth. 4, 8 sq. 9 Ioh. 14, 30 13 II Cor. 7, 5 19 Gen. 9, 5 21 Apoc. 20, 14

1 aduenae atque *om. DN* 3 mundi istius *P* (istius *in ras. m1*) *BC* istius mundi *M* mundi huius *DN* 5 quae *Ma* quam *cet.* 6 opprimant (v *s.* a) *P* seruis (i *ex* o *m3*) *P* 7 eius *om. T'* 11 incessit *P* (a *s.* i) *T'* (i *alt. ex* a) incessat *cet.* e∗ius (u *eras.*) *P* 12 in∗∗∗quietant (est *eras.*) *P* 13 timores (e *ex* i) *P* prugnae *P* 14 enim est *B* 15 certe (r *s. u. m2*) *P*, *om. DN* repugnant *P* 16 castra *om. DN* 17 restringat *M* 18 subiciat (ci *s. u.*) *P* 19 offensis *DN* 20 deo (o *eras.*) manibus (a *s. u.*) *P* 24 resideant *N* 25 sic *PBCM* si *T'DN* abibunt (i *ex* e *m2*) *P* ut *del. m2 D, om. N*

quae sumpserunt ab Aegyptiis mutua uel aurea, inquit, uel argentea, quibus ad tempus uterentur, secum auferant et depraedentur Aegyptios. haec uasa acceperunt uoluntate domini et secum ea auferent, quia resurrectionis filii sunt, quibus dicitur: non peribit capillus de capite uestro. uasa 341 A haec Aegyptii dederunt, quae de terra adflictionis adsumpta sunt, et sunt alia aurea, alia argentea, quia omnis creatura dei bona et maxime hominis in terris praestantissima, quam honorauit deus, ut inspiraret in faciem eius spiritum uitae et omnibus praeficeret animantibus. haec illa sunt uasa, de quibus dicit apostolus: habemus thensaurum in uasis fictilibus. haec est uestis Aegyptiorum, qua uestitur anima nostra, ut locupletior hinc recedat et quo hic uehementer laborabat B liberetur. non solum enim omnis creatura ingemescit et parturit, sed etiam nos, donec ueniat redemptio corporis nostri. habet dominus curam operis sui, habet naturae promptae in plerisque ad rationem ac beniuolentiam. neque enim excidi et perire patimur arbores, quarum circa primos fructus nobis fetura prorumpit, si posteriore aetate eas aut uentus decutiat aut sol adurat, ut <in> sufficienda et subministranda uirtute siccitatibus deficiat ueteris animae [deficiat] substantia, sed C

1 Exod. 12, 35 sq. 5 Luc. 21, 18 6 Philo de congr. quaer. erud. gr. 15 (I 531, 17) 9 Gen. 2, 7 11 II Cor. 4, 7 17 Philo Quaest. III 10

1 mutuạ (o *s.* ạ) *P* mutuo *cet.* 4 eam (m *eras.*) *P* auferẹnt (v *s.* ẹ *m3*) *P* afferunt *D* auferunt *cet.* 6 sunt assumpta *DN* 7 alia *alt.* (l *s. u.*) *P* 8 in terris] interioris *B* quem *D* (*ex* quae) *N* 11 thesaurum *libri*, istum *add. B* 12 haec haec *PT'* 13 quoḍ *P* hinc *NM* laborat *DNC* 14 ingemiscit *P* (i *alt. ex* e *m3*) *cet.* 17 rationem] orationem *DN* enim *om. DN* 18 primos (s *s. u.*) fructọs (v *s.* ọ) *P* 19 futura *DNC* prorumpunt *DN* eas *om. DN* 20 ut *PBCM* aut *D* (a *s. u.*) *N* in *addidi* 21 deficeat (i *ex* e; e *alt. eras.*) *P* deficat *C* desiccat *T'M* ueteris animae *scripsi* uestris (uris *T'DBC* nris *M*) animae deficiat *PT'BCM et* (*qui haec del. m1*) *D*, *om. N*; deficiat uis animae, deficiat substantia *Henricus Schenkl* sed ... examinandas *siglis* ⊢ *m3 in P significauit post* adurat *transponenda esse et transposita haec sunt in B*

melioribus auris differimus examinandas. et ideo deus noster bonae uoluntatis remunerator etiam primae feturae atque indolis contemplationem habens omne colligi patitur animae nostrae patrimonium ac reseruari futuri aduentus probaturus temperie.

64 Memor itaque sui muneris, quod inmortale esse uoluit aequis, [sed] si culpa non obrepisset et grauis, quae fecit ut non expediret diu uiuere, ait ad Abraham: tu autem ibis D
ad parentes tuos cum pace, nutritus in senectute bona. patitur nos discedere ex hoc saeculo, ut secessione animae hoc corpus resoluatur in terram suam et fiat finis peccati, deinde per resurrectionem reformetur diuinae liberalitatis gratia. ideoque dicit ad Abraham: tu ibis ad patres tuos. nonnulli putauerunt patres esse elementa, ex quibus constat caro nostra, dum uiuimus, et in quae resoluimur. sed nos qui meminimus matrem nobis esse Hierusalem, quae E
sursum est, quae est libera, quae est mater omnium nostrorum, sicut apostolus dicit, illos adserimus patres qui uitae et merito et ordine praecesserunt. erat illic Abel pia uictima, erat pius et sanctus Enoch, erat Noe: ad eos promittitur Abrahae transitus. transit enim qui de hac uita recedens ad uitam demigrat alteram, quam uiuit mens sapientis et iusti uiri, qui nutritur in pace; nam insipiens in bello

8 Gen. 15, 15 Philo Quaest. III 11 17 Galat. 4, 26

1 deus dominus *N* 2 faeturae *P* feturae (e *pr. ex* u) *T'* primae et futurae *D* (et *s. u.*) *N* 3 indolis *ex* indolens *P* indolis bonam (bonam *del. m2*) contemplationem *B* 4 *post* aduentus *add.* illud *P* (*s. u. m3*) *cet.* 7 sed *seclusi* obrepsisset *D* (s *pr. s. u.*) *N* 8 homines diu *N* 11 fiat finis *PBCM* finis sit *D* (sit *m2 in mg.*) *N* 13 ideo (*om.* que) *DN* ad *s. u. m3 P* 14 putauerunt *ex* peccauerunt *P* 15 quae *T'* (*ex* quam) qua *P m1 CM* quam *P m2 cet.* 16 nobis] nostram *B* 18 nostrum *P* (*ex* nostrorum) *T'NBCM* illos ạụṭẹṃ *P* 19 ẹṭ merito *P* merito *cet.* 21 abraham *DN* 22 alienam *N* quam̄ *P* qua *T'* quia *cet.* 23 nutritur in pace *scripsi* nutritus in pace est *P* (est *s. u. m2*) *T'BCM* nutritus est (est *in mg. m2 D*) in pace *DN*

nutritur et in discordiis, iustus in senectute bona uiuit. non F dixit 'longa', sed bona, quia iustus bene senescit, iniustorum autem nemo, quamuis ceruis uiuacibus diuturniorem uitam uixerit. nam diu uiuere commune sapientibus atque insipientibus est, bene autem uiuere speciale sapientis est, cuius senectus uenerabilis, et aetas senectutis uita inmaculata, non diuturna inquit neque numero annorum computata nec capillis canis in capite, sed sensibus. ille 342 A ergo bene senescit qui bene senserit.

65 Quarta autem generatione reuertentur. historia quidem uidetur de Iudaeis conuenire, qui in Aegyptum transierunt et de Aegypto exierunt. quadringenti enim anni et triginta exacti illic anni eorum sunt, sed non omnes centenos et quot excurrunt annos uixerunt, sicut Moyses aut Iesus Naue, ut quartae generationis tempus conueniat. unde mysticum aliquid magis requiramus, eo quod tetras omnibus numeris apta sit B et radix quaedam decimae ac fundamentum, hebdomadis quoque media. denique nonagesimus tertius psalmus scribitur quarta sabbati, eo quod hic numerus medius sit priorum sequentiumque: tres enim praecedunt eum: primus secundus tertius et tres sequuntur: quintus sextus septimus. qui hunc psalmum canit uelut aptis numeris uitam istius mundi transigit quasi tetragonus et stabilis atque perfectus. in quattuor C libris plenum euangelium atque perfectum est. quattuor animalia mystica sunt, mundi quoque istius quattuor partes, ex

2 Gen. 15, 15 Philo quis rer. diu. her. 58 (I 515, 5) 3 Uerg. Ecl. VII 30 6 Sap. 4, 8 sq. 10 Gen. 15, 16 Philo Quaest. III 12 14 Deut. 34, 7 Ios. 24, 30 15 Philo Quaest. III 12 24 Ezech. 10, 14

3 ceruicibus *DN* diuturniorem uitam *P* diuturniore uita *cet.* 7 diuturna (di *s. u. m2*) *P* neque ... capite *in ras. D* 8 canis *DN*, *om. cet.* 12 CCCC[ti] *P* (ti *m3*) *C* CCCC *T'M* anni *del. ed. Rom.* XXX[ta] *P* (ta *m3*) *DC* XXX *M* 14 quod (t *s.* d) *P* moises (i *ex* e) *P* 15 magis aliquid *B* 16 tetras *P* (t *alt. ex* r *m2*) *T'* (*in ras.*) 20 sequentiumque *PB* sequentium *T' cet.* 21 secuntur *T'BM* 25 quoque mundi *P* istius] huius *B* quattuor sunt *P* (sunt *s. u. m3*) *cet.*

quibus congregati filii ecclesiae regnum Christi sacratissimum propagarunt uenientes ab oriente atque occidente, septentrione ac meridie. quadrupertito igitur latere sancta surrexit ecclesia. decas quoque ex isto numero adsurgit. si enim conectas ab uno usque quattuor, hoc modo decimam facies. conputa unum, adde illi duo: fiunt tres. adde tribus tres: fiunt sex. et ad [D] sex adde quattuor: fiunt decem. tetras igitur decimam inplet, decas numerum omnem conplectitur. quattuor quoque aetates sunt hominis: pueritia adulescentia iuuentus maturitas. paulatim adsurgit et fundatur sapientia. itaque summa prudentiae quarto aetatum ordine uenit. meritoque etsi quis ante sub rege Aegypti fuit, maturioris tamen aetate consilii exit de potestate eius et legem sibi agnoscit sequendam. tunc fit ei [E] uitae istius mare peruium. similis ratio est his quae gignuntur solo. ubi semen sparsum fuerit, humo soluitur et primo prorumpit in radicem, deinde germinat, formatur fructus et postea maturescit. arbores quoque ipsae primum fructum ferunt, deinde ipse adolescit fructus, accessu temporis mutat colorem, quarto ordine consummatur, hoc est nouissimo. ita ergo et nos in hac terra adflictionis fugiamus lateres formare, sed gemitu et lacrimis prouocemus domini misericordiam, ut [F] mittat nobis Moysen et Aaron, hoc est legem et sacerdotem, sed illum uerum sacerdotem et sacerdotum principem, qui licet inter homines uersaretur, dicebatur e c c e   s p i r i t u s

20 Exod. 1, 14 23 Psalm. CVIIII 4 Hebr. 5, 6 et 10; 7, 17. 21. 24. 26 24 Thren. 4, 20

2 atque ab occidente *B* 3 ac *PC* et *cet.* quadrụpertito *P* (i *s.* ụ) quadripertito *T'DM* quadripartito *NBC* 7 et fiunt *B* decimam] decem *DN* 8 .IIII. *P* 10 et fundatur (*in mg. inf. m2*) ẹṭ sapientia *P* prudentiaẹ *P* prudentia *T'B* 11 ẹtsi *P* (v *s.* ẹ) ut si *cet.* 12 aetate *om. DN* 14 uitae istius *PCM* uita istius *D* istius uitae *NB* est *P* (s *s. u.*) *T'B, om. cet.* qui *DN* 15 homo (v *s.* o *pr. m2*) *P* 17 ipsae *P* (ae *in ras.*) *BC* ipsum *M* ipse *T'DN* 20 terra afflictionis hac *DN* 21 lacrimis et gemitu uocemus *DN* 22 moesen (i *s.* e *pr. m2*) *P* 23 sed *om. DN* uero *DN* sacerdotem (v *s.* e *m2*) principũ (-pem *m2*) *P* sacerdotem principum *C* 24 dicebat *M*

ante faciem nostram Christus dominus, et liberet nos de terra Aegypti, ut domini pascha celebremus. feramus etiam fructum fidei ab ipsa pueritia, augeamus in adulescentia, coloremus in iuuentute, conpleamus in senectute. iam enim 343 A securis ad radices arborum posita est, ut qui facit fructum ferat. adultam etiam maturamque segetem nostram messor inueniat, ut maturos fructus in apothecis recondat, ne inmaturos hiemps deprehendat, uentus decutiat, pluuia corrumpat.

6 Ego tamen arbitror significari magis inter aduentum domini priorem et secundum, qui futurus est iudicii dies, tempus medium. ideo enim et ad solis occasum uiro huiusmodi factus B est pauor magnus, quia occidente iam mundo futurum sacrificium declarabatur, quo mundus redimeretur, fides esset hostia, quae non diuideretur a filiis Abrahae — nam qui eam diuidunt non sunt Abrahae filii. fides conparatur regno caelorum; simile est enim regnum caelorum grano sinapis et simile regnum caelorum negotianti, qui emit agrum et inuenit in eo margaritam pretiosam. regnum caelorum indiuisum est, quia regnum trinitatis unum est. ideo perpetuum C atque aeternum, quia indiuisum; omne enim regnum diuisum facile destruetur — hostia foret etiam pudicitia trinitati dicata post illud sacrificium uitulae [quia] laboribus, quia sacerdotalis uictima, caprae autem, quia pro peccatis hostia, arietis, quia pro omni mundo et pro ipsis aeriis uel caelestibus,

2 Exod. 12, 3 sqq. 4 Matth. 3, 10 Luc. 3, 9 13 Matth. 27, 45 17 Matth. 13, 31 18 Matth. 13, 45 21 Luc. 11, 17 25 Philo de gig. 2 (263, 8), cf. Cic. Tim. 10

2 feramus *in mg. m3 P* 5 securis (i *ex* u) *P* 6 maturamque (ma *in ras.*) *P* 8 hiem* *T'* hiems *N* 12 huiusmodi . . . quia *in ras. D* factus *DN*, *om. cet.* 13 est *P* (s *s. u.*) et *C*, *om. M* 14 mundus* *P* 15 qui eam *m2 ex* que iam *P* 17 enim *om. DN* 18 simile est *P* (est *in u. extremo m3*) *cet.* homini negotianti *BM* 19 preciosam *ex* speciosam *P* 21 adq; &nu̅ adque (t *s.* d) aeternum *P* 23 quia *P m1, inclusi,* quoque pro *P m2 cet.* 24 est uictima *P* (est *s. u.*) *cet.* 25 omni* (s *ut uidetur eras.*) *P* aeriis *PM* aereis *B* aeris *C* arietib; *D* (ib; *m2 ex* is) arietibus *N*

non solum pro hominibus nec solum pro agnis, sed etiam pro haedis, quos peccatricis generationis faetore exuit, testificatur oraculum futuros adhuc in terra adflictionis Abrahae D filios, ut in hoc agone multorum et grauium certaminum se probent et ita cum multa superlectili aureorum et argenteorum uasorum spoliis opimis exeant et reuertantur animae atque exeant pretiosa possidentes corpora uirtutum diuersarum et praecipue castimoniae passionum thensauro repleta, sumpturae etiam Christi iudicio de diabolo et eius ministris ceterisque qui sibi uoluerunt nocere uindictam. tunc erit pauor magnus etiam iustorum; nemo enim sine peccato. omnes E habebunt quod timeant, quia inpleta peccata erunt, ut cum superabundauerit peccatum, superabundet gratia.

67 I t e r u m c u m i a m s o l e s s e t a d o c c a s u m, f l a m m a f a c t a e s t. e t e c c e f o r n a x f u m i g a b u n d a e t l a m p a d e s i g n i s, q u a e p e r t r a n s i e r u n t p e r m e d i a d i u i s a i l l a. etiamsi qui dubitaret de superioribus, confirmarent sequentia, quando flammam factam ad occasum legimus, quae inluminaret uespertina mundi tempora et fulgeret in tenebris, reuelaret F latentia. denique continuo uisa est fornax fumigabunda, cuius similitudine uidetur exprimi uita humana inplicata iniquitatibus saeculi istius atque inuoluta, non habens ueri fulgoris claritudinem et splendorem sinceri ignis. intus quasi fornax aestuat diuersis cupiditatibus et quibusdam desideriorum anhelat ignibus, foris uelut quodam fumo adtexitur, ne uideat ueritatis 344

11 Iob 14, 4 12 Rom. 5, 20 14 Gen. 15, 17 Philo Quaest. III 15 20 Philo Quaest. III 15

2 aedis *P* 3 futuros (o *ex* u) *P* 4 hoc *om.* *DN* se*probent *P* 5 suplectili* (*fort.* a *eras.*) *P*, supellectili *P corr. cet.* 6 opîmis (s *s. u.*) *P* exeant (e *alt.* *ex* t) *P* 8 possessionum *α* tesauro *P* thesauro *T'* *cet.* 9 diabulo *P* 10 uoluere *B* 12 quod *T'* (*ex* quid) *B* (*in ras*) ut] et *DN* 13 superhabundauit *T'* (h *s. u.*, *corr.* -det) *DN* 17 qui (*exp. m2*) *P*, *om. cet.* dubitaret *scripsi* dubitaretur *libri*; *fort.* cui dubitaretur 19 uespertina (a *ex* ā) *P* ac reuelaret *P* (ac *s. u. m3*) *cet.* 21 uita (ita *in ras.*) *P* 23 ignis] luminis *D* (*s.* ł ignis) *N* 24 anhelat (h *s. u.*) *D* hanelat *B*

faciem. obumbrantur itaque et obducuntur quadam caligine
oculi animae, ut confundatur globo quodam fumigantis
nubiculae mentis aspectus, ne pura possit spectare negotia,
donec caelestes lampadas dirigat Iesus dominus, hoc est
fulgorem suae gloriae, quando non indigebunt inquit luce
lucernae et lumine solis, quoniam ipse dominus erit
lux omnibus et ipse inluminabit omnia mundi istius, quorum
supra cognita est diuisio, nunc manifestata in lumine, <ut>
non per speculum in aenigmate nec in parte, sed faciem ad B
faciem ueritatis soliditas atque illud quod perfectum est
possit uideri.

68 Post haec secutum est oraculum dei dicentis: semini tuo C
dabo terram hanc a flumine Aegypti usque ad flumen
magnum Euphraten. qui futuram gloriam demonstrauerat
debuit etiam conferenda uirtutum merita polliceri; ipse enim
et adiutor laborantum et remunerator est innocentium. Aegyptus hic non regionis nomen, sed fluminis est. sic enim ueteres
Nilum uocabant, siue quod ipse regioni nomen dedisset siue D
de regionis accepisset uocabulo. denique et poeta Graecus
testificatur ita esse dicens:

στῆσα δ' ἐν Αἰγύπτῳ ποταμῷ νέας ἀμφιελίσσας.

angustum autem et uile est ut putemus quod caelestibus

5 Apoc. 22, 5 9 I Cor. 13, 12 12 Gen. 15, 18 Philo Quaest. III 16 19 Hom. Odyss. XIIII 258, XVII 427 Philo Quaest. III 16

1 obumbratur . . . obducitur *DN* 2 oculus *D* (us *ex* i *m2*) *N* confundatur (a *in ras.*) *B* confundantur (*om.* mentis) *M* 3 spectari *D* aspectari *N* 4 lampades *DNBCM* dns ihs *T'DNM* 5 gloriae suae *N* non indigeƀ (unt *s.* ƀ) inquid (in *s. u.*) *P* luce *T'BM* lucem *N* (m *eras.*) *cet.* 8 ut *addidi* 9 non] nunc *DN* nec (*s.* tunc) *D* tunc nec *N* faciem *P* (m *exp.*) facie *cet.* 11 uideri (ri *ex* re) *P* 12 hoc *CM* sequutum *NC* 14 eufraten *libri* 16 laborantium *T'DNCM* innocentium est *DN* innocentum (*om.* est) *B* 17 nomen non regionis *DN* est *post* nomen *transponit B* 19 de (*s.* quod) *P* quod *cet.* uocabulo (ṽ *s.* o *alt.*) *P* uocabulum *cet.* 21 CIh-CANδENAIΓΥΠΙΟΠΟΤΑΛΙωΝeACAΛΙΦΓEAICCAe *P*, *eadem fere, sed magis corrupta cet. nisi quod in DN* — CIhCAC, *in CM* — ICCAC *recte legitur; corr. Erasmus*

signis terrena spoponderit. itaque consideremus ne forte per-
fectam beatitudinem et consummationem bonorum meritorum
promiserit. perfecta enim beatitudo ex tribus istis uidetur
subsistere, corporis atque animae et accidentibus bonis, quae E
Graeci ἐκτός dixerunt, ut sit corporis castimonia patientia
uel temperantia, sit animae prudentia atque iustitia. Aegyptus
igitur flumen corporalia uidetur significare, unde et Geon
dictus est ipse fluuius, quia de terra figuratus est homo,
Euphrates autem quae sunt animae, eo quod fons sit iustitia
ceterarum uirtutum, quae uirtutes alias inluminet. prudentia
enim sine iustitia nocet, fortitudo quoque, nisi eam iustitia
temperet, intolerabilis insolentia est furori quam rationi propior, F
dominationi quam libertati, sobrietas et temperantia priuata
bona sunt nec ulli usui, nisi iusta erga deum reuerentia et
fideli mente pietatem colas: iustitia sola est, quae uirtutes
omnes conplectitur et conmendat omnes. accidentia quoque
sunt negotiationes et mercaturae uel agriculturae, conpetentia
quaestus laborum operumque ruralium. sunt etiam corporis
accidentia salubritas et conmoditas ualitudinis, decus, forti- 345
69 tudo, quae ex tempore accidunt et cum aetate mutantur. non
mediocrem hanc triplicem gratiam putes. habes enim perfec-
tionem perfectam in euangelio. nam cum dicit dominus Iesus
legis perito illi: diliges dominum tuum, animae iusti-
tiam mandat tenendam. etenim si honorari parentes iustum

3 Arist. Eth. Nic. I 8 (1098 b, 12) Diels Dox. 570, 26   6 Philo Quaest. III 16   7 Gen. 2, 13   9 Philo Quaest. III 16 Legg. alleg. I 23 (58, 16; I 80, 6 *C.*) de somniis 39 (692, 34); cf. de paradiso 3, 18   23 Matth. 22, 37

1 sposponderit (s *alt. eras.*) *P*   4 accidentibus (i *pr. ex* e) *P*   5 ἐκτός *scripsi* eCTOT *P* (*s. m3* esteta i. e. *'extera'*) ЄCTOT *T'* (*s. m1* estẹta) esteta *cet.*, *cf. Philo Quaest. III 16* 'externorum' *et Bonitzii ind. Aristot. s. u.* ἐκτός   6 atque] ac *DN*   aegypti *D* (i *in ras.*) *N*   8 est ẹṭ *P* est *in ras. m3 N*   9 eufrates *libri*   10 inluminet (e *in ras.*) *N*   12 proprior *P* (r *alt. eras.*) *C*   14 ulli usui] illius ui *DNCM*   15 fidei *NM*   20 accidunt (dunt *ex* đ *m3*) *P*   21 hanc (n *s. u.*) *P*   ꝑper-fectionem (ꝑ *eras.*) *P*   23 dominum deum tuum *P* (deum *s. u.*) *cet.*, *fort. recte*   24 honorare *M*

est, quanto magis parenti omnium deferri debet honorificentia? rursus cum dicit: non occides, non adulterium, non furtum facies, non falsum testimonium dices. B uirtutes corporis seruandas admonet. in posterioribus uero dicens: nemo est qui relinquat domum aut parentes aut uxorem aut filios propter regnum dei et non recipiat septies tantum in hoc tempore, in saeculo uenturo uitam aeternam possidebit nonne incrèmentum bonorum accidentium cum animae corporisque

70 remuneratione promittit? haec quae simplicibus uerbis scriptura sacra exprimit magno quodam coturno Aristoteles et C Peripatetici personant atque extollunt, Pythagoricum quoque dogma esse testificantur sui. sed quis illorum aequauit Abraham tempore, quis auctoritate et sapientia deum, cuius oraculo Abraham triplicis huius gratiae munus agnoscit?

71 dantur autem ei tamquam in disciplinam alienigenae nationes, ut mens aequi obseruantissima recidat uitia, emendet errata. magis tamen euidens ecclesiae declaratur mysterium, quia per apostolos eius, qui sunt Istrahelitae, quorum patres .... D et ex quibus patribus Christus secundum carnem sub lege factus est, congreganda ecclesia foret credituris populis nationum. quos non otiose decem numero significauit, sed ut ostenderet quia illi ante perfidi, ubi mensuram impietatis inplessent, profecto essent fidei adepturi coronam.

2 Matth. 19, 18 5 Luc. 18, 29 sq. 22 Gen. 15, 19 sq. Philo Quaest. III 17 (omisit cum Philone Euaeos) 22 Matth. 20, 24 23 Matth. 23, 32

1 deferre debes *M* honorificentiam *T'* (m *eras.*) *CM* 2 adulterabis *B* 5 relinquet (a *s.* ẹ) *P* 7 saeculo autem *P* (autem *s. u. m3*) *cet.*, *fort.* <et> in s. 8 futuro *B* 9 incrementū (ū *in ras.*) *N* 10 sacra scriptura *DN* 11 aristotiles *P* (i *alt. ex* e) *cet.* 12 pitagoricum (*del. m2*) pytagoricum (ł ci *m2 s.* cum) *P* pytagoricum *T'DBCM* 13 abraham aequauit *B* 14 deum] dn̄i *DNCM* 19 apłos *ex* apłs *P* israhelitae|ae *P* (ae *alt. eras.*) *C* isrłitae *cet.* *lacunam significaui* 20 patribus *om.* *N* 23 impietatis (im *del. m3*) *P* pietatis *cet.* 24 profecti (o *s.* i *m3*) essent (ut *s. u.*) *P* perfecto (perfecte *M*) essent *CM*

72 Denique sequitur quia Sara uxor Abrahae sterilis fuerat.
erat autem ei ancilla Aegyptia, cui nomen Agar, quod ad E
ecclesiam pertinere in ea expositione, quam de moralibus
scripsimus, apostolicis docuimus exemplis. ecclesia enim
sterilis uidetur in hoc saeculo, quia non saecularia parturit
nec praesentia, sed futura, hoc est non ea quae uidentur,
sed quae non uidentur. huius ancilla est synagoga uel omnis
haeresis, quae seruos, non liberos creat. ideoque Agar dicitur
habitatio. etenim temporalis spem fouet, non perpetuae
possessionis gratiam tenet. itaque ne insolens partu corporeo F
fiat ancilla eius et ius sibi ecclesiae uindicet, dicitur ibi:
eice ancillam et filium eius; non enim heres erit
73 filius ancillae cum filio meo Isaac. sed etiam in singulis
Sarra est et in singulis Agar. Sarra uirtus uera est, uera
sapientia, Agar autem est uersutia tamquam ancilla perfec-
tioris uirtutis; alia enim sapientia spiritalis, alia sapientia
huius mundi. ideo etiam Aegyptia scribitur, quia philosophica
eruditio abundauit in Aegypto. denique et Moyses eruditus
erat in omni sapientia Aegyptiorum, sed abiecit eam prae-
ferens Aegypti thensauris obprobrium pro Christi nomine.
nam si illam iudicasset alicuius momenti esse sapientiam, 346
non utique dixisset: precor, domine, non sum dignus

1 Gen. 16, 1 Philo Quaest. III 18 et 19 3 cf. de Abrah. I 4, 28 8 Legg. alleg. III 87 (135, 38; I 167, 10 *C.*) de sacrif. Cain et Abel 10 (170, 3; I 220, 2 *C.*) 12 Gen. 21, 10 15 Philo Quaest. III 19 de congr. erud. grat. 5 (522, 44) 17 Philo Quaest. III 19 de congr. erud. grat. 5 (522, 41) 22 Exod. 4, 10

1 sara *NBCM* sarra *cet.* sterilis fuerat *s. u. m2 P* 2 erat ... Agar *om. DN* ei] et *BM* 7 sed ea quae *B* omnis *scripsi* omnes *libri* 8 haeresis *P m1 T'* haereses *P m2 T'* (*corr.*) *cet.* (haereses omnes *B*) *creat *P* 10 ne] ut non *D* (ut *s. u.*) *N* corporeo (o *alt. s. u.*) *P* 11 dicitur (r *ex* s) *ibi *P* 13 filius (*s. u. m3*) *P* isac *P* 14 sara (*bis*) *NBCM* 15 perfectioris *DN* perfectionis *CM* profectioris *PB et* (*corr.* prouectioris) *T'*, *cf. Philo Quaest. III 19* 16 alia est enim *BM* 17 scribitur aegyptia *B* 18 moyses *m2 ex* moesis *P* 20 thesauros (i *s.* o) *P* thesauris *cet.*

ante hesternam et nudiustertianam diem neque ex quo coepisti loqui seruo tuo; gracili enim collo et tardiori lingua ego sum. denique quasi inerudito respondetur ei quod erudiretur a domino: ego aperiam os tuum et instruam te quod debeas loqui.

74 Mysterium autem praeclarum quod lex non satis plena, ut persuaderet populis et gentes uocaret, uel quia clausa foret B usque ad Christi aduentum, qui exponens nobis prophetica oracula et proferens lectionis ueteris testimonia ueluti quoddam os legis aperuit, ut fidei clamor in totum perueniret orbem. unde et mystice ait Sara: conclusit me dominus ut non pariam. intra ergo ad ancillam meam et filium facies ex illa, ut agnoscas in praedestinatione fuisse semper ecclesiam dei et paratam fidei fecunditatem, quando iuberet dominus, prorumpere, sed uoluntate domini certo reseruatam tempori. C denique scriptum est: tempore accepto exaudiui te et in die salutis adiuui te. aduertimus itaque quod festinabat ecclesiae fides, sed conclusa erat eius fecunditas. quo uerbo demonstratur quoniam expectabat partus sui tempora, quia quod conclusum est aperiri solet. qua ratione conclusa fuerit docet te apostolus dicens: conclusit enim deus omnia in incredulitate, ut omnibus misereatur, ut non uolentis

5 Exod. 4, 12 12 Gen. 16, 2 Philo Quaest. III 20 17 Esai. 49, 8 20 Philo Quaest. III 20 22 Rom. 11, 32 23 Rom. 9, 16

1 nudius (i *s. u.*) tertia‿Nam die (*s.* nā die, *sed eras.*) *P* 3 collo *PB* collocutione *D* colloquutione *N* colloqutioni *C* collocutioni *M* tardiore *DN* 4 respondetur (ur *ex* us *m2*, e *alt. ex* i *m3*) *P* ei (*in ras.*) quod (d *s. u.*) *P* 7 plena erat *P* (erat *s. u. m3*) *cet.* aut (a *eras.*) *P* 11 legis os *B* totom (v *s.* o *alt.*) *P* totum (o *ex* u) *T'* orbem *s. u. m3 in u. extremo P* 12 ẹtịaṃ (*s.* ait *m3*) *P* sarra *PD* 13 facies (e *s. u. m3*) *P* 14 illa] ea *B* cognoscas *CM* praedestinatione* (m *eras.*) *P* semper fuisse *B* 16 prorumpere *N* prorumperet *T'* (t *eras.*) *cet.* reseruatam *Erasmus* reseruato *D* (a *s.* ọ) *C* reseruata *cet.* 17 scriptum *DN* sic scriptum *P* (sic *s. u. m3*) *cet.* 22 enim *om. B* 23 omnib. (b. *m3 ex* s) *P* omnium *B*

neque currentis, sed miserantis dei esset gratia, ne te D
ipsum iustificares, sed omnia tribueres deo, qui te uocauit.
nemo ergo pigrescat et excusationem praetendat desidiae suae,
quo serius credat quia scriptum est non uolentis esse neque
currentis; consideret enim quid additum sit: sed miserantis
inquit dei. talem te ergo praebe bonis studiis et prompta
fide, ut deus tui misereatur et uocet te, sicut uocauit eccle-
siam dicens: palam factus sum non quaerentibus me,
75 apparui iis qui de me non interrogabant. et recte prae- E
missa sunt inferiora, ut meliora sequerentur. peperit ancilla
seruos, ut eos ecclesia liberos faceret et de seruitute populos
ad libertatem uocaret, de culpa ad innocentiam, de offensa ad
gratiam. singulorum quoque hominum si spectes ordinem,
non omnes a perfectis inchoauerunt, nec apud omnes tempore
prima est, sed merito antiquior perfecta uirtus. prudentis
igitur mentis est considerare, quamdiu imperfecta est anima. F
quae sunt secum deliberet, ut uel in posterioribus se exerceat
uirtutum disciplinis, donec exercitii usu ualescat; dum uero
se erroris inuolucris exuerit et ab omni enodauerit offensione
consummatam sui purgationem exhibens, tunc suo nitatur
ordine magnos partus edere.

76 Praeterea dicitur Abrahae: esto sine reprehensione,
cui dabatur spiritus sapientiae sanctus, bene mobilis, inmacu-
latus. oportet igitur uiri sapientis animam die noctuque in exer-
citio iugi specula praetendere, numquam somno indulgentem, 347
perpetuis uigiliis intentam deo ad conprehensionem rerum
earum quae sunt et singularum causarum cognitionem. sed
etiam futurorum interpres sapientia est; scit praeterita et de

8 Esai. 65, 1 15 Philo Quaest. III 20 22 Gen. 17, 1

1 miserentis *T'BM* miserandis *C* 3 desidiae suae *om. DN* 5 additum (d *pr. ex* u) *P* miserentis *NBM* 8 non *om. DNCM* 9 his *libri* de *eras. D, om. N* 10 inferiora *M* interiora *cet.* 11 seruos (s *alt. s. u.*) *P* 14 omnes (e *ex* i *m2*) *P* 17 deliberet (er *s. u.*) *P* 18 *malim* cum uero 19 errorum *B* 25 som*no (som *in ras.*) *D* summo *C* sompno *BM*

futuris aestimat, scit uersutias sermonum et solutiones argumentorum, signa et monstra scit antequam fiant et euentus temporum et saeculorum. non potest igitur bonus atque perfectus non esse qui hanc adquisierit, quia et omnem habet uirtutem et imago bonitatis est. unde et saeculi istius sophi- B stae traxerunt definitionem sapientis huiusmodi, quod sapiens 77 uir bonus, dicendi peritus sit. redeamus nunc ad donum dei, quo nihil plenius. quid enim melius sapientia, quid peius uanitate, quid deterius superstitione? ideo tamquam ei cui promiserat plenitudinem perfectionis ait: augebo te ualde et ponam te in gentes, et reges de te erunt, quia eius qui fidelis est totus mundus diuitiarum est, et augetur, non minuitur ut stultus. ponitur in gentes Abraham, hoc est C fides eius ad gentes transfertur et reges saeculi, qui crediderunt et se subiciunt domino Iesu, cui dicitur: tibi offerent reges munera. nec illud absurdum, quia ex genere Abrahae non solum reges erunt dignitate, uerum etiam illi reges, qui peccato non seruiant, nec uincat eos malitia supra quos regnum mors non habeat. mentis quoque bonae cognouimus regias esse et principes inuentiones, quae sicut Abraham mediocris D quidem generationis prouentus non habet, sed abundat regalibus. cui data est terra in possessionem omnem, ut dominetur corpori nec sit captiua uoluptatum carnalium, sed quasi famulatu debito obnoxia caro menti seruiat. secundum personam autem Abrahae euidens mysterium ecclesiae, quae totum orbem fidei

7 cf. Quint. Inst. or. XII 1, 1 10 Gen. 17, 6 Philo Quaest. III 44 13 Sir. 19, 23 15 Psalm. LXVII 30 18 Sap. 7, 30 19 Philo Quaest. III 44 22 Gen. 17, 8

2 signa *ex* sana *P* 3 atque] et *B* 4 habet *s. u. m2 P* 6 sapientis *om. DN* 7 donum *DN* domum *cet.* 9 uanitate (e *ex* i *m3*) *P* ideoque *T'DN* ei cui *s. u. ex* eccui *P* ei qui *C* 11 gentes (s *s. u.*) *P* quia qui eius est (*om.* fidelis) *DN* 12 agetur (u *s. u.*) *P* augeatur (a *alt. eras.*) *D* 13 minuitur (i *alt. ex* e) *P* 16 absurdum (b *in ras.*) *P* 19 habeat (a *alt. s. u.*) *P* regiạs (e *s.* ịạ) *P* reges *cet.* 22 ọṃṇẹṃ *P, om. cet., fort.* omnis 23 carnalium uoluptatum *DNB*

hereditate possedit, bene pater electus soni dicitur, pater
fidei, pater piae confessionis.
11, 78 Et quia ad perfectum uocatur, oraculum perfectionis accipit. E
circumcidatis inquit omne masculinum uestrum et F
circumcidatis carnem uestram; perfecta autem circum-
cisio spiritalis est. denique et lectio hoc docet, cum dicit:
circumcidite duritiam cordis uestri. et hic plerique
sic accipiunt, ut sit: circumcidite omne masculinum
uestrum, hoc est mentem uestram; nihil est enim mente
ualidius. deinde quia masculinum etiam sanctum dicitur:
omnis masculus adaperiens uuluam sanctus do-
mino uocabitur. quid autem mente sanctius, quae dat
bonarum semina cogitationum, quibus aperit uuluam animae
conclusam pariendi sterilitate, ut possit illas inuisibiles genera- 348 A
tiones edere, utero illo uidelicet spiritali, de quo dicit Esaias:
in utero accepimus et parturiuimus spiritum salu-
tis? circumcisio ergo cordis intellegibilis, circumcisio etiam
carnis mandatur sensibilis: illa in ueritate, ista in signaculo.
gemina itaque circumcisio, quia et animi et corporis quae-
ritur abstinentia. denique Aegyptii quarto decimo anno cir-
cumcidunt mares et feminae apud eos eodem anno circumcidi
feruntur, quod ab eo uidelicet anno incipiat flagrare passio B
motus uirilis et feminarum menstrua sumant exordia. legis
autem lator aeternae signaculum circumcisionis carnalis in

1 Philo Quaest. III 43 de Cherub. 2 (I 140, 1; I 171, 20 *C.*) de mut. nom. (I 588, 23) 4 Gen. 17, 10 sq. Philo Quaest. III 46 7 Deut. 10, 16 11 Exod. 13, 2 16 Esai. 26, 18 20 Philo Quaest. III 47

1 hereditatem *P* electus soni (ionis *s.* us soni) *P* electionis *cet.* 3 perfectum (rf *ex* rt) *P* accepit *N* 4 circumciditis (a *s.* i) *P* omne *DNBM* omnem *cet.* 8 omnem *P* (m *exp.*) *T'M* 11 adaperians (e *s.* a) *P* aperiens *T'* 13 semina *Costerius* semitā *libri*; sementa *Henricus Schenkl* 14 sterilitatem *P* 15 sedere (s *eras.*) *P* 18 mandatur (a *pr. ex* u) *P* illa (l *alt. s. u.*) *P* 21 eodem *s. u.* *P* 23 motus *om.* *DN* menstruas (s *alt. eras.*) *P* sumant *T'NBM et* (n *s. u.*) *D* sumat *PC* lægis (æ *ex* a) *P*

solis maribus exigit, eo quod ad admixtionis usum uir muliere uehementior sit, et ideo ipsius impetum infringere uoluit circumcisionis signaculo, uel quia uiri licito se errare credunt, si solo se abstineant adulterio, meretricios autem usus tamquam naturae legi suppetere putant, cum praeter coniugium nec C uiro liceat nec feminae misceri alteri. altiore autem interpretatione illud panditur, quod si mens purgata et circumcisa sit, exsuta superfluis uoluptatibus et cogitationibus restringit animam ad sui castimoniam purisque sensibus infusam bonorum facit partuum generatricem.

79 Octauo autem die circumcidi puerum lex iubet, mystico utique praecepto, quia ipse est resurrectionis dies; dominica enim die resurrexit dominus Iesus. ergo si dies resurrectionis circumcisos nos et exutos inueniat delictorum superfluis, ab D omni ablutos sorde, mundos a uitiis corporalibus, si hinc mundus exieris, mundus resurges. circumcide igitur te non carne, sed uitio carnali et circumcide tuum non solum uernaculum, sed etiam pretio emptum. si ad singula referas, uernaculi sunt naturales motus, pretio empti, ratione et doctrina adquisiti. egent autem illi et hi tamquam uirgulta purgatione et incisione luxuriae, ne euagentur ut sterilia sarmenta et obumbrent inutilia fructuosis, uel ut quaedam E omni uitio distenta uitis incassum laborat, ita cauendum ne etiam nostra mens pluribus occupata non solum bonos non generet partus, sed etiam inutilibus plerisque degeneret, simul ut ‹uelut› uitis putata non facile siluescat, dissoluatur

12 Matth. 28, 1   18 Philo Quaest. III 50

1 ad mixtionis *DBCM* (*fort. recte*) ammixtionis *N*   mulierem *P* 4 abstineant se *NB*   meretriceos *P* (e *tert. ex* i *m3*, os *ex* us *m1*) *CM* meritricios *B* 7 purgata (r *s. u.*) *P* 8 exsuta *P* (s *eras.*) exuta *cet.*   superfluens (is *s.* ens) *P* 9 animā suā *B* (*in quo* animā . . . sui *in ras.*) 11 circūcidi (cū *s. u. m3*) *P* 13 itaque *DN* 21 purgationem *P* 22 *uerba* uel ut *usque ad* inscientiam (*632, 3*) *om. D m1 N; in D ea suppleuit m2* 23 omnia *P*   uitis *scripsi* multis *libri* 24 mens nostra *B*   non generet *T'* (ñ *ex* in) *M* ingeneret *B* (ñ *s.* in) *cet.* 26 uelut *addidi*

cito, sed posteritati reseruetur. nam et ingeniosi multa pariunt quae utile est circumcidere et qui doctrinam diligentia adsecuti sunt uidere in se debent inscientiam. mysterii autem ratio dilucida. uernaculi enim Iudaei, pretio empti gentes sunt, qui crediderunt, quia pretio sanguinis Christi redempta eccle- F
sia. ergo et Iudaeus et Graecus quicumque crediderit debet scire se circumcidere a peccatis, ut possit saluus fieri. et domesticus et alienigena et iustus et peccator circumcidatur remissione peccatorum, ut peccatum non operetur amplius, quia nemo ascendit in regnum caelorum nisi per sacramentum baptismatis. nec proderit superioris iustitia temporis, si in fine uitae iustitiam dereliquerit. ideo Paulus ait: p r e t i o e m p t i e s t i s; n o l i t e f i e r i s e r u i h o m i n u m. sunt enim contraria, quia seruitus peccato contrahitur et pretio peccatum 349
remittitur.

80 Haec igitur simplici expositione abundare ad intellectum opinamur. ideoque non cybos geometricae nec tetragonum numerum philosophiae nec confessionem ut aiunt Pythagoricam nec semper uirgines ut appellant ebdomadis numeros cura discutimus inani nec mundum radio formamus nec caelum in puluere quaerimus nec intra angustos abacos orbem concludimus, sed uera aperimus mysteria, unam salutem esse Christi B
resurrectionem. conplantemur ergo similitudini mortis eius, ut mereamur resurrectionis consortium. et uetus homo noster
81 simul sit confixus cruci, ut corpus peccati destruatur. egregie

5 I Cor. 6, 20 10 Ioh. 3, 13 12 I Cor. 7, 23 17 Philo Quaest. III 49 18 Philo Legg. alleg. I 5 (46, 16; I 64, 19 *C.*) de uita Moys. III 27 (II 166, 42) de decalog. 21 (198, 8) de sept. 6 (II 281, 15) 20 Uerg. Aen. VI 850 23 Rom. 6, 5 24 Rom. 6, 6

1 mulạta *P* 4 delucida (i *s.* e) *P* sunt gentes *DN* 5 quę *P* (ę *m3 ex* i) *T'BCM* redempta est *DN* 7 circumcidere se *B*, se *om. C* 9 ut *D* (*in ras.*) *NM* uel *cet.* 15 redimitur *B* 17 non cybos *PC* non cubos *T'B et* (*in quo* cu*bos) *M* nec cibos *DN* 18 nec] nec non *DN* pytagoricam *BCM* pitagoricam *DN* 19 appellante *P* (e *alt. exp.*) *C* appellant* *T'* 20 nec solis radios *D* (*in mg. m2* al liber nec dū) *N* 25 crucifixus cruci *DN* peccati *om. DN*

autem infantiae in primis uagitibus circumcidi mares lex iubet, etiam uernaculos, quia sicut ab infantia peccatum ita ab infantia circumcisio. nullum tempus uacuum debet esse tutelae, quia nullum est culpae uacuum. et infans reuocandus C a peccato est, ne idolatriae polluatur contagio et ne adorare adsuescat idolum et exosculari simulacrum, parentis uiolare nidum, pietatem laedere. simul ne quisquam infletur, quod sibi iustus uideatur, aetatis maturioris processu Abraham circumcidi iubetur. nec senex ergo proselytus nec infans uernaculus excipitur, quia omnis aetas peccato obnoxia et ideo omnis aetas sacramento idonea.

82 Et erit inquit testamentum meum in carne uestra. D forsitan referatur hoc loco: 'quomodo spiritalem dicis circumcisionem, cum oraculum dicat: erit testamentum circumcisionis in carne uestra?' quasi uero animae solius et non passionum corporis exigatur temperantia. nam et uisus et auditus et odoris et gustus et tactus et uocis ipsius quaeritur quaedam castimonia, quia et uisus procacior habet crimen, et ideo scriptum est: noli intendere fallaci mulieri neque capiaris oculis neque abripiaris palpebris, et in ipso auditu crimen est, si seducat te meretrix et multo E blandimento sermonis et laqueis labiorum suorum te alliget. et in ipso tactu crimen est, ideoque tibi dicitur: ne multus fueris ad alienam neque continueris amplexibus non tuam, et in uoce culpa est; laqueus enim fortissimus est homini sua labia et abducitur a labiis sui oris. et mel ipsum noli multum edere, ne uomas. oportet ergo ut omnium sensuum acuta sit moderatio, ne aut impetus in uitium trahat

12 Gen. 17, 13 Philo Quaest. III 51 19 Prouerb. 5, 3; 6, 25 23 Prouerb. 5, 20 26 Prouerb. 25, 27

4 uacuum est culpae *B* reuocatur (andus *m3 s.* atur) *P* 7 nitu (dum *m3 s.* tu) *P* 9 proselytus *P* proselitus *cet.* 17 odoratus *M* istius *N* 18 crimen] curam *N* 19 nolite *D* 21 te *om.* *DN* 23 ideoque *PCM* ideo *cet.* 26 est *om.* *N* hominis *CM* 28 sit *s. u. m3 P*

83 aut nimietas laedat aut mora offensioni sit. non otiose autem nec superflue plerique hoc qui sequitur loco moueri uidentur, eo 350 A
quod ita dixerit dominus: *quoniam qui non fuerit circumcisus masculus et non circumciderit carnem praeputii sui octauo die, interibit anima illa de genere suo, quia testamentum meum interrupit.* graue enim putatur quod infanti octo dierum neglegentia parentum fraudi esset futura, ita ut interiret anima eius, cum ipsa lex etiam homicidae, qui tamen non uoluntarium facinus necandi hominis inpleuerit, ciuitates praescripserit, ad quas confugiendo mere- B
atur sanguinis inpunitatem. quomodo ergo aut illic ratio habetur fortuitae necis aut hic ratio infantiae non habetur, in qua crimen non potuit esse aut dissimulationis aut uoluntatis, nisi forte putent aliqui quia in morte fili grauius puniuntur parentes? sed iniustum putatur ut culpa nocentum inferatur poena innocenti uel propter poenam nocentis innocens puniatur aut fiat consors supplicii qui dispar est merito. unde aliqui putant quod de parente dicat exterminando, quod eius intereat C
anima, non paruuli. sed ualde ambiguum est, licet suffragetur huic adsertioni quod ait: *quia testamentum meum interrupit.* itaque hoc ad intellegentem magis quam ad infantem referendum uidetur. alii grauiora parentibus uel silentio minitantem putant dominum deum, quo plus timeant
84 maiores, quando nec infanti parcitur. mihi autem satis liquido patet dictum de uniuscuiusque mente. diximus enim masculi D
nomine mentem significari, quod sit ualidus mentis uigor et animam in sui copulam trahat sitque uehementior tamquam sexu potior et uirili ualiditate. ergo haec ratio est, quod omnis mens, quae non fuerit circumcisa a superfluis corporalibus et purgata sollemni munere, ut exsuat se passionum uitiis,

3 Gen. 17, 14 Philo Quaest. III 52 8 Ios. 20, 3

2 eo *scripsi* et *D* (*in ras.*) *cet.* 8 esset (t *s. u. m3*) *P* ipsa *om. N* 13 aut *pr.*] autem *T'DN*, *om. B* 14 filii *P* (i *tert. s. u.*) *cet.* 17 est *om. DN* aliqui *om. DN* 30 exsuat *P* exuat *cet.* passionum uitiis *PBCM* passionibus et uitiis *D* (et *s. u.*) *N*

interibit. non caro, inquit, interibit, non homo, sed anima illa interibit, quia potuit salua fieri, si habuisset purgationem, nuda autem praesidii et incircumcisi cordis conluuione infir- E mior salutem generis sui seruare non potuit. omne autem genus uidetur inmortale. ut homo genus est, ut ullus species est, homo semper dicitur, ullus non semper, immo non deficit ullus. deficit qui fidem non habet. persona deficit unius, condicio uel nomen hominum non deficit. ex diuturno igitur et innoxio in id quod temporale est et noxium peccator deducitur, qui mentis suae adscribere debet infantiae quod incautus fuit et intemperans uel remissionem peccatorum non adquisiuit. nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu 351 A sancto, non potest introire in regnum dei. utique nullum excepit, non infantem, non aliqua praeuentum necessitate: habeant tamen illam opertam poenarum inmunitatem, nescio an habeant regni honorem.

85 Sarae quoque una additur littera, hoc est R, ut uocaretur Sarra. quod utique par est ut in superioribus non unius adiectione pensari litterae. non enim munus deo est una littera, sed uirtus litterae, quae exprimit muneris diuini gratiam. Sara enim dicitur ἀρχὴ ἐμή, hoc est potestas mea uel princi- B patus meus .... initium uel regis ...., Sarra autem dicitur graece ἄρχουσα, latine 'quae regat.' illa mortalis, ista inmortalis: illa specialis, ista generalis. est namque in me prudentia,

4 Uerg. Georg. IIII 208, cf. de Abrah. II 1, 4 12 Ioh. 3, 5 17 Gen. 17, 15 Philo Quaest. III 53 de Cherub. 1 et 2 (139, 13 et 28; I 171, 14 et 172, 9 *C.*), 12 (146, 31; I 180, 9 *C.*) de mut. nom. 11 (590, 1) de congr. erud. grat. 1 (519, 6) de Abraham 20 (II 15, 44)

4 non potuit seruare *DN* 10 dedicitur *DN* 13 sancto *om. B* non introibit (*om.* potest) *N* 14 excipit *DNM* 15 illa *PBC* 17 saruae (u *eras.*) *P* 19 adiectioni *DNCM* deo (d *ex* i; ideo *scripturus erat librarius*) *P* 21 sara *NB* sarra *T'* (r *pr. eras.*) *cet.* ἀρχὴ ἐμή *Erasmus* apXHpIH *libri* 22 meus *P m1* mei *P m3 cet.* *lacunas significaui; fort. sic restituendus est hic locus*: <ἀρχή enim graece est uel> initium uel regis <potestas>; *an* regimen *scribendum?* sara *N* 23 apXOYCA *libri* 24 namque (que *s. u. m3*) *P*

in me castimonia, in me uirtus, in me iustitia, me solum regunt et mihi dominantur et sunt mortales; moriente enim me soluuntur et moriuntur etiam illa. quae autem prudentia generaliter dicitur, quae castimonia. quae fortitudo ceteraeque uirtutes principales, sed generaliter principales et reginae C quaedam inmortales, in his potestas est, inmortale illud principale, sicut est regina ecclesia, quae non me unum, sed uniuersos regit. ergo speciem in genus, partem in uniuersitatem, corruptibilitatem in incorruptibilitatem conuersam uidemus, quae omnia ecclesiae conuenire certum est; non enim specialis haec, sed generalis ratio est nec partis, sed uniuersitatis salus. ideoque his praecedentibus cum unumquemque prudentia sua ad hanc principalem et diffusam per D omnes salutem deduxerit, in qua fons sapientiae iustitiaeque est, requiritur generatio et ille perfectae partus iucunditatis, cuius nomen Isaac; nulla enim melior uoluptas quam emendatae gratia conscientiae. hinc Epicurei traxerunt summum bonum uoluptatem esse, sed eam corporis magis inquinamento quam sobrietate mentis aestimauerunt.

86 Quid est autem quod ait: *cecidit in faciem Abraham* E *et risit?* et hic reuerentia significatur, quod timuit deum uelut libero risu laedere, quamuis risus laetitiam declararet uiri iusti, qui tantis gratulabatur promissis. non enim dubitantis hic risus, sed credentis fuit. simul quia cadunt ante deum omnia et mutantur et transeunt, sola illa inmutabilis stat semper substantia. aut fortasse et in hoc mysterio prophetauit Abraham dominum Iesum, quod per susceptionem domi- F nici corporis et resurrectionem tanti conplenda oraculi gratia foret. adorat igitur non elementum terrae, de quo dictum est: *et adorate scabellum eius, quoniam sanctum.*

15 Philo Legg. alleg. III 77 (131, 8; I 162, 6 *C.*) 20 Gen. 17, 17 Philo Quaest. III 55 30 Psalm. LXXXXVIII 5

6 quaedam inmortalis *PBC* 11 haec est *CM* 15 iocunditatis *P* (o *ex* u) *cet.* 16 cui *B* nomen *P* nomen est *cet.* melior est *DN* 22 declararet laetitiam iusti uiri *B* 30 sanctum *PD* sanctum est *T*' *cet.*

ubi enim corpus, ibi et aquilae, quae adorauerunt uersantem
87 in corpore. et dixit inquit in corde suo: si cen-
tum annorum nascetur et si Sarra nonaginta
annorum pariet. Graecus medie posuit τῇ διανοίᾳ, ut
possimus aestimare quia cordi suo dixerit quasi alternanti 352 A
secum: 'si centenario nascetur et nonagenaria pariet,' hoc
est: aetas generandi praeteriit; ⟨at⟩ deo omnia possi-
bilia et ideo facile etiam istud, ut senibus reuocet iuuen-
tutis annos, uires refundat, sterilibus det fecunditatem.
88 nec illud praetereundum, quod promissa sibi generatione
legitima respondit Abraham deo: Ismahel uiuat hic in
conspectu tuo. iusti est etiam pro peccatoribus interuenire,
et ideo uel hoc credant Iudaei, quia et pro ipsis interuenit, B
si tamen credant. hoc est enim uiuere in conspectu dei,
digna dei uerbo negotia gerere; oculi enim domini super
89 iustos. unde et dominus ait: etiam. ecce Sarra uxor
tua pariet tibi filium. de Ismahel autem exaudiui
te. etiam cum dicit, confirmat promissa; confirmatiuum
etenim uerbum est. et ideo prius generationem ecclesiae confir-
mat futuram. ut uerum cognosceret propheta quod de Ismahel
audisse se dixit deus, prouidens quia caecitas Istrahel ex parte C
haberet contingere, donec plenitudo gentium intraret et sic
omnis Istrahel saluus fieret. itaque sicut testamenta hominum
prius heredem ferunt, postea legatum exprimunt, melioribus
hereditatem, inferioribus legata, ita in domini testamento,
unde et nos hunc morem accepimus, heres scribitur natura

1 Matth. 24, 28 Luc. 17, 37 2 Gen. 17, 17 Philo Quaest. III 56 5 Uerg. Aen. IIII 287 11 Gen. 17, 18 Philo Quaest. III 57 14 Philo Quaest. III 57 15 Psalm. XXXIII 16 16 Gen. 17, 19 sq. Philo Quaest. III 58 22 Rom. 11, 25 sq. Philo Quaest. III 60

3 nascitur *P*; filius *add.* *α* 4 THΔIANOIA *P*, *eadem fere, sed plus minus corrupta cet.* 6 centenario *T'* (o *ex* us) centenarius *cet.* nascetur (e *ex* i *m3*) *P*; filius *add. ed. Rom.* 7 at *addidi*, sed *ed. Rom.* sunt possibilia *P* (sunt *s. u. m2*) *cet.* 8 ut *s. u. m3 P* 15 enim *om. DN* 16 sara *NB* 20 uerbum *P* (b *exp. m3*) *T'* recognosceret *D* hismahel *P* hysmahel *D* 21 *et* 23 israhel *PD* israel *uel* isrł *cet.* (21 ex parte israel *B*) 24 heredē (ē *ex* e *m3*) *P*

bonus, nobilis, legitimo creatus coniugio, legato donatur
90 inferior. promittitur autem generatio sequenti anno, ut aduertas D
quam generationem polliceatur dominus, hoc est non illam
uteri corporalis Sarrae, sed istum partum ecclesiae, qui esset
futurus. denique et infra ait: reuertar ad te in futurum
et erit Sarrae filius. in quo utrumque possumus accipere, et hunc conuentum ecclesiae et fidelium resurrectionem.
91 tertio decimo quoque anno quod circumciditur Ismahel, ratio E
euidens, quia is qui incipere habet uti cognitione feminae,
ante debet recidere in se ardorem libidinis, ut a superfluis
abstineat commixtionibus, coniunctioni tantum se legitimae
92 reseruet. mentem quoque sapientis hospitalem esse decet, ut
etiam aliis inpertiat sui gratiam et prudentiae suae fructum aliis
quoque diuidat atque ita bonis epuletur doctrinae cibis epulum-
93 que eius exhibeat desiderantibus, tum praeterea nesciat nisi se- F
cundum naturam uiuere, in cuius instituto et ordine dei lex est,
nulli se transuersariae cupiditati miscere nouerit, solius sapientiae praeoptet copulam, mandatis dei saeculi istius gloriam et
quandam praesentis laudis hereditatem praeferre nesciat atque ut
altaribus domini suas immolet utilitates, ita iudicii ignem non
excipiat neque reformidet, sed magis etiam ut alios eripiat elaboret.

2 Gen. 17, 21 5 Gen. 18, 10 8 Gen. 17, 25 Philo Quaest. III 61 12 Philo Quaest. III 62 Hugo de sancto Uictore de claustro animae II 5

1 legatụ (o *s.* ụ *m3*) *P* donatur legato *B* 4 ụṭḥẹṛẹṣ (*s.* uteri *m2*) *P* uteris (s *eras.*) *T'* 4 *et* 6 sare *NB* 10 recidere (recide *in ras.*) *P* a *om.* *DN* 12 decet esse *B* 14 ita *om.* *DN* bonis epuletur *scripsi* bonis epulentur *PBCM* epulentur bonis *DN* 15 tunc *DN* 17 transuersari *DN* nouerit (er *s. u. m3*) *P* 21 delaboret *D* (d *exp.*) *N* EXPLICIT DE SCO ABRAHAM LIBER II. INCIPIT LIBER DE SCO ISAAC *P* EXPLICIT DE SCO ABRAHAM LIBER SECUNDUS. INCIPIT LIBER DE BENEDICTIONIBUS PATRIARCHARUM *T'* EXPLICIT DE SCO ABRAHAM LIBER II. INCIPIT LIBER SCI AMBROSII DE ISAAC *D* EXPLIC LIB SCD'S S' AMBROSII DE SCO ABRAHA PATARCHA. INCIPIT LIBER (*ras. 5 fere litt.*) AMBROSII LIBER DE YSAAC *N* EXPŁ DE SCO ABRAHAM LIB' SCD'S. INCIP SCI AMBR DE YSAAC LIBER P(i)M' DE ANIMA *B* EXPLICIT LIBER SE'DUS DE SCO ABRAHA. INCIPIT LIB' T'CIUS *C* INCIPIT LIBER TERCIUS QUI LIBER EST DE NOE *M*

DE ISAAC VEL ANIMA.

A = Audomaropolitanus 72 saec. VIIII f. 1[r]
P = Parisiacus 1913, olim Colbertinus saec. VIIII f. 126[r]
P' = Parisiacus 1719, olim Tellerianus saec. XI f. 98[r]
V = liber bybliothecae Uaticanae antiquae 5759 saec. VIIII uel X f. 1[r]
𝔄 = Augiensis CXXX, nunc Caroliruhensis saec. X f. 2[r]
𝔄' = Augiensis CCXIII, nunc Caroliruhensis saec. X f. 29[r]
𝔄'' = Augiensis CLVI, nunc Caroliruhensis saec. XI f. 23[u]
E = Einsidlensis 164 saec. XII p. 37
D = Duacensis 226 saec. XII f. 73[u]
T = liber sancti Theoderici apud Remos, nunc bybliothecae urbicae Remensis 352, saec. XII f. 21[r]
C = excerpta in Commentario in Cantica canticorum ex Ambrosii scriptis collecto
N = 𝔄𝔄'𝔄''*E*
N' = 𝔄'𝔄''*E*
α = editio Amerbachiana

Librorum *A* et *P* scripturas integras adscripsi, ex ceteris selectas. libros *P'* et *D* raro respexi.

1, 1 In patre nobis sancti Isaac uel origo satis expressa est 355 A
uel gratia. cui ad omnem redundat gloriam quod tanto et B
tam inimitabili uiro natus Abrahae patri praemium fuit.
neque uero istud mirabile, cum in eo dominicae generationis
et passionis figura praecesserit, siquidem et sterilis anus ex
promissione dei peperit eum, ut crederemus quod potens est
deus facere, ut possit et uirgo generare, et oblatus unicus
ad inmolandum, qui et patri non periret et inpleret sacri- C
ficium. itaque ipso nomine figuram et gratiam signat; Isaac
etenim risus latine significatur, risus autem insigne laetitiae
est. quis autem ignorat quod is uniuersorum laetitia sit qui
mortis formidolosae uel pauore conpresso uel maerore sublato
factus omnibus est remissio peccatorum? itaque ille nomina-
batur et iste designabatur, ille exprimebatur et iste adnun-
tiabatur. ipse est, quem iam tunc persequebatur ancilla: ipse

5 Gen. 18, 11 sqq., 21, 2 7 Gen. 22, 2 sqq. 9 Gen. 21, 6 Philo de praem. et poen. 5 (II 413, 21 *M.*) 15 Gen. 16, 4

DE ISAAC ET ANIMA LIB̄. I *P* INCIPIT (LIBER BEATI AMBROSII *add. V*) DE ISAAC ET ANIMA *V*𝔄' DE ISAAC ET ANIMA 𝔄 INCIPIT LIBER .II. DE ẎSAAC ET ANIMA 𝔄'' INCIPIT LIBER DE ẎSAAC UEL ANIMA *E* INCIPIT LIBER SANCTAE MEMORIAE AMBROSII EPISCOPI ET CONFESSORIS DE ẎSAAC ET ANIMA *F''* INCIPIT EIUSDEM SECUNDUS DE ẎSAAC *T. in A folium primum, in quo fuit inscriptio, excisum est; m2 hunc titulum addidit* INCIPIT LIB̄ SCĪ AMBROSII DE ISAAC UEL DE (DE *s. u.*) ANIMA; *eadem in D* 1 est expressa 𝔄'' 2 cui *A* (*s. m2* ł cū) *T* (*ex* cum) *VN* 3 inimitabili *A et* (in *eras.*) *P*𝔄 imitabili *cet.* patrię *A* (ę *s. u. m2*) patris *T* (s *eras.*) 5 sterelis *A et* (*corr. m1*) 𝔄 6 potens *A* (*s. m2* ł potest ita) *T* (*ex* potest ita) 7 posset *P et* (i *s.* e) *T* oblatus est *T* 9 significat *N* 13 est (t *s. u.*) *A* nominabatur (i *s.* a *alt. m2 A*) 14 iste (*s. m2* ł ille) *A* designabatur (i *s.* a *alt. m2*) *A*

est. propter quem iam tunc dicebatur: expelle ancillam; non enim heres erit filius ancillae cum filio meo
Isaac: ipse est, cui pater alienigenam sponsam adquisiuit: 356
ipse est, mitis, humilis atque mansuetus, qui ueniente Rebecca, hoc est patientia exiuit in campum abalienare. sapientis enim est segregare se a uoluptatibus carnis, eleuare animam atque a corpore abducere; hoc est enim se hominem cognoscere, qui Chaldaeorum sermone Enos dicitur, Latino homo. Enos autem qui adsumpsit et sperauit inuocare deum et ideo creditur esse translatus. non uidetur itaque homo esse nisi is
qui in deum sperat. qui autem sperat in deum non degere B
in terris, sed quasi translatus adhaerere deo manifesta ueri
2 interpretatione signatur. bonus igitur Isaac uerus utpote plenus gratiae et fons laetitiae. ad quem fontem ueniebat Rebecca, ut impleret hydriam. dicit enim scriptura quia descendens ad fontem impleuit hydriam et ascendit. descendit itaque ad sapientiae fontem uel ecclesia uel anima, ut totum
uas inpleret suum et hauriret purae sapientiae disciplinas. C
quas haurire Iudaei de fonte profluo noluerunt. quis iste fons sit audi dicentem: me dereliquerunt fontem aquae uiuae. ad hunc fontem sitiens currebat anima prophetarum,

1 Gen. 21, 10 3 Gen. 24. 3 sqq. 4 Matth. 11, 29 Esai. 66, 2 5 Gen. 24, 63 Philo de congr. erud. grat. 7 (524, 38) Legg. alleg. III 14 (95, 38; I 122, 12 *C.*) de cherub. 13 (147, 29; I 181, 16 *C.*) 8 Gen. 5, 6 sqq. et 18 sqq. Philo de Abrah. 2 (II 2, 38) de praem. et poen. 2 (II 410, 30) 15 Gen. 24, 16 16 Philo de post. Caini 44 (254, 14) 20 Hier. 2, 13

3 isaac (a *alt. s. u. m2*) *A* (*saepe*) 4 mitis h. a. mansuetus *om. V* 7 *uerba* hoc est...*p. 646, 11* consortium *desunt in V* agnoscere *P'* 8 latinę (ę *ex* o *m2*) *A* latine *𝔄''ET* 11 degeret (t *s. u. m2*) *A* 12 ueri *A* (ł i *s* e *m2*) *T* (e *ex* i) uiri *N* 14 gratia *P* at (e *s.* a) *P* laetitiae (ae *alt. ex* a) *P* ad (d *ex* t) *A m2 P𝔄'* 15 impleret aquam (aquam *del. m2 et s. scr.* ydriam) *𝔄'* impleret ẏdriam *𝔄''E* impleret aquam *A et m1 P𝔄* impleret hydriam aqua *m2 P et 𝔄* (*in quo* hydriã *s. u. et* m *in* aquam *del.*) hauriret aquam (*s.* impleret ydriam) *T* 21 currebat sitiens *𝔄''E*

sicut et Dauid dicit: sitiuit anima mea ad deum uiuum, ut sitim suam ubertate diuinae cognitionis expleret et insipientiae sanguinem spiritalium rigatu dilueret fluentorum. hic est enim fluxus sanguinis, sicut significat lex, qui deoperitur, quando uir sedenti in diebus sanguinis sui mulieri miscetur. mulier est delectatio, corporis inlecebrae. itaque caue ne uigor mentis tuae coitu quodam corporeae 357 A uoluptatis inflexus emolliatur atque in eius omnis amplexus resoluatur et fontem eius aperiat, qui debet esse clausus et saeptus intentionis studio et consideratione rationis; hortus enim clausus, fons signatus. namque mentis uigore resoluto sensus se corporalis delectationis effundunt, perniciosi nimis et in adpetentiam plenam grauis periculi proruentes, quos, si mentis uiuidae considerata mansisset custodia, refrenasset.

3 Intuere igitur, o homo, qui sis, quo salutem tuam uitam- B que tuearis. quid est itaque homo? utrum anima an caro an utriusque copula? aliud enim nos sumus. aliud nostrum, C alius qui induitur et aliud uestimentum. legimus in ueteri testamento: omnes animae, quae descenderunt in Aegyptum de hominibus dictum. et alibi dictum est: non

1 Psalm. XXXXI 2 et 3   4 Leuit. 20, 18   6 Philo de mundi opif. 59 (40, 2; I 57, 15 *C.*)   7 'itaque'...'refrenasset' *C* 4, 40 (I 1587 BC *B.*)   10 Cant. 4, 12   20 Gen. 46, 26   21 Gen. 6, 3

1 deum fontem uiuum *ET*; *cf. de interp. Iob et Dauid IIII (II) 2, 6 (uol. II p. 271, 20)*   6 corporis (rał *in mg. m3*) 𝔄 corporalis 𝔄' (al *s. u. m2*) 𝔄''*E* corporales (*m2* corporis) *D*   7 coetu 𝔄𝔄' cẹtu 𝔄'' coitu (*s. rasuram 5 litt.*) *T*   8 omnis *D* omnes *A* (-is *graphio*) *P*𝔄 *et* (i *s.* ẹ) *TC* oms (*s.* ms *ras.*) 𝔄'   amplexus omnis (oms *E*) 𝔄''*E*   11 et fons *E*   uigore *om. NC*   mentis uigore *s. u. T, in quo post* resoluto *est spatium 6 litt.*   12 sensu. se *A* sensu se *NC*   corporalis (e *m2 s.* ị) *A* corporales 𝔄''*EC et* (es *m2 ex* is) 𝔄𝔄' *et* (i *s.* ẹ) *T*   delectationes *A* (i *m2 s.* e *tert.*) 𝔄''*EC et* (es *m2 ex* is) 𝔄𝔄' *et* (i *s.* ẹ *ult.*) *T*   perniciosi (e *m2 s.* ị *ult.*) *A* perniciosẹ 𝔄 (ẹ *ex* i *m3*) 𝔄' (ẹ *ex* i *m. ant.*) 𝔄''*EC* perniciosẹ (i *s.* ẹ) *T*   13 proruentes *A* (ł flu *s.* ru *m2*) *et* (r *alt. ex* fl) *T* profluentes *C*   14 quos *P* quoḍ *T* (s *s.* ḍ) *AN* quas *DC*

permanebit spiritus meus in hominibus istis, quoniam carnes sunt. de alterutro ergo legitur quia homo
dicitur, et de anima et de carne. sed illa discretio, quod, ubi
anima pro homine dicitur, Hebraeus significatur deo adhaerens,
non corpori, ut est illud: *anima benedicta omnis sim-* D
plex, ubi autem caro pro homine nuncupatur, peccator ex-
primitur, ut est illud: *ego autem carnalis sum, uenun-*
datus sub peccato. quod enim operor, non cognosco;
non enim quod uolo ago, sed quod odi illud facio.
hoc iam posterius et de utroque; alius est enim qui uult,
alius qui odit, alius qui facit. denique addidit: *si ergo*
quod odi hoc facio, consentio legi, quoniam bona.
nunc autem iam non ego illud operor, sed quod
habitat in me peccatum. illud quoque expressius: *uideo* E
legem carnis meae repugnantem legi mentis meae
et captiuantem me in lege peccati. et tamen cum
utrumque in se concertantem hominem declarasset, hoc est
interiorem et exteriorem, in animae magis quam in corporis
parte se maluit constituere, quod anima sua captiua trahe-
retur ad peccatum, in qua esse mallet et esse confirmat
dicens: *infelix ego homo! quis me liberabit de cor-*
pore mortis huius? tamquam ab extraneo hoste ita se
4 desiderat liberari. non ergo sanguis anima, quia carnis est F

5 Prouerb. 11, 25 7 Rom. 7, 14 sq 11 Rom. 7, 16 sq. 14 Rom. 7, 23 21 Rom. 7, 24 23 cf. Cic. Tusc. I 19 sqq. Tertullianus de anima 5 Diels Doxographi gr. 212 sqq.

1 omnibus (*s. m2* ł hominibus) *A* 2 carṇẹṣ (o *s.* ṇẹṣ *m2*) *A* caro *D* 3 discretio∗ 𝔄′ discretio est 𝔄″*E* est discretio *D* 4 ponitur 𝔄″ dicitur (*eras.*, *s.* ponitur) *T* legitur *E* 7 illud (d *ex* t) *A* 8 *ante* sub *legitur in A*𝔄 sum *eras.*, *in* 𝔄′ *exp.* 10 est *s. u.* 𝔄′ 11 alius (ł d *s.* s *m2*) qui odit *A* aliud quod odit *P et* (*s.* ạḷịụṣ qụị, *sed eras.*) *T* 12 bona est *A* (est *s. u. m2*) 𝔄′ (ē *ins. m2*) 𝔄″*E* 15 repungnantem *A* legem (m *eras.*) *A* legē 𝔄′ (ē *ex* e *m2*) 𝔄″*E* 17 concertantem (con *del. m2*, *s. et infra* a *ras.*) *A* 19 se maluit] similauit se 𝔄′ (il *ex* ul, se *s. u. m. ant.*) 𝔄″ (il *ex* ul) *E* traheretur captiua 𝔄″*E* 20 qua esse se *A* (se *s. u. m2*) *N* confirmat∗ *A* 22 ab] de *N′* 23 *fort.* <ab illo> liberari; liberari a corpore *T* liberari a carne *ed. Rom.*

sanguis, neque armonia anima, quia et huiusmodi armonia
carnis est, neque aer anima, quia aliud est flatilis spiritus.
aliud anima, neque ignis anima, neque entelechia anima, sed
anima est uiuens, quia factus est Adam in animam uiuentem,
eo quod insensibile atque exanimum corpus anima uiuificet
et gubernet. est et praestantior homo, de quo dicitur: spiri-
talis autem diiudicat omnia, ipse autem a nemine 358 A
iudicatur. hic est praestantior ceteris. unde et Dauid dicit:
quid est homo, quod memor es eius, aut filius
hominis, nisi quod uisitas eum? homo uanitati
similis factus est. non ille secundum imaginem dei
homo uanitatis est, sed qui illud amisit et in peccatum
decidit et in materialia ista dilapsus est ipse homo est uani-
5 tatis. anima igitur secundum sui naturam optima est, sed
plerumque per inrationabile sui obnoxia fit corruptioni, ut B
inclinetur ad uoluptates corporis et ad petulantiam, dum
mensuram rerum non teneat, aut fallitur opinione atque
inclinata ad materiem adglutinatur corpori. sic uisibile eius
inpeditur et malitia repletur, quia dum intendit malitiae,
eius se uitiis replet et fit defectu bonitatis intemperantior.
3, 6 perfecta autem anima auersatur materiam, omne inmode- C
ratum mobile malignum refugit ac respuit nec uidet nec

4 Gen. 2, 7 6 I Cor. 2, 15 9 Psalm. VIII 5 10 Psalm. CXXXXIII 4

2 aliud est 𝔄''*D* alius est *A* (d *m2 s.* ş *pr.*) *cet.* 3 endelichia (d *ex* t, h *s. u. m2*) *A* entelichia (h *s. u. m2*) *P* entelichia (chia *in ras. 4 litt.*) 𝔄 indelichia (i *alt. ex* e *m2,* h *s. u.*) 𝔄' inthelicia 𝔄'' intellegentia *E* endelechia (t *s.* d, i *s.* e) *T* 4 quia *A* (i *eras.*) *T* qua *cet.* 5 exanimum *A* (*ł* me *m2 s.* mum) 𝔄 (e *m4 s.* u *et* m *exp.*) 9 memor (me *s. u. m2*) 𝔄 10 ominis *A* uanitatis (s *eras.*) *AP*𝔄' 13 uanitatis *A* (ti *s. u. m2*) *T* (s *s.* tis) uanitas *P* 15 inrationabile sui *A m1 P* inrationabilē sui *A m2* inrationabilem partem (partem *s. u. m2*) sui 𝔄 inrationabilem sui partem *N'* (partem *s. u. m. ant.* 𝔄') inrationabilem sui motum *T* 17 mensura *A* tenet 𝔄' (*m2 ex* teneat) 𝔄''*E* adque (*exp. m2 et s. scr. ł* aut) *A* 20 defectu *D* defectus *cet.* 21 aduersatur *AT et* (d *eras.*) 𝔄' materiā (*ł* a *s.* ā *m2*) *A* materię *T*

adpropinquat ad illius terrenae labis corruptionem: diuina intendit, terrenam autem materiem fugit. fuga autem est non [D] terras relinquere, sed esse in terris, iustitiam et sobrietatem tenere, renuntiare uitiis, non usibus elementorum. fugiebat Dauid sanctus a facie Saul, non utique ut terras relinqueret, sed ut inmitis et inobseruantis et perfidi declinaret contagium. fugiebat autem adhaerens deo, sicut ipse ait: adhaesit post te anima mea. abducebat se et ableuabat uitiis saeculi huius, eleuabat animam suam sicut Isaac in campo uel abalienabat uel, ut alii habent, deambulabat. nam hoc [E] quoque ostendit cum uirtutibus familiare habere consortium, ut deambulet unusquisque in innocentia cordis sui, nullo usu terrenis uitiis misceatur atque inreprehensibilem uiam inoffenso carpat mentis uestigio nec ullum locum in se aperiat corruptioni.

7 Talis erat Isaac, cum Rebeccam aduenientem expectaret praeparans se copulae spiritali. ueniebat enim caelestibus iam dotata mysteriis, ueniebat magna secum ornamenta aurium [F] et manuum ferens, eo quod auditu et operibus emineat ecclesiae pulchritudo, cui recte dictum aduertimus: esto in milia milium, et semen tuum possideat aduersariorum ciuitates. decora igitur ecclesia, quae ex inimicis gentibus filios adquisiuit. sed potest hoc etiam ad animam deputari, quae passiones corporis subigit et ad uirtutum officia conuertit repugnantesque motus sibi oboedientes efficit. ergo [359] uel anima patriarchae uidens mysterium Christi, uidens Rebeccam uenientem cum uasis aureis et argenteis tamquam eccle-

4 Reg. I 19, 18 sqq. 7 Psalm. LXII 9 9 Gen. 24, 63 16 Gen. 24, 62 sq. 18 Gen. 24, 22 20 Gen. 24, 60 26 Gen. 24, 63 et 53

1 ullius *tacite Maurini* diuina *A m1 P* diuinā *AN* diuinam (m *eras.*) *T* 2 materiæm (-am *corr.*) 𝔄 3 terrenas (s *eras.*) 𝔄' terrena 𝔄''*E* 6 perfidẹ (i *s.* ẹ *m2*) *A* perfidẹ (i *s.* ẹ) *P* 7 sicut et *A* (et *s. u. m2*) *cet.* 8 anima mea post te 𝔄'' te *in ras.* *A* 12 *inde a uerbo* ut *rursus inc.* *V* 14 mentis carpat 𝔄'' 17 praeparẹns (a *s.* ẹ *m2*) *A* iam caelestibus 𝔄''*E* 23 dụputari (e *s.* ụ *m2*) *P* 25 efficit (i *pr. ex* e *m2*) 𝔄𝔄'

siam cum populo nationum mirata pulchritudinem uerbi et
sacramentorum eius dicit: osculetur me ab osculis
oris sui uel Rebecca uidens uerum Isaac, uerum illud
8 gaudium, ueram laetitiam desiderat osculari. quid est igitur:
osculetur me ab osculis oris sui? considera uel
ecclesiam iam diu promisso sibi per prophetas dominico B
aduentu per tempora multa suspensam uel animam, quae
eleuans se a corpore abdicatis luxurie atque deliciis uolup-
tatibusque carnalibus, exuta quoque sollicitudine saecularium
uanitatum iam dudum infusionem sibi diuinae praesentiae et
gratiam uerbi salutaris exoptet, commacerari, quod sero
ueniat, et adfligi et ideo quasi uulneratam caritatis, cum
moras eius ferre non possit, conuersam ad patrem rogare, ut
mittat sibi deum uerbum, et causam, qua sit ita inpatiens, C
declarare dicentem: osculetur me ab osculis oris sui.
non unum osculum quaerit, sed plura oscula, ut desiderium
suum possit explere; quae enim diligit non est unius osculi
parcitate contenta, sed plura exigit, plura uindicat et ita se
amplius dilecto commendare consueuit. denique illa in euan-
gelio sic probata est, quia non cessauit inquit osculari
pedes meos. et ideo remissa sunt ei peccata multa,
quia dilexit multum. ergo et haec anima oscula uerbi D
multa desiderat, ut inluminetur diuinae cognitionis lumine.

2 Cant. 1, 2 5 'uel ecclesia'... 648, 10 'infundere' *C* 1, 4 et 5 (I 1548 EF *B.*) 12 Cant. 5, 8 20 Luc. 7, 45 et 47

1 mirataque *V* (*qui om.* 646, 25 ergo ... 647, 1 nationum) 2 ab (*exp. m4*) 𝔄 3 uel Rebecca ... 15 oris sui *om. V* uidens (*s. m2* ł audiens) *A* audiens *N et* (*exp. et s.* uidens) *T* uerum *pr.*] uirum *N et* (uerum *corr.*) *T* 5 considera igitur uel *E* 8 luxorię *A m1* luxuria *A m2 PTC* luxuriae (atque *exp. m2*) 𝔄𝔄' *et* (atque *om.*) 𝔄'' *et* (*in quo* luxurie) *E* 9 sollicitudinem *N* 12 adfligi et *P et* (et *s. u. m2*) *T* adfliget (ł it *s.* et *m2*) *A* affligi* *D* affligitur *C* adfligi 𝔄 (gi *ex* git) 𝔄' (gi *ex* gạet *ut uidetur*) *cet.* ideoque 𝔄''*E* (*om.* et) caritatis (e *s.* ịṣ *m2*) *P* karitatis (e *s.* ịṣ) *T* caritate *N* (e *ex* is *m2* 𝔄𝔄') 14 mitat *A* dm̄ (vs *m1 s.* m̄) *A* deus 𝔄*C* ds̄ (*s. m2* dm̄) *T* dn̄i *N'P'* 18 plura *pr. A m1* (ł rima *s.* ra *m2*) plurima *T* (a *s.* ịṃạ) *C* 22 quoniam 𝔄 multa *E*

hoc est enim osculum uerbi, lumen scilicet cognitionis sacrae; osculatur enim nos deus uerbum, quando cor nostrum et ipsum principale hominis spiritu diuinae cognitionis inluminat. quo anima donata caritatis pignore nuptiali laeta atque ouans dicit: o s m e u m a p e r u i e t d u x i s p i r i t u m. osculum est enim, quo inuicem amantes sibi adhaerent et uelut gratiae interioris suauitate potiuntur. per hoc osculum adhaeret anima E deo uerbo, per quod sibi spiritus transfunditur osculantis, sicut etiam ii qui se osculantur non sunt labiorum praelibatione contenti, sed spiritum suum inuicem sibi uidentur infun-
9 dere. ostendens itaque non solam speciem uerbi et uultum quendam, sed omnia eius interiora diligere adiungit ad osculorum gratiam: q u i a b o n a inquit u b e r a t u a s u p e r u i n u m e t o d o r u n g u e n t o r u m t u o r u m s u p e r o m n i a a r o m a t a. illa osculum poposcit, deus uerbum se ei totus F infudit et nudauit ei ubera sua, hoc est dogmata sua et interioris sapientiae disciplinas et unguentorum suorum dulci odore fraglauit. quibus captiua dicit uberiorem esse iucunditatem diuinae cognitionis quam laetitiam omnis corporeae uoluptatis. adspirat enim in uerbo odor gratiae et remissio peccatorum, quae in totum diffusa mundum omnia tamquam exinanito repleuit unguento, quia per uniuersos grauis conluuies detersa uitiorum est.

5 Psalm. CXVIII 131 11 'ostendens' ... 19 'uoluptatis' *C* 1, 7 (I 1549 C *B.*) 13 Cant. 1, 2 sq. 20 'adspirat' ... 23 'uitiorum est' *C* 1, 9 (I 1549 D *B.*) 21 Cant. 1, 3

1 cognọtionis (i *s.* ọ) *P* cognitionis (ni *ex* na *m2*) 𝔄' cogitationis 𝔄''*E* 3 principale (i *s.* e *m2*) *A* spu (*s. m2* ł sps) *A* sps *T* (*s.* spu) *C* 5 eduxi *A* (e *s. u. m2*) *C* adduxi *T* spm *A* (m *in ras.*) 7 hoc *ex* hunc *m2* 𝔄, *om. V* 8 dō (*s. m2* ł dī) *A* dī *TC* transfunditur sps 𝔄''*E* 9 hi *AP*𝔄𝔄'' hii *cet.* 10 inuicem sibi (⁄. *m2*) *A* sibi inuicem *NTC* 11 se speciem *D* 14 ungentorum *AVT* (*saepe*) 16 infundit *V et* (n *exp.*) *T* docmata *V* 17 interiores (i *m2 s.* e) *A* 18 flagrauit 𝔄 (*corr. m. 1*) *V*𝔄''*EC* fraglauit (l *ex* r *m. ant.*) 𝔄' captiua *A et* (*s. m2* al capta) *V*, (*s. m1* capta) 𝔄*T* capta iam 𝔄' (*m. ant. ex* captiua) 𝔄''*E* capta *C* dicit (v *s.* i *pr.*) 𝔄 dicit (i *pr. ex* u) 𝔄' 23 uitiorum *post* grauis *transponunt* 𝔄''*E*

10 Propterea inquit adulescentulae dilexerunt te. adtrahe nos: post odorem unguentorum tuorum curramus. bona quidem prudentia, sed dulcis misericordia; illam enim pauci adsecuntur, haec ad omnes peruenit. propter hanc, inquit, indulgentiam tuam diligunt te animae renouatae 360 A spiritu. unde et ad animam dicitur: renouabitur sicut aquilae iuuentus tua; ad animam enim loquebatur dicens: benedic, anima mea, dominum. et ideo et ista festinat ad uerbum et rogat ut adtrahatur, ne forte derelinquatur, quia currit dei uerbum et non est adligatum. denique exultat tamquam gigans ad currendam uiam et, quia egressus eius a summo caelo et occursus eius ad summum eius, uidens se inparem tantae uelocitati B dicit: adtrahe nos. bona anima, quae non pro se sola, sed pro omnibus rogat. adtrahe inquit nos. habemus enim cupiditatem sequendi, quam unguentorum tuorum inspirat gratia: sed quia cursus tuos aequare non possumus, adtrahe nos, ut auxilio tuo fultae uestigiis tuis possimus insistere. si enim tu adtraxeris, curremus et nos et spiritalia uelocitatis flabra capiemus. et deponitur enim sarcina, quibus manus tua fulcro est, et oleum tuum infunditur, quo curatus C est ille qui a latronibus uulneratus est. ac ne inpudens tibi

1 Cant. 1, 3 sq. 3 'bona inquit prudentia'... 6 'spiritu' *C* 1, 9 (I 1550 A *B*.) 6 Psalm. CII 5 8 Psalm. CII 1 'et ideo'... 650, 14 'rogabat' *C* 1, 13—15 (I 1551 B—D *B*.) 10 II Thess. 3, 1 II Tim. 2, 9 11 Psalm. XVIII 6 sq. 21 Luc. 10, 34

1 adolescentule *A* dilexerunt (le *s. u. m2*) 𝔄 2 nos ut *T* 3 curremus *D et* (e *ex* a) 𝔄' quidem (*s. m2* ł inquit) *A* inquit *TC* 7 aquilae (ae *ex* a) *m3* 𝔄 *m2* 𝔄' 8 et *alt. exp. m2 A, om. VNT* ista *om. N'* 11 tamquam] ut 𝔄'' gĭgans *V et* (n *exp.*) *A*𝔄𝔄' gigas *cet.* 12 egresus *A* a *om. C* 13 usque ad *T* (usque *s. u.*) 𝔄''*EC* tantę (ł a *s.* ę *m2*) uelocitati (ł e *s.* i *alt. m2*) *A* tantae uelocitatis *V* tanta uelocitate (*corr. m2*) *T* 18 cuius (*s. m2* ł tuis) *A* 20 et (*exp. m2 A, m3 P*) deponatur (i *s.* a *m2 A*) enim *AP* deponitur enim *cet.* 21 fulcro *V*𝔄𝔄''*C* fulchro 𝔄'*ET* pulchro (f *s.* p *m2*) *A* pulchra (a *ex* o *m3*) *P* 22 qui (a *s.* i *m2*) *A* ac] at *C*

uideatur quod ait: adtrahe nos, audi dicentem: uenite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego uos reficiam. uides quod libenter nos adtrahat. ne remaneamus sequentes. sed qui uult adtrahi currat, ut conprehendat, et currat superiora obliuiscens et ea quae sunt priora adpetens; sic enim poterit Christum conprehendere. unde et apostolus: sic currite, ut omnes conprehendatis. uult et ista ad brauium peruenire quae desiderat D conprehendere. prudenter ergo rogat ut adtrahatur, quia non omnes sequi possunt. denique Petro dicenti: quo uadis? respondit uerbum dei: non potes me modo sequi, sequeris autem postea. claues ei commiserat regni caelorum et sequendo se inparem iudicauit. hanc tamen animam non distulit, quia non praesumebat, sed rogabat.
4, 11 denique ait: introduxit me rex in cubiculum suum. E beata anima quaecumque ingreditur penetralia. nam ea insurgens de corpore ab omnibus fit remotior atque intra semet ipsam diuinum illud si qua insequi possit scrutatur et quaerit. quod cum potuerit conprehendere, ea quae sunt intellegibilia supergressa in illo confirmatur atque eo pascitur.

1 Matth. 11, 28 7 I Cor. 9, 24 8 I Cor. 9, 24 10 Ioh. 13, 36 12 Matth. 16, 19 15 Cant. 1, 4 'introduxit' ... 651, 12 'summum est' *C.* 1, 16 (I 1551 EF *B.*)

1 quod* (e *eras.*) 𝔄 ait *s. u. m2 A, m3 P* 3 attrahit 𝔄''*EC* 5 posteriora 𝔄 (*m3 ex* superiora) *TC* superior 𝔄'' 7 unde ... desiderat conprehendere *om.* 𝔄''*E, in mg. inf. m. ant.* 𝔄' apostolus ait *A* (ait *s. u. m2*) *VNT* omnes *om.* 𝔄*TC, exp. in A* 8 ista (ł e *s.* a *m2*) *A* quem (m *eras., s. m2* ł quē) *A* 11 respondit çuṃ (cum *exp. m2*) *A* modo sequi *P* modo sequi (⁄ *m2*) *A* sequi modo *VNTC* 12 amiserat (cō *m2 s.* a) *A* 13 insequendo *C* inparem *A m2 ex* inper*** 15 ait *s. u. m2 A, om. P;* introduxit ⟨inquit⟩ *Henricus Schenkl* 16 quaecumque *A* (uerbi *s.* cumq; *m2*) *P* quae uerbi *VNC* quae***** (cumque *s. ras.*) *T* hęc (*s. u. m3 P, m2 T*) penetralia *PT* nam ea insurgens *A m1 P* namque ea insurgens *A m2 V*𝔄𝔄'*TC* insurgens namque 𝔄''*E* 18 si qua insequi *scripsi* si quam qui *A m1 P* si quo modo assequi (adsequi 𝔄𝔄') *A m2 cet.* 19 potuerit (u *m2 s. u.*) *A* 20 quae *A m1 P* atque *A m2 cet.* pascetur *AP*

talis erat Paulus, qui sciebat se raptum in paradisum, sed
siue extra corpus raptum siue raptum in corpore nesciebat.
adsurrexerat enim anima eius de corpore et se a uisceribus
et uinculis carnis abduxerat atque eleuauerat, factusque a se
ipso alienus intra semet ipsum tenuit uerba ineffabilia, quae
audiuit, et uulgare non potuit, quia aduertit ea loqui homini
non licere. anima ergo bona contemnit uisibilia et sensibilia nec
consistit in eis nec in despiciendis his inmoratur et residet, 361 A
sed ascendit ad illa aeterna et inuisibilia et plena miraculis
puro sensu se piae mentis adtollens. etenim perfectioni studens
solum illud bonum diuinitatis intendit nec aliud quicquam
requirendum putat, quia tenet quod summum est. itaque uir
huiusmodi, in quo est animae pulcritudo, solus sibi abundat,
quia ipse sibi est satis. nec solus aliquando est, cui praesul
12 dominus adest. denique in illud diuini illius introducta secre- B
tum exultemus inquit et laetemur in te. diligamus
ubera tua super uinum. non enim in diuitiis et auri
argentique thensauris, non in possessionum fructibus, non in
potestatibus, non in conuiuiis, sed in solo deo iustus exul-
13 tat. eadem tamen anima cognoscens se corporis societate
fuscatam dicit ad alias animas uel ad illas caelestes et

1 II Cor. 12, 3 sq. 5 II Cor. 12, 4 14 Ioh. 16, 32 16 Cant. 1, 4 'exultemus'... 19 'exultat' *C* 1, 21 (I 1552 D *B.*) 19 Habac. 3, 18 20 'eadem'... 652, 3 sol *C* 1, 21 (I 1552 E *B.*)

1 talis... 7 licere *om. V* in paradisum... extra corpus raptum *infra in mg.* 𝔄 2 raptum *alt. exp. m2 A, om. NT;* raptum *bis om. C* 3 et] ex *A* (*del. m2 et s. scr.* et) *P*; de 𝔄' *utrum* ex *an* et *praebeat ambigas* 4 et uinculis... alienus *om.* 𝔄 leuauerat *C* a se *P*𝔄'*T* ut (*s. m2* ł a se) *A* a semet 𝔄''*EC* 5 ipsum] ipso (v *m2 s.* o) *A* 6 loqui homini (⁄. *m2*) *A* homini loqui *TC* 7 contempnit *PVNT* 8 çommoratur (im *s.* çom) *T* 9 miraculi *VN'* 13 pulchritudo *A* (h *s. u.*) *cet.* 15 introductus *A* (ł ta *s.* tus *m2*) *P* introducta (ł us *s.* a) *T* 16 et *eras.* 𝔄', *om.* 𝔄''*E* 18 thesauris *libri* in *pr. C, s. u. m1 VT, m2 D, om. cet.* 19 conuiviis (vi *s. u. m2*) *A* iustus *del. m2 A, om. VNTC* 20 se corporis societate *A* (c a b *m2*) corporis societate se *TC*

adpositas sacro ministerio potestates: nolite aspicere me,
quoniam offuscata sum, quoniam non est intuitus C
me sol. filii matris meae pugnauerunt aduersum
me, hoc est inpugnauerunt me corporis passiones, carnis inle-
cebrae colorarunt; ideo mihi sol iustitiae non refulsit. quo
uiduata praesidio deuotionem meam et obseruantiam plenam
seruare non potui. hoc est enim: uineam meam non custo-
diui, quia spinas et non uuam adtuli, id est faciens peccata pro
14 fructibus. et cum de uerbo loquitur, inradiante sibi uerbi splen- D
dore conuersa ad ipsum dicit: ubi pascis? ubi manes in
meridiano? recte dicit ubi pascis? quia regale est dei
uerbum: ubi manes? quia morale: in meridiano, quia
mysticum, siquidem meridie Ioseph cum fratribus suis in
conuiuio constitutus futurorum temporum mysteria reuelabat.
sed etiam Dauid ait: reuela ad dominum uiam tuam
et spera in eum, et ipse faciet et educet sicut
lumen iustitiam tuam et iudicium tuum sicut
meridiem. et ipse Paulus meridie circumfulsisse sibi lumen E
adseruit, quando a persecutione est conuersus ad gratiam.
queritur ergo quod derelicta sit, quod destituta sit pauper
ex diuite; abundabat enim munere gratiarum, sed egere coepit,
ubi diuinae praesentiae sibi copia denegata est, et ideo uel
quasi mercennaria haberi postulat, quae ante sibi pretiosioris
15 copulae gratiam uindicabat. cui respondit uerbum dei: nisi

1 Cant. 1, 6   5 Malach. 4, 2   7 Cant. 1, 6   8 Matth. 7, 16   10 Cant. 1, 7   'ubi pascis'... 24 'uindicabat' *C* 1, 28 et 29 (I 1554 BC *B.*)   13 Gen. 43, 15   15 Psalm. XXXVI 5 sq.   17 Act. 9, 3   24 Cant, 1, 8   'nisi'... 653, 7 'suffragabitur' *C* 1, 33 (I 1555 CD *B.*)

1 adpositus (ꝉ a *m2 s.* u) *A*   2 effuscata *V*   3 et (*s. u. m2*) filii *A*   4 carnes (ꝉ i *m2 s.* e) *A*   5 decolorarunt (de *s. u. m2*) *AV* decolorarunt me (me *s. u. m3*) 𝔄 decolorauerunt me *N'* (de *et* me *s. u. m. ant.* 𝔄') decolorauerunt *T*   8 ñ|uuã *m2 ex* n*uã *A*   attulit *N'* (t *exp. m. ant.* 𝔄')   9 inradi*n*te (a *s. ras. pr.*) *A*   11 regale (a *m2 in ras.*, *s.* e *ras.*; *fuit* regul'e) 𝔄' regulare 𝔄''*E*   13 siquidem ... 19 gratiam *om. V*   si quidem quia *N'*   18 meridie *post* lumen *transponunt NTC*   21 abundabat enim (bat en *in ras. m1*) *P*   munera (ꝉ e *s.* a *m2*) *A*

cognoscas te, decora inter mulieres. quae quereris
quod relicta sis, nisi te cognoscas, nisi te paeniteat lapsus F
tui, nisi intentionem deuotionis adprobes, nisi fides tua et
sinceritas augeatur, querella nihil proderit. aut sic: nisi cogno-
scas te quia decora es, nisi pulchritudinem naturae tuae serues
et corporis te inlecebrae non demergant nec inpedimenta
detineant, nihil tibi creaturae melioris nobilitas suffragabitur.

16 Cognosce igitur te et naturae tuae decorem et exi quasi
exuta uinculis pedem et nudo exserta uestigio, ut carnalia
integimenta non sentias, uestigium mentis tuae corporalia
uincula non inplicent, ut pes tuus speciosus adpareat. tales 362 A
enim sunt qui ad regnum caelorum adnuntiandum eliguntur
a domino, de quibus dictum est: quam speciosi pedes
euangelizantium pacem! talis Moyses, cui dicitur:
solue calciamentum pedum tuorum, ut uocaturus
populum ad dei regnum deponeret prius carnis exuuias et
nudo spiritu uestigioque mentis incederet. hoc est ergo quod
ait: exi tu in calcaneis gregum et pasce haedos
tuos in tabernaculis pastorum, quia per greges regnum B
intellegimus, eo quod potestatis sit gregibus praesidere. prae-
sidet autem unusquisque sibi quadam potestate regali, si
coherceat in se corporis luxus et seruituti redigat carnem

8 'cognosce'... 654, 12 'hostiles' *C* 1, 34 et 35 (I 1555 D—F *B.*) 13 Rom. 10, 15 Esai. 52, 7 15 Exod. 3, 5 18 Cant. 1, 8

1 quereris (*om.* quae) *P*𝔄 quae reris *V et* (*corr. m2*) *A*, (*m. ant.*) 𝔄' 2 te *alt. del. A m2, s. u. m2 E, post* paeniteat *ponunt TC* peniteant (n *s. u. m2*) *A* 3 intentionē (ē *ex* e *m2*) *A* 4 quaerella *A* quaerela *PV* querela *cet.* aut (*s. m2* ł ac) *A* ac *VNT* 7 naturae 𝔄''*E* 8 et *alt. om N'* exi** 𝔄' exige 𝔄''*E* 9 exserta (ł tersa *m2 s.* serta) *A* ẹx̣ṭẹṛṣạ (*s.* exerta) *T* exerta *cet.* 10 integumenta *N'* (u *ex* i *m2*) *C et* (gi *ex* gu) *T* 11 uincla *P*𝔄*TC* 12 eleguntur (i *s.* e *alt.*) *m1 V m3* 𝔄 16 deponeret prius carnis exuuias *A* (ł perduceret *m2 s.* deponeret) *PV* perduceret (perducere *m2* 𝔄', deponeret *s.* perduceret *T*) prius carnis exuuias (poneret *m2 s.* exuuias 𝔄') 𝔄𝔄'*T* prius carnis exuuias deponeret 𝔄''*E* procederet prius carnis abiciens exuuias *C*, *in quo post* ut *add.* qui 22 coerceat *P*𝔄*TC*

suam. ideoque dictum est: *regnum dei intra uos est.*
unde pulchre ait ad animam: *exi*, id est exi seruitio,
exi ex carnis imperio atque dominatu et exi non in carne,
sed in spiritu, exi ad regimen potestatis. ideoque addidit:
pasce haedos tuos, rege ea quae in sinistra tua sunt; nam
si non regantur, facile labuntur. coerce petulantiam, lasci- C
uiam tui corporis et luxuriam inrationabilem, edoma leues
motus, pasce eos non in corporeis tabernaculis, sed in taber-
naculis pastorum, qui regere gregem norunt. sunt enim ama-
bilia tabernacula Istrahel sicut nemora obumbrantia super
flumen, in quibus anima tamquam in procinctu bellico sita
bonam exercet militiam, incursus explorat hostiles, uirtutis
labore quaerit uictoriam, ut possit equae illi, quae Solo-
monis est, conparari, uelox ad currendum, habilis ad partum, D
17 quoniam fecunditas animae desideratur et quaeritur. haec
ergo equa pretiosa est et currus Pharao ueloces, quod
aliqui ad ecclesiam referunt et ad populum. sed de hoc
mysterio alibi saepius diximus et maxime in psalmo CXVIII,
hoc autem loco de anima dicendum suscepimus. huius equae
similis aestimatur haec anima, hoc est propheticae uel apo-
stolicae uirtutis, quod in eorum adnumeretur grege qui E

1 Luc. 17, 21 2 Uerg. Ecl. I 40 5 Matth. 25, 33 10 Num. 24, 5 sq. 12 'uirtutis' ... 655, 6 'insignia' *C* 1, 42 (I 1557 CD *B.*) 13 Cant. 1, 9 18 expos. in psalm. CXVIII serm. II 33 sqq.

2 a (*s. u. m2 A*) seruitio *AC* 3 ex *P* et *A m1* e *A m2 V𝔄T* a 𝔄' (a *ex* e *m. ant.*) 𝔄''*EC* 5 id est (*haec s. u. m2*) rege *V* hoc est rege 𝔄''*EC* 6 coherce *VN* (h *exp.* 𝔄) 7 luxọriam (v *s.* ọ) *A* 10 israł *P* isrł *cet.* super (*s. m2* ł sicut) *A* sicut *T* 12 malitiam (i *s.* a *pr.*) *P* 13 labore *PV et* (e *s. u.*) *T* labor *ANC* non possit *A* (non *s. u. m2*) *T* (non *exp.*) *C* solomonis *A* salemonis *E* salomonis *P* (o *pr. ex* a) *cet.* 14 paratum (*s. m2* ł partum) *A* 15 desiderantur *A* 16 farao *APV𝔄* pharaonis *C* pharao *cet.* quod ... psalmo CXVIII *om. C* 18 CXVIII *A* (*s. m1* mi octaui decimi) *PV𝔄𝔄'* centesimi octaui (noni 𝔄'') decimi *cet.* 19 sed hoc (*om.* autem) loco *C* huius equae *PC* huius ęquę (ę *pr. s. u.*) *T* huius quae *A𝔄* huius ***** 𝔄' huiusque 𝔄''*E* q̃ (*om.* huius) *V* 20 huic animę *T* (*exp. et s.* hec anima) *C* haec anima hoc est *om. V* profeticae *AV* uel (*s. m2* ł et) *A* 21 gregem *N'*

fecunditate praedicationis suae totius orbis terrarum spatia referserunt et quamuis in corpore constituti nulla tamen cursus spiritalis sensere dispendia. ideoque laudatur quod caelesti sibi inluminante praecepto iam speciosa, iam pulchra sit, quae uultu praeferat castitatis decorem et redimicula ceruicis adtollat, in qua sunt patientiae et humilitatis insignia. talis animae diligebat Isaac uerus decorem humilitatem
patientiam et ideo partus eius auide requirebat. F
18 Concepit autem Rebecca et patientia sua nodum sterilitatis
absoluit. quid autem pariat prophetica atque apostolica anima
considerémus et quomodo pariat. *abiit* inquit *interrogare*
dominum, quia exultabant infantes in utero eius. et respon-
sum accepit: *duae gentes in utero tuo sunt,* eo quod
nihil sponte praesumat, sed in omnibus summum deum prae-
sulem poscat suorum consiliorum, simul plena pacis atque
pietatis duos populos sua fide et praedicatione conectat et
19 tamquam utero suo claudat. quae non inmerito soror magis 363 A
quam uxor adpellatur, eo quod mitis atque pacifica anima
communis magis pietatis quam specialis copulae nomen acci-
piat et quia uniuersis magis quam uni se existimet obligatam.
20 fodit autem puteos Isaac et plurimos quidem, quos foderat
pater eius, et repleuerant illos post mortem Abrahae patris
illius alienigenae. prae ceteris tamen fodit hos puteos, unum
in conualle Geraıum et inuenit ibi puteum aquae uiuae, et B
litem fecerunt pastores Gerarum cum pastoribus Isaac, eo
quod aquam sibi huius putei quasi propriam uindicabant,

9 Gen. 25, 21 11 Gen. 25, 22 13 Gen. 25, 23 21 Gen. 26, 18 23 Gen. 26, 19 sq.

2 referserunt 𝔄 (sper *s.* fer *m3*) resperserunt 𝔄′ (sper *ex* fer *m2*) 𝔄″*E* referserunt (ser *exp. m2*) *T* repleuerunt *C* 7 uerus (ł rū *s.* rus *m2*) *A* uerum (s *s.* m) *T* 8 auide *s. u. m. ant. A* 9 sue (e *ex* a *m2*) 𝔄′ suę 𝔄″ no*dum (n *eras.*) *P* sterelitatis *A* (*s. m2* ł spiritalis) *V* spiritualis (*s.* ł sterilitatis) partum *T* 10 profetica *AV* 20 existimet (*s. m2* ł extimet) *A* ęstimet *T* 21 fodit . . . *p. 660, 17* in moralibus *om. V* 24 *et* 25 gerarim 𝔄″*E et* (i *ex* u) *T* 26 huius (*s. m2* ł eius) *A* eius *N et* (hu *s.* ę) *T*

et uocauit nomen eius Iniustitiam. et fodit alium puteum. in quo orta est disceptatio, et inposuit illi nomen Inimicitias. et fodit tertium, in quo lis nulla inter pastores commissa est, et uocauit eum Latitudinem. fodit et puteum [Iuramenti] et non inuenit in eo aquam et uocauit eum puteum Iuramenti.

21 quis haec legens terrena magis quam spiritalia opera esse C arbitretur, quod uel Abraham fodit puteos uel Isaac, tanti uidelicet patriarchae, uel etiam Iacob, sicut in euangelio repperimus, uelut fontes quidam generis humani et specialiter deuotionis ac fidei. quid est enim puteus aquae uiuae nisi profundae altitudo doctrinae? unde et Agar ad puteum angelum uidit et Iacob ad puteum Rachel sibi inuenit uxorem; Moyses quoque secus puteum futuri locauit merita prima coniugii. D

22 a puteo igitur uisionis aperire Isaac adorsus est puteos et bono ordine, ut eius putei aqua primum rationabile animae oculumque eius dilueret et foueret, quo uisum eius faceret clariorem. fodit etiam alios puteos plures. unde et scriptum est: b i b e a q u a m d e t u i s u a s i s e t d e p u t e o r u m t u o r u m f o n t i b u s. quanto plures fuerint, tanto est uberior redundantia gratiarum. fodit tamen puteum, quem foderat pater Abraham, de quo litem fecerunt pastores Gerarum, hoc E est maceriae — ubi enim maceria ibi diuisio inter repugnantes, ibi iniustitia —, et ideo uocauit Iniustitiam. alium quoque fodit

1 Gen. 26, 21 3 Gen. 26, 22 4 Gen. 26, 25 et 32 sq. 8 Ioh. 4, 6 et 12; cf. Philo de profug. 36 (576, 2) 11 Gen. 21, 14; cf. Philo de profug. 37 (576, 16) 12 Gen. 29, 2 et 9 sq. 13 Exod. 2, 15 sqq. 18 Prouerb. 5. 15 22 et 657, 2 sq. Ephes. 2, 14

1 puteum *(exp. m2) A, om. NT* 3 de quo 𝔄 4 Iuramenti *inclusi* 7 arbitraretur *A* (ar *alt. s. u. m2*) *T* (ar *alt. exp.*) abrahā (ā *ex* e) *P* 8 sicut et *N* 9 reperimus *PT* uelut (e *s. u. m3*) *P* 14 a puteo (*s. m2* ł ad puteum) *A* ad puteum (*corr.* a puteo) *T* adorsus *A* (ł t *m2 s.* s *pr.*) *T* (s *pr. ex* t) puteus *A et* (-os *corr.*) *T* 19 uberior (or *in ras. ex* us *m2*) 𝔄′ superius 𝔄 uberius *cet.* 21 pater (ł eius *s. u. add. m2*) *A* pater eius *T* gerarim 𝔄″*E* 22 macherię *A*𝔄′ macheria *A* (h *s. u. m. ant.*) 𝔄′ 23 ibi *A* (*exp. m2*), *om. N, s. u. T* uocauit eum *A* (eum *s. u. m2*) *T* eum uocauit 𝔄

et orta dissensione uocauit eum Inimicitias. in quibus uidetur
elucere doctrina moralis, eo quod sublato pariete maceriae
solutae sint in carne hominis inimicitiae et facta sint utraque
unum in figura per Isaac, in ueritate per Christum, meritoque
postea pura aqua in eo puteo sit reperta tamquam doctrina F
moralis utilis ad hauriendum. puteus quoque Latitudinis quid
aliud significat nisi de naturalibus disciplinam? qua causa
et Latitudo dicitur. quia sine contentione, sine lite iam quietus
atque securus est qui mundana haec et sensibilia fuerit
supergressus. unde superatis iam aduersantibus et alienigenis
cogitationibus — quid enim tam alienum quam omnia sae-
cularia, quae perpetua esse non possunt? — potest sapiens
dicere: dilatauit dominus nobis et auxit nos super
terram, quia terrena transcendit. ultimus est puteus Iura- 364 A
menti, in quo ei uisus est deus et ait ei: noli timere; te-
cum enim sum et benedixit eum. haec doctrina iam mystica
23 est. habes haec in Solomone, quia Prouerbia eius moralia,
Ecclesiastes naturalis, in quo quasi uanitates istius despicit
mundi, mystica sunt eius Cantica canticorum. habes et in
propheta: seminate uobis ad iustitiam, uindemiate
ad fructum uitae, inluminate uobis lumen cogni-
tionis. hoc est lumen cognitionis habere caritatis perfectionem. B
ideoque dictum est: noli timere; caritas enim timorem ex-
cludit foras. ut cognoscamus autem quia et Solomon ita hos

13 Gen. 26, 22 15 Gen. 26, 24 17 cf. Origenes XIII 73 AB *M.* 'habes'... 659, 20 'credidit' *C* 5, 43—47 (I 1587 F—1588 E *B.*) 20 Osee 10, 12 22 I Ioh. 4, 17 24 I Ioh. 4, 18

1 dissensione orta 𝔄 2 moralis] oraculis *N'* macheriae *A* (h *s. u. m. ant.*) 𝔄' 3 sint *pr.* (ł u *s.* i *m2*) *A* sụnt (i *s.* ụ) *T* sụnt (i *s.* u) *T* 8 et sine lite 𝔄 9 haec *A* (*exp. m2*), *om. T* 12 possent (ł u *s.* e *m2*) *A* possint 𝔄 *et* (*corr. m2*) 𝔄' 13 d*latauit (i *s. ras. m2*) *A* nos (*ex* nobis) *m3 P m1 T* 17 solomone *A m1* salemone *E* salomone *A m2 cet.* 19 eius] ei *P* eius sunt 𝔄''*E* 20 ad ... uobis *infra in mg.* 𝔄 21 lumen cognitionis] ad cognitionem *N'* 22 hoc ... cognitionis *om.* 𝔄 enim[b] est[a] 𝔄'' est enim *C* 23 ne timeas *C* 24 et *om. N'C* solomon *A m1* salomon *A m2 cet.*

interpretatus est puteos, ut ad moralem doctrinam et naturalem referret et mysticam, in singulis libris suis, quos de moralibus uel naturalibus uel mysticis scripsit, posuit hos
24 puteos. nam et in Prouerbiis, cum declinandam speciem diceret saecularis inlecebrae, ait: bibe aquam de tuis uasis et de puteorum tuorum fontibus, et superfluant tibi C
aquae de tuo fonte. et infra: fons aquae tuae sit tibi proprius et iocundare cum uxore, eo quod aduersus temptamenta mundi remedio nobis uera sapientia sit, moralis quoque doctrina, quae imaginem mundanae uoluptatis meretriciis quibusdam inlitam fucis inriguo suo diluat et
25 fluento sui fontis abstergeat. de naturalibus quoque habes in Ecclesiaste dictum: feci mihi piscinas aquarum ad inrigandum ex his saltum germinantem. neque te moueat quod pro puteo piscinas posuit, quia et Moyses pu- D
teum Latitudinis dixit, eo quod a sollicitudine omni et angustiis absoluitur qui mundum hunc pia mente transcenderit. non inmerito ergo piscinas habet Ecclesiastes, qui uidit nullam abundantiam esse sub sole, sed, si quis abundare uelit, in
26 Christo abundet. de mysticis puteus superest nobis, quem etiam ipsum repperimus in Canticis canticorum dicente scriptura: fons hortorum, puteus aquae uiuae et impetus E
descendens a Libano. etenim si mysteriorum altitudinem persequaris, puteus tibi uidetur tamquam in profundo sita

5 Prouerb. 5, 15 sq. 7 Prouerb. 5, 18 13 Eccl. 2, 6 18 Eccl. 9, 6 20 Philipp. 1, 26 22 Cant. 4, 15

3 uel *pr.*] *A* (*s. m2* et) et *NTC* et de myst. *E* 8 iocundare (o *ex* u) 𝔄𝔄' cum uxore *om. N'* aduersus (ł um *m2 s.* us) *A* aduersum *T* 9 remedio (ᵭ *s.* o *m2*) *A* remedium *N* (um *ex* a 𝔄') *T* (o *s.* um) *C* uera^e sapientia^e (e *bis add. m2*) *A* 11 inlitam (i *alt. ex* a) *A* fuscis (s *pr. s. u. m2*) *A*, fucis *s. u. T* 12 abstergeat *A*𝔄*E*, (e *alt. eras.*) 𝔄' abstergit (i *m3 ex* e) *P* abstergat *cet.* 13 ecclesiaste 𝔄''*EC* ecclesiasten 𝔄' (n *eras.*) *cet.* 17 soluitur *N'C* trascenderit *A* 20 de] Et de *N'* 21 reperimus *PET* 22 impletus (l *eras.*) *P* impetu 𝔄''*C* 24 persequaris (*compendium uoculae* per *falso pro uocula* pro *accepit corrector et s. scr.* [*m2*] ł p) *A* persequeris *N'*

mystica esse sapientia; si uero haurire uelis affluentiam caritatis, quae maior et uberior est quam fides et spes, tunc tibi fons est. exuberat enim caritas, ut et haurire eam comminus et rigare eius affluentia hortum tuum possis spiritalibus fructibus redundantem. et quia ultra ipsum puteum Latitudinis est qui caritatem habet, ideo dixit quia ubi caritas est, ibi impetus F magnus descendat a Libano. ne quid autem moueat quod et puteum eundem et fontem dixit, etiam euangelium te instruat, in quo scriptum est quia uenit Iesus in ciuitatem Samariae, quae dicitur Sychar, iuxta praedium quod dedit Iacob Ioseph filio suo. erat autem ibi fons Iacob. et fatigatus inquit sedebat sic supra puteum. unde et ad mysticam doctrinam hunc referri puteum etiam ibi cognoscimus, quia ibi Samaritana illa, id est custos, custos autem caelestium praeceptorum, hausit de puteo illo diuina mysteria cognoscens quia deus spiritus est et non in 365 A loco adoratur, sed in spiritu et quia Messias Christus est et ideo qui adhuc expectatur a Iudaeis iam uenit. quibus auditis mulier illa, quae speciem ecclesiae gerit, legis sacramenta cognouit et credidit.

7 In ipso quoque Canticorum libro Solomon hanc triplicem sapientiam euidenter expressit, licet in Prouerbiis dixerit, ut tripliciter sibi scriberet qui sapientiam eius uellet audire.

9 Ioh. 4, 5 sq. 14 Ioh. 4, 7 15 Ioh. 4, 21 sqq. 22 Prouerb 22, 20, cf. 17

2 et *ante* spes *s. u. m2 A*, *om. A m1 P* & spes *s. u. m2 E* 4 afluentiā (ł a *s.* ā *m2*) *A* 5 ∴ et quia (*in mg. m2* ∴ ali' lib et quia ipse pute' latitudinis est) *A* ultra *om. NTC* ipse puteus 𝔄' (*m2 ex* ipsum puteum) 𝔄''*ETC* 6 impletus (l *eras.*) *P* 7 descendat *A* (i *s.* a *m2*) 𝔄' (*s.* a *ras.*) descendit *TC* 8 eundem *post* fontem *transponunt* 𝔄''*C* 10 sychar 𝔄*E* sichar *cet.* 12 super *N'* (pra *ex* per *corr.*, *sed eras.* 𝔄') *TC* puteum] fontem *P' et* (*exp. et s.* puteum) *T* 13 et *exp. in A*, *eras. in P*, *om. cet.* 17 est *om. N'* 21 solomon *A m1* salamon *P* salemon *E* salomon *A m2 cet.* 23 scripserit *N'* uellet (et *ex* it) *A*

ait ergo in Canticis sponsa de sponso: ecce es formonsus B
consobrinus meus equidem pulcher: adclinatio nostra
opaca, trabes domorum nostrarum caedri, lacunaria
nostra cupressi. possumus hoc de moralibus accipere. ubi
enim requiescit Christus et ecclesia nisi in operibus suae
plebis? denique ubi inpudicitia, ubi superbia, ubi iniquitas
erat, ibi ait dominus Iesus: filius autem hominis non
habet ubi caput suum reclinet. de naturalibus autem
28 quid accipimus? in umbra inquit eius concupiui et sedi, C
et fructus eius dulcis in faucibus meis. qui enim
terrena supergreditur et cui mundana moriuntur, quoniam
crucifigitur ei mundus et ipse mundo, omnia quae sunt sub
29 sole contemnit et refugit. de mysticis quoque ait: introducite me in domum uini, constituite in me caritatem.
etenim sicut uitis uineam suam ita dominus Iesus populum
quasi uitis aeterna quibusdam bracchiis caritatis amplectitur.
30 considera singula. in moralibus flos est, inter spinas lilium, D
sicut ipse ait: ego flos campi et lilium conuallium. in
moralibus ergo flos est, in naturalibus sol iustitiae, qui oriens
et resurgens inluminat, occidens obumbrat — caue ne tibi occi-

1 Cant. 1, 16 sq. 7 Matth. 8, 20 9 Cant. 2, 3 12 Galat. 6, 14 13 Cant. 2, 4 15 Ioh. 15, 1 18 Cant. 2, 1 19 Malach. 4, 2

1 ecce pulcher es consobrinus meus. ecce pulcher es et decorus. acclinatio *C* es *s. u. m2 A*, *eras.* 𝔄′, *om.* 𝔄″*E* formonsus *scripsi* speciosus (*ex* sponsus) *T* sponsus *AP*𝔄 sponsus est *N*′ (est *s. u.* 𝔄′; *in* 𝔄″ *uerba* ecce ... meus *in mg. add. m2*) 2 consobrinus (o *alt. ex* u) *P* equidem *A* (*s. m2* ł et ideo) *P* et ideo *N* et quidem (quidem *add. m2*) ideo *T* pulcher *APT* pulchra 𝔄 (h *s. u.*) 𝔄′ (ra *ex* er *m2*) 𝔄′*E* 3 caedri *AT* cedri *cet.* 4 cypressi 𝔄′*E* cipressi 𝔄″ morabilibus *A* 8 naturalibus (libus *in ras.*) *P* 9 accipiamus *A* (a *alt. s. u. m2*) *NC et* (a *alt. del.*) *T* 10 qui* *A* 13 contemnit *A* contempnit *cet.* introducite *P*′ introduc *A* (ł ducite *m2 s.* duc) *cet.* 14 constitue 𝔄″ (ite *s.* e) *T* 15 uitis (*s. u.*) uineam suam uitis *T* uineam suam uitis *C*, uitis *om. cet.* populum suum *TC* α, *fort.* <suum> populum 16 bracchiis *A* brachiis *cet.* 17 in moralibus itaque dns flos *V* est et *P* 20 occidens (ł dit *m2 s.* dens) *A* occidit et *T* ne (e *ex* i *m2*) *A*

dat, quia scriptum est: sol non occidat super iracundiam uestram —, in mysticis caritas est, quia plenitudo legis est Christus. et ideo ecclesia, quae diligit Christum, uulnerata est
31 caritatis. hanc itaque caritatem suscitat et resuscitat, donec E
uocem eius accipiat et praesentiam eius accersat, quia quaesitus non solum uenit, sed etiam saliens uenit, saliens super montes, transiliens super colles. super maioris gratiae animas salit, inferioris transilit. uel sic: saliens quomodo uenit? saltu quodam uenit in hunc mundum. aput patrem erat, in uirginem uenit et ex uirgine in praesaepe transiliuit. in praesaepi erat et fulgebat e caelo, descendit in
Iordanen, ascendit in crucem, descendit in tumulum, surrexit F
e tumulo et sedit ad patris dexteram. inde quasi inulus ceruorum, qui desiderat ad fontes aquarum, descendit ad Paulum et circumfulsit eum et exiliuit super ecclesiam sanctam, quae est Bethel, quod dicitur domus dei; Pauli enim uocatio ecclesiae firmitudo est.

32 Uenit ergo et primo post parietem est, ut inimicitias animae et corporis soluat sublato pariete, qui inpedimentum concordiae uidebatur afferre. deinde prospicit per fenestras. quae sint fenestrae audi dicentem prophetam: fenestrae apertae

1 Ephes. 4, 26 2 Rom. 13, 10 3 Cant. 2, 5 6 Cant. 2, 8 13 Psalm. XXXXI 2 14 Act. 9, 3 16 Mich. 5, 2 Cant. 2, 9 18 Cant. 2, 9 Ephes. 2, 14 20 Cant. 2, 9 21 Esai. 24, 18

2 est caritas 𝔄'' 4 caritatis *A* (ł te *m2 s.* tis) 𝔄 *et m1 P*𝔄' caritate *P m3* 𝔄' *m2 cet.* 5 accersiat *P' et* (i *s. u.*) *m2 A m1 T* 8 animas *VT* anima *AP et m1* 𝔄' animã 𝔄 (ã *ex* a *m3*) 𝔄' *m. ant. cet.* inferioris (e *s.* i *ult.*) *m3* 𝔄 *m1 D* 9 aput *AVT* apud *cet.* 10 praesepe *libri* 11 transiliuit (liit *s.* liuit *m2*) *A* transiliit 𝔄 et (*s. u. m2*) in *A* presepi *APVN'* presepe *T* presepio 𝔄 e] in *T* 12 iordanem 𝔄' (nem *in ras. m2*) 𝔄'' iordane *E* et surrexit 𝔄 13 sedit *A* (e *s.* i *m2*) *P* sedet *E* (et *ex* it) *cet.* enulus *A* (ł hin *m2 s.* en) *P* (in *m3 s.* e) *V et* (hin *s.* e *m3*) 𝔄, (henulus *m. ant.*, hīnulus *m2*) 𝔄' hinnulus 𝔄'' (n *pr. exp.*) *ET* 16 bether *A* (ł l *s.* r *m2*) *P* (l *s.* r) quod (*s. m2* ł que) *A* quę *T* 17 fortitudo 𝔄'' 19 concordiae (e *s. u. m2*) *P* 20 aferre *A* (*corr. m2*) *P* 21 profetam *AV* prophetam dicentem *C*

sunt de caelo. prophetas itaque significat, per quos dominus 366 A
genus respexit humanum, priusquam in terras ipse descen-
33 deret. et hodieque si qua eum anima multum requirat, mul-
tum merebitur misericordiae, quoniam qui multum requirit
plurimum debetur ei. si qua ergo anima eum studiosius
quaerat, longe audit uocem eius et quamuis ab aliis requirat,
prae ipsis, a quibus quaerit, audit uocem eius. uidet eum
salientem ad se uenire, id est properantem atque currentem B
et transsilientem eos qui infirmo corde uirtutem eius capere
non possunt. deinde prospicientem per aenigmata prophetarum
legendo eos et tenendo eorum sermones uidet eum prospi-
cientem, sed quasi per fenestram, non adhuc quasi praesentem.
uidet eminentem super retia. quid est hoc nisi forte quia illa
retia nobis sunt, non illi? retia, eo quod adhuc illa anima
intra sensibilia et mundana sit, quae mentem hominis capere
et quodam sinu proprio consuerunt inuoluere. posito igitur C
adhuc in saecularibus, sed tamen quaerenti eum per retia se
34 ostendit. denique dicit ad animam eiusmodi: exsurge, ueni
proxima mea, id est exsurge a delectationibus mundi, exsurge
a terrenis et ueni ad me, quae adhuc laboras et onerata es,
quia sollicita es quae sunt mundi. ueni supra mundum, ueni
ad me, quia ego uici mundum. ueni prope iam pulchra
aeternae uitae decore, iam columba, id est mitis atque man- D
sueta, iam tota gratiae spiritalis. iure ergo retia iam timere

10 Num. 12, 8 13 Cant. 2, 9 18 Cant. 2, 10 20 Matth. 11, 28 23 Cant. 2, 10

1 profetas *APV* utique *ed. Rom.* 2 terrā *VN'* 3 hodieque *A* (que *exp. m2*) *E* (*om.* et) *P*𝔄𝔄'𝔄'' hodie *VTC* 5 plurimum] multum *TC* ergo] eum (*om. deinde* eum) *N'* 9 transsilientem *AP* transilientem *cet.* 10 deinde] denique *D* 11 eum (*s. m2* ł enim) *A* enim *TC* 12 adhuc quasi (⁄ *m2*) *A* quasi adhuc *VNTC* 13 super retia (a *ex* ā) *P* 14 illi? retia sunt *TC* illa anima adhuc *T* 15 intra (*s. m2* ł trans) *A* 16 consuerint (n *alt. s. u.*) *V* consueuerunt *C* 17 saecularibus *A* (ł o *s.* bus *m2*) *P* saeculario 𝔄 (*in mg. m3* saeculo) cetulo (*ex* saeculario) 𝔄' saeculo *cet.* 19 delectionibus (*corr. m2*) *A* 23 aeternae (e *tert. s. u.*) *m2 A m3 P* aeterna 𝔄' decorā (e *s.* ā) *V* 24 tota <plena> *ed. Rom.*

non debet, cum is uocet ad se animam qui temptamentis
et retibus mundi non potuit capi. nam cum homines in
medio laqueorum ambulemus, per adpetentiam escae retibus
simul et laqueis obnoxii sumus, ille in corpore positus retia
non timebat, sed eminebat super retia, id est supra tempta-
menta mundi et corporis passiones, immo et alios eminere
faciebat. ideoque etiam hanc animam fundare uolens dicebat: E
35 exsurge, ueni promixa mea, noli timere retia. iam prae-
teriit hiemps, id est uenit pascha, uenit indulgentia,
aduenit remissio peccatorum, cessauit temptatio, imber abiit,
procella abiit, quassatio. ante aduentum Christi hiemps est,
post aduentum eius flores sunt. unde ait: flores uisi sunt
in terra. ubi ante spinae ibi nunc flores. tempus inquit
secandi aduenit. ubi ante desertum ibi messis est. uox
turturis audita est in terra nostra. bene addidit pro- F
pheta nostra quasi admirans quod ubi ante inpudicitia ibi
36 castitas. ficus protulit grossos suos. quae ante quasi
infructuosa iubebatur excidi, haec fructus adferre iam coepit.
sed quid dubitas, quia grossos dixit? priores discutit, ut
posteriores meliores adferat, sicut synagogae fructus abicitur,
renouatur autem ecclesiae. et quamuis plena tranquillitas sit
37 et adoleuerint mysteria, iterum tamen dicit: exsurge secura 367 A

2 Sir. 9, 13 (20) 8 Cant. 2, 11 10 Cant. 2, 11 12 Cant. 2, 12 13 Cant. 2, 12 14 Cant. 2, 12 17 Cant. 2, 13 18 Luc. 13, 7 22 Cant. 2, 13 sq.

1 debet anima *N'* (anima *extra u. m2* 𝔄') animam *del. m2* 𝔄' (*in quo* adase, a *alt. eras.*), *om.* 𝔄''*E* 2 cum nos 𝔄 (nos *s. u. m3*) 𝔄' (nos *s. u. m1*) 𝔄''*E* 4 obnoxii sumus *A* (sumus *add. m2*) *TC* 5 super temptamenta 𝔄'' 7 ideoque . . . dicebat *in mg. T*, *om. C* hanc etiam 𝔄'' 8 praeteriit (ii *m2 ex* i) 𝔄' 10 aduenit *AP* uenit *cet.* 11 quassatio *A*𝔄𝔄''*E*, *om. V* id est quassatio (id est *s. u. m2*) 𝔄' et quassatio *P* (et *s. u. m3*) *T* (et *s. u. m1*) *C*, *fort. recte* ante *in ras. m2* 𝔄' 13 ibi *ex* ubi *P* 14 secundi *A m1 et* (a *s.* u *m2*) *P* fecundum (*s.* ł secandi) *A m2* secandi (i *ex* o) 𝔄 15 profeta *AV* 16 ibi iam (iam *s. u. m2*) 𝔄' 17 grossus *AP* ạṇṭẹ *A* (*exp. m2*), ante *om. TC* 18 excidi *AP* abscidi *cet.* ferre α 19 grossos (os *ex* us) *A* 20 *post* sicut *ras. 5 litt. P* 21 autem *om.* 𝔄''*E* 22 mynisteria (ł miste *m2 s.* myniste) *A*

integimento petrae, id est tuta praesidio passionis meae et fidei munimento; suxerunt enim mel de petra et oleum de firmissima petra. hoc integimento animae piorum indutae iam nudae non sunt, et haec illis est praemunitio. ideoque et huic animae ait: et ueni tu, columba mea, integimento petrae iuxta praemunitionem, ostende mihi faciem tuam et insinua uocem tuam. hortatur ad confidentiam, ut non erubescat crucem Christi nec eius signaculum, hortatur ad confessionem, uult omnes insidias demo- B
ueri, ut bonus fidei odor spiret, ut dies fulgeat, ut aduersae noctis umbra non noceat, quoniam qui iuxta Christum est dicit: nox praecessit, dies adpropinquauit. est et umbra saecularium, quae praeterit, et dies caelestium Christus, qui sanctis suis lucet. accipit haec anima bona pignora caritatis.

5, 38 Sed quia semper solliciti esse debemus, semper intenti et C
quia uerbum dei sicut capreola exilit aut sicut inulus cer-
uorum, semper uigilet anima et praetendat, quae requirit D
eum et quae tenere desiderat. ideo quasi sublapsum sibi in cubili inquit meo in noctibus quaesiui eum quem

2 Deut. 32, 13 5 Cant. 2, 14 8 I Tim. 1, 8 Cant. 8, 6 10 II Cor. 2, 15 12 Rom. 13, 12 17 Cant. 2, 9 20 'in cubili'... 665, 8 'conparatur' *C* 3, 1 (I 1572 F, 1573 A *B.*) Cant. 3, 1

1 integumento *E* ụṭạ (*s.* tuta *m2*) *A* uta *P* tuta* 𝔄' (d *eras.*, tu *m2 in ras.*) 2 enim *om. N'* 3 firmissima (ł ma *m2 s.* missima) *A* firma *VNTC* 4 non *A* (*s. u. m2*) *P'TC*, *om. cet.*; *fort.* iam ⟨non⟩ nudae praemonitio (o *pr. ex* u *m2*) *P*𝔄' 5 ueni (*om.* et) 𝔄''*E* tu *eras. in* 𝔄', *om.* 𝔄''*E* 6 praemonitionem *P* (o *pr. ex* u *m2*) 𝔄𝔄' 9 remoueri (re *ex* de *m2*) 𝔄 11 est qui dicit *A* (qui *s. u. m2*) *T* (qui *del.*) 12 dies autem *TC* 13 prae**terit *A* p̃ẹterit *m3 ex* peterit 𝔄 praeteriit *V* 14 licet (v *s.* i) *V* accipit *P* accepit *A* (e *m2 ut uidetur*) *cet.* 17 inulus *V et m1* 𝔄 hinulus 𝔄' *m1* (h *s. u.*) *E* enulus *A* (ł hin *s.* en *m2*) *P* (in *s.* e *m3*) hinnulus 𝔄 *m3* 𝔄' *m2* *T et* (n *pr. exp.*) 𝔄''*C* 18 eum quem requirit *T* eum quem quaerit *C* requirat (i *s.* a) *V* 19 quem *TC* ideo... sibi *in ras. T* sublatum *V* 20 cubili (culo *s.* li *m2*) *A* cubiculo *T* eum *exp. m2 A*, *s. u. m2 T*, *om. VN*

dilexit anima mea. qui bene quaerit in cubili quaerat, in
noctibus quaerat. nec dies feriatus neque noctes sint, nullum
tempus uacet a pietatis officio et, si non inuenerit primo,
perseueret in requirendo. ideoque dicit: exsurgam itaque
et quaeram in ciuitate, in foro, in plateis. et fortasse
ideo non inuenit adhuc, quia in foro quaesiuit, ubi lites E
sunt, in plateis, ubi nundinae rerum uenalium; non enim ulla
39 Christus pecunia conparatur. possumus et sic intellegere: in
cubili quaerit Christum quae requirit eum cum tranquillitate,
cum pace, in noctibus quaerit, quoniam per parabolas loque-
batur — posuit enim tenebras latibulum suum et nox
nocti indicat scientiam —, deinde quoniam quae dicimus
in corde nostro et nos conpungere in cubilibus debent. sed
tamen nec sic inuenit et ideo dicit: exsurgam, id est erigam F
et adtollam intentionem meam, ut quaeram inpigre, quaeram
sollicite, introibo in ciuitatem. est et anima quae dicit: ego
ciuitas munita, ego ciuitas obsessa. est ciuitas munita
per Christum, est ciuitas illa Hierusalem in caelo, in qua
abundent diuinae legis interpretes et disciplina periti: per
eos uerbum dei quaeritur. quaeram inquit in foro illius
ciuitatis, in illo foro, ubi tractant iura consulti, ubi oleum
uenditur, quod euangelicae uirgines emunt, ut semper faces
suae luceant nec eas fumus iniquitatis extinguat. quaeram

4 Cant. 3, 2 8 'possumus' ... 668, 8 'sacramenta' tua *C* 3, 10—16 (I 1574 E—1575 D *B.*) 10 Matth. 13, 13 11 Ezech. 20, 49, cf. Origenes XIII 85 C *M.* Psalm. XVII 12 12 Psalm. XVIII 3 13 Psalm. IIII. 5 16 Esai. 27, 3 18 Hebr. 12, 22 19 I Cor. 14, 28 22 Matth. 25, 8 et 9

1 in noctibus quaerat *s. u. m1 A, om. V* 2 nec noctes *P'T* 4 querendo *E* dicitur (ur *eras.*) 𝔄 6 quaesiuit eum *T* quaesiuit adhuc (adhuc *s. u. m2*) *A* 9 quę (i *s.* ę *m. ant.*) *A* que *ex* qui *A m2* requirit (it *ex* at) 𝔄'' quaerit *C* 13 ęt (*s. m2* ea) *A* et *P* ea *VNTC* 15 ut quaeram (*s. m2* ł et requiram) *A* et quaeram 𝔄*T* 16 in *om.* 𝔄''*E* 19 abundent *A* (a *s.* e *m2*) *et* (a *s.* e *m3*) *P*𝔄 habundent *V* abundant *N'* (ant *ex* ent *m2* 𝔄') *TC* disciplina *A m1 P* disciplinarum *A m2 cet.* 20 eos] quos *N'* (*ex* eos 𝔄') *C* 23 ne* (c *m2 s. ras.*) *A* ne *P* nec (c *eras.*) 𝔄

inquit in plateis, in quibus superfluunt aquae de illis fon-
tibus prorumpentes, de quibus Solomon dicit esse potandum. 368 A
40 dum quaerit igitur Christum, inuenit custodes, qui in mini-
sterio sunt: ab his requisiuit. sed anima quae deum quaerit
etiam custodes transit; sunt enim mysteria, quae etiam angeli
concupiscunt uidere. unde Petrus ait: nuntiata sunt inquit
uobis per eos quibus euangelizarunt spiritu sancto
misso de caelo, in quem concupiscunt angeli prospi-
cere. ergo qui transierit custodes uerbum inuenit. transiuit
41 Iohannes, qui uerbum aput patrem inuenit. multi quoque B
sunt, qui in otio quaerunt Christum et non inueniunt, et
inueniunt eum in persecutionibus et cito inueniunt. et ideo
quasi post temptationes, quia in periculis fidelium suorum
adest, quam modicum inquit, cum transiui ab eis, et
inueni eum. tenui eum et non dimisi eum. omnis enim
qui quaerit inuenit, et qui inuenerit adhaerere debet, ne pos-
42 sit amittere. et quoniam per euangelium in terris uidemus
caelestia mysteria figurata, ueniamus ad illam Mariam, uenia- C
mus ad Magdalenam. consideremus quemadmodum Christum
in cubili corporis sui, in quo defunctus iacebat, in noctibus
quaesiuerint, quando dixit illis angelus: Iesum, qui cruci-
fixus est, quaeritis: non est hic; surrexit enim. quid
igitur quaeritis uiuentem cum mortuis? quid quae-

1 Prouerb. 5, 15 3 Cant. 3, 3 6 I Petr. 1, 12 9 Cant. 3, 4 10 Ioh. 1, 1 14 Cant. 3, 4 15 Matth. 7, 8 18 Matth. 28, 1 Luc. 24, 3 et 10 21 Matth. 28, 5 sq., Luc. 24, 5

2 solomon *A m1* salemon *E* salomon *A m2 cet.* 3 ministerio (mi *ex* mo *m3*) *P* 4 requirit *N'* (*m2 ex* qui requi | siuit siuit 𝔄') 7 quibus (*s. m2* ł qui) *A* qui 𝔄*T* euangelizauerunt *VNTC* 9 qui] cum 𝔄' (*s. u. m. ant.*) 𝔄''*E* uerbum *A* (ł bi *s.* bum *m2*) *et ex* uerbi *m3* 𝔄, *m2* 𝔄', uerbi *T*, uerbum *s. u. V* 10 aput 𝔄*T* apud *A* (d *ex* t) *cet.* 12 inueniunt *pr.*] quaerunt 𝔄' (*m2 in ras. ex* inueniunt) 𝔄''*E et* (*qui deinde om.* cito) *C* 14 et *om. NTC* 15 *post* inueni eum *add.* et *A m2* 𝔄 *et* (et *exp.*) *T* demisi (*corr. m2*) *AP* 19 quemadmodum (*s. m2* ł quomodo) *A* quomodo *T* 22 non est ... 667, 2 soluentem *om.* 𝔄 resurrexit *T*

ritis in sepulchro eum qui iam in caelo sit? quid quaeritis
in uinculis sepulturae uniuersorum uincla soluentem? non
sepulchrum huic sedis, sed caelum est. et ideo dicit una ex D
43 his: quaesiui eum et non inueni eum. tamen dum
uadunt apostolis nuntiare, miseratus quaerentes occurrit eis
Iesus dicens: hauete. illae autem accesserunt et tenue-
runt pedes eius et adorauerunt. tenetur ergo Iesus, sed
delectatur sic teneri, quia fide tenetur. denique delectauit
eum et illa mulier, quae tetigit eum et curata est sanguinis
fluxu, de qua dixit: tetigit me aliquis; nam sentio de
me uirtutem exisse. tange ergo et fide tene et constringe E
fideliter pedes eius, ut uirtus de eo exeat et sanet animam
tuam. etsi dicat: noli me tangere, tu tene; nondum enim
ascendi ad patrem meum dixit. semel dixit: noli me tan-
gere, quando resurrexit, aut forte illi dixit quae putabat
furto esse sublatum et non uirtute propria resuscitatum.
denique in alio libro habes quia tenentibus pedes et adoran-
tibus dixit: nolite timere. tene ergo et tu, anima, sicut
tenebat et Maria, et dic: tenui eum et non dimittam, F
ceu dicebant ambae: tenemus te. uade ad patrem, sed non

4 Cant. 3, 1 5 Matth. 28, 9 10 Luc. 8, 46 13 Ioh. 20, 17 17 Matth. 28, 10

1 sit *P* (*m3* est) *T* (*s. m1* est) 2 uincula 𝔄″*EC* 3 sepulchrum *V* (h *s. u.*) sepulchrū (ū *m2 in ras.*) 𝔄′ huic (*s. m3* huius) 𝔄 sedis *A* (e *s.* i *m2*) *P* (e *s.* i *m3*) sedes *cet.* et *A* (*exp. m2*) *P*, *om. cet.* 4 *alt.* eum *om. TC* 5 **apostolis (ad *eras.*) *P* renuntiare *A* (re *s. u. m2*) *TC* miseratus (q; *add. s. u. m2*) *A* misertus *C* 6 hauete (h *eras.*) *A*𝔄′ auete 𝔄″*EC* et illae *A* (et *exp.*) 𝔄 *et* (et *eras.*) 𝔄 7 adorauerunt eum *A* (eum *s. u. m2*) *VNTC* sed] et *TDC* 9 a sanguinis *A* (a *s. u. m2*) 𝔄 (a *s. u. m3*) *TC* 10 fluxum 𝔄 *et* (m *eras.*) 𝔄′ 11 uirtutem de me *VNTC* tene eum *ed. Rom.* 12 ut sanet *N′C* 13 nondum ... meum dixit *om.* 𝔄″*E* 14 ad (d *s. u. m2*) *A* 15 surrexit 𝔄″*E* et forte *N′* (et *ex* aut *m2* 𝔄′) 17 pedes *om. N′* 20 ceu *scripsi* cum *N′ et m1 AP*𝔄 cui *m2 AP*, *m3* 𝔄 *cet.* ceu ... 668, 1 labatur *om. V* teneamus 𝔄″*E*

relinquas Euam, ne iterum labatur. tecum eam ducito, iam non errantem, sed arborem uitae tenentem. rape tuis pedibus inhaerentem, ut tecum ascendat. noli me dimittere, ne iterum serpens uenena sua fundat, ne iterum quaerat femineum mordere uestigium, ut supplantet Adam. dicat ergo anima tua: teneo te et inducam te in domum matris meae et in secretum eius, quae concepit me, ut cognoscam mysteria tua, ut hauriam sacramenta tua. suscipe igitur Euam iam non ficulneae foliis adopertam, sed sancto amictam spiritu et noua gratia gloriosam, quia iam non tamquam nudata absconditur, 36 sed tamquam circumdata uestimenti splendore fulgentis occurrit, quia uestit eam gratia. sed nec Adam primo nudus erat, quando eum innocentia uestiebat.

44 Uidentes itaque eam filiae Hierusalem Christo inhaerentem et adhuc ascendentem cum eo — dignatur enim quaerentibus frequenter occurrere et condescendere, ut eos eleuet — dicunt: quae est haec, quae ascendit a deserto? — desertus hic terrae locus et incultus uidetur, sentibus et spinis B nostrorum obsitus delictorum —, mirantes uidelicet quomodo anima, quae ante in inferno relinquebatur, inhaereat dei

4 Gen. 3, 15 6 Cant. 3, 4; 8, 2 8 Gen. 3, 7 10 Gen. 3, 8 sqq. 14 Cant. 3, 5 17 Cant. 3, 6

1 relinquas (e *s.* a *m2*) *A* derelinquas 𝔄*C* ḍẹrelinquẹs (a *s.* e *tert.*) *T* euā *D* (*in ras.*) eā *A* (ā *ex corr.*) me *C* eam 𝔄' (*ex* eum *m. ant.*) *cet.* labar *C* tecum eam *A* (*s. m2* ł et cū ea) 𝔄' (te *in ras.*) tecum (*om.* eam ... tenentem) *V* et cum eam 𝔄 tecum *ex* et cum ea *T* et cum maria *C* ducito (*s. m2* dicito) *A* dicito (u *s.* i *pr.*] eam *T*, *om. C* iam *om. T et* (*in quo* errante) *C* 2 arborem (ł re *s.* rem *m2*) *A* tenentem *A* (ł te *s.* tem *m2*) tenente *C* tecum rape *N* (c̄ rape *in ras. m2* 𝔄') *TC* 3 ut *del. m2 A*, *in mg. T*, *om. VN* ascendat (dā *m2 s.* dat) *A* ascendam *VNC et* (t *s.* m) *T* me *del. m2 A*, *s u. sed eras. T* 5 subplantet *P*𝔄𝔄' 6 inducā (ā *ex* at *m2*) *A* inducat (cam *s.* cat) *P* 7 accepit (con *s.* ac *m2*) *V* ut ... tua *s. u. m2 V* 8 hauriam (h *s. u. m2*) *A* suscipe (i *ex* e) *A* **** (*s.* euam *m2*) euā* (m *eras.*, ā *m3 ex corr.*) *P* 14 uidens (ł dentes *m2 s.* dens) *A* adherentem *E* 16 condescendere (de *pr. s. u. m2*) *A* conscendere *P'* 17 haec est *N* héc ést *T* descendit (ł ascen *s.* descen *m2*) *P* 19 mirantes (ur *s.* es) *T* 20 derelinquebatur *N'* (re *s. u. m. ant.* 𝔄')

uerbo et ascenderit sicut uitis propago in superiora se subrigens, uelut fumus natus ex igni atque alta petens, tum praeterea bonis odoribus fraglet. odor autem ille orationis piae redolet suauitatem, quae dirigitur sicut incensum in conspectu dei. et in Apocalypsi legimus quod ascendit fumus incensorum orationibus sanctorum, quae incensa deferuntur per angelum, sanctorum orationes scilicet, C
super altare illud aureum, quod est ante sedem et tamquam suaue piae precationis fraglat unguentum, quia de aeternorum et inuisibilium, non de corporalium petitione conpositum est. praecipue tamen murram redolet et tus, eo quod peccato
45 mortua sit et deo uiuat. hanc igitur ascendentem et non resistentem uidentes et meritorum eius odoribus delectatae, agnoscentes quoque Solomonis illius esse pacifici sponsam, D
etiam comitatu sedulo persequuntur usque ad lectum Solomonis, eo quod ei uera in Christo requies debeatur. lectus enim sanctorum Christus est, in quo uniuersorum fessa saecularibus proeliis corda requiescunt. in hoc lecto requieuit Isaac et benedixit filium iuniorem dicens: maior seruiet

5 Apoc. 8, 4 6 Apoc. 8, 3 11 Rom. 6, 2 12 'hae igitur filiae Hierusalem ascendentem' ... 671, 4 'mortem animam suam posuit' *C* 3, 33—35 (I 1578 E—1579 B *B.*) 16 Cant. 3, 7 18 Gen. 27, 27; 25, 23

1 ascendat *N'* (at *ex* erit *m2* 𝔄') 2 igne *N'* (e *ex* i *m2* 𝔄') tum (*s. m2* ł tā) *A* tam (v *s.* a) *T* 3 odoribus *APVT* operibus *cet.; cf. Cant. 1, 3* fraglet *ex* flagret *A m2 T* flagret *cet.* 4 redolent (nt *del. et s. m2* t) *A* 6 orationibus *A*𝔄 *et m1* 𝔄' de (*s. u. T*) orationibus *PVT* ex (*s. u. m. ant.* 𝔄') orationibus *N'*, *cf. Apoc. 8, 4* ταῖς προσευχαῖς 7 deferuntur (ł r *s.* d *m2*) *A* referuntur *V* (re *exp.*) *T* (d *s.* r *pr.*) *N* angelum (ł lorum *s.* lum *m2*) *A* angelorum *V*𝔄*T* orationes *T* (pe *s.* r) 𝔄' (o *in ras. 3 litt. m. ant.*) 8 sedem dei *T*, *cf. Apoc. 8, 3* τοῦ θρόνου 9 suaue ac *P* (ac *s. u. m3*) *T* (ac *s. u. m1*) fraglat *A m2 PT* flagrat *A m1 cet.* 11 mirram *T* thus *A* (h *s. u. m2*) *NT* peccato *VTP'* peccatorum *A et* (rum *eras.*) *P*𝔄'*D*, (rum *del. m3*) 𝔄 peccatis 𝔄''*E* 13 delectantes *N'* 14 *sq.* solomonis *A m1* salemonis *E* salomonis *A m2 cet.* pacifici esse 𝔄'' 15 prosecuntur 𝔄𝔄'' prosequntur *T* 16 requies in xpo *N'* debeatur (a *s. u. m. ant.*) *A*

minori, in hoc lecto recubans Iacob benedixit duodecim
patriarchas, in hoc lecto recubans archisynagogae filia surre-
xit a morte, in hoc lecto iacens uiduae defunctus mortis E
46 uincula Christi uocatus uoce dissoluit. perducta igitur sponsa
usque ad sponsi requiem nuptiale canunt dicentes caritatem
a filiabus Hierusalem: egredimini et uidete in rege
Solomone, in corona, qua coronauit eum mater eius
in die sponsalium eius. canunt epithalamium et uocant
ceteras potestates caelorum uel animas, ut uideant caritatem,
quam circa filias Hierusalem habet Christus. unde et meruit
coronari a matre quasi filius caritatis, sicut Paulus ostendit
dicens quia deus eripuit nos de potestate tenebrarum F
et transtulit in regnum fili caritatis suae. caritatis
itaque filius et ipse caritas est, non ex accidentibus habens
caritatem, sed habens semper in substantia sua sicut regnum,
de quo dicit: ego in hoc natus sum. ideoque dicunt: egre-
dimini, id est exite de sollicitudinibus et cogitationibus
saeculi, exite de angustiis corporalibus, exite de uanitatibus
mundi et uidete quam rex pacificus in die sponsalium suorum
habeat caritatem, quam gloriosus sit, quia corporibus resur- 370

1 Gen. 48, 2; 49, 1 sqq. 2 Marc. 5, 35 et 42 3 Luc. 7, 12 et 15 6 Cant. 3, 10 et 11 8 cf. Origenes XIII 63 A 10 Cant. 3, 11 12 Coloss. 1, 13 16 Ioh. 18, 37 19 Paralip. I 22, 9 Hebr. 7, 2

2 archisynagogae (e *s. u. m1*) *A* archisynagogi *𝔄″ETC* 5 nuptiale carmen (carmen *s. u. m2*) canunt dicentes caritatem a filiabus *A* (*cf. Cant. 3, 10* ἀγάπην ἀπὸ θυγατέρων), nuptiale (lē *m2*) canunt dicentes caritatem a (a *eras.*) filiabus *P*, nuptiale (-lē *𝔄″E*) canunt dicentes caritatem (*s.* carmen *m3 𝔄*) a (*om. 𝔄″E*) filiabus (ad filiam *m3 𝔄*) *N*, nuptiale canunt carmen dicentes filiabus *VTC*; *uidetur igitur Ambrosius* nuptiale *eodem modo quo Graecum* epithalamium *dixisse* 6 in rege *A𝔄C* in regem (in *eras.*) *P𝔄′ et* (in *exp.*) *T* regem *V𝔄″E* 7 salạmone (o *s.* ạ) *A* salomone *𝔄C* salemonem *E* salomonem *cet.* in (*del. m2*) *A*, *s. u. T*, *om. 𝔄C* coronā *A* (ā *ex* a *m2*) *𝔄C* qua* *A* 11 quasi *om. VN*, *s. u. T* 13 fili *A m1* filii *A m2 cet.* 14 acce*dentibus (n *eras.*, i *s.* e *pr.*) *A* accedentibus *P* 15 in *del. m2 A*, *om. N et* (*om. simul* semper) *C*, *s. u. VT* 18 exite *pr.* (x *s. u.*) *A* 20 corporibus (i *in ras. litt.* ali) *A*

rectionem dedit et animas sibi iunxit. haec magni est corona
certaminis, hoc praeclarum munus sponsalium Christi, san-
guis eius et passio. quid enim plus potuit dare qui sibi
etiam non pepercit, set pro nobis mortem suam obtulit?
7 ipse quoque dominus Iesus delectatus fide animae huius,
confessione, gratia et conlaudatis eius meritis propius eam
aduocat dicens: ades huc a Libano, sponsa, ades huc
a Libano: transibis et pertransibis a principio fidei B
a capite Sanir et Hermonin, a speluncis leonum, a
montibus pardorum, hoc est: egredere de corpore et totam
te exue; non potes enim mihi adesse, nisi ante peregrineris
a corpore, quoniam qui in carne sunt peregrinantur a dei
regno. ades inquit, ades. bene repetiuit, quia siue praesens
siue absens adesse et placere domino deo tuo debes. adesto
praesens, adesto absens, etsi adhuc in corpore es. mihi enim
omnes praesentes sunt, quorum fides mecum est. adest mihi C
qui exit de saeculo: adest mihi qui me cogitat, me intuetur,
de me sperat, cui ego portio sum: adest mihi qui abfuerit
sibi, adest mihi qui se negauerit. ille mecum est qui intra
se non est, quoniam qui in carne est non est in spiritu. ille
mecum est qui ex se ipso egreditur, ille iuxta me qui extra
se fuerit, ille mihi integer qui perdiderit propter me animam

1 Cant. 3, 11 3 Rom. 8, 32 7 Cant. 4, 8 'ades huc a' ... 672, 6 'certaminis' *C* 4, 25 (I 1583 DE *B.*) 12 II Cor. 5, 8 19 Marc. 8, 34 22 Matth. 10, 39

1 iuncxit *V*𝔄' 4 set (s *add. m. ant.*, *s. m2* ł et) *A* et *cet.* in mortem animam suam posuit *C* in mortem animam suam obtulit *ed. Rom.* 5 animeae *A* huius] eius 𝔄 6 confessione (is *s.* e *alt. m3*) *P* confessione (isq; *s.* e) *T* gratiae *N'* propiūs *A* (*s. m2* ł propitius) *T* (*ex* propitius) propicius 𝔄 adducit *N'* (it *ex* at) 𝔄' 7 aduocans dicit *T* 9 sanyr 𝔄'' hermouin *A* (ł a *m2 s.* in, a *quod sequitur eras.*) *V*𝔄𝔄' hermoniin *P* hermonim 𝔄'' hermonym *E* hermoniim *TC* 14 adess& (ł se *s.* s& *m2*) *A* adesset *P* 15 es *om* *N'* 17 exiit *TC* 18 abfuerit 𝔄''*C* affuerit *T* (b *s.* f) *V*𝔄 *et* f *pr. s. u. m3 P*, *m2* 𝔄' a*fuerit (d *s. ras.*, affuerit *m2*) *A* afuerit *E* 19 adest ... negauerit *om.* *C* ille ... spiritu *om.* 𝔄'' 21 me est qui *TC* 22 integer est *T* propter me perdiderit 𝔄''*EC*

suam. et ideo: ades, ades, sponsa: transibis et pertransibis a principio fidei. transit et pertransit ex terris et D pertransit quae ad Christum peruenit. transit fidei merito et operum claritate quae lucent sicut Sanir et Hermonin, hoc est uia lucernae transit deuictis temptationibus saeculi et superatis nequitiis spiritalibus legitimi petens coronam cer-

48 taminis et ideo meruit Christo iudicante laudari. hortus clusus soror mea sponsa, hortus clusus, fons signatus; emissiones tuae paradisus malorum granatorum cum fructu pomorum Cypri. laudatur sponsa, eo quod hortus sit habens in se odorem agri illius pleni, de E quo dicit Isaac: odor filii mei tamquam odor agri pleni. bona ergo anima fraglat odores iustitiae. et fortasse ager est patriarcha, hortus est anima inferioris alicuius quasi agri portio et hortus clusus, ne incursetur a bestiis, et fons signatus, quae integritate signaculi perseuerantiaque fide propria peccata diluerit. nam qui de ecclesia accipit

6 Ephes. 6, 12 7 Cant. 4, 12 sq. 'hortus' ... 673, 6 'exprimatur' *C* 4, 34 (I 1585 C—E *B.*) 12 Gen. 27, 27

1 ades ades sponsa *A* (ades *alt. eras.*) *PV𝔄TC* ades (ades* 𝔄', adesit *E*) desponsata *N'* et pertransibis *om.* *P* 2 et pertransit *om.* *T* ex terris *scripsi* et terris *A* (ł erit *m2 s.* terris) et erit 𝔄 ẹṭ ẹṛịṣ (*s. m. ant.* ceteros) 𝔄' ceteros 𝔄''*EC*, e terris *P et* (*ex* et erit) *T*, *om.* *V* 3 fidein (n *del. m2*) *A* 4 lucent *A* (ł cet *m2 s.* cent) lucet *T* sanyr 𝔄'' hermonin *A* (in *in ras. m2*) 𝔄' (n *in ras.*) *PV* hermonim 𝔄𝔄''*E* hermoniim *T* hermon *C* 6 legitime *N'* 7 hortus ... sponsa *om.* *A*, hortus soror *et s. u.* mea sponsa *ins. m1*, c̄clusus *s.* soror *m2* 8 clusus *P* clausus *N'* (a *s. u.* 𝔄') conclusus *V𝔄TC* clusus *PV𝔄* clausus *A m1 N'* (a *s. u.* 𝔄') conclusus *A m2 TC* 10 fluctu (r *s.* l) *P* cypri *exp.* 𝔄', *om.* 𝔄''*E* 12 filii (i *tert. s. u. m2*) 𝔄' 13 ergo] igitur *E* fraglat (l *s. u.*) 𝔄' flagrat *V𝔄C* odore *ed. Paris. a. 1642* 14 patriarcha *A m1* patriarchae (ł a *s.* ae) *A m2* 15 clusus *PV* clausus *N'* (a *s. u.* 𝔄') conclusus *A* (con *s. u. m2 et* usus *in ras. m1*) *TC* bestiis (i *pr. ex* e) *P* 16 perseueranteque *N'* (*corr. ex* perseuerantiaque 𝔄') 17 fidei *A* (i *alt. add. m2*) *VTC* nūquid *A* (*s. m2* ł nam qui) numquid *P* nam qui 𝔄𝔄'*C et* (*s.* num quid) *T* nam quae *V𝔄''E*; *fort.* iam qui ecclẹsiae (*s. m2* ł de ẹcla) *A* ecclesia *P* de ecclesia *T* (n̄ *s.* de) accipit *A* (*s. m2* ł accẹpit) accepit *VN* acceperit *T* (*s.* accipit) *C*

habet quod ad uirginitatis gratiam referat, eo quod in para-
diso delectationis posita sine labore fructus capiat spiri- F
tales, ut ei patriarcharum animae rurali quodam labore
fructus suos conferant, quo ista capere possit perpetuam
suauitatem. quae merito fons signatus dicitur, eo quod
imago in ea dei inuisibilis exprimatur. laudant etiam munera
animae, quae missa sunt sponso, quibus dotata ueniebat. dos
autem piae animae boni odores sunt, murra aloe crocum,
quibus spirat hortorum gratia et peccatorum faetor aboletur.
49 itaque tanto secura praeconio conquiescere aquilonem grauem 371 A
uentum petit, ne flores discutiat, spirare austrum, hoc est:
uult hiemem praeterire et mollioris flatus uernare temperiem.
inuitat sponsum in hortum suum. descendit sponsus et fructum
eius diuersitate delectatus laetatur quod inuenerit fortiorem
cibum, inuenerit etiam dulciorem. est enim uelut panis quidam
uerbi et mel alius uehementior, alius suasorius sermo. est et
fides alia feruentior ut uinum, alia lucidior ut sucus est lactis.
hunc cibum Christus epulatur in nobis, hoc poculum bibit et B
eius potus ebrietate nos prouocat, ut ad meliora et optima
ab inferioribus faciamus excessum.

50 Audiens hoc anima hausit mysteriorum ebrietatem caele- C
stium et uelut soporata a uino et quasi in excessu uel stupore

6 Coloss. 1, 15 'laudantur munera' . . . 675, 2 'discutiamus singula' *C* 4, 41 et 42 (I 1587 C—F *B*.) 10 Cant. 4, 16; 2, 11 12 Cant. 2, 11 13 Cant. 5, 1 14 I Cor. 3, 2 Cant. 5, 1 15 Cant. 5, 1 19 Cant. 5, 1 Psalm. XXII 5

2 pisita (o *s.* i *pr.*) *P* 3 labore (*s. m2* amnę sine) *A* amne (*s.* labore, *sed eras.*) sine labore *T* sine labore *C* 4 quos *A* (*s. m2* ł quo) *P*𝔄 quorum *V* quo *N'* (o *ex* os 𝔄') *TC* 6 dei inuisibilis in illa 𝔄''*E* ea (*s. m2* ł illa) *A* illa *V*𝔄𝔄'*TC* laudent (a *s.* e) *A* 7 sponsa *P* a sponso *T* (a *s. u.*) *C* donata 𝔄 duos 𝔄' (s *eras.*) duo 𝔄''*E* deo *T* (*s.* dos) *C* 8 mirra *P*𝔄 et aloę 𝔄''*E* crocum *exp.* 𝔄', *om.* 𝔄''*E* 9 ||||fetor (t *s. u.*) *A* fetor *VN* aboletur (le *in ras.*) *P* adoletur 𝔄 (b *s.* d) *N'* (d *ex* u *m1*, a *m2 in ras.* 𝔄') 11 hoc] id *N'* 13 fructuum *V*𝔄𝔄''*ETC et* (u *alt. s. u.*) *m2 A*𝔄', *m3 P* 14 delectatur *VT*

posita dicit: e g o d o r m i o, e t c o r m e u m u i g i l a t. tum uerbi praesentis lumine percussa, cum oculis requieuisset inflexis, excitatur a uerbo. quartus autem hic iam processus est animae. primum etenim caritatis inpatiens et uerbi moras D non ferens rogabat, ut oscula mereretur, et meruit desideratum uidere, introducta quoque est in cubiculum regis. secundo cum mutua misceret adloquia, in umbra eius requieuit, et subito uerbum ei de medio sermone discessit, quaerenti tamen non diu abfuit, sed saliens super montes et transiliens super colles aduenit. nec multo post quasi capreolus aut ceruorum inulus, dum adfatur dilectam, exsiliuit et reliquit. tertio cum in cubili et noctibus, in ciuitate et foro et plateis quaesitum non E repperisset, aliquando orationibus suis gratiaque reuocauit, adeo ut etiam propius uocaretur a sponso. quarto ipsa iam ab eo dormiens excitatur, quamuis corde uigilaret, ut continuo uocem pulsantis audiret. sed moram passa dum surgit, quia uelocitatem uerbi non poterat conprehendere, dum aperit ostium, transiuit uerbum, et ipsa exiuit in uerbo eius et per uulnera requisitum, sed uulnera caritatis uix tandem

1 Cant. 5, 2 5 Cant. 1, 2 7 Cant. 2, 3 9 Cant. 2, 8 sq. 11 Cant. 3, 1 sq. 13 Cant. 3, 4 14 Cant. 5, 2 sqq. 19 Cant. 2, 5

1 cum *V et* (c *ex* t 𝔄') *N'* 2 lumine (ł nis *s.* ne *m2*) *A* cum *s. u. m3 P*, *m1 T*, *post* oculis *add. s. u. P'*, *om. cet.* oculis r. inflexis *om. C* 3 excitatus (ł tur *m2 s.* tus) *A* excitatur (r *ex* s) *P* iam *P*, *del. m2 A*, *s. u. T*, *om. cet.* 4 est *s. u. T*, *om.* 𝔄'' primo *D* 6 est quoque *T*, est *om.* 𝔄''*E*, quoque est *om. C* (secundo *ante* introducta *transposito*) 7 subito uerbum ei *A* (*s. m2* subacto ei uerbo) *P*, subito ei uerbum *VC et T corr.*, subito ei (eius 𝔄' *m2* 𝔄''*E*) uerbo *N* subacto ei uerbo *T ante corr.* 9 abfuit 𝔄''*C et* (b *in ras.*) *D*, (b *s. u.*) *T* affuit *V et* (f *pr. s. u. m2*) 𝔄' afuit *E* adfuit *AP*𝔄 super ṣụpẹr (*alt. exp. m2*) *A* 10 hinulus *A* (h *s. u.*) *E* hinnulus 𝔄' (*m2 ex* inulus) 𝔄'' (n *pr. exp.*) *T* hinniculus *C* 12 et foro *A* (ł in *m2 s.* et) *PC* in foro *cet.* et *APV* in *TC* et in *cet.* 13 reperisset *A* (ł rit *m2 s.* riss) *VE* reperit et 𝔄*C et* (*s.* reperisset) *T* rationibus *N'* gratia quẹrentem 𝔄''*E* 15 ab ipso *T* 16 moras (s *s. u. m3*) *P* morã (ã *ex* a *m. ant.*) 𝔄' 17 potuit 𝔄''*EC* 18 ipsa (ł e *s.* a *m2*) *A* ipsẹ (a *s.* ẹ) *T* 19 requẹsitum 𝔄 *et* (qui *ex* quẹ *m2*) 𝔄' uulnera (ł ta *add. s. u. m2*) *A*

inuenit et tenuit, ut postea non amitteret. ad summam haec F conpendioso sermone perstrinxi; nunc discutiamus singula.
51 etsi dormias, si modo deuotionem animae tuae nouerit, Christus uenit et pulsat eius ianuam et dicit: a p e r i m i h i, s o r o r m e a. bene soror, quia nuptiae spiritales sunt uerbi atque animae. neque enim animae norunt coniugiorum foedera et usus copulae corporalis, sed sunt sicut angeli in caelo. a p e r i inquit m i h i, sed extraneis claude. claude saeculo, claude mundo neque ipsa foras ad illa materialia prodeas neque tuum relinquens lumen alienum requiras, quia materiale 372 A lumen tenebrosam infundit caliginem, ut non uideatur lumen uerae gloriae. aperi ergo mihi, noli aperire aduersario neque des locum diabolo. aperi ipsam te mihi, noli coartari, sed dilatare, et adimplebo te. et quia decurso orbe terrarum plus molestiarum et offensionis repperi nec facile habui, ubi requiescerem, ideo tu aperi, ut in te filius hominis reclinet caput, cui non est requies nisi supra humilem atque man-
52 suetum. audiens anima a p e r i m i h i et c a p u t r o r i s p l e n u m, B hoc est temptationibus saecularibus subito turbata et quasi surrectura quae surgere iubebatur ait, cum aloen redoleret et murram, insignia sepulturae: e x u i t u n i c a m m e a m, q u o m o d o i n d u a m e a m? l a u i p e d e s m e o s, q u o m o d o

1 Cant. 3, 5 3 'etsi dormias' ... 17 'mansuetum' *C* 5, 14 (I 1592 D *B*.) 4 Cant. 5, 2 7 Matth. 22, 30 16 Luc. 9, 58 17 Esai. 66, 2 18 Cant. 5, 2 'audiens anima a p e r i m i h i caput roris plenum habens, hoc est' ... 677, 2 'carcerem reuertar' *C* 5, 27—29 (I 1594 C—E *B*.) 20 Cant. 5, 5 21 Ioh. 19, 39 Cant. 5, 3

1 admitteret *A* 2 con**pendioso *A* prestrinxi (*ł* p *s* prę *m2*) *A* praestrinxi *P*𝔄 nunc (n *alt. s. u.*) *A* non (*s.* nvnc *m2*) *V* per (*s. u. m2*) singula *A* 3 deuocationem (ca *exp. m2*) *A* 5 nubtiae *A* 8 mihi inquit *V* sed non *A* (non *s. u. m2*) *V*𝔄*T* claude . claude *PC* claude *cet.* saeculo claude claude 𝔄''*E* 9 mundo *del. m2* 𝔄' *om.* 𝔄''*E* 11 tenebrosum *AP et* (*corr. m1*) 𝔄 12 aperire ... noli *om. C* 13 locum des *N'* diabulo *A* (*corr. m2*) 𝔄 17 super *TC* atque *APV*𝔄 et *N'C* et (*exp. et s.* atque) *T* 18 plenum habens *TC* 19 subito (o *ex* a) 𝔄'' 20 redolet *N'* 21 exiui *P*

inquinabo illos? ueretur enim, ne iterum in temptationes resurgat, ne iterum in culpam redeat atque peccatum et egressus suos uirtutumque processus terrenis incipiat uestigiis inquinare. certe etiam hoc modo perfectionem uirtutis suae C
indicat, quae tantam Christi meruit caritatem, ut ad eam ueniat et pulset ianuam eius et ueniat cum patre et cenet cum eadem anima et ipsa cum eo, sicut in Apocalypsi dixit Iohannes. etenim cum in superioribus audisset: ades huc a Libano, sponsa, ades huc a Libano et cum aduerteret in carne se Christo adesse non posse, sed tunc adesse, si adesset in spiritu, conformans se ad eius uoluntatem, ut esset et ipsa conformis imaginis Christi, iam non sentit carnis D
exuuias, iam quasi spiritus exuit se corporis coniunctione, iam quasi oblita et quae, si uelit, copulae illius meminisse non possit, ait: exui tunicam meam, quomodo induam eam? exuit enim tunicam illam pelliciam, quam acceperunt Adam et Eua post culpam, tunicam corruptelae, tunicam passionum. quomodo induam eam? non requirit ut induat, sed ita significat abiectam, ut iam indumento sibi esse non possit. laui pedes meos, quomodo inquinabo eos? hoc est: uestigia mea laui, dum egrederer ac E
me eleuarem de corporis contubernio, de illa conexione et familiaritate carnalis amplexus, quomodo inquinabo ea, ut in

5 Apoc. 3, 20   8 Cant. 4, 8   12 Rom. 8, 29   16 Gen. 3, 21

1 inquinabulo *A* illos (*in ras.*) *V* eos *N'* 2 culpa *P et* (-ã *m3*) 𝔄 3 egressus 𝔄' (e *pr. eras.*, us *ex* os) *T* (e *pr. eras.*) gressus *E* 4 etiam *s. u. T*, *post* modo *transponit C* 5 indigeat *A* (ł cat *s.* geat *m2*) *P* (c *s.* gę) *V*𝔄 *et* (*corr. m2*) 𝔄' meruit (ł erit *m2 s.* it) *A* meruerit *VNTC* 7 apocalipsin *A* (n *add. m2*) apocalipsi *V*𝔄𝔄''*E* 8 iohannes apostolus *A* (apłs *s. u. m2*) *TC* adhuc *A* (ad *exp. m2*) *P* 9 sponsa *s. u.* (*om. alt.* ades . . . Libano) *T* sponsa . . . Libano *om. VNC* 10 Christi 𝔄 *et* (*corr. m2*) 𝔄' 11 confirmans *A* (ł for *m2 s.* fir) *P* 12 conformis (i *ex* e) *P* imagini *P'C* 13 exuit (ł ens *m2 s.* it) *A* exuens *VNTC* coniunctionem *A* coniunctionē *P* 14 quę si (ł quasi *s. m2*) *A* 15 exuit (t *eras.*) *A* 18 eam] illam *TC* 19 abiecta (ł m *s. add. m2*) *A* 20 posset *V*𝔄𝔄'𝔄''*C et* (i *s.* e) *T* 21 eos] illos *TC* 23 eã (ł a *s.* ã *m2*) *A* eos *N'*

corporis claustrum et illum tenebrosum passionum eius carcerem reuertam?

3 Dum haec illa dicit, misit operationem suam uerbum tamquam per cauernam, non adhuc faciem ad faciem, misit tamquam manum. et uenter inquit meus conturbatus est super eum. et surrexi ego aperire fratri meo. F manus meae destillauerunt murram, digiti mei murra pleni sunt super manus clausurae. quid hoc significet consideremus. primum operibus suis uidetur, ut dixi, deus uerbum tamquam per cauernam, non plene atque perfecte. deinde augetur amor et conceptus adolescit atque ex seminibus eius, quae quodam utero intellegibili susceperit anima, totam plenitudinem diuinitatis eius habitantem in eo corporaliter, ut legimus, uidere desiderat. surrexit, ut proprius illud dei uerbum uideret. et in hoc ipso processus eius significatur, quod surrexit per uigorem atque uirtutem. praesentia enim uerbi hausit anima uirtutem, sicut praesentia Mariae, cum 373 A utero grauis esset, erudit Iohannem in utero constitutum adeo ut exiliret ex utero et exultaret domini praesentiam recognoscens. surrexit aperire, et opera eius et facta mortificata sunt mundo. talis enim debet esse anima, quae uerbum est receptura, ut moriatur mundo et consepeliatur in Christo; sic enim Christus inuenitur et tale sibi quaerit hospitium. deinde ipsa ministeria operationum, id est manus et digiti, quibus

4 Cant. 5, 4 I Cor. 13, 12 5 Cant. 5, 4 sq. 6 'surrexi' . . . 680, 9 'quaerat agnoscit' *C* 5, 40—44 (I 1596 E—1597 E *B*.) 13 Coloss. 2, 9 17 Luc. 1, 44 22 Galat. 6, 14 Rom. 6, 4 Coloss. 2, 12

2 reuerta. (ar *s.* a. *i. e.* am) *A m1* reuertar 𝔄' (*ex* reuertantur) *T* (antur *s.* ar) *C* reuertantur *A m2 cet.* 3 hoc *V* 4 faciem *pr.* (m *exp.*) *AP*, faciem *del. m3* 𝔄 facie *VET et* (e *ex* ē) *P'* 6 aparire *A* 8 murra *om.* 𝔄*T* quid (i *ex* o) hoc (ho *postea add.*) *A* 9 dixit *N'* 12 intelligibilis *A* (s *exp. m2*, gi *ex* ge *m1*) intellegibilis *PN* 16 rigorem *AP* 17 hausit (h *eras.*) *A* animae (e *s. u. m2*) *A* 18 erudit iohannem *P* erudiuit iohannem *A* (ui *s. u. m2*) *VTC* edutitio annę 𝔄 eruditio anne (*s. m2* erudiuit prophetam) 𝔄' eruditio animę 𝔄''*E* 19 ex] in *D* et] ut (*s.* et) *V* 22 in *eras.* 𝔄' 24 ministeria *A* (ni *s. u. m1*) 𝔄'' (*in ras. ex* misteria) idem (*s. m2* ł id est) *A* id. ē *P*

conprehenditur Christus, mortificantur, quos digitos uelut B eminentia factorum nostrorum opera possumus aestimare. itaque uelut e conplexu suo cum iam expanderet intellegibiles manus suas et digitos, ut conprehenderet uerbum, transisse sibi illud, non tamen adhuc pertransisse anima pia dicit. et hoc processum habet, quando transeat et pertranseat animam dei uerbum, quia scriptum est: et tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut reuelentur multorum cordium cogitationes. hic adhuc transitur, non pertransitur, C ut Maria in posterioribus forte pertransitur, ubi tamquam
54 signaculum ponitur in medio eius dominus Iesus. denique statim alius profectus uerbi transeuntis, quia exiuit anima in uerbo eius, hoc est uerbum eius secuta exiuit de corpore eleuans se de eius habitaculo et peregrinam se faciens ei, ut adesset deo et esset ciuis sanctorum; simul enim et carnis domestici et dei esse non possumus. ergo in hoc loco exire significatur, ut dixi, anima, quando abducit se a corporis D uoluptatibus. denique scriptum est: exi de Babylone fugiens a Chaldaeis. non utique ut regiones Babylonis Hebraeus fugiat, sed ut mores, prophetico admonetur adloquio, siquidem sint qui in Babylone sint Hebraei et de Babylone exisse moribus doceant. nam et illi, de quibus dicit propheta

6 Cant. 4, 8 7 Luc. 2, 35 11 Cant. 8, 6 15 sq. Ephes. 2, 19 18 Esai. 48, 20 22 Psalm. CXXXVI 1

2 aestimare (*s. m2* ł demonstrare) *A* demonstrare *T* 3 uelut e conplexu suo (*s. m2* ł uelut cōplexu suo) *A* uelut (t *s. u. m3 P*) de conplexu suo *PP'* uelut complexu suo *T* expanderet (a *ex* e *m2*) *P* expenderet (ł ten *s.* pen *m2*) *A* extenderet *cet.* 4 transsise *A* 5 illud (d *ex* t *m2*) *A* pertransisset (ł e *m2 s.* et) *A* pertranssit (t *alt. in ras.*) *P* 6 et pertranseat *s. u. m2 A* 8 pertransiuit *V* reuellentur *A* 10 pertransitus (-ur *m2*) *P* 13 eius *alt. del. m2 A, om. V𝔄T* 17 corporis (i *in ras. 3 litt.*) *P* 18 babylone *P𝔄'C* babilone *cet.* 19 regionis *m1 AP𝔄𝔄'* regiones *A𝔄' m2 𝔄 m3 VTC* regionem *P m3 𝔄''E* 20 ebreus *A* fugiat *s. u. m1 A* profe*tico *A* profetico *PV𝔄* 21 sint *pr.*] sint (u *s.* i *m2*) *V* in *s. u. m2 A* sint *alt.*] sunt *𝔄'* (*m2 ex* sint) *𝔄''EC* ebraei *A* 22 profeta *AV*

quia sedebant super flumina Babylonis, sedebant quidem in regione Babylonis, sed in eius non erant uitiis et confusione. nam quomodo erant in illa confusione uitiorum, qui flebant E gerentes paenitentiam, quod de arca deuotionis ac fidei et uirtutis paternae meritis excidissent? quae autem in uerbo exit

55 anima uerbum requirit. unde et ista cum quaereret, incidit in custodes, qui circumeunt ciuitatem. percusserunt inquit me et uulnerauerunt me, tulerunt pallium a me custodes murorum. bene quidem quasi sponsa ueniebat cum pallio, quo obnuberet caput, cum sponsus occurreret. F sicut Rebecca, quae cognito quod Isaac sibi ueniret obuius descendit de camelo et pallio se operuit, ita haec anima nuptialis uestis praeueniebat insignia, ne forte reiceretur quasi uestem non habens nuptialem uel ut caput uelaret propter angelos, sed illi percusserunt eam, ut amplius probaretur; exercentur enim animae temptationibus. tulerunt ei pallium quaerentes, si uerum decorem nudae uirtutis adferret, uel quia sine integimento quis illam caelestem ciuitatem debeat introire, nulla deferens secum operimenta fucorum. sunt etiam qui requirant, ne qua anima exuuias secum uehat carnalis inlecebrae et concupiscentiam corporalem. nudatur pallio, cum eius conscientia manifestatur. sed est et quae bene nudatur, cui licet imitari dicentem: uenit 374 A enim huius mundi princeps, et in me inueniet

3 Psalm. CXXXVI 1   7 Cant. 5, 7   11 Gen. 24, 65   13 Matth. 22, 12 sq.   23 Ioh. 14, 30

1 quia *scripsi* qui *A* (*add. m2*) *T*, quod *VNC*, *om. P*   sedebant quidem in regione Babylonis *om. N'*   2 babilonis *AV𝔄*   erat *A m1* (t *in ras. maioris spatii*) erant *A m2*   confessione (*corr. m2*) 𝔄'   3 confussione *A*   6 dum *C*   quaerit *N'*   7 in *del. m2 A, om. V𝔄T*   circueunt 𝔄''*E*   8 a me] ad (*eras.*) 𝔄', meum 𝔄''*E*   9 ueniebant (t *m2 s.* nt) *A*   11 cognitio (i *alt. eras.*) *A*   12 ita *A m1 P* ita et *A m2* (et *s. u.*) *cet.*   13 praeueniebat (*s. m2* ł praenitebat) *A* praenitebat *V𝔄* praemittebat 𝔄' *m2* (***nittebat *m1*) *cet.*   18 in illam 𝔄''*EC* illam (** *s.* i) 𝔄'   20 fuscorum *A* (s *s. u. m2*) *T*   exuuias *ex* excubias *m2 A𝔄'*   22 nudantur (n *exp. m2*) *A*   24 princeps mundi huius 𝔄''*E*   inueniet (ł nit *m2 s.* niet) *A* inuenit *VNTC*

nihil, certe quia in illo solo nihil inuenit qui peccatum non
fecit. beata et illa est in qua non grauia aut multa inuenit,
sed inuenit in ea amictum fidei et sapientiae disciplinam.
56 itaque sine dispendio sui, quia etsi uolet quis, non potest
ueram auferre sapientiam — etsi aduersarius obstrepat, ibi
tamen uera innoxiae conuersationis elucet integritas —, sine
dispendio ergo transiuit custodes et filiabus caelestis illius B
ciuitatis admixta uerbum requirit et quaerendo eius in se
excitat caritatem et ubi uerbum quaerat agnoscit. quod inter
orationes sanctorum moretur et ipsis inhaereat nouit et quod
ecclesiam suam uel animas iustorum suorum inter lilia pascat
intellegit. hoc mysterium tibi in euangelio dominus demonstrauit, cum in sabbato duceret per seminata discipulos. Moyses
per desertum duxit plebem Iudaeorum, Christus per seminata C
ducit, Christus per lilia ducit, quia et per passionem eius
desertum floret ut lilium. sequamur ergo, ut in die sabbati,
illius magni sabbati, in quo requies magna est, fructus colligamus. nec uerearis, ne Pharisaei accusent seminata colligentem. etsi illi accusent, sed Christus excusat et similes facit
quas uult animas se sequentes Dauid illius, qui supra legem
panes propositionis manducabat, nouae gratiae sacramenta
prophetica iam tunc mente prospiciens.
7, 57 Laudatur itaque sponso, quod tam bene et constanter D

1 I Petr. 2, 22 10 Luc. 2, 46 11 Cant. 2, 16 12 Matth. 12, 1 (Marc. 2, 23 Luc. 6, 1) 13 Deut. 29, 5 17 Ioh. 19, 31 18 Luc. 6, 2 19 Luc. 6, 3—5 20 Reg. I 21, 6 23 Cant. 6, 3 'Laudatur' ... 681, 8 'uirtutum' *C* 6, 6 (I 1606 BC *B*.)

1 quia certe 𝔄''*E* certe quia 𝔄' 4 uol** *A m1* (uvlt *m. ant.*; *s.* ł uolet *m2*) uolet *cet.* 5 ueram auferre (r *alt. s. u.*; ⁄ *m2*) *A* auferre ueram *TC* ibi (ł v *s.* i *pr. m2*) *A* ubi *TC* 6 integritas (r *s. u.*) *P* 7 transiuit (i *alt. s. u. m2*) *P* illius caelestis 𝔄''*EC* 10 moritur *A et corr. m2 P*𝔄' *et* (a *m3 s.* i) 𝔄 12 hoc ... 22 prospiciens *om. V* 13 semina (ł ta *s. u. add. m2*) *A* 15 et *exp. m2 A*, *om. NTC* 16 diem *N'* 18 nec (ł ne *s. u. m2*) *A* ne *NT* farisaei *AP*𝔄 19 accusent (c *pr. s. u. m. ant.*) *A* accusant *N'* (ant *ex* ent *m2* 𝔄') *C* 20 dauid (id *ex* it *m2*) *A* 22 profetica *AP*𝔄 concipiens *C* 23 a sponso *VP'T et* (a *add. m2*) 𝔄' sponsa *ED* sponsa a sponso *C*

requisierit eum, ideoque iam non solum soror dicitur, sed etiam *bene placita* nominatur quasi ei conplacita qui conpla- E cuit patri, et *speciosa sicut Hierusalem, admiratio sicut ordinata*, quod ciuitatis aeternae uniuersa habeat mysteria et admirationi sit omnibus uidentibus eam, quia plena ut aequitas atque perfecta est et fulgorem de uerbi lumine mutuata, dum id semper intendit, fit etiam terribilis ordine quodam ad summum prouecta uirtutum. ideoque quasi perfectae dicit: *auerte oculos tuos a me, noli contra me intendere.* deuotione nimia ac fide possibilitatem naturae et condicionis F propriae supergressa, quia lucem inaccessibilem ex regione intueri est graue, *auerte* inquit *oculos tuos a me*, eo quod plenitudinem diuinitatis eius et splendorem ueri luminis sustinere non possit. possumus tamen et sic accipere *auerte oculos tuos a me*: etsi tu perfecta es, aliae mihi adhuc redimendae sunt animae, aliae fulciendae; eleuas enim me uidendo, ego autem ideo descendi, ut omnes eleuem. etsi surrexi et habeo patris sedem, tamen orphanos uos non relinquam quasi paterno praesidio destitutos, sed praesentia mea uos confirmabo. habes hoc in euangelio scriptum: *ecce*

2 Matth. 17, 5   8 'ideoque sponsus sponsae quasi' ... 682, 17 'sequi possit' *C* 6. 7—9 (I 1606 D—1607 A *B*.)   9 Cant. 6, 4   11 I Tim. 6, 16   13 Coloss. 2, 9   17 Ioh. 6, 38 sq.   18 Hebr. 8, 1; 12, 2 Ioh. 14, 18   20 Matth. 28, 20

2 quia *C*   nonplacuit (ł com *m2 s.* non) *A*   3 admiratio sicu ordinata *om. V*   5 quia ... est et *om. V*   7 sit *APVTC*   8 perfecta 𝔄' (a *ex* e *m2*) *P'*   11 proprie (r *alt. s. u.*) *P*   supergressam 𝔄 *et* (m *eras.*) 𝔄' supergressa est *T* supergressa es *C*   ex regione *scripsi* et religione *A* (ł e regione *s. m2*), *P* (s *m2 s.* n), e (*eras.*) religioni (ni *ex* ne) 𝔄' e regione *cet.*   16 eleuas (ł uans *s.* uas *m2*) *A* eleuaris *V* (ris *in ras. m2*) eleuans 𝔄 *et* (eleuas *m2*) 𝔄'   17 ideo autem ego 𝔄 descendiṭ (ṭ *eras.*) *P*   18 orphanos 𝔄''*ETC* orfanos *cet.*   uos *extra u. A m1 uel m. ant.*   non relinquam uos 𝔄''*EC*   19 quasi *om.* 𝔄𝔄''*E*, quos (*del. m2*) 𝔄'   paterno *N'* pater non *A*𝔄*T et* (n *alt. eras.*) *P* pater non (non *s. u.*) *V*   20 *uerba* habes ... *p. 683, 19* fecunditatis *om. V* habet *A* (ł es *s.* et *m2*) *P, quod uix defendere licet*   in euangelio hoc 𝔄''*C*.

ego uobiscum sum usque ad consummationem mundi. auerte ergo oculos a me, quia me eleuas. quanto enim quis ad dominum intendit, tanto amplius dominum eleuat 375 A
et ipse eleuatur. unde et ille ait: exaltabo te, domine, quoniam suscepisti me; sanctus enim exaltat dominum, peccator humiliat. uult ergo illam auertere oculos, ne eam considerans quod iam ad superiora sequi possit eleuetur et ceteras animas derelinquat. ideo et in euangelio non omnibus discipulis, sed perfectioribus suam gloriam demonstrauit. constitue nunc doctorem aliquem, qui rem obscuram uelit aperire audientibus, quemadmodum, etsi ipse potens in sermone sit B
et scientia, condescendat tamen ad eorum <in>scientiam qui non intellegant et simplici et planiore atque usitato sermone utatur, ut possit intellegi. quisquis igitur inter audientes uiuacior sensu sit, qui facile sequi possit, eleuat eum atque excutit. hunc uidens doctor reuocat, ut patiatur magis doctorem humilioribus et planioribus inmorari, quo et ceteri sequi pos-
58 sint. quod ait Acylas: sonans ut reuelata, sonantem ad C
admirationem dignam rettulit quasi magna et sonora habentem opera, reuelata ad operum claritatem uel quod eius animae opera luceant coram patre, qui in caelo est. unde non otiose pallium eius sublatum intellegis, ut aperta meritis et nuda

4 Psalm. XXVIIII 2 8 Matth. 17, 1 sqq. 18 Cant. 6, 9 21 Matth. 5, 16

2 oculos tuos *E* a] ad (d *eras.*) *P* 3 dominum] dm̄ *A* (*s. m2* ł dnm) *P*, *quod fort. defendi potest* 6 ergo (ł enim *s. m2*) *A* enim *NT* auertere illam 𝔄''*EC* auertere (a *ex* e *m. ant.*) *A* nec *A*𝔄*T et* (c *exp. m3*) *P* (c *eras.*) 𝔄' 10 doctorem aliquem (⁄ *m2*) *A* aliquem doctorem *NTC* 12 inscientiam *scripsi* inscitiam *C* scientiam *cet.*, *quod aegre defendas* 13 intellegant (ł u *s.* a *m2*) *A* intellegant (u *eras.*) 𝔄𝔄' intellegunt *TC* 14 quisquis *E* quis *A* (s *exp. m2*) 𝔄' (s *eras.*) *P*𝔄 si quis 𝔄'' *et* (si *s. u.*) *TC*, *fort.* quisque 15 eleuat aut̄ (aut̄ *in ras. m. ant.*, *s. m2* ł eum) *A* 16 excutit] *fort.* exaltat *Henricus Schenkl* 18 Acylas *scripsi* aquilas 𝔄 *et* (as *m2 in ras. ex* ans) 𝔄' apquinlas *E* aquila *cet.*, *cf. p. 686 u. 21* 19 r&tulit (t *exp. m2*) *A* retulit *cet.* 20 releuatā 𝔄'' 21 cęlis 𝔄''*E* 22 apaerta (ta *ex* te) meritis (e *ex* i) *A*

59 fulgeret. laudatur praeterea, quod fidelis, quod uerbo potens,
quod fructibus fecunda diuersis, quod una sicut columba habens
spiritus unitatem, in qua sit pax, quae fecit utraque unum et D
quae non sit composita ex diuersis elementis discretae con-
pugnantisque naturae. quid enim tam diuersum quam ignis
et aqua, aer et terra, ex quibus corporis nostri creatura con-
sistit? anima autem benedicta omnis simplex, quae imita-
tur dicentem: ut omnes unum sint, sicut tu, pater, in
me et ego in te, ut ipsi in nobis unum sint; haec
enim est consummatio atque perfectio. unde et addidit: ut
sint unum, sicut et nos unum sumus, ego in his
et tu in me, ut sint consummati in unum. haec est E
ergo anima columba atque perfecta, quae simplex et spiritalis
neque huius turbatur corporis passionibus, in quo foris pugnae,
intus timores sunt. denique hoc uerbo unitatis concordiam
et pacem significari scriptura nos docet dicens: multitudo
autem credentium habebant animam unam et cor
60 unum, et non erat separatio in eis ulla. nec otiose
fecunditatis laudatur anima, non solum quod sit fecunda
uirtutibus, sed etiam quod nihil habeat in se mali. illud enim F
decorum et speciosum est, in quo nihil sit mali; decorum
enim quod bonum, quod autem indecorum, hoc malum. spe-
ciosa fecunditas est bonorum operum. contraria ergo speciosi-

1 Cant. 6, 8, cf. 5, 2 'laudatur etiam sponsa quod' . . . 684, 9 'uestiuntur' *C* 6, 10 et 11 (I 1607 A—C *B*.) 3 Ephes. 2, 14 7 Prouerb. 11, 25 8 Ioh. 17, 21 10 Ioh. 17, 22 sq. 14 II Cor. 7, 5 16 Act. 4, 32

2 sicut (*s. m2* ł sit) *A* sit 𝔄*TC* 9 ut *scripsi* ut et *P'T*, *om. P*, et *A* (*s. u. m2*) *cet.* 10 est enim *E* 11 et *om. N'T* 12 ut *A* (*s. u. m2*) *P* (*extra u. m3*) 𝔄''*P'TDC*, *om. cet.* 13 una 𝔄' (*ex* anima *m2*) *C* et *A* (*s. m2* atque) *P* atque *cet.* spiritalis (s *alt. m1 in ras. maioris spatii*) *A* spiritalis est *T* 17 cor unum et animam unam 𝔄''*EC* 19 laudatur itaque *V* 20 illud . . . mali *in mg. m. ant.* 𝔄' 21 et *A* (*exp. m2 et s. scr.* atque) *P* atque *cet.* decorum (*ex* de quorum) *P*𝔄' decorū| enī (ū enī *in ras. m. ant.*) *A* *uerba* decorum enim *usque ad p. 685, u. 12* orta sunt *om. V* 23 bonum (orum *s.* um) *P* ergo] enim 𝔄'' speciositatis (s *tert. eras*) 𝔄' speciositati 𝔄''*ETC*

tatis sterilitas, quoniam qui priuatur specie uel decore, in eo est enim malum; quod autem malum, hoc est sterile et infecundum. cuius rei quod euidentius indicium quam natura est? terra enim quae bona est fertilis atque fecunda, quae autem mala ea ieiuna et sterilis; quae uero fertilis haec decora. quid enim pleno agro pulchrius, cum seges fluctuat, 376.
cum poma inrutilant uel cum uuarum serta dependent aut bacis onusta olea curuescit uel uiridanti gramine montium uertices, uallium humilia uestiuntur? et ut scripturae utamur testimonio, Iacob decorus erat et ideo erat odor agri pleni, Esau hispidus erat et indecorus, et ideo agrestis erat, qui fructus ullos habere non posset. de ipso quoque domino, posteaquam ecclesiae fecunditatem fecit adsurgere, pulchre B
dictum: dominus regnauit, decorem induit et alibi: confessionem et speciem induisti. liquet igitur decorum id esse quod fecundum, indecorum quod infecundum. similis est causa animae soli, quia ea decora anima, quae fecunda sit meritis, fecunda consiliis, ea indecora, quae sterilis. infirmitates etenim animae sunt sterilitas et materia; namque eam sterilitas fructu defraudat suo, inopiam infert, timorem incutit, adolet cupiditates et uanas opiniones; sic anima cadit. C

10 Gen. 27, 27 11 Gen. 27, 11; 25, 27 14 Psalm. LXXXXII 1 15 Psalm. CIII 2

1 priuatur (ł pra *s.* pri *m2*) *A* 2 est enim *A*𝔄 *et* (enim *exp.*) *P*𝔄′ est omne *TC* est 𝔄″*E* est *exp. m2 A*, *om. NTC* 5 et] atque 𝔄″*EC* sterelis *A* 6 in pleno *A* (in *s. u. m2*) 𝔄′ (in *eras.*) 𝔄𝔄″*ET* 7 inrutilant *P* (in *exp. m3*) 𝔄 (in *eras.*) dependent *A* (v *s.* ẹ *tert. m2*) 𝔄′ (e *tert. ex* u *m2*) dependunt *E et* (e *s.* u) *m2 P*, *m3* 𝔄 11 ideo (i *postea add.*) *A* 12 ullos *A* (*s. m2* ł illos) illos *N′ et* (ullos *corr.*) *T* posset (e *ex* i *m2*) 𝔄′ possit *E* 14 dictum est 𝔄″*ET et* (est *m2 s. u.*) *A*𝔄′ 15 decorũ *A m1*, decorẽ *m. ant. et* ł v̄ *s.* ē *m2* 16 indecorũ *A m1*, indecorẽ *m. ant. et* ł v̄ *s.* ē *m2* 17 decora (e *ex* o) *P* 18 sterelis *A* 19 infirmitates etenim *T corr.*, infirmitate sed enim *T ante corr. cet.* 20 eam (*s. m2* ł ea) *A* defrugat 𝔄 defraudat (a *pr. s. u.*) 𝔄′ suo inopiam *A m1 et m2*, sua inopia *m. ant.* infert (*s. m2* ł inserit) *A* inserit *T* inferit 𝔄

quid ergo est malitia nisi boni indigentia? suo enim defraudatur atque alieni indiget, exinanitur ac repletur sine ulla mensura et modo. materialia autem uitia animae obumbrant gratiam. ignorantia et concupiscentia animae sunt aegritudines, sed ad speciem quam ad materiem magis referuntur. materia est caro, species est ignorantia et concupiscentia. cur igitur caro accusatur, cum tantae sint in specie labes? quia nihil species potest sine materia. denique nihil species securis sine D materia facit. quid enim esset concupiscentia, nisi eam caro inflammaret? friget in senibus, pueris quoque, quia in his corpus infirmum est: ardet in adolescentibus, quibus uis corporis feruet. ex bonis igitur mala orta sunt; non enim sunt mala nisi quae priuantur bonis. per mala tamen factum est, ut bona eminerent. ergo indigentia boni radix malitiae est et definitione boni malitia deprehenditur, quoniam per disciplinam boni malum repperitur. bonum autem nullius eget, E sibi abundat, mensuram et perfectionem, finem quoque tribuit omnibus, in quo uniuersa constant et de quo omnia pendent. haec boni natura est, quae mentem replet.

61 Circa hoc uersatur anima pura, hoc intro perspicit et deum cernit, bonis omnibus abundat. unde et ait: fauces eius

1 Augustinus contra Iul. Pelag. I 8, 44 (quid . . . indigentia) 12 Augustinus contra Iul. Pelag. I 8, 44 et contra sec. Iul. resp. IIII 109 (ex bonis mala . . . 14 malitiae est) 21 Cant. 5, 16

1 defrugatur 𝔄 defraudatur (a *pr. s. u*) 𝔄′ 2 ac (*s. m2* ł atq;) *A* atque *NT* ulla *om.* 𝔄″*E* 4 ignorantia et α ignorantia 𝔄 (a *alt. ex* ę *m3*) 𝔄″*E* ignorantiae *APT et* (e *eras.*) 𝔄′ concupiscentiae 𝔄 (e *alt. eras.*) *P′T* 5 magis quam ad materiem 𝔄″*E* 6 cur *ex* quur *m2* 𝔄′ 7 accuşsatur *A* 9 concupis*centia *P* 10 in (*s. u. m3*) pueris *P* in *alt. om.* 𝔄″*E* 11 quibus *scripsi*, in quibus *T*, *om. cet.* 13 sunt mala (⁄· *m2*) *A* mala sunt *VNT* 14 bona eminerent (*s. m2* ł bona minuerent) *A* radix *A* (*s. u. m2*), *om. P* malitiae (e *del. m3*) *P* 16 malū (ū *in ras. m2*) 𝔄′ 20 *fort.* huc intro intropspicit *A* (p *mut in* p; ł spicit *m2 s.* pspicit) introspicit *VNT* **** & *A* (& *del. m2*, *s. m2* et in hoc) et in hoc *VNT*

dulcedines et totus desiderium. omnium enim bonorum auctor est deus et quae sunt eius profecto omnia sunt. nusquam illic malum et, si in illo nostra mens maneat, malum F
nescit. anima igitur quae in deo non manet ipsa sibi auctor malorum est, itaque peccat, anima autem quae peccat ipsa morietur; aureis enim uinculis soluta uirtutum prona fertur praecipitio et labitur ad inferiora. anima autem beata est quam nulla aduersa corporis proelia expugnant. haec anima sicut passer laqueo contrito euolat; escae enim malorum sunt uoluptates corporis. his quisque intendit laqueo innectit
62 animam suam, qui autem ab escis eius temperat et de 377 A
tenebris eius exit, eius anima fulget ut diluculum, de qua dicitur: quaenam est haec prospiciens tamquam diluculum, speciosa sicut luna? prospicit enim tamquam de domo libera nec dicit: tenebrae cooperiunt me et parietes circumdant me, et quis scit si uidet altissimus? sed ipsa magis lucem expetit: tamquam in superioribus domus suae, id est corporis sui et supra mundum posita diuina intuetur et ad aeterna se eleuat, ut deo adsit, iam lumen suorum operum sicut luna orbem suum toto orbe B
63 circumferens. quod autem Acylas ait: sonans sicut sol, uidetur illa axis caelestis conuersio solisque et lunae et

1 'omnium'...21 'circumferens' *C* 12 et 13 (I 1607 C—E *B*.) 9 Psalm. CXXIII 7 13 Cant. 6, 9 15 Sir. 23, 18 (26)

1 dulcedines (ł nē *s.* nes *m2*) *A* distillant dulcedinē *T* 2 auctor (c *s. u.*) *P* et quae... illic malum *om. V* omnia (ṽ *s.* a *m3*) *P* omnia bona *TC* et nusquam *N'* (et *s. u. m2* 𝔄') nusquam enim *P'* 3 nostra mens (⁄ *m2*) *A* mens nostra *VNTC* 4 auctor (*s. m3* auctrix) 𝔄 auctrix *T* 5 est malorum *T* itaque... morietur *om. V* 6 profana *A* (*s. m2* ł prona) *P* 10 corporeae *P'* quisquis *N'* (*ex* quisque *m2* 𝔄') *TC* innectit] intendit *A* (*s. m2* ł innectit) *P* 12 de qua... diluculum *om.* 𝔄 13 haec est *T*, haec *om. E* 14 lụna (v *s.* ạ) *m2 A*, *m3 P* 15 cooperiunt (o *alt. m. ant. s. u.*) *A* cooperuerunt *N'* 17 ipsam *VNT* 19 ad (*s. u.* 𝔄') diuina *N'* intuetur *om. N'* ad *om.* 𝔄''*E* 21 quod...*p. 687 u. 4* laudari *om. V* achylas *A* (h *s. u. m. ant.*; *s. m2* ł aquila) acyllas *P* aquilas 𝔄𝔄'*E* aquila 𝔄''*T*

stellarum cursus concentusque globorum exprimi — ac qui-
busdam etiam nostris uidetur —, qui quoniam fidem non
inuenit, saltem propter gratiam suauitatis non uidetur alienus.
64 dum laudatur a sponso, uerecunde refugiens coram laudari, C
deinde sponsi amore reuocata ait: ⟨in⟩ hortum nucis D
descendi uidere in natiuitate torrentis. ubi enim est
ecclesia nisi ubi uirga et gratia floret sacerdotalis? ibi est
frequenter, ut in amaritudinibus et temptationibus probetur.
per nucem amaritudines intellegimus, per torrentem tempta-
tiones, sed tamen tolerabiles, quia scriptum est: torrentem
pertransiuit anima nostra. itaque descendit in locum
amaritudinis, ubi floret uitis et malorum granatorum specie
diuersus et multiplex fructus, qui uelut uno tegmine totius E
corporis fide et caritate munitur. in illa ergo amaritudine non
cognouit se anima; corruptibile enim corpus grauat animam
et terrenum habitaculum cito inclinatur. cognoscere autem
semper se debet. sed temptatus est et Petrus, non se cognouit
et Petrus; nam si cognouisset, non negasset auctorem. sed
cognouit eum Christus; denique cognouit qui etiam respexit
— cognoscit enim dominus qui sunt ipsius — et tamquam
suum misericordiae suae frenis ut bonus rector reuocauit a
65 lapsu. rector ergo noster est Christus. ideoque ait anima: 378 A
posuit me currus Aminadab. anima ergo currus, qui

2 cf. de Abrah. II 8, 54 5 Cant. 6, 10 7 Num. 17, 8 8 Origenes XIII 209 D 10 Psalm. CXXIII 5 12 Cant. 6, 10 17 Luc. 22, 55 sqq. 19 Luc. 22, 61 20 II Tim. 2, 19 23 Cant. 6, 11 'posuit' ... 689, 11 'animas pias' *C* 6, 19—22 (I 1608 D—1609 A *B*.)

1 concentusque *T* concentus *cet.* ac *scripsi* a *libri* 2 in fidem (in *s. u. m3*) 𝔄 3 uenit *N* saltim *A* (i *ex* e) 𝔄' 5 in *add. ed. Rom.* 7 ibi *PN'* (𝔄' *m2 ex* ubi) *T* ubi *AV*𝔄 *et m1* 𝔄' 9 amaritudinem *N'* 10 tollerabiles *A* 11 anima mea 𝔄'' descendet *A* (ł it *s.* et *m2*) *P* 12 species *N'* 15 animę (ł a *m2 s.* ę) *A* 16 inhabitaculum 𝔄''*E* 17 se semper *N'* (se *s. u. m. ant.* 𝔄') non se ... Petrus infra *in mg.* 𝔄 18 negasset *A* (ł gauisset *m2 s.* gasset) 𝔄''*T* negauisset 𝔄 (ui *exp. m3*) *cet.* 19 quia ⟨eum⟩ *ed. Rom.*, etiam ⟨eum⟩ *tacite Maurini* 20 ṭạ̄qụ̄ạ̄ ṣụụ̄ (*s. m2* ł tamen) *A* tamen *VNT* 23 est (*s. u. m3*) ergo *P* qui (e *s.* i *m2*) *A* quę *V*𝔄*T* quia 𝔄''

bonum rectorem sustinet. si currus est anima, habet equos uel bonos uel malos. boni equi uirtutes sunt animae, mali equi passiones corporis sunt. bonus ergo rector malos equos restringit et reuocat, bonos incitat. boni equi sunt quattuor: prudentia temperantia fortitudo iustitia, mali equi iracundia concupiscentia timor iniquitas. interdum ipsi equi inter se dissident et aut iracundia protendit aut timor et se inuicem [B] impediunt et cursum retardant. at uero boni equi euolant et a terris ad superiora se subrigunt animamque eleuant, maxime si iugum habeant suaue et onus leue dicentis: t o l l i t e i u g u m m e u m s u p e r u o s ; i u g u m e n i m m e u m s u a u e e s t e t o n u s m e u m l e u e. ipse rector est, qui nouit equos proprios gubernare, ut aequalis omnium cursus sit. si uelocior est prudentia, tardior iustitia, admonet flagello proprio segniorem. si temperantia mansuetior, fortitudo durior, nouit copulare [C] discordes, ne forte currum suum dissipent. itaque licet intellegibili spectaculo uidere unamquamque animam cum summo certamine ad caelum rapi, festinantes equos, qui priores perueniant ad brauium Christi, quo prius inponatur palma ceruicibus. isti equi sunt subiecti fidei iugo, adstricti uinculo caritatis, iustitiae frenis, retinaculis sobrietatis. pulchre ergo ait: p o s u i t m e c u r r u s A m i n a d a b, hoc est pater populi. ipse autem qui pater populi idem pater Naasson, hoc est [D] serpentini. iam tu recole quis sicut serpens in cruce pependerit pro salute uniuersorum et intelleges illam animam esse

3 Augustinus contra Iul. Pelag. II 5, 12 (bonus . . . iniquitas), cf. III 14, 28 6 Plato Phaedr. 247 B 10 Matth. 11, 29 sq. 17 Philipp. 3, 14 23 Num. 1, 7; 2, 3 24 Ioh. 3, 14, cf. Num. 21, 9

1 equites (ites *m2 ex* os) 𝔄′ 4 restring& 𝔄′ (i *s.* & *m2*) 𝔄″*E* 8 ad (*s. m2* ł at) *A* 9 ad (d *s. u. m3*) *P* 12 proprios gubernare equos 𝔄″ 16 cursum (*s. m2* ł currum) *A* 17 uideret *A* (ł e *s.* et *m2*) *P* uider& (& *exp. et s. ras.*) 𝔄′ 19 quo (ł quorum *s. m2*) *A* quorum *VNTC* 20 equi sunt] qui sunt? qui *N*′ uinculo *A* (ł lis *s.* lo *m2*) uinculis *VN* 21 pulchre . . . 689, 9 Christi *om. V* 23 id est *A* (*s. m2* ł idem) *P* (*m3 corr.* idem) 24 serpentum *DC* serpentiniturecole *** 𝔄′ qui *N*′ 25 intellegis *A* (*m2* -iges) *PN* intelligas *C*

pacificam, cui pater deus praesul sit, Christus agitator, quia scriptum est et hoc nomen in nostris: pater, pater agitator
66 Istrahel. hic ergo agitator dicit: conuertere, Solamitis, conuertere. bene et quasi agitator ad currum dicit: conuertere Solamitis, hoc est pacifica. quae enim pacifica est anima cito se conuertit et corrigit, etiamsi ante peccauit, et E
magis eam Christus ascendit et regere dignatur, cui dicitur: ascende in equos tuos, et equitatus tuus sanitas et alibi: misi equos tuos † Tharsis. hi sunt equi Christi. ascendit ergo Christus equos suos, ascendit uerbum dei animas pias.

67 Unde cognosce quia et istam ascendit et perduxit eam ad locum palmae, quando et dicit ad eam: quid pulchra et suauis facta es caritas in deliciis tuis? statura tua similis facta est palmae. et ipsa ait: dixi. ascendam in palmam. sed etiam ipsa caritas palma est; ipsa est enim plenitudo uictoriae; plenitudo enim legis caritas est. 379 A
curramus ergo, ut conprehendamus: curramus, ut uincamus. qui uicit ascendit in palmam et manducat fructus eius. qui uicit iam non currit, sed sedet, sicut scriptum est: qui uicit,

2 Reg. IIII 2, 12 3 Cant. 6, 12 8 Habac. 3, 8 9 Habac. 3, 15 12 'unde' ... 692, 9 'processum accipit' *C* 7, 12—16 (I 1610 F—1611 E *B*.) 13 Cant. 7, 6 sq. 15 Cant. 7, 8 17 Rom. 13, 10 18 I Cor. 9, 24 19 Apoc. 3, 21

1 deus pater 𝔄''*E* praesul** (sit *s.* ** *m2*) 𝔄' praesulet *A* (e *alt. ex* i *m2*) praesulit *P*𝔄''*E* praesul et 𝔄*T* 3 israł *P* isrł *cet.* conuertere (re *s. u.*) *m2 A m3 P* solamitis (is *ex* es *m3*) *P* sunamitis *T* (*in mg.* ał salamitis) *C* salamitis *A* (is *ex* es *m2*) *cet.* 4 et bene *T post* agitator *add.* et quasi *A* (*s. u. m2*) *N* 5 solamitis *P* sunamitis *TC* salamitis *cet.* 9 misisti *A* (sti *s. u. m2*) 𝔄*T*, *recte puto* Tharsis *corruptum; fort. latet* in mari hii *A* (i *alt. s. u. m2*) 𝔄*E* equi sunt 𝔄'' 10 xps[c] equos[a] suos[b] *A* (c a b *m2*) equos suos xps *NT* 12 unde ... 690, 5 nescierunt *om. V* cognosces *A* (s *alt. in u. ult. add. m2*) *T* 13 quid (*s. m2* ł quã) *A* quam *T* 14 suauis ẹṭ (et *exp. m2*) *A* 16 in *om.* 𝔄''*E* est palma 𝔄 17 est *pr. om. N'* 19 uincit *A* (*s. m2* ł uicit) *P* 20 sed *extra u. m. ant. A* sedsed& (d *pr. ex* s, et *s.* & *m3*) *P* uicịṭ (erit *s.* ịṭ *m2*) *T*

dabo ei sedere mecum in sede mea, sicut et ego uici et sedeo cum patre meo in sede ipsius. hinc philosophi currilia illa animarum in suis libris expressere certamina, nec tamen ad palmam peruenire potuerunt, quoniam summitatem uerbi et altitudinem illorum animae nescierunt. B

68 quam cognouit haec anima, in qua erat uerbi conuersio. sic enim ait: ego fratri meo, et super me conuersio eius. hunc sensum tertio repetiuit diuerse in Canticis canticorum. in principio ait: frater meus mihi et ego ei, qui pascit in liliis, usque dum aspiret dies et amoueantur umbrae. deinde ait: ego fratri meo et frater meus mihi, qui pascit inter lilia. in fine ait: ego fratri meo et super me conuersio eius. primo ad institutionem animae — ideo et praemisit frater meus mihi; illo C enim se demonstrante etiam anima adhaerendi deo sumpsit affectum —, quod sequitur secundum profectum, tertium secundum perfectionem. in primo quasi in institutione adhuc umbras uidet anima necdum uerbi adpropinquantis reuelatione commotas, et ideo adhuc ei dies euangelii non refulgebat. in secundo sine umbrarum confusione odores pios carpit. in tertio iam perfecta requiem in se uerbo ministrat, ut conuertatur super D eam et caput suum reclinet atque requiescat, meritumque iam tenens quem ante quaesitum inuenire non poterat inuitat

69 ad agrum suum dicens: ueni frater meus, exeamus in

3 Plat. Phaedr. p. 246 sqq. 7 Cant. 7, 10 9 Cant. 2, 16 11 Cant. 6, 2 12 Cant. 7, 10 16 Origenes XIII 213 C 17 Cant. 2, 17 20 Cant. 1, 12 sq. 21 Cant. 8, 3 22 cf. p. 675, 16 sq. 24 Cant. 7, 11

1 ei *s. u. m. ant.* 𝔄′ 3 currilia (*s. m2* ł curulia) *A* curulia *NT* 5 illam 𝔄′ (*m2 ex* illorum) 𝔄″*E* 6 quem *V* 9 ei *s. u.* 𝔄 pascitur *N*′ 10 ammoueantur *A* 12 pascitur *N*′ 13 primo *AP* primum *cet.* 14 ille *A* (ł lo *s.* le *m2*) 𝔄 (*corr. m2*) *P* 15 anima *del. m2 A, om. VNT* 17 perfectionem (ł pro *s.* per *m2*) *A* profectionem 𝔄 (*corr. m3*) 𝔄′ (p *ex* p *m2*) 18 commota sed *A* (ł tas *s.* ta *m2*) *P* 19 eis (s *eras.*) 𝔄′ 20 carpit (r *s. u. m2*) *V* 22 meritoque *VN* 23 quae 𝔄″*T* antea 𝔄″ 24 *sq.* agrum (um *ex* i *m2*) *P*

agrum, requiescamus in castellis. supra ad hortum inuitabat, hic ad agrum habentem non solum florum gratiam, sed etiam triticum et hordeum, hoc est solidiorum firmamenta uirtutum, ut fructus eius aspiciat. requiescamus inquit in castellis, ad quae Adam, cum de paradiso eiectus esset, E fuerat relegatus. in his requiescebat, sed terram operabatur. qua autem ratione exire eum in agrum uelit intellectus manifestus est: ut quasi bonus pastor pascat gregem suum, lassos adleuet, reuocet errantes. nam etsi ista anima noua et uetera seruauit ei, tamen sunt adhuc uelut agni, qui lactis suco nutriendi sunt. ergo quasi perfecta non pro se, sed pro aliis interuenit, ut de sinu patris exeat, ut procedat foras tamquam sponsus de thalamo egrediens suo, currat uiam, ut F infirmos lucretur, non in illo secreto patris solio et in illa luce inmoretur, quo inualidi sequi non queant, sed ut adsumatur et inducatur in domum sponsae atque secretum, sit foris sibi ut nobis intus, sit medius nostrum, etsi non uideatur a nobis.

70 unde ait: quis dabit te fratrem, frater, lactantem

9 Cant. 7, 13 10 I Cor. 3, 2 13 Psalm. XVIII 6 16 Cant. 8, 2 17 Ioh. 1, 26 18 Cant. 8, 1

1 castellis (is *ex* um) 𝔄 2 habentem *om. V spatio relicto* 3 solidorum (ł diorum *s.* dorum *m2*) *A* solidarum (a *ex* o *m3*) *P* 5 adquae (t *s.* d *m. ant.*) *A* ad quae 𝔄' *m2 in ras.* esset *s. u. V* 6 relegatus 𝔄 (le *ex* li *m3*) 𝔄''*E* religatus *cet.* 7 quia (*s. m2* ł qua) *A* qua (ua *in ras. m2*) 𝔄' uellet 𝔄' (*ex* uelit, it *s. u.*) 𝔄''*E* 9 lassos (s *pr. m1 s. u.*) *A* adleuet *ego* ableuet *AP* alleuet (l *ex* b) *m3* 𝔄 *m2* 𝔄' alleuet *cet.* etsi (si *s. u. m2*) *A* si et *E* 10 ei *A* (*s. m2* ł et) *P* et *V*𝔄*T et* (*exp. m. ant.*) 𝔄', *om.* 𝔄''*E* 11 sunt *A* (*s. m2* ł sint) 𝔄 sint *cet.* 13 egrediens suo *A* (⁄ *m2*) suo egrediens 𝔄''*ET* 15 inualidis (ł di *s.* dis *m2*) equi *A* inualidis *equi (a *eras.*) *P* inualidi (inualidis, s *s. u., sed eras. T*) equi *NT* *post* equi *add.* contendere 𝔄' (*s. u. m2*) conscendere 𝔄''*E* queant *A* (v *s.* a *m2*) *P* queunt *VNT* adsumatur (ur *eras.*) 𝔄' 16 inducat *N'* sponsae (ae *ex* a) *m3 P m1 D* sponsa *AVT* sponsam 𝔄 (m *exp. m3*) *cet.* sibi sit foris (foras *E*) 𝔄''*E* 17 medius *A* (ł um *s.* us *m2*) medium *V*𝔄*T* 18 dab|it te (a *et* te *in ras. m. ant.*) *A* frater fratrem 𝔄''*E* frater (*om.* fratrem) *ed. Rom.* lactantem (l *ex* i *m3*) *P* lactentem *E*

ubera matris meae? inueniens te foris osculabor
te. bona anima quae foris est, ut uerbum intus sit. illa extra
corpus, ut uerbum habitet in nobis.
71 Adsumam inquit te et inducam te. recte adsumitur 380 A
et inducitur uerbum dei, quia pulsat animam, ut aperiatur
sibi ostium, et nisi apertum sibi ostium inuenerit, non intrat;
si quis autem aperuerit ianuam, intrat et cenat. sic sponsa
uerbum adsumit, ut adsumendo doceatur. unde non inmerito
ascendit adhuc ad superiores mansiones et semper processum
72 accipit. quod significant uirtutes, quae dicunt animae: quae
est haec, quae ascendit candida innitens super B
fratrem suum? superius dixerant: quaenam est haec
prospiciens tamquam diluculum, speciosa sicut
luna, electa ut sol? hic plus quod adiceretur inuentum
est, eo quod uerbo dei innixa ascenderet. perfectiores enim
supra Christum recumbunt, sicut et Iohannes in Christi pec-
tore recumbebat. ita ergo haec uel incumbebat in Christo uel
supra ipsum sese reclinabat aut certe, quoniam de nuptiis
loquimur, iam quasi tradita in Christi dexteram in thalamum
73 ducebatur sponso. et quia iam copula caritatis est, blanditur C
ei sponsus et dicit: sub arbore mali eleuaui te. illic

3 Coloss. 3, 16 4 Cant. 8, 2 7 Apoc. 3, 20 10 Cant. 8, 5 'quae est' ... 697, 13 'indiges' *C* 6—14 (I 1613 E—1615 B *B.*) 12 Cant. 6, 9 16 Ioh. 13, 23 21 Cant. 8, 5

7 sic///| sponsa *P* 9 adhuc *A* (ł hanc *s.* huc *m2*) *P* ad hanc *N et* (uc *s.* ạṇç) *T*, *om. V* 10 accipit (i *pr. ex* e *m2*) 𝔄' significant 𝔄''*ET et* (n *alt. s. u.*) *V* significat *cet.* dicuntur *A* (ł cunt *m2 s.* cuntur) *P* dicunt *T* (*in quo*: processum accipit uirtutis. quọd significant animae quae dicunt) dicunt uel *cet.* 11 candida (*s. m2* ł anịma) *A*; candida *om. T* 12 dixerạnt (v *s.* ạ *m2*) *A* dixerunt *VNT* est haec *APVT* haec est 𝔄 haec est quae 𝔄'' est haec quae 𝔄'*E* 14 ut] sicut *N'* *diceretur 𝔄' diceretur 𝔄''*E* inuentum (ł turū *s.* tum *m2*) *A* 15 ascenderat *C* 17 haec *P* ut haec 𝔄' et haec *A* (et *s. u. m2*) *cet.* xpm *VNTC* 18 sese] ẹẹ (*s.* se *m. ant.*) 𝔄' se 𝔄''*E* reclinat (ł bat *s.* t *m2*) *A* reclinabat (ba *s. u. m3*) *P* 19 traditā *A* (ł ta *s.* tā *m2*) *P* dextera *V*𝔄'*E* dextra 𝔄'' 20 a (*s. u. m2*) sponso *V* sponsa *E* 21 arborē *V*𝔄𝔄'*E et* (-e *m2*) 𝔄''

parturiuit te mater tua, illic parturiuit te quae
peperit te. bona anima quae requiescit sub arbore fructuosa
et maxime boni odoris. nam si Nathanahel bonus, in quo D
dolus ullus non erat, sub arbore fici uisus est, utique bona
quae sub arbore mali eleuata est sponso suo. plus est eleuari
quam uideri, plus est etiam a sponso eleuari. nam etsi
Nathanahel uidebatur sub arbore, tamen anima eius sponsa
non erat, qui occulte ueniebat ad Christum, quia uerebatur
Iudaeos. non erat speciosa sicut luna, electa ut sol, quae
erat in umbra, quia sponsa per diem nubit, publice confitetur.
ideo ista sub arbore mali, illa sub ficu, quia haec confessi-
onis suae odorem diffundebat longius, illa habebat puritatis
et innocentiae suauitatem, fraglantiam spiritus non habebat.
74 illic inquit parturiuit te mater tua, illic parturiuit E
te quae peperit te; ibi enim nascimur, ubi renascimur.
parturiuntur autem in quibus Christi imago formatur. unde
et ille ait: filioli mei, quos ego parturio, donec
formetur Christus in uobis; parturit enim qui in utero
75 accipit spiritum salutis et aliis infundit. unde quoniam iam
formatus in hac erat Christus, ait: pone ut signaculum
in cor tuum, ut sigillum in bracchium tuum. signa-
culum Christus in fronte est, signaculum in corde: in fronte,
ut semper confiteamur, in corde, ut semper diligamus, signa- F

3 Ioh. 1, 47 et 50 9 Cant. 6, 9 17 Gal. 4, 19 20 Cant. 8, 6

3 natanahel *A* nathanahel (h *pr. s. u. m3*) *P* nathanael *TC* 4 ullus non *A m1 P* nullus (n *s. u.*) non *A m2* nullus non 𝔄 *et* (non *exp. m. ant.*) 𝔄' nullus *cet.* bona anima 𝔄' (anima *in mg. m. ant.*) 𝔄''*EC* 5 a sponso est *V* est a sponso *C* sponso est 𝔄𝔄' est enim 𝔄''*C* 6 est *del. m2 A, s. u. T, om. VNC* etsi (et *s. u. m. ant.*) 𝔄' 7 natanahel *P* nathanael 𝔄'' (h *s. u.*) *TC* 10 quia quae *C* 11 sub *alt.*] suf *P* fico 𝔄 *et* (-u *m2*) 𝔄' 13 et *om. N'* ignorantiae *P* flagrantiam *VNT* 15 ubi (*s. m2* ł ibi) *A* ibi *NT* 16 pariuntur 𝔄''*E* 17 mei (i *s. u.*) *A, om. VNT* 19 accepit 𝔄' (*corr. m2*) 𝔄''*E* et et (*alt. eras.*) *P* 20 Christus *Ca* xpo *cet.* 21 bracchium *A* brachium *cet.* 22 xps (*s. m2* ł xpi) *A* xpi 𝔄*TC*

culum in brachio, ut semper operemur. luceat ergo imago eius in confessione nostra, luceat in dilectione, luceat in operibus et factis, ut, si fieri potest, tota eius species exprimatur in nobis. ipse sit caput nostrum, quia caput uiri Christus: ipse oculus noster, ut per illum uideamus patrem: ipse uox nostra, per quem loquamur ad patrem: ipse dextera, per quem patri deo nostrum sacrificium deferamus: ipse 381 A
quoque est signaculum nostrum, quod est perfectionis et caritatis insigne, quia diligens pater signauit filium, sicut legimus: quem pater signauit deus. caritas itaque nostra Christus. bona caritas, quando se morti obtulit pro
76 delictis: bona caritas, quae peccata remisit. et ideo nostra anima induat caritatem et caritatem huiusmodi, quae sit ualida ut mors, quia sicut mors finis peccatorum est, ita et caritas, quoniam qui diligit dominum peccare desinit. caritas enim non B
cogitat malum neque gaudet super iniquitatem, sed omnia sustinet. nam qui ea quae sua sunt non quaerit quomodo quaerit aliena? est et mors illa ualida per lauacrum, per quam peccatum omne sepelitur et culpa dimittitur. talis erat caritas, quam deferebat illa euangelica mulier, de qua dominus ait: remissa sunt peccata eius multa, quoniam dilexit multum. est et illa mors sanctorum martyrum ualida, quae culpam abolet superiorem, et ideo ualida, cuius non inpar est C

4 I Cor. 11, 3 10 Ioh. 6, 27 13 Cant. 8, 6 15 I Cor. 13, 5—7 17 I Cor. 13, 5 21 Luc. 7, 47

2 eius *om.* *N'* lectione *VNC* 5 ner̄ (*s. m2* nr̄) *A* 6 quam *C* dextra 𝔄'' 7 quam 𝔄''*P'C* deo patri sacrificium nostrum offeramus 𝔄''*EC* 9 quia (*s. m2* ł qua) *A* 11 bona caritas . . . delictis *infra in mg. A* morti se obtulit 𝔄'' obtulit se morti *C* 12 delictis nostris *VT*, *fort. recte* peccata *tacite Maurini* peccatis *A* (ł tū *m2 s.* tis) *P* peccatum *cet.* anima nostra 𝔄''*EDTC* 13 eiusmodi *C* 14 ita *om. E* 15 dm̄ *E* 16 iniquitate *DTC* 17 nam qui *P'C* nam* *T'* nam quę *uel* nam que (*sic A*𝔄𝔄') *cet.*, *fort.* namque <qui> ea *om. C* 18 quaeret *ed. Rom., recte puto* aliena quaerit 𝔄'' aliena quaeret *C* per *pr.*] per quam *A* (quam *s. u. m2*) *T* 19 erat (*s. m2* ł et) *A* et *VNT* 20 euangelica illa 𝔄''*EC* 21 eius peccata *T'* 23 in partes (*s. m2* ł impar est) *A*

caritas, quae adaequatur martyrum passioni, ut auferat meritum
77 delictorum. zelus quoque ut inferi, quoniam qui dei zelum habet pro Christo nec suis parcit. itaque et mortem habet caritas et zelum habet caritas et alas ignis habet caritas. denique Christus diligens Moysen in igne ei adparuit et Hieremias habens in se donum diuinae caritatis dicebat: et erat ignis flammans in ossibus meis et dissolutus sum D undique et ferre non possum. bona igitur caritas habens alas ignis ardentis, quae uolitat per pectora et corda sanctorum et exurit quicquid materiale atque terrenum est, quicquid uero sincerum est probat et quod contigerit suo igne meliorat. hunc ignem misit in terras dominus Iesus, et refulsit fides, accensa deuotio, inluminata est caritas, iustitia resplenduit. hoc igne inflammauit cor apostolorum suorum, sicut testatur Cleopas dicens: nonne cor nostrum ardens erat in nobis, E cum aperiret scripturas? alae igitur ignis flammae scripturae sunt diuinae. denique aperiebat scripturas, et ignis exiebat atque audientium corda penetrabat. et uere alae ignis, quia eloquia domini eloquia casta, argentum igne examinatum. cum Paulus quoque adsumeretur a Christo, uidit circumfulsisse supra se lumen et super eos qui simul erant, cecidit a pauore et probatior resurrexit, denique apo-

2 Cant. 8, 6 5 Exod. 3, 4 5 Hier. 20, 9 14 Luc. 24, 32 19 Psalm. XI 7 20 Act. 9, 3 sqq.

2 ut (*s. m2* ł et) *A* et *VN* zelum dei *N'* 4 caritas *pr. om. N'* 7 inflammans *A* (in *s. u. m2*) *V*𝔄𝔄''*ETC et* (n *alt. s. u. m. ant., sed del.*) 𝔄' 8 undique *om. T* bona (*s. m2* ł dona) *A* alas habens *C* 9 ardens (ł tis *s.* s *m2*) *A* ardentes *V* (es *in ras.*) 𝔄' (-is *m2*) 𝔄''*E* 10 atque] et *TC* 11 sincerum (ł rissimum *s.* rum *m2*) *A* sincerissimum *T* probat *om. VNDT* contigerit (ti *ex* te *m3*) *P* 12 hanc (v *s.* a *m2*) *A* misit in terras *A* (⁄. *m2*) in terras (terram *DC*) misit *VNDTC* 13 ascensa (c *s.* s *m2*) *A* accensa est 𝔄' (est *s. u. m. ant.*) *C* 14 corda *VC et* (da *s. u. m3*) 𝔄 15 cleophas *VTC et* (h *s. u.*) *m3* 𝔄 *m2* 𝔄' 16 flammae] in flammae 𝔄' (e *eras.*) 𝔄''*E* in flamma *C* 18 exibat *V*𝔄*TC* corde (a *s.* e *m2*) *A* 21 supra] super *C* 22 a *om.* 𝔄''*E*

stolus factus est, qui persecutor aduenerat. spiritus quoque F sanctus descendit et repleuit totam domum, in qua erant plurimi sedentes, et uisae sunt dispersae linguae tamquam ignis. bonae alae caritatis, uerae alae, quae uolitabant per ora apostolorum, et alae ignis, quae purgatum sermonem loquebantur. his alis euolauit Enoch raptus ad caelum, his alis euolauit Helias curru igneo et equis igneis ad superna translatus: his alis dominus deus per columnam ignis deducebat patrum plebem: has alas habuit Seraphim, quando sumpsit carbonem ignis de altari et tetigit os prophetae et iniquitates eius abstulit et peccata purgauit: harum alarum 382 A igni purgati sunt filii Leui et baptizantur populi nationum, sicut testificatur Iohannes dicens de domino Iesu: ipse uos baptizabit in spiritu et igni. merito uri renes suos uolebat et cor suum Dauid, qui alas igneas caritatis sciebat non esse metuendas: merito Hebraei pueri in fornace ardenti non sentiebant ignis incendia, quia caritatis eos flamma refrigerabat. et ut plenius cognoscamus quia alas habeat perfecta caritas, audisti dudum dicentem: quotiens uolui congregare filios B tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas suas.

78 Sumamus igitur has alas, quae sicut flammae ad superiora dirigant. exuat unusquisque animam suam inuolucris sordidi-

1 Act. 2, 2 sqq. I Tim. 1, 13 5 Psalm. XI 7 6 Gen. 5, 24 7 Reg. IIII 2, 11 8 Exod. 13, 21 9 Esai. 6, 6 sq. 12 Malach. 3, 3 13 Matth. 3, 11 14 Psalm. XXV 2 16 Dan. 3, 50 19 Matth. 23, 37

3 plurimi (lu *in ras.*) *P* 5 apłorum (a *s. u.*) *T* apostolorum *V𝔄''EC* populorum *AP𝔄𝔄'DP'* quae *VD* quia *C* qui *cet.* 8 translatus est *N'* 9 serafim *AP* seraphym *E* saerafin *𝔄'* seraphin *cet.* 10 carbones *N'C* 12 igne *N'* (e *ex* i *𝔄'*) *C* baptizabantur *A* (ba *alt. s. u. m2*) *𝔄TC* 14 baptizabit (bit *ex* uit) *m2 A m3 P* igne *N'* (e *ex* i *𝔄'*) *C* 16 metuendas . . . incendia *om. VN* 17 eis *P* (o *s.* i *m3*) eos *T* eis *cet.* flamma] ignis *T* refrigerebat *A* (a *s.* e *tert.*) *P* 18 quia (a *s. u. m2*) *A𝔄'* habeat *V𝔄''E et* (at *ex* bat *m2*) *𝔄'* habet *C* habebat *cet.* perfæcta *A* 19 dudum *A m1* dudnm *A m2* dnm *TD* 22 flamma *𝔄''* ad *del. m2 A, in mg. m3 𝔄, s. u. m. ant. 𝔄'* 23 dirigant *A* (v *s* a *m2*) *P* diriguntur *T* dirigunt *cet.*

oribus et quasi aurum igni adprobet detersam luto. sic enim purgatur anima ut aurum optimum. pulchritudo autem animae sincera uirtus et decus uerior cognitio superiorum, ut uideat illud bonum, ex quo pendent omnia, ipsum autem ex nullo. eo igitur uiuit atque intellectum accipit. uitae enim fons C est summum illud bonum, cuius nobis accenditur caritas et desiderium, cui adpropinquare et misceri uoluptas est, quod ei qui non uidet desiderio est et qui uidet inest, ideoque alia uniuersa despicit, hoc mulcetur et delectatur. hoc est quod sumministrat uniuersis substantiam, ipsum autem manens in semet ipso dat aliis, nihil autem in se ex aliis suscipit. de quo propheta ait: dixi domino meo: deus meus es tu, D quoniam bonorum meorum non indiges. hoc solum uidere desiderauit, sicut ipse alibi ait: unam petii a domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo domini omnes dies uitae meae et uideam delectationem domini et considerem templum eius. si quis igitur purum illud et incorporeum summum illud uidere meruerit, quid habeat aliud quod desideret? denique Petrus gloriam resurrectionis Christi uidit et nolebat descendere dicens: domine, bonum est nos hic

3 Plat. Conu. 211 A   12 Psalm. XV 2   14 Psalm. XXVI 4   17 Plat. Conu. 210 E sqq.   20 Matth. 17, 4

1 igne 𝔄″*C* ignē *E*   2 anima//// 𝔄′   ut *APVT* sicut (*s. u. m3*) 𝔄 uelut 𝔄″*EC*, *om.* 𝔄′   3 decus *A* (ł cens *s.* cus *m2*) *P et* (us *ex* ens *m2*) 𝔄′ decons *V* decor 𝔄″*EC* decens 𝔄*T*   supernorum *C*   4 pendent (ent *ex* it *m2*) *V* pendēt (ē *ex* e *m3*) 𝔄 pendit & (e͞x pend&) 𝔄′   5 accipit (i *pr. ex* e *m2*) 𝔄′   6 in nobis *N′C*   7 quod ... inest *in mg. m2 A*   8 uidit *PVNT*   et ei *C Costerius*   uidit *PVNT*   inest] uita est *C*   9 uniuersa alia 𝔄″*EC*   hoc *P* hoc non *A* (ł uno *m2 s.* non) hoc uno *cet.*   10 sumministrat *A* (b *s.* m *pr. m2*) *P* subministrat *cet.* uniuersis (ł sā *s.* sis *m2*) *A* uniuersam *VNTC*   ipse *A* (ł sum *s.* se *m2*) *P*   in semet ipso manens 𝔄″*E*   11 ipso (ł sum *s.* so *m2*) *A* ipsum *V*𝔄*T*   suspicit *P* (*corr. m3*) suscepit *N′* (*corr. m2* 𝔄′)   12 meo (*del. m2*) *A*, *s. u. V*, *om. N′TC*   13 indiges (*in ras. 4 litt.*) *T* eges 𝔄″*C*   14 petiui *V*𝔄′*T*   15 omnibus diebus *T*   18 summum illud *om. V*   meruerit *A* (er *exp. m2*) *P* meruit *cet.*   habeat *A* (ł bet *s.* beat *m2*) *P* habet *cet.*   aliud *in ras. P*   20 nos *AP* nobis *cet.*

esse. et quanto inconparabilior est illa diuinitatis gloria et E
lux inaccessibilis, quam si quis uiderit quid aliud concupiscat?
non regna, non facultates honores gloriam potestates; illis
enim uti nihil beatitudinis est, hoc uti beatum est, ut illa
despiciens ad hoc conuersus maneat. hanc igitur uidens
pulchram imaginem ingrediatur intro, foris relinquat uultum
corporis. nam qui intuetur corpora non debet introrsum
intueri, ne more mergentis in gurgite rapiatur atque absor- F
beatur et quasi in profundum demersus nusquam adpareat.
fugiamus ergo in patriam uerissimam. illic patria nobis et
illic pater, a quo creati sumus, ubi est Hierusalem ciuitas,
79 quae est mater omnium. sed quae est fuga? non utique
pedum, qui sunt corporis; isti enim quocumque currunt in
terra currunt et de solo ad solum transeunt. nec nauibus
fugiamus aut curribus aut equis, qui obligantur et cadunt,
sed fugiamus animo et oculis aut pedibus interioribus. adsue-
scamus oculos nostros uidere quae dilucida et clara sunt,
spectare uultum continentiae et temperantiae omnesque uir- 383
tutes, in quibus nihil scabrum, nihil obscurum et tortuosum
sit. et ipsum spectet quis et conscientiam suam: illum
oculum mundet, ne quid habeat sordium; quod enim uidetur
non debet dissonare ab eo qui uidet, quoniam conformes nos

1 Plat. Conu. 211 D, E 2 I Tim. 6, 16 10 'fugiamus' ... 700, 9 'custodire' *C* 8, 33—35 (I 1618 C—F *B.*) 11 Galat. 4, 26 Hebr. 12, 22 22 Rom. 8, 29

2 inaccessabilis (c *pr. s. u. m3*) *P* inascensibilis 𝔄 quid aliud quid (*alt.* quid *s. u. m2*) *A* 3 honores (ł rẽ *s.* res *m2*) *A* honorem *T* potestatem 𝔄, potestates 𝔄' (te *alt. s. u. m. ant.*) 6 intro *A* (ł tus *s.* tro *m2*) *P* intus *cet.* 6 uultus *N'* 8 more (ł te *s.* e *m2*) *A* 9 in *om. N'* profundum *A* (ł do *s.* dum *m2*) *P* profundo *cet.* 10 ergo *del. m2 A* illic (c *ex* nc) 𝔄' patria est (est *add. m2*) *V* 11 illic *om. C* 12 quae *pr.* (e *s. u. m3*) *P* 15 aut *pr. A* (*s. m2* ł et) et *VN*, *om. T* 17 lucida *A* delucida 𝔄*T et* (di- *m2*) 𝔄' 20 ipsum] sem̃ (*s. u. m2*) ipsum *V* se ipsum *Ca* spectet *A* (ł ex *s.* s *m2*) *P* expectet *VNT* per illum *A* (per *s. u. m2*) *T* 21 sordiū *A* (ł dū *s.* ū *m2*) *PVT* sordidum *NC* (sordidum habeat 𝔄''*EC*) *et* (d *alt. eras.*) *D*

deus imaginis uoluit esse filii sui. cognitum igitur nobis est illud bonum nec longe est ab unoquoque nostrum; in ipso enim uiuimus et sumus et mouemur; ipsius enim et genus sumus, ut apostolus gentiles posuit significare. B ipsum est bonum quod quaerimus, solum bonum; nemo enim bonus nisi unus deus. hic est oculus, qui magnum illum et uerum decorem intuetur. solem nisi sanus et uigens oculus non aspicit, nec bonum potest uidere nisi anima bona. fiat ergo bonus qui uult uidere dominum et quod est bonum. huius boni similes simus et secundum id operemur quae bona sunt. hoc est bonum, quod supra omnem operationem est, supra omnem mentem atque intellectum. ipsum est quod semper manet et ad ipsum conuertuntur omnia, in quo habitat plenitudo diuinitatis, et per ipsum reconciliantur omnia 384 A in ipsum, et ut plenius definiamus quid sit bonum, uita est bonum, quia semper manet dans uiuere et esse omnibus, quia fons est omnium uitae Christus, de quo ait propheta: in umbra eius uiuemus; nunc enim uita nostra abscondita in Christo est; cum autem adparuerit Christus, uita nostra, tunc et nos cum illo adparebimus in gloria. ergo non timeamus mortem, quoniam requies est corporis, animae autem uel libertas uel absolutio. B

2 Act. 17, 28 5 Marc. 10, 18 Luc. 18, 19 13 Coloss. 2, 9 18 Thren. 4, 20 Coloss. 3, 3 sq.

1 filii (i *ult. s. u.*) 𝔄 3 et mouemur et sumus *T* adsumus et mouemur *C* 4 et (*s. u. m2*) gentiles (ł i *s.* e *alt. m2*) *A* et gentilis *T* significare (ł i *s.* e *m2*) *A* significari *V*𝔄'𝔄'', monere *C*, *om. T* 5 est enim *A* (enim *s. u. m2*) *TC* 6 unus] solus *C* 7 uigens *tacite Maurini* uehens *A* uehemens *V*𝔄''*E et* (me *s. u.*) *m3 P*, *m3* 𝔄, *m. ant.* 𝔄', ualens *TC* 11 omnem ... supra *s. u. V* 13 et *A* (*del. m2*) *P*, *om. cet.* et ad ... 16 manet *om. C* 15 et (*s. u. m3*) ut *P* definiamus (i *s.* e *m2*) *A* 16 esse (ł est *s. m2*) *A* est *N*, et esse *om. T* 17 uitae 𝔄''*EC* uita *cet.*, *cf. p. 697 u. 5* ait propheta *A* (⁄· *m2*) propheta ait *TC* 19 in xpo est *A* (⁄· *m2*) est in xpo *DP'T* 20 et nos apparebimus cum ipso (*om.* tunc) *C* cum illo *om.* 𝔄''*E*

nec uereamur eum qui potest carnem interficere, animam autem non potest, quia non timemus eum qui potest uestimentum auferre, non timemus eum qui potest nostra furari, nos autem non potest. nos igitur animae sumus, si uolumus esse Hebraei de iis qui sunt socii Iacob, id est imitatores eius. nos animae sumus, nostra autem membra sunt ⟨uestimenta⟩. seruanda sunt quidem uestimenta, ne scindantur, ne inueterescant, sed ille magis qui his utitur seruare se debet et custodire.

1 Matth. 10, 28 4 Gen. 46, 27 8 Hebr. 1, 11

1 carnem] corpus 𝔄'' 4 simus *C* 5 his *libri* 6 sint *C* uestimenta *ante* sunt *add. C et ed. Rom., ego post* sunt *inserui* 7 sunt quidem uestimenta *om.* 𝔄''*E* ne inueterescant *om. C* 8 se *om. A* EXPL̶ LIBER DE ISAAC (A *alt. add. m. ant. A*) UEL D'E ANIMA *A et D* (*in quo* ẎSAAC) EXPLICIT DE ISAAC ET ANIMA *PP'* EXPL. DE ISAAC ET ANIMA LIBER I *V* EXPLICIT LIBER (DE *add.* 𝔄') ISAAC UEL DE ANIMA 𝔄𝔄' EXPL. L. II. DE ISAAC ET ANIMA (*in mg. postea add. m1*) 𝔄'' EXPLIC̄. *E* FINIT LIBER SECUNDUS SC̄I AMBROSII DE PATRIARCHIS *T*

DE BONO MORTIS.

A = Audomaropolitanus 72 saec. VIIII f. 24
P = Parisiacus 1913, olim Colbertinus saec. VIIII f. 209^{u}
P' = Parisiacus 1719, olim Tellerianus saec. XI f. 109^{r}
V = Uaticanus bybliotheçae Uaticanae antiquae 5759 saec. VIIII uel X f. 21^{r}
$\mathfrak{A}$ = Augiensis, nunc Caroliruhensis CXXX saec. X f. 28^{r}
$\mathfrak{A}'$ = Augiensis, nunc Caroliruhensis CCXIII saec. X f. 54^{r}
$\mathfrak{A}''$ = Augiensis, nunc Caroliruhensis CLVI saec. XI f. 43^{r}
E = Einsidlensis 164 saec. XII p. 70
$\mathfrak{A}'''$ = Augiensis, nunc Caroliruhensis CCXXXVI saec. X f. 1^{r}
C = Cameracensis 204 saec. X f. 6^{r}
E' = Einsidlensis 136 saec. X p. 147
G = liber s. Galli 187, inde a sect. 27 (p. 727, 18) saec. X p. 307
D = Duacensis 226 saec. XII f. 89^{u}
T = liber s. Theoderici apud Remos, nunc bybliothecae urbicae Remensis 352 saec. XII f. 39^{u}
N = $\mathfrak{A}\mathfrak{A}'\mathfrak{A}''E$
N' = $\mathfrak{A}'\mathfrak{A}''E$
α = editio Amerbachiana

Librorum *A* et *P* scripturas omnes proposui, ex ceteris selectas, librorum *D* et *P'* raro mentionem feci.

1, 1 Quoniam de anima superiore libro sermonem aliquem conte- 389 A
xuimus, faciliorem uiam putamus de bono mortis conficere B
aliquid. quae si animae noceat, malum uideri potest, si autem
nihil officiat animae, ne malum quidem. quod autem malum
non est id etiam bonum, quoniam quod uitiosum id malum,
quod autem uitio caret id bonum, ideoque bona malis con-
traria sunt et mala bonis. denique innocentia est, ubi non est
nocendi uoluntas, et noxius dicitur qui non sit innoxius, mi-
sericors qui remittat, inmisericors qui ignoscere atque inflecti
2 nesciat. sed forte aliqui adserat: 'quid tam contrarium quam C
uita morti? si ergo uita bonum putatur, quomodo mors non
est mala?' et ideo quid sit uita, quid etiam mors consideremus.
uita est frui spirandi munere, mors priuari. hoc autem spi-
randi munus apud plerosque in bonis ducitur. hoc est ergo
uita, frui bonis, mors contra bonis exui. et scriptura dicit:

INCIPIT DE BONO MORTIS *A𝔄𝔄′ et* (LIBER DE) *D* DE BONO MORTIS INCIPIT *P* LIBER SCI̅ AMBROSII DE BONO MORTIS *E′* AMBROSII DE BONO MORTIS *C* INCIPIT LIBER (SECUNDUS *add. V*, SCI̅ AMBROSII E̅PI *𝔄‴P′*, III. *𝔄″*) DE BONO MORTIS *V𝔄″𝔄‴P′* INCIPIT EIUSDEM TERTIUS DE BONO MORTIS *T* INCIPIT LIBER TERCIUS DE BONO ET FELICITATE MORTIS *E* 2 de *s. u. m2 A* 4 quidem est *𝔄‴CE′* 5 quoniam ... 10 nesciat *om. V* 9 remittit *A m2 NT* 10 nescit *A m2 NT* aliquis *A m1* (is *in ras. min. spatii*; ł qui *m2 s.* quis) aliqui* (d *eras.*) *𝔄* aliqui *T* aliquis *cet.* adserat *A* (ł ant *s.* at *m2*) *P* adserant *V* (n *exp.*) *𝔄T* dicit (*in ras. mai. m3*) *𝔄′* adserit *𝔄‴* asserit *𝔄″CEE′* 13 frui spirandi munere *A* (⁄ *m2*; e *s.* i *eras.*) frui spirandi munere (c b a *eras.*) *𝔄′* spirandi frui munere *T* spirandi munere frui (fungi *𝔄‴E′*) *𝔄‴CE′𝔄″E* 14 mun' (n' *in ras. m2*) *A* 15 frui uita *A* (⁄ *m2*) frui uita *P* exui bonis *T* et scriptura ... 704, 9 infertur *om. V*

ecce dedi ante faciem tuam uitam et mortem, bonum et malum, uitam bonum appellans, mortem malum uel illa [D] sibi propria et haec sibi <contraria> conferens. denique ut lectionis diuinae exemplo utamur, in paradiso est positus homo, ut ederet de ligno uitae et ceteris paradisi lignis, de ligno autem in quo esset cognitio boni et mali non ederet, quo die autem ederet, morte moreretur. non seruauit praeceptum et caruit fructu atque eiectus de paradiso mortem gustauit. malum igitur mors, quae pretio damnationis infertur.

2, 3 Sed mortis tria sunt genera. una mors peccati est, de qua [390] scriptum: *anima quae peccat ipsa morietur.* alia mors mystica, quando quis peccato moritur et deo uiuit, de qua ait item apostolus: *consepulti enim sumus cum illo* [B] *per baptismum in mortem.* tertia mors, qua cursum uitae huius et munus explemus, id est animae corporisque secessio. aduertimus igitur quod una mors sit mala, si propter peccata moriamur, alia mors bona sit, qua is qui fuerit mortuus iustificatus est a peccato, tertia mors media sit; nam et bona iustis uidetur et plerisque metuenda, quae cum absoluat omnes, paucos delectat. sed non hoc mortis est uitium, sed nostrae infirmitatis, qui uoluptate corporis et delectatione [C] uitae istius capimur et cursum hunc consummare trepidamus, in quo plus amaritudinis quam uoluptatis est. at non sancti

1 Deut. 30, 15 5 Gen. 2, 16 sq. 11 Ezech. 18, 4 12 Rom. 6, 2 Galat. 2, 19 13 Rom. 6, 4

3 propria *A* (ł priora *s. m2*) *P* priora *cet.* contraria *addidi* 6 quo *alt.* *A* (ł a *s.* o *m2*) *P* qua *cet.* 7 mortem *A* (m *exp. m2*) 𝔄' (m *eras.*) 11 scriptum est *A* (est *ins. m2*) *cet.* (scriptura dicit *C*) peccauerit 𝔄'''*CE'* mori*tur 𝔄' morietur *D* (e *s. u.*) moritur *P'* 12 mistica *AT* 12 de qua ... apostolus *om. E'* 13 item *scripsi*, *om. P'*, idem *cet.* (idem ait apostolus *T*) cum xpo *T* (xpo *s. u. m2*) 14 mortē (ē *ex* e *m2*) *A* morte *P*𝔄'''*CE'* *et* (e *ex* ē) *T* 15 ẹṭ ṃụṇụṣ (*s. m2* ł mundi) *A* mundi *T* 16 peccata *s. u. E'*, peccatum *N'* 17 moriamor (v *m2 s.* o *alt.*) *A* (*in quo* mala ... moriamur *in ras. m1*) quia *A* (*s. m2* ł qua) *P* quae 𝔄 (e *eras.*) murtuus (*corr. m2*) *A* 18 et *s. u. m1 A* 20 ḥọç (*exp. m2*) *A*, *s. u. m2* 𝔄' *et T*, *om. V*𝔄*D* 22 capimur (ł car *s.* ca *m2*) *A* 23 at] an *N'* (u *in ras. m2* 𝔄')

et sapientes uiri, qui longaeuitatem peregrinationis huius ingemescebant, dissolui et cum Christo esse pulchrius aestimantes, denique diem generationis suae exsecrabantur, sicut
4 quis ait: pereat dies illa, in qua natus sum. quid enim est quod haec uita delectet plena aerumnarum et sollicitudinum, in qua innumerae calumniae et multae molestiae et D
multae lacrimae eorum qui adflictantur molestiis, et non est inquit qui eos consoletur? et ideo laudat Ecclesiastes defunctos magis quam uiuentes et optimus inquit supra hos duos qui nondum natus est, qui non uidit hoc malum. et alibi idem Ecclesiastes meliorem longaeuo uiro eum adseruit quem abortu eiecit mater sua, quia non uidit haec mala, quae fiunt in hoc mundo, nec in has uenit tenebras nec in uanitate ambulauit saeculari, et ideo requiem hic 391 A
magis habebit qui in hanc uitam non uenit quam ille qui uenit. quid enim boni est homini in hac uita, qui in umbra uiuit nec expleri postest cupiditatibus suis? et si expleatur diuitiis, fructum quietis amittit, quia cogitur custodire quod misera auiditate quaesierit, ut miserius eas possideat cui prodesse non poterunt. quid enim miserius quam ut custodia torqueat quarum abundantia nihil prosit?

5 Itaque si plena oneris uita, utique finis eius adleuamento B

2 Philipp. 1, 23 4 Iob 3, 3 7 Eccl. 4, 1 9 Eccl. 4, 2 et 3 11 Eccl. 6, 3—5 16 Luc. 1, 79

1 et *AP*𝔄‴*CE*′ ac *cet.* uiri *eras.* 𝔄‴, uiri sapientes *CE*′ 2 ingemescebant (i *s.* ẹ *alt. m2*) *AC*, ingemiscebant (i *ex* e *alt. m3*) *P et N*′ (mi *ex* me 𝔄′) *T* 4 ille (*m. ant. s. u.*) quis (s *eras.*) 𝔄′ ille qui 𝔄″*E* illa (ł e *m2 s.* a) *A*, ille 𝔄‴*CE*′*T* 8 consoletur eos *V* 10 hos duos] hortiuos (v *s.* o *alt. et s.* u *ras.*) 𝔄‴ (*in quo* optimos), auortiuos *E*′ (*in quo* optimos), abhortiuū *C* (*in quo* ȯptimū; *m2 corr.* supra utrumque abhortiuus), abortiuo *P*′ qui non *alt.*] qui (ui *in ras. m2*) ñ (ñ *s. u. m2 in ras*) *P* 12 eum *om.* 𝔄″*E* abhortu 𝔄′ (h *eras.*) *C* (h *exp. m2*) 14 sęculari *A* (*s. m2* ł scli) *PT* huius saeculi *E*′ saeculi *cet.* 15 hac uita 𝔄‴*CE*′ hac uitā *E* 18 ẹọ ịgitur (*s. m2* ł cogitur) *A* ego igitur *P* çọgịtụr *s.* ergo *m2 T, qui post* custodire *s. u. m2 add.* non prodest *et post* quaesierit *s. u.* necesse est 22 plena (a *m2 ex* is) *P* honeris *E*′ (h *eras.*) *C* (h *exp.*) honoris 𝔄‴ adleuamentum 𝔄‴*CE*′ *et* (tū *ex* to) *T*

est. adleuamentum autem bonum, mors autem finis: mors igitur est bonum. neque enim aliter gauisus est et Symeon, qui responsum acceperat non uisurum se mortem, nisi prius uideret Christum domini. et cum parentes in templum inducerent, suscepit manibus suis et dixit: nunc dimittis seruum tuum in pace, quasi necessitate quadam in hac uita teneretur, non uoluntate. ita dimitti petit quasi a uinculis quibusdam ad libertatem festinaret. sunt enim uelut C uincula quaedam corporis huius et quod est grauius uincula temptationum, quae nos alligant et ad iniuriam captiuitatis adstringunt quadam lege peccati. denique in exitu ipso uidemus quemadmodum anima decedentis paulatim soluat se uinculis carnis et ore emissa euolet tamquam carcereo corporis huius exuta gurgustio. denique festinabat etiam sanctus Dauid de loco hoc peregrinationis exire dicens: aduena ego sum apud te in terra et peregrinus sicut omnes patres mei. D et ideo tamquam peregrinus ad illam sanctorum communem omnium festinabat patriam petens pro huius commorationis inquinamento remitti sibi peccata, priusquam discederet e uita. qui enim hic non acceperit remissionem peccatorum illic non erit; non erit enim, qui ad uitam aeternam non potuerit peruenire, quia uita aeterna remissio peccatorum est. ideoque

2 Luc. 2, 26 4 Luc. 2, 28 et 29 15 Psalm. XXXVIII 13

2 bonum est *N'T* et *om. E, in ras. D* 4 cum *P* cum eum *A m2 cet.* 5 suscepit eum 𝔄 dimittis *in mg. E'* *post* dimittis *add.* dn̄e *E' et s. u.* 𝔄'*T*, *ante* dimittis 𝔄'''*C* 6 quasi] quia *E* teneretur in hac uita 𝔄''*E* 8 festinaretur 𝔄'''*C et* (ur *eras.*) *E'* properaret *T* 11 adstringant 𝔄'''*CE'* astringant (v *s.* a *alt.*) *P'* 12 uinculis (ł lo *s.* lis *m2*) *A* uinculo *T* a uinculis *E' et* (a *s. u. m3*) 𝔄 13 et] ex 𝔄'''*CE'* 14 etiam festinabat 𝔄'''*CE'* 15 hoc loco 𝔄''*E'* 18 festinabat patriam *P* patriam festinabat *A* (patriam *s. u. m2*) *cet.* commemorationis 𝔄''' *et* (me *exp.*) *E'*, (me *del. m2*) *C* 19 inquinamentū 𝔄''' *et* (-o *m2*) *C* 21 enim erit 𝔄 erit enim (*s.* enim *ras.*) 𝔄' erit autem 𝔄''𝔄'''*CEE'*, *recte puto* potuerit (*s. m2* ł poterit) *A* poterit *VET*

dicit: remitte mihi ut refrigerer prius quam eam, et
amplius non ero.
6 Quid igitur tantopere uitam istam desideramus, in qua E
quanto diutius quis fuerit tanto maiore oneratur sarcina?
ipse dominus ait: sufficit diei malitia sua et Iacob
dixit: dies annorum uitae meae quos habeo centum
triginta minimi et mali, non quia dies mali, sed quia
7 nobis accessu dierum malitiae incrementa cumulantur; nullus
enim dies sine nostro peccato praeterit. unde egregie apo-
stolus ait: mihi enim uiuere Christus et mori lucrum.
aliud ad necessitatem uitae referens, aliud ad mortis utili-
tatem; Christus enim nobis uiuere, cui seruimus, cui oportet F
sanctis suis in euangelii praedicatione deferatur obsequium.
denique et Symeon, qui ait: nunc dimittis seruum tuum,
propter Christum expectabat. Christus enim rex noster est:
ideo quod rex iubet deserere non possumus et contemnere.
quantos imperator terrae huius in peregrinis locis aut honoris
specie aut muneris alicuius causa iubet degere! numquid
hi inconsulto imperatore discedunt? et quanto amplius est 392 A
diuinis placere quam humanis! uiuere ergo sancto Christus

1 Psalm. XXXVIII 14   5 Matth. 6, 34   6 Gen. 47, 9   10 Philipp. 1, 21   14 Luc. 2, 29   15 Matth. 21, 5   20 Philipp. 1, 21

1 refrigerem (r *s.* m) *m. ant. A, m3* 𝔄 refrigerer *E'* (r *ult. s. u.*) *C* (r *ult. in ras. ex* m) refrigerem 𝔄''' abeam (ab *s. u. m2*) 𝔄 3 desiderem *P* 4 sarcina peccatorum 𝔄' (peccatorum *s. u. m2*) 𝔄''*E*𝔄'''*CE'*; *fort.* maiore ⟨malitiae⟩; maiore ⟨malorum⟩ *Henricus Schenkl* 5 sufficit (su *in ras. m. ant.*) *A* efficit (su *m2 s.* e) *P* sufficit 𝔄 (*ex* efficit *m. ant.*) 𝔄' (suffi *in ras. m. ant.*) 6 quas 𝔄'''*E'* *et* (o *s.* ạ *m2*) *C* CXXX *APV*𝔄𝔄' centum triginta *cet.* 10 ait *s. u. V* enim *exp. m2 A, om. VNT* xps est *A* (est *s. u. m2*) *V*𝔄'''*CE'T* 11 aliud ... 708, 1 lucrum *om. V* aliut *bis* (*m2* aliud) *A* 12 est (*s. u. m2*) uiuere *E'* oportet ut 𝔄''*E* 13 sanctis *A m1 P* a sanctis *A m2 cet.* 15 est *P et m1 A* erat *A m. ant. in ras.* (est et *s.* ẹṛạṭ *m2*) est et *cet.* 18 alicuius (cuius *in ras. m. ant.*) *A* 20 placere *A* (*s. m2* ł parere) *P* parere *T* (*corr.* placere) *cet.* humanis uiuere? (? *m2*) ergo sco xps est (est *fort. ins. m. ant.*) uiuere (*s. u. m2*) et *A*; *eadem* 𝔄 *et* (*pr.* uiuere *eras.*) 𝔄', (*alt.* uiuere *eras.*) *T*; est *fort. delendum*

est et mori lucrum. quasi seruus enim non refugit uitae obsequium et quasi sapiens lucrum mortis amplectitur; lucrum est enim euasisse incrementa peccati, lucrum fugisse deteriora, ad meliora transisse. et addidit: dissolui et cum Christo esse; multo enim melius; permanere autem in carne magis necessarium propter uos. aliud melius, aliud necessarium, necessarium propter fructus operis, melius B propter gratiam et copulam Christi.

3, 8 Ergo quoniam docuit apostolus eum qui euaserit ex hoc C corpore, si meruerit tamen, cum Christo futurum, quid sit mors, quid etiam uita consideremus. itaque scriptura docente cognouimus quia mors absolutio est animae et corporis et quaedam hominis separatio. soluimur enim hoc nexu animae et corporis, cum recedimus. unde et Dauid ait: disrupisti uincula mea; tibi sacrificabo hostiam laudis. uincula autem uitae huius, id est coniunctionis nostrae, quae ex anima constat et corpore, significari docet superior uersiculus psalmi D eius: pretiosa in conspectu domini mors sanctorum eius. et ideo quasi propheta praeuidens se cum sanctis et qui pro deuotione animas suas in Christo deposuerunt futurum laetatur, quia et ipse obtulit se fideliter pro dei populo, <cum> aduersus Golian singulari certamine dimicaret et solus com-

4 Philipp. 1, 23 sq. 14 Psalm. CXV 7 et 8 17 Psalm. CXV 6 22 Reg. I 17, 40 sqq., cf. 10

1 enim *om.* *E'* 2 quasi (*s. m2* ł ut) *A* ut *T*, quasi *om.* *V𝔄𝔄'* 3 enim *om.* *N'* 4 ad (*s.* et, *sed eras.*) *𝔄'* et ad *𝔄''E* 6 magis ... aliud necessarium *om.* *𝔄'''CE'* 7 fructūs *A et* (ū *ex* u *m2*, s *eras.*) *𝔄𝔄'* fructum *V𝔄''E𝔄'''CE'* 14 recedamus *𝔄'''E et* (i *s.* ạ *m2*) *C* et *om.* *T* dirupisti *P'E* 18 ẹius (u *s.* ẹ) *P* eius (*del. m. ant. et s. scr.* huius) *𝔄'* ẹius (hu *s.* ẹ) *T* huius *𝔄''E𝔄'''CE'P'* 19 propheta praeuidens *A* (⁄· *m2*) praeuidens propheta *T* 21 laetatus *P* cum *addidi, post* Golian *tacite Maurini,* ut *ante* aduersus *s. u.* *P m2 T* 22 golian *A𝔄''E𝔄'''C et* (m *ex* n) *𝔄' m2 E'* goliān *P* goliam *cet.* dimicaret et *A* (*s. m2* ł re ut) *PV et* (*ex* dimicare ut) *T* dimicare ut *𝔄''E* dimicare et *𝔄𝔄'𝔄''' et* (ut *m2 ex* et) *CE'*

mune periculum et crimen refelleret uel cum se morti pro domini placanda offensione promptus obiceret uel cum se pro salute populi laborantis diuinae ultioni paratus offerret. sciebat E enim gloriosius esse pro Christo mori quam regnare in hoc saeculo; quid enim praestantius quam fieri Christi hostiam? itaque cum frequenter ab eo legamus domino oblata esse sacrificia, hoc tamen loco addidit: tibi sacrificabo hostiam laudis. non 'sacrifico' inquit, sed 'sacrificabo' significans illud perfectum esse sacrificium, quando unusquisque domino corporis huius uinculis absolutus adsisteret et offerret se hostiam laudis, quia ante mortem nulla est perfecta laudatio neque F quisquam in hac uita possit definito praeconio praedicari, cum posteriora eius incerta sint. mors igitur solutio est animae et corporis. denique et in apostolo docuimus lectum: dissolui et cum Christo esse multo melius. solutio autem ista quid agit aliud nisi ut corpus resoluatur et quiescat, anima autem conuertatur in requiem suam et sit libera, quae si pia est, cum Christo futura sit?

9 Quid igitur in hac uita aliud iusti agunt nisi ut exuant se 393 A huius corporis contagionibus, quae uelut uincula nos ligant, et se ab his molestiis separare contendant, renuntient uoluptatibus atque luxuriae, fugiant flammas libidinum? nonne igitur unusquisque in hac uita positus speciem mortis imitatur, qui potest se ita gerere, ut ei moriantur omnes corporis delectationes et cupiditatibus omnibus mundique inlecebris

1 Reg. II 12, 13 2 Reg. II 24, 17 14 Philipp. 1, 23

1 refellere 𝔄' (ere *ex* eret) refelleret *in ras.* *T* morte pro dn̄i *A*
m1 *P* morte (ɫ i *s.* e *m2*) prǫ dn̄i *A m2* morti pro dn̄i *in ras.* *T*
5 hostia 𝔄𝔄' 9 ꝑfectum (ꝑ *ex* ꝓ) *P* 12 potest 𝔄''*ET* difinito *A*
13 solutio *A m1 P*𝔄'''*CE'* absolutio *A m2* (ab *s. u.*) *T* (ab *exp.*) *cet.*
16 quid agit *in ras. 4 litt. m. ant.* *A* (quit *scriptum fuisse uidetur*)
20 contagionibus 𝔄' *m2 et Dunelmensis B 2, 6* cogitationibus 𝔄' *m1 D* (ɫ
contagi *s.* cogitati) *cet.* 21 renuntiant 𝔄''' *et corr. m2 CE'* uoluptatibus suis 𝔄''*E* 22 luxoriae (v *s.* o *m2*) *A* fugient *P* 24 quis
A (s *s. u. m2*) *T* (s *eras.*) se ita gerere *scripsi* se agere *A m1 P* ita
se agere *A m2* (ita *s. u.*) *T* (a *in* ita *in ras.*) *cet.*

etiam ipse moriatur, sicut mortuus erat Paulus dicens: mihi B enim mundus crucifixus est et ego mundo? denique ut sciamus quia est mors in hac uita et bona mors, hortatur nos, ut mortem Iesu in corpore nostro circumferamus; qui enim habuerit in se mortem Iesu, is et uitam domini Iesu in corpore suo habebit. operetur igitur mors in nobis, ut operetur et uita, bona uita post mortem, hoc est bona uita post uictoriam, bona uita absoluto certamine, ut iam lex carnis legi mentis repugnare non nouerit, ut iam nobis nulla sit cum corpore mortis contentio, sed sit in corpore mortis C uictoria. atque haut scio ipse an maioris uirtutis mors ista quam uita sit. certe apostoli moueor auctoritate dicentis: ergo mors in nobis operatur, uita autem in uobis. unius mors quantorum populorum uitam aedificabat! itaque docet et istam mortem in hac uita positis expetendam, ut mors Christi in corpore nostro eluceat, et illam beatam, qua conrumpitur exterior ut renouetur interior homo noster et terrestris domus nostra dissoluatur, ut habitaculum nobis D caeleste reseretur. imitatur igitur mortem qui se a communione carnis huius abducit atque illis uinculis soluit, de quibus dicit tibi dominus per Esaiam: sed solue omnem conligationem iniustitiae, dissolue obligationes uiolentarum commutationum, dimitte confractos in remissionem et omnem circumscriptionem iniquam disrumpe.

1 Galat. 6, 14 4 II Cor. 4, 10 5 II Cor. 4, 11 6 II Cor. 4, 12 Augustinus contra duas epist. Pelag. IIII 11, 31 (operetur igitur ... contentio) 8 Rom. 7, 23 12 II Cor. 4, 12 17 II Cor. 4, 16 21 Esai. 58, 6

1 sicuti *N'* sicut ... ego mundo *om. V* 4 ihu *A* (*s. m2* ł xpi) *P*𝔄'''*CE'* xpi *cet.* 10 corporis morte *V*𝔄'''*CE'* 11 atque *om.* 𝔄'''*CE'* aud *P* an (*exp. m2*) *A* ** quod *T* 15 et docet *A* (& *exp. m2*) *P* docet *cet., fort.* edocet 18 dissoluatur *A* (ł re *m2 s.* dis) *T* (dis *ex* re) resoluatur *V*𝔄𝔄' 21 dicit tibi *AP* tibi dicit *cet.* sed solue (ł dissolue *s. m2*) *A* dissolue 𝔄' (dis *in ras. m2,* sed *eras.*) *T* solue 𝔄''*E* 22 omnes obligationes *A* (omnes *s. u. m2*) 𝔄 omnes colligationes *T* 24 dirumpe *P'E*

10 Imitatur ille qui se uoluptatibus exuit et a terrenis delectationibus adtollit atque adleuat et in illo caelesti habitaculo E locat, in quo Paulus, cum adhuc uiueret, conuersabatur. aliter autem non diceret: nostra autem conuersatio in caelis est, quod pariter ad praesumptionem meriti potest meditationemque conferri. illic enim erat eius meditatio, illic animae eius conuersatio, illic eius prudentia, quae utique intra angustias carnis huius haerere non solebat. sapiens enim cum illud diuinum requirit, absoluit animam suam corpore et eius ablegat contubernium, cum illam ueri tractat scientiam, quam uelut F nudam sibi et apertam desiderat demonstrari et ideo retibus quibusdam et nebulis huius corporis se quaerit exuere. neque enim manibus istis aut oculis atque auribus conprehendere supernam illam possumus ueritatem, quoniam quae uidentur temporalia sunt, quae autem non uidentur aeterna. denique saepe fallimur uisu et aliter pleraque quam sunt uidemus, fallimur etiam auditu, et ideo contemplemur non illa quae uidentur sed quae non uidentur, si nolumus falli. quando igi- 394 A tur anima nostra non fallitur, quando solium ueritatis adtingit, nisi quando se ab isto secernit corpore neque ab ipso deci-

4 Philipp. 3, 20

1 imitatur et mortem (et mortem *s. u.*) ille *T* imitatur ille mortem *N'* (mortem *s. u. m. ant.* 𝔄') aeternis *A* (*s. m2* ł a terrenis) *P* 2 adleuat *scripsi* alleuat *CE'* eleuat *T* ableuat 𝔄 (l *s.* b *m3*) *cet.* 3 collocat *A* (col *s. u. m2*) *T* 4 autem] enim 𝔄''*E*, *fort. recte* 5 ạḍ p̣ṛạẹ-ṣụṃp̣ṭịọṇẹṃ (*s.* assumptionem *m2*) *A* ad (d *in ras.*) praesumptionem (prae *s. u.*) *T* 6 erat eis *A m1* erat eius (u *s. u.*) *P* erat eius *A m2* eius erat *V*𝔄𝔄''*E* eius meditatio erat *T* 7 intra *A* (*s. m2* ł inter) *P* inter *cet.* 8 solebat *C* (b *s. u. m2*) 𝔄''*ET* soleat 𝔄 (at *in ras. ex* nt *m3*) *cet.* 9 inquirit *T* ablegat *V*𝔄 abligat *A* (e *s.* i *m2*) *P et* (*s. est ras.*) 𝔄' obligat 𝔄'''*CE'* allegat (i *s.* e) *T* abnegat 𝔄''*E* 14 illam supernam 𝔄'' qm̄ q̃ *m2 ex* quae *V* quōquẹ (oq *in ras.*) 𝔄 17 non contemplemur (*om. postea* non) 𝔄''*EE' et* (non *s. u. et* non *postea eras.*) 𝔄''' non illa *ed. Rom.* illa non *APV*𝔄𝔄'*CT* 18 sed quae non uidentur *om. E* 19 folium (*in mg. m2* al' speculum) *V* attingit (it *ex* itur) 𝔄' 20 secernitur (*om.* se) 𝔄 (itur *ex* it *m. ant. et postea m2*) *N'*

pitur et inluditur? inluditur enim uisu oculorum, inluditur auditu aurium, et ideo relinquat illud et deserat. unde et apostolus clamat: ne tetigeritis, ne attaminaueritis, ne gustaueritis, quae sunt omnia ad corruptelam; in corruptelam enim sunt quae sunt in corporis indulgentiam. et ideo ostendens non per corporis indulgentiam, sed per animae eleuationem et cordis humilitatem inuenisse quod B uerum est addidit: nostra autem conuersatio in caelis est. ibi igitur quaerat quod uerum est, quod est et manet seque in sese colligat et congreget omnem aciem uirtutis suae neque aliis committat et credat, sed ipsum se cognoscat et intellegat et quod sibi uidetur uerum esse, hoc sequendum nouerit: quod delectatione carnali eligendum aestimauerit, hoc sciat falsum, ab eo fugiat et recedat, quia fraudis est plenum.

11 merito ergo depretiauit et dehonestauit hoc corpus corpus C mortis appellans. quis enim oculis potuit uidere uirtutum splendorem, quis iustitiam manibus conprehendere, quis sapientiam oculorum obtutibus intueri? denique quando aliquid cogitamus, neminem nobis occurrere, neminem uolumus obstrepere auribus nostris atque ita intendimus animo, ut plerumque non uideamus praesentia. quin etiam in noctibus sincerius cogitamus et tunc melius quae mouent corde meditamur. D unde et propheta ait: quae dicitis in cordibus uestris

3 Coloss. 2, 21 sq. 8 Philipp. 3, 20 15 Rom. 7, 24 23 Psalm. IIII 5

2 et *tert. om.* 𝔄'' 4 ad (*s. m2* ł in) *A* ịṇ (*s.* ad) *T* 5 corruptela *A* (*s.* á *ras.*) *V*𝔄' corruptelam (m *eras.*) *T* indulgentia *AV*𝔄'*T* 6 non] se non *V* indulgentiam 𝔄'''*CE'* diligentiam *cet.* 7 *fort.* inuenisse <se>; se inuenisse *T* (se *s. u.*) 8 addidit ... caelis est *om. E'* 9 manet *A* (ł eat *s.* et *m2*) maneat *T* (eat *eras.*, et *s. ras.*) 10 in se *T* 11 aliis *A* (s *exp. m2*) *PV* alii *cet.* sed *A* (d *exp.*, ł se *s. u. m2*) *T* (d *s. u.*) se ipsum 𝔄'' 12 sequando 𝔄''' *et m1 CE'* sequendo *m2 CE'* 13 aestimaụẹṛiṭ (ł t *s.* uerit *m2*) *A* aestimat *T* 15 deprauauit 𝔄''' (u *pr. in ras.*) *CE'* corpus *pr. s. u. m2 V* 16 uirtutū (ł tis *s.* tū *m2*) *A* uirtutis *T* 19 nobis *om. E'* et neminem 𝔄 21 in praesentia 𝔄'''*CE'* quin etiam *exp. m2 A, s. u. T, om. VN'* quin etiam in noctibus *in ras. in spatio min.* 𝔄 22 nunc 𝔄 tunc (t *ex* n) 𝔄' meditantur (*in ras.*) 𝔄

et in cubilibus uestris conpungimini. saepe etiam aliqui claudunt oculos, si quid profundae uolunt nisu cogitationis eruere, oculorum inpedimenta uitantes. saepe etiam solitudines captamus, ne cuius sermo nostris auribus insusurret et quasi semita quaedam inhaerentem cogitationi animam abducat a uero atque ab intentione deflectat.

12 Multas igitur occupationes nobis corporis huius necessitas gignit atque usus inuehit, quibus inpeditur animae uigor et reuocatur intentio. unde pulchre dicit sanctus Iob: memento quia lutum me finxisti. si ergo lutum est corpus, oblinit nos utique, non diluit et coinquinat animam inquinamento intemperantiae. corium et carnem inquit me induisti, ossibus et neruis intexuisti. ligatur itaque et distenditur anima nostra istius corporis neruis et ideo interdum rigescit, saepe curuatur. et addidit: ab iniquitate innocentem me non fecisti. si enim inpius fuero, uae mihi! si autem sim iustus, non potero me reclinare; plenus enim confusionis sum. induxisti super me temptationes. quid enim est haec uita nisi plena laqueorum? inter laqueos ambulamus, inter plurimas uersamur temptationes. denique idem supra ait: numquid non temptatio est uita hominis in terra? bene addidit in terra, quia est uita hominis et in caelo. sicut mercennarii inquit merces uita

(E, F: marginal edition page markers)

9 Iob 10, 9 12 Iob 10, 11 15 Iob 10, 14. 15. 17 19 Sir. 9, 20 21 Iob 7, 1 23 Iob 7, 1

1 et *om.* 𝔄''*E* 4 neç huius (*s. m2* ł ne cuius) *A* ne cui uis (*m2* ne cuiusuis) *T* auribus nostris 𝔄''' (*in quo* uris *with* n *above*) *CE'* 6 abducata uero *A* (*corr. m2*) 𝔄 (*corr. m3*) abducato (u *s.* o) uero *P* 8 usus] huius 𝔄'''*E'* *et* (huius *eras.*) *C* inuehit (ł nit *s.* hit *m2*) *A* inuenit *T* et *A* (*s. m2* ł ac) *P* ac *cet.* 9 iob (*in ras.*) 𝔄'' iacob (ac *del. m2*) *E* 10 fecisti *V*𝔄'''*CE'* 12 indu*isti 𝔄' induxisti 𝔄''*CE'* 15 a*didit (b *eras.*, d *s. ras.*) *P* 16 non *exp. m2 A*, *s. u. T*, *om.* 𝔄𝔄' si *A* (sin *m2*) *P*𝔄''*E*𝔄'''*CE'* sin (n *eras.*) 𝔄'*P'T* sin *cet.* 17 potuero *N'* (u *eras.* 𝔄') 18 confusionis *A* (ł ne *s.* nis *m2*) 𝔄' (s *s. u. m2*) confusione 𝔄*T* 19 est *A m1 P* aliud est 𝔄 est aliud *A m2* (aliud *extra u.*) *cet.* 22 in terra (*s. m2* ł supra terram) *A* supra terram (*corr.* in terra) *T* 23 et *exp. m2 A*, *om.* *V*𝔄*T*, *s. u. m. ant.* 𝔄'

eius, in labore scilicet et tepore, leuior fabulis et fluitans et natans uerbis, cuius habitatio in luteis domibus et ipsa uita 395 A in luto. nulla firmitudo sententiae, nulla constantia. in die nox desideratur, in nocte dies quaeritur; ante escam gemitus, inter cibos fletus lacrimae dolores timores sollicitudines, nulla requies a perturbationibus, nulla a laboribus reclinatio. irae et indignationis motus horridior. plerique cupiunt mortem et non inpetrant; si autem inpetrauerint, gratulantur, quia sola est mors requies uiro.

4, 13 Sed dicet aliquis scriptum esse quia deus mortem non B fecit. uita erat in paradiso, ubi lignum uitae, et uita erat lux hominum. mors igitur mala, quae accidit et subintrauit. sed quomodo mors mala, si aut secundum gentiles sensu caret C aut secundum apostolum lucrum Christus est, cum quo esse multo melius? quomodo igitur nobis mors malum, si nullus post mortem sensus est? ubi enim nullus sensus, nullus utique iniuriae dolor, quia dolor sensus est. aut quia est post mortem sensus, est utique uita post mortem et superstes

1 Iob 7, 6 3 Iob 7, 4 10 Sap. 1, 13 11 Gen. 2, 9 14 Philipp. 1, 21 et 23

1 tepore 𝔄''*ED et* (te *ex* tem) 𝔄' temptatione *T* tempore *cet.* tabulis 𝔄'''*CE'* uentis fabulis *T* 2 nutans *V* natans (na *ex* nu) *T* luteis est *A* (est *s. u. m2*) *T* 3 fortitudo 𝔄'''*CE'* *in A in mg. inf. haec adscripta sunt m2:* ali' lib ∴ nulla (*s.* ∴) formido et ipsa uita ī domib; sententię nulla ɔ̄stantia; *in T in textu haec leguntur* nulla firmitudo ẹṭ ịpṣạ ụịṭạ ịụ ḍọḷọṛịḅụṣ sententiae nulla constantia conscientia *AP* 5 doloris *N'* (is *in ras.* 𝔄') dolores (es *ex* is) 𝔄''' timoris *VN'* timores (es *ex* is) 𝔄''' sollicitudinis *V* solitudinis 𝔄' 7 indignationis *A* (ł es *s.* is *m2*) 𝔄' (is *ex* es *m2*) indignationes 𝔄 *et* (i *s.* e) *T* 10 dicit *APNCT* sed dicet . . . *p. 715 u. 9* obsita *om. V* 12 mala quae *A* (⁄ *m2*) aut (*eras.*) mala quae (quae *s. u.*) *T* accidit *A* (ł e *s.* i *pr. m2*) accedit 𝔄 (e *ex* i) *T* (i *s.* ẹ, ẹ *eras.*) 𝔄'''*CE'* accessit *N'* (ss *in ras. m2* 𝔄') 13 mors mala *A* mala mors 𝔄*T et* (*s.* b a *m. ant.*) 𝔄' aut *A* (*s.* ł aut *m2*) autem *T* (em *eras.*) 𝔄'''*CE'* 14 xps *A* (*s.* ł xpi *m2*) xpi *N*𝔄'''*CE'* esse (*s. m2* ł etsi) *A* esse est (est *eras.*) *T* 15 nobis mors *A* (⁄ *m2*) mors nobis 𝔄'' 16 nullius utique 𝔄𝔄' 18 superstes *A m2 P m3* 𝔄' *m2 C m2* 𝔄''*ET* superstis *m1 AP*𝔄'*C cet.*

mortis est anima, quae sensu utitur et uita fungitur. cum autem manet post mortem uita atque anima, manet bonum nec morte amittitur, sed augetur, nec ullo inpedimento mortis D retardatur anima, sed operatur ea magis, quia operatur quae sua sunt sine ulla corporis societate, quod animae maiori oneri quam usui est. quid igitur est mali animae, quae puritatem suam custodierit et uirtutum disciplinam seruauerit? aut si non seruauit, non mors malum, sed uita, quia uita non fuit: quae est enim uita uitiis peccatisque obsita? quid igitur accusamus mortem, quae aut uitae pretium luit aut abolet eius dolorem atque cruciatum? itaque mors aut suae quietis E bono utitur aut malo alieno laborat.

14 Nunc illud specta: si uita oneri, mors absolutioni, si uita supplicio, mors remedio, aut si iudicium post mortem, etiam uita post mortem. uita igitur haec non est bona, aut si hic bona uita, quomodo illic mors non est bona, cum illic nullus supersit terribilis iudicii metus? sed ipsa hic uita si bona est, quibus rebus bona est? uirtute utique et bonis moribus. non ergo secundum animae et corporis copulam bona est, F sed quia per uirtutem quod malum est suum repellit, quod

5 Sall. bell. Iug. 14, 4

2 animae 𝔄‴ (ae *m2 ex* a) *CE'* 3 amittitur (*s. m2* ł minuit̃) *A* augeatur 𝔄 ịllo (v *s.* ị) 𝔄‴ ullụm (o *s.* ụm *m3*) 𝔄 4 operatur ea *scripsi* operatur aut (ut *s. u. m. ant.*) *A* (*s. m2* ł operatura) opeıatur* (a *eras.*) *P*𝔄𝔄' operatura 𝔄″*E*𝔄‴*C* operatur *E'T* 5 societate corporis 𝔄″*E* maiori *ex* mori *A* honeri *P* (h *exp. m3*) 𝔄' (h *eras*) 𝔄 honori *A* 6 mali est *P'T* 8 seruauit *A* (ł uerit *s.* uit *m2*) *P*𝔄‴*CE'* seruauerit *cet.* non] nec *E'* 13 specta 𝔄‴*CE'* exspecta *A* (s *eras.*) expecta *cet.* si uita *exp. m2 A*, *s. u. T*, *om.* 𝔄, uita *N'* (*s. u. m ant.* 𝔄') oneriş *A* (s *fort. add. m. ant.*) honeri *P* absolutioni (nis *s.* ni *m2*) *A* 15 haec *scripsi* ea *libri*; hic *Maurinorum codex Uaticanus* aut si... est bona *A infra in mg. m2*, 𝔄' *infra in mg. m1*, *in quo* hic non est (non est *eras.*) bona 16 uita bona 𝔄″*E* illic non est bona mors *T* mors illic 𝔄″ 17 supersit *A* (super *del. m2*) *T* (*in quo* nullus super *ex* nullius) sit *VN* hic uita *om. N'* 18 itaque *VCE'* uirtute... moribus *in ras.* 𝔄‴ 19 ergo] enim 𝔄‴*CE'* 20 suum *exp.* 𝔄', *om.* 𝔄″*E* repellit (ł a *m2 s.* i) *A* repellạt (i *s.* ạ) *T*

autem bonum est mortis adipiscitur. ut quod animae est magis quam id quod contubernii et coniunctionis operetur. quodsi uita bona, quae animae se a corpore separantis est speculum, et si anima bona, quae se eleuat atque abducit a corporis contubernio, et mors utique est bonum, quae animam
15 a societate huius carnis absoluit et liberat. omnifariam igitur mors bonum est, et quia conpugnantia diuidit, ne se inuicem inpugnent, et quia portus quidam est eorum qui magno uitae istius iactati salo fidae quietis stationem requirunt et quia 396
deteriorem statum non efficit, sed qualem inuenerit in singulis talem iudicio futuro reseruat et quiete ipsa fouet et praesentium inuidiae subducit et futurorum expectatione conponit. accedit eo quod frustra homines mortem timent quasi finem naturae. nam si recolamus quod deus mortem non fecerit, sed postquam homo lapsus in flagitium est praeuaricationis et fraudis, sententia conprehenderit, ut in terram suam terra remearet, inueniemus mortem finem esse peccati, ne quo esset uita B
diuturnior eo fieret culpa numerosior. passus est igitur dominus subintrare mortem, ut culpa cessaret: sed ne iterum naturae finis esset in morte, data est resurrectio mortuorum, ut per mortem culpa deficeret, per resurrectionem autem perpetuaretur natura. ideoque mors haec transitus uniuersorum est.

16 Gen. 3, 19

1 morte *N'* (e *ex* i *m. ant.* 𝔄') *et m2 C* ut] aut 𝔄'''*E' et* (a *eras.*) *C* 3 a *exp. m2 A*, *s. u. T* separantis *P* (sp *s.* an, *sed eras.*) *T* (s *alt. ex* um) 4 speculum *s. u. eras. P* se *s. u.* 𝔄 abque (d *m2 s.* b) *P* 5 contubernio (o *alt. ex* um) 𝔄 mors (s *in ras. ex* t*) *A* 6 huius carnis *A* (*s. m2 bis* /·) *P*𝔄'''*CE'* carnis huius *cet.* 7 bonum est *AP* est bonum *cet.* 8 quia *om. VN*, *s. u. T* quidem *N'* est quidam 𝔄'''*CE'* 9 fidae *scripsi* fide *libri* 10 inuenerit in singulis *A* (⁄· *m2*) in singulis inuenerit *VNT* 11 in iudicio 𝔄'''*CE et* (in *s. u. m2*) *T* futurą (o *s.* ą *m2*) *A* reseruat *A* (re *exp. m2*) *T* (re *s. u.*) 12 inuidię (ł a *s.* ę *m2*) *A* conponet (ł it *m2 s.* et) *A* accedit eo *om.* 𝔄'''*CE'* accedit (e *ex* i *m. ant.*) *A* accidit 𝔄' 16 sententiam 𝔄'''*CE'T* 19 ut* *ex* ui *P* 22 ideoque (*s. m2* ł itaque) *A* itaque *VNT*

opus est ut constanter transeas: transitus autem a corruptione
ad incorruptionem, a mortalitate ad inmortalitatem, a perturbati- C
onibus ad tranquillitatem. non igitur te nomen mortis offendat,
sed boni transitus beneficia delectent. quid est enim mors nisi
sepultura uitiorum, uirtutum suscitatio? unde et ille ait:
moriatur anima mea in animis iustorum, id est conse-
peliatur, ut sua uitia deponat, iustorum adsumat gratiam, qui
mortificationem Christi in corpore suo atque anima circum-
ferunt. mortificatio autem Christi remissio peccatorum, abolitio
criminum, erroris obliuio, adsumptio gratiarum est. quid autem D
de bono mortis plenius possumus dicere quam quod mors est,
quae mundum redemit?

16 Sed de communi omnium morte dicamus. quid eam time- E
amus, quae animae nocere non soleat? scriptum est enim:
nolite timere eos qui occidunt corpus, animam
autem non possunt occidere. per mortem autem istam
anima liberatur, dum a corporis contubernio secernitur et
inuolucris perturbationis exuitur. unde et nos, dum in corpore
sumus, usum mortis imitantes adleuemus animam nostram ex F
istius carnis cubili et tamquam de isto exsurgamus sepulchro.
abducamus nos a corporis nexu, relinquamus omnia quaecumque
terrena sunt, ut cum uenerit aduersarius, nihil in nobis inue-
niat suum. contendamus ad illud aeternum, ad illud diuinum
euolemus pinnis dilectionis et remigio caritatis. surgamus
hinc, hoc est de saecularibus atque mundanis. dixit enim
dominus: surgite eamus hinc praecipiens, ut unusquisque
surgat de terris, erigat animam humi iacentem, ad superna

1 I Cor. 15, 42 6 Num. 23, 10 Coloss. 2, 12 8 II Cor. 4, 10 15 Matth. 10, 28 22 Ioh. 14, 30 26 Ioh. 14, 31

1 opus ... transeas *om. V* transeas *om.* 𝔄'''*E' et* (*qui del.* opus ... constanter *m1*) *C* 2 incorruptionem (in *s. u.*) *P* perturbatione 𝔄'' 3 nomen te 𝔄'' 13 eam (*s. m2* ł etiam) *A* timeamus (a *eras.*) 𝔄' timemus 𝔄''*E* 14 enim est 𝔄'''*CE'* 19 adleuemus *scripsi* ableuemus *libri* 21 omnia] autem omnia 𝔄'''*CE'* 23 contendamus (n *alt. s. u.*) *A* illud *pr.*] illū *A* (d *m2 s.* ū) *P* illud *alt.*] illū *A* (d *m2 s.* ū) *P* 24 pinnis *A m1* pennis *A m2 cet.* 27 terrenis *C ed. Paris. a. 1569*

adtollat, excitet aquilam suam, illam aquilam, de qua dictum est: renouabitur sicut aquilae iuuentus tua. ad animam hoc dictum est. anima ergo nostra sicut aquila alta petat, 397 supra nubes uolet, renouatis splendescat exuuiis, caelo uolatus suos inferat, ubi laqueos incidere non possit. auis enim, quae descendit ex alto uel quae in altum se extollere non potest, frequenter aut laqueis capitur aut uisco fallitur aut quibuscumque inretitur insidiis. sic quoque et anima nostra caueat ad haec mundana descendere. laqueus in auro, uiscum est in argento, nexus in praedio, clauus in amore. dum aurum petimus, strangulamur: dum argentum quaerimus, in uisco eius in- B haeremus: dum praedium inuadimus, adligamur. quid inane quaerimus lucrum pretiosae animae detrimento? exiguus tibi totus est mundus pro unius animae dispendio; quid enim prodest homini, si hunc mundum lucretur, animae uero suae detrimentum patiatur? aut quam commutationem dabis pro anima tua? non auro redimitur, non argento, immo auro amittitur. quin etiam mulieris decus, dum temptatur, adstringit. clauus est libido, clauus tristitia, clauus iracundia, C

2 Psalm. CII 5   7 Uerg. Georg. I 139   14 Luc. 9, 25

1 excitet ... 3 nostra *om. V*   excitat 𝔄'''*CE'*   aquilam *alt. del. m2 A, om.* 𝔄*T*   2 sicut] ut 𝔄'''*CE'*   aquilae (e *s. u. m3*) 𝔄' aquila 𝔄𝔄''*E*𝔄'''*CE'*   4 super 𝔄'''*CE'*   caelos 𝔄'''*E' et* (i *s.* o *m2*) *C*   5 inferat *P* (f *ex* s) inserat 𝔄' (s *ex* f) *cet.*   6 se in altum 𝔄'''*CE'*   7 quibuscumque inretitur insidiis (*s. m2* ⁊meret̃ in altum ł quibuscumque) *A* (*in quo* insidiis *ex* insidias)   8 et *del. m2 A, s. u. T et* (*eras.*) 𝔄', *om. V*𝔄   9 uiscus (us *ex* um; *om.* est) *T*   11 stranguilamur 𝔄 (r *ex* s) 𝔄' (i *eras. et* ur *ex* us) stranguilamus 𝔄''' strangulamus *E' et* (-ur *m2*) *C*   eius *s. u. T, eras.* 𝔄''', *om. C*   inhaeremus (in *del. m2*) *A* inheremus (h *s. u.*) *P* haeremus *cet.*   12 inane] in uanum *N'*   13 pretioso (*om.* animae) 𝔄'''*CE'*   tibi totus est (⁄ *m2*) *A* totus tibi est (a b *m. ant.*) 𝔄' totus tibi est *V*𝔄*T* tibi est totus 𝔄''*E*𝔄'''*CE'*   17 redimitur non argento (⁄ *m2*) *A* non argento redimitur *T*   argento. homo aurum amittit 𝔄'''*CE'*   18 temptator 𝔄*E' et* (u *s.* o) 𝔄''', (est *add. s. u. m2*) *C* temptat 𝔄''*E*   19 adstringitur 𝔄'''*CE'*   clauis *ter* 𝔄'''*E' et* (*ter corr. m2*) *C*

claui sunt omnes passiones, quae uelut ueru quodam animam nostram penetrant et <se> infigunt corpori uisceribusque eius adnectunt.

17 Fugiamus ergo haec mala et exaltemus animam nostram ad illam imaginem dei et similitudinem. fuga malorum similitudo dei est et uirtutibus imago dei adquiritur. ideo qui nos pinxit quasi auctor pinxit uirtutum coloribus: ecce ego, inquit, Hierusalem, pinxi muros tuos. non detergeamus D
pinicillo neglegentiae depicta animae nostrae firmamenta muralia. ideo dixit muros pinxi, quibus hostem possimus
18 auertere. habet anima muros suos, de quibus eminet et de quibus ait: ego ciuitas munita, ego ciuitas obsessa. his munitur muris, his obsessa defenditur. et uere murus anima, quae praetendit in castris. unde et ipsa ait in Canticis: ego murus et ubera mea ut turris. bonus murus, quem pinxit dominus, sicut ipse ait: in manibus meis pinxi muros tuos, et in conspectu meo es semper. bona E
anima, quae habet speculatorem deum et in manibus eius est, sicut anima prophetica, quae in manus domini commendatur ut spiritus et quae in conspectu dei est; oculi enim domini super iustos, sicut ipsa ait: ego eram in oculis eius

7 Esai. 49, 16 12 Esai. 27, 3 14 Cant. 8, 10 16 Esai. 49, 16 19 Psalm. XXX 6 20 Psalm. XXXIII 16 21 Cant. 8, 10

1 claui] clauis P (s *eras.*) E' uelut (uel aut *m2*) A uelit (v *s.* i) 𝔄 uer P (*s. add.* v *m3*), 𝔄 (*s. add.* v *m. rec.*), A (*s. add.* ł ıne *m2*) ueru VN'TP' uerme T (*exp. et s.* ueru) D uermes 𝔄'''CE' quoddam 𝔄 (d *pr. add. m. rec.*) E quidam C *m2* quodam 𝔄' (quo *m2 in ras.*) 2 penetrat E' se *addidi* 8 hierusalem A *m1* P ab hierusalem 𝔄 ad hierusalem A *m2* (ad *s. u.*) 𝔄' (ad *ex* ab) *cet.* detergeamus A (e *tert. exp. m2*) C (e *tert. exp. m1*) 𝔄' (e *tert. eras.*) detergamus V𝔄''T 9 pinicillo A *m1* pincillo P pinicello A *m2* V𝔄𝔄'''E' *et m1* 𝔄' pinicello (i *s.* e) T pinicelo C penicello 𝔄' *m2* 𝔄''E 11 et *om.* 𝔄''CE' 12 ego ... defenditur *om.* V 14 ipsa P (a *ex* e *m3*) T (a *ex* e) ipse *cet.* ait in canticis A (⁄· ⁄· *m2*) in canticis ait T 15 turres 𝔄' (e *ex* i *m2*) 𝔄''E𝔄'''CE' 17 es *s. u.* T, *om.* VE' 19 profetica APV 20 et *del. m2* A, *om.* 𝔄T 21 sicut A *m1* PVE'T sicut et A *m2 cet.* ipsa V ipse *cet.*

tamquam inueniens pacem. bonas turres habet quae habet et de intellegibilibus uerbum et de moralibus disciplinam. ideoque haec anima habens gratiam suorum uberum ingreditur in hortos et inueniens illic sponsum sedentem et F disputantem amicis ait: qui sedes in hortis uocem tuam insinua mihi. mihi inquit, non amicis. fuge, frater meus: hortatur ut fugiat sponsus, quia iam sequi potest etiam ipsa terrena fugientem. dicit ut similis sit dammulae, quae euadit de retibus; uult enim et ipsa fugere et euolare supra mundum. 398.

19 Hinc hortum illum sibi Plato conposuit. quem Iouis hortum alibi, alibi hortum mentis appellauit; Iouem enim et deum et mentem totius dixit. in hunc introisse animam, quam Uenerem nuncupat, ut se abundantia et diuitiis horti repleret, in quo repletus potu iaceret Porus, qui nectar effunderet. hoc igitur ex libro Canticorum conposuit, eo quod anima deo adhaerens in hortum mentis ingressa sit, in quo esset abundantia diuer- B sarum uirtutum floresque sermonum. quis autem ignorat quod ex paradiso illo, quem legimus in Genesi habentem lignum uitae et lignum scientiae boni et mali et ligna cetera, abun-

3 Cant. 6, 1 et 10 uerba 'ideoque' . . . 6 'amicis' leguntur in Commentario in Cantica cant. ex scriptis Ambrosii collecto 8, 28 (I 1617 E *B.*) 4 Cant. 8, 13 6 Cant. 8, 14 uerba 'fuge' . . . 10 'mundum' leguntur in Commentario in Cantica cant. ex scriptis Ambrosii collecto 8, 33 (I 1618 C *B.*) 11 Plato Conu. 203 b uerba 'hinc hortum' . . . p. 723 u. 16 'sequitur' leguntur in Commentario in Cantica cant. ex scriptis Ambrosii collecto 5, 1—5 (I 1589 F—1590 F *B.*) 19 Gen. 2, 9

1 auraes (*s. m2* ł turres) *A* aures *P* turres (*s.* aures, *eras.*) *T* 2 et *pr. om.* 𝔄'''*CE'* 5 cum amicis *A* (cum *s. u. m2*) *V*𝔄''*ET Comm. in Cant.* 8 ipsa *om.* 𝔄'''*CE'P'* 11 hinc . . . p. 721, 5 paradisus *om. V* quem| alibi (*m2 extra u.*) | iouis hortum alibi (*inter* hortum *et* alibi *s. est ras.*) hortum 𝔄' 12 alibi *pr. om. A* (*in quo post* alibi *est ras.*), *s. u. m1 E* 13 totam 𝔄' (am *ex* ius *m2*) 𝔄''; mentem intelligi uoluit. totam dixit in *E;* totius mundi *α* quem 𝔄'''*CE'* 15 purus *A* (*s. m2* ł porus) *PE'* porus 𝔄''' (v *s.* o *m2*) *C* (u *ex* ti) porrus (*s. m. ant.* purus) 𝔄' purū 𝔄''*E et* (*ex* porus) *T* potu *Comm. in. Cant.* 18 autem] enim 𝔄'''*CE'* 20 et cetera 𝔄'''*E' et* (et *del. m2*) *C*

dantiam uirtutum putauerit transferendam et in horto mentis esse plantandam, quem in Canticis Solomon hortum animae significauit uel ipsam animam. sic enim scriptum est: hortus clausus soror mea sponsa, hortus clausus, fons signatus; transmissiones tuae paradisus. et infra ait anima: C exsurge, aquilo, et ueni, auster, perfla hortum meum, defluant unguenta mea. descendat frater meus in hortum suum. quanto hoc pulchrius, quod anima ornata uirtutum floribus hortus sit uel in se paradisum habeat germinantem. in quem hortum inuitat dei uerbum descendere, ut anima illa uerbi imbre caelesti et eius copiis inrigata fructificet. uerbum autem dei pascitur animae uirtutibus, quotiens oboedientem sibi et opimam inuenerit, et carpit D fructus eius atque his delectatur. cum autem descenderit in eam dei uerbum, defluunt ex ea salubrium unguenta uerborum et diuersarum fraglant longe lateque redolentia gratiarum spiramina.

20 Unde ait sponsus — sponsus autem animae deus uerbum est, cui anima legitimo quodam conubii foedere copulatur —: ingressus sum in hortum meum, soror mea sponsa,

3 Cant. 4, 12 sq. 6 Cant. 4, 16 7 Cant. 5, 1 20 Cant. 5, 1 sq.

1 in hortum 𝔄′ (*ex* horto) 𝔄″*E*𝔄‴*CE*′ 2 canticis canticorum 𝔄″*CD* salomon *libri* 3 significauit *A* (ł cat *s.* cauit *m2*) significat *T* 4 conclusus *N*′ sponsa soror mea 𝔄*T* sponsa soror mea (b a *m. ant.*) 𝔄′ signatur (s *m2 s.* r) *A* 5 transmissionis 𝔄‴ *et* (-es *ex* -is *m2*) *C* quae infra ait (*om.* anima) *V* 7 et defluant (defluent 𝔄‴*CE*′) *A m2 VN*𝔄‴*CE*′*T* ungenta *A*𝔄*T* descendit 𝔄 8 quando (do *ex* to *m. ant.*, *s. m2* to) *A* pulchrior 𝔄‴*CE*′; quanto hoc pulchrius *om. V* 10 dei uerbum *A m1 P* uerbum dei *A m2 cet.* 11 ut anima illa *om. V* caelesti *tacite Maurini* caelestis *libri* 12 fructificet *ex* fructiferet *A m. ant.* (*et rursus m2*) *et m3 P* ut (*s. u. m2*) animae *A* 15 ea 𝔄*T* uerbum dei 𝔄‴*CE*′ ungenta *A*𝔄*T* 16 flagrant *V* (*s. m2* fraglant) *C* (*m2* fraglant) 𝔄𝔄′𝔄‴*E*′ *Comm. in Cant.* 18 deus] dei 𝔄‴*CE*′ 19 animae 𝔄‴ (e *del. m2*) *T* (-ma *corr.*) *AP*𝔄; e legitimo *haud probabile* quoddam 𝔄‴*E*′ *et* (d *pr. eras.*) *C* 20 meum *om.* 𝔄″*E*

uindemiaui murram meam cum unguentis meis, manducaui panem meum cum melle meo, bibi uinum meum E
cum lacte meo. edite, proximi mei, et bibite et inebriamini fratres mei. ego dormio, et cor meum uigilat. cognoscamus quos fructus et cibos epuletur deus quibusue delectetur. delectatur eo, si quis mortificet peccatum suum, obliteret culpam suam, sepeliat atque abolefaciat iniquitates suas. murra enim sepultura est mortuorum, mortua autem peccata sunt, quae uitae suauitatem habere non possunt. perfunduntur autem diuini sermonis unguentis et fortiore cibo uerbi uelut pane et suauiore sermone uelut melle curantur F
quaedam uulnera delictorum. sermonum autem cibos esse docet et alibi Solomon dicens: faui mellis sermones boni. in illo ergo horto sermones boni sunt, alius qui culpam coherceat, alius qui iniquitatem corripiat, alius qui mori faciat insolentiam et uelut sepeliat eam, quando correptus 399
aliqui erroribus suis renuntiat. est etiam fortior sermo, qui confirmat cor hominis ualidioribus scripturae caelestis alimentis. est etiam sermo suasorius, dulcis ut mel et tamen peccatoris conscientiam in ipsa suauitate conpungens. est etiam feruen-

10 Psalm. CIII 15, I Cor. 3, 2 13 Prouerb. 16, 24 18 Psalm. CIII 15

1 mirram *V* myrram *T* (y *ex* u) *cet.* ungentis *AT* 3 proximi (mi *s. u. m2*) *A* 5 de quibus uere (*om.* deus) 𝔄‴*CE*′ 7 oblitteret *T et* (t *pr. m2 s. u.*) 𝔄″*C* 8 murra *A m1* mirra *VT et* (r *pr. s. u.*) 𝔄‴ myrra *A m2 cet.* est sepultura *A m2 NT* autem] enim 𝔄‴*CE*′ 10 perfundantur *A* (v *s.* a *m2*) *P* ungentis *AT* unguento 𝔄‴*E*′ *et* (u *alt. add. m2*) *C* forciore (i *s.* e *m2*) *A* fortiori 𝔄‴*CE*′*T* 11 suauiori 𝔄‴*CE*′*T Comm. in Cant.* sermonis *tacite Maurini* curentur *P* 13 solomon *AP* salomon *cet.* sermonis 𝔄‴*E*′ *et* (-es *m2*) *C* 14 hortū 𝔄‴*E*′ *et* (-o *m2*) *C* 15 cohercet *T* corripiat *A* (ł pit *s.* piat *m2*) corripit *T* mori faciat *A* (*s. m2* ł mortificat) moris faciat 𝔄 mortificat *T* 16 sepeliat *A* (a *exp. m2*) sepelit *T* 17 aliquis *A* (s *s. u. m2*) 𝔄 (s *s. u.*) *cet.* fortior sermo (b a *m2*) 𝔄′ sermo fortior 𝔄″*E*𝔄‴*C Comm. in Cant. et* (sermo *in mg.*) *E*′ 20 feruentioris spiritus sermo *A m1* (is *et* spiritus *del. m2*) sermo feruentioris (is *postea add.*) spiritus (*s. u.*) *T*

tioris spiritus sermo, qui inebriat sicut uinum et cor hominis
laetificat, est etiam lacteus sermo, purus et candidus. hos
cibos dulcium utiliumque sermonum epulandos sponsus proxi- B
mis suis dicit; proximi autem sunt qui eum sequuntur et
nuptiis eius intersunt. quo cibo et potu repleta anima — bibit
enim unusquisque aquam de suis uasis et de puteorum suorum
fontibus — atque inebriata saeculo dormiebat, uigilabat deo,
et ideo, sicut posteriora docent, aperiri sibi deus uerbum
1 eius ianuam postulabat, ut eam suo repleret ingressu. hinc
ergo epulatores illi Platonici, hinc nectar illud ex uino et C
melle prophetico, hinc somnus ille translatus est, hinc uita
illa perpetua, quam deos suos dixit epulari, quia Christus
est uita. ideoque talium sermonum seminibus animae eius
repletus est uenter atque ipsa exiuit in uerbo. quae autem
exit anima seruitio isto et eleuat se a corpore uerbum
sequitur.

22 Sed sunt principatus aerii et potestates mundi, qui nos D
uel de muro deicere animae uel inpedire recta gradientes

1 Psalm. XX 5; CIII 15 Sir. 40, 20 3 Cant. 5, 1 5 Prouerb. 5, 15 10 Plato Conu. 203 B 12 Ioh. 14, 6 14 Psalm. XVI 14 15 Uerg. Ecl. I 40

2 hoc cibo 𝔄′ *m2* 𝔄″E𝔄‴E′ hoç[s] cibo[s] *C* (*corr. m2, sed* s *bis eras.*) 3 epulandoș (s *exp. m2*) *A et* (s *eras.*) *C* proximos suos 𝔄′ (os suos *in ras. m2*) 𝔄″E 4 *post* dicit *add. P′ et Comm. in Cant. 5, 4* edite, proximi mei, et bibite et inebriamini, fratres mei (*Cant. 5, 1*) sequntur *T* secuntur *N*𝔄‴*E′* 5 qui *A* (o *s.* i *m2*) *E′* 7 inebriatạ (i *s.* ạ *m. ant., s. m2* ł tus) *A* 8 dns *A* (*m2 ex* dš) *T* dei 𝔄‴*CE′* 9 eius *om.* 𝔄‴*CE′* suo eam 𝔄 impleret *T* hinc ... 13 ideoque *om. V, qui* itaque *add. post* talium 10 illi epulatores 𝔄‴*CE′* 12 perpera aqua 𝔄‴*E′ et* (*m2* quae *ex* aqua) *C* perpetua quam (quam *s. u. eras.*) 𝔄′ perpetua aqua 𝔄″ *et* (a *alt. s. u.*) *E* dš *A* (ł deos *s. m2*) *P* deus (u *ex* o) *T* 13 uita est 𝔄″ animę (ł a *s.* ę *m2*) eius repletus (ł ta *s.* tus *m2*) est (*del. m2 et s. scr.* et) uenter *A* animae (e *postea add.*) eius replet' (' *postea add.; deinde ras. 7 fere litt.*) uenter *T* eius *om. V* 14 atque in ipsa 𝔄‴*CE′* 15 exiit 𝔄 anima (ł e *m2 s.* a *alt.*) *A* a seruitio 𝔄′ (a *s. u. m2*) 𝔄″E𝔄‴*CE′* 17 aerii *A* (*exp. m2*) *T* (*s. u.*) *C* (i *alt. s. u. m2*) aeri 𝔄‴*E′* 18 uel *pr.*] uelut 𝔄″E𝔄‴*CE′* recte 𝔄″𝔄‴*CE′*

uel ad altiora tendentes quaerunt deponere atque ad terrena reuocare. sed nos multo magis ad sublimia mentem erigamus uerbum sequentes dei. illi principatus offundunt saecularia, quibus tuam mentem incuruent. tunc magis ad Christum, E anima, dirige gressus tuos. iniciunt cupiditatem auri, argenti, uicinae possessionis, ut adquirendae eius gratia excuses a cena illius, qui ad nuptias uerbi te inuitauit: tu caue excuses, sed uestem te indue nuptialem et utere conuiuio diuitis, ne diues, qui te inuitauerat, cum tu excusaueris, dum es saecularibus occupatus, alios inuitet et tu excludaris. iniciunt etiam honoris adpetentiam potestates mundi, ut te extollas sicut Adam et, dum uis adaequare deum similitudine potestatis, F diuina praecepta despicias et quae habebas incipias amittere.

23 qui enim non habet et quod habet auferetur ab eo. quotiens in oratione nobis, qua maxime deo adpropinquamus, offunduntur ea quae plena sunt obprobii alicuius aut sceleris, quo nos a studio precationis auertant! quotiens inimicus cordi nostro conatur inserere quo nos reflectat a sanctitatis proposito et piis uotis! quotiens corporeos inflammat ardores, quotiens occursare facit oculos meretricios, quibus castum iusti temptet 400 affectum, ut inprouiso amoris spiculo feriat inparatum! quotiens inserit animo tuo uerbum iniquum et cogitationes cordis

7 Matth. 22, 11 et 12 9 Luc. 14, 18 sqq. 14 Matth. 13, 12

1 atque] et 𝔄''*E* 2 nos *om.* 𝔄'''*CE'* 3 offendunt (st *s.* ff *m. rec.*) 𝔄 ostendunt (*s.* offundunt) *T* offerunt 𝔄' (*m2 ex* offendunt) 𝔄''*E*𝔄'''*CE'* 4 tunc (nc *eras.*) *PT* tu *N'* 5 initiunt (nt *m2 ex* m) *P* auri et argenti 𝔄'''*CE'* 6 possessiones (-is *m2 C*) adquirenda (-dā 𝔄''', -ae *m2 C*) et ius (ut eius *m2 C*) 𝔄'''*CE'* gratia 𝔄' (a *alt. ex* ę *m2*) excuses te *T* (te *exp.*) *C* (te *s. u. m2*) 7 caue ne *A* (ne *s. u. m2*) *cet.* 9 diuitiis *A* (ł tis *s.* tiis *m2*) 𝔄' (*m2* -tis) 10 es] a 𝔄'''*CE'* 12 adaequari dm̄ 𝔄' *m1* adaequari dō 𝔄' *m2* 𝔄''*ET* 13 despici*as (s *eras.*) *A* 15 qua (*m2* quā) *A* offenduntur 𝔄 (st *m3 s.* ff) 𝔄' (*m2* offerunt) 16 sint *V*𝔄 a] ab 𝔄'''*CE'* 17 cordis nr̄i 𝔄'''*CE'* 18 quo (*s. m2* ł qui) *A* quod (d *eras.*) *T* 19 corporeos (os *ex* us) *m. ant. A*, *m. rec.* 𝔄 20 occursare (ł sores *s.* sare *m2*) *A* occursores (*s.* sare) *T* contemnet 𝔄''' contempnent *E'* contempnet (d *s.* t *pr. m2*) *C* 21 speculo f. imperatum 𝔄'''*CE'*

absconditas! de quo tibi dicit lex: attende tibi, ne fiat
uerbum absconditum in corde tuo iniquum et dicat
tibi Iesus: 'quid cogitas mala in corde tuo?' neue cum abun-
daueris auro et argento et opimis agrorum fructibus uel
honoribus dicas: 'uirtus mea dedit mihi haec' et obliuiscaris
dominum deum tuum. B

24 His ergo anima quae cupit euolare deponitur. sed tu obluc-
tare quasi bonus miles Christi Iesu et inferiora despiciens,
terrena obliuiscens ad caelestia et aeterna contende. attolle
animam tuam, ne eam inliciat esca laqueorum. uoluptates
saeculi escae quaedam sunt et quod peius escae malorum,
escae temptationum. dum uoluptatem quaeris, laqueos incurris.
'oculus' enim 'meretricis laqueus amatoris est'. oculus ergo
meretricis est laqueus: laqueus est etiam sermo meretricis, C
qui obdulcat ad tempus fauces tuas et postea exasperat eas
amaritudine conscientiae peccatricis. laqueus est aliena amoe-
nitatis plena possessio. omne iter istius uitae plenum laqueorum
est. unde iustus dicit: in uia hac, quam ambulabam, abscon-
derunt laqueos mihi. in uia inquit hac absconderunt:
ideo tu illam uiam ambula, quae dicit: ego sum uia et
ueritas et uita, ut dicas: animam meam conuertit;
deduxit me super semitas iustitiae propter nomen D
25 suum. moriatur igitur nobis hoc saeculum, moriatur nobis

1 Deut. 15, 9 3 Matth. 9, 4 5 Deut. 8, 17 sq. 18 Psalm CXXXXI 4 20 Ioh. 14, 6 21 Psalm. XXII 3

2 dicit *A m2 V*𝔄𝔄′ 3 ihs *AP*𝔄‴*CE*′ ds 𝔄 dns *VN′T* malū *N*′ 4 et *alt.*] uel *E* 7 his (*s. m2* ł hęc) *A* eleuare 𝔄‴*E*′ *et* (-ri *m2*) *C* 8 milex (s *s.* x *m2*) *A* et *om.* 𝔄‴*CE*′ obluiuiscens terrena despiciens 𝔄″*E* 9 et *add. m2 P* 10 inliceat *A* (*corr. m. ant.*) *P* (*corr. m3*) 𝔄′*C* (*corr. m2*) *V*𝔄𝔄‴*E*′ uoluntates *AP et* (*corr. m2*) 𝔄′ 11 quod *s. u. m2 V* peius est 𝔄″*E et* (est *s. u. m2*) *V*𝔄′ 12 dum *om.* 𝔄‴*CE*′ 13 oculus *pr.*] laqueus (*s. m2* ł oculus) *V* laqueus (*s. m2* oculus) *T* laqueus *cet.*; *cf. de Cain et Abel I 14, 25* 14 laqueus ergo est (*om.* etiam) 𝔄‴*CE*′ est *om. N* etiam *m2 ex* enim 𝔄′ 16 amoenitatis (ł tas *s.* tatis *m2*) *A* amoenitas (tis *s.* s) *T* possessio plena amoenitatis 𝔄″*E* 18 qui *AP* qua *cet.* 20 et *AP, om. cet.* 23 hoc ... nobis *in mg. P* (*margine absciso intercidit* hoc saeculum m) *post alt.* moriatur *add.* igitur 𝔄‴*CE*′

carnis istius sapientia, quae inimica est deo. subiciamus animam nostram soli Christo, ut dicat unusquisque: nonne deo subdita est anima mea? non saeculo subdita, non mundo, inquit, subdita. non potest hoc pecuniosus, non potest auarus dicere, sed dicit iustus et continens. auarus autem dicit: anima, habes multa bona in annos multos posita; requiesce,
manduca, bibe et epulare, quia auari anima subdita est E
luxuriae corporali, iusti autem anima utitur corpore ut instrumento aut organo, quae uelut praeclara artifex quo uult obsequium corporis ducit et effingit de eo speciem quam elegit et eas quas uoluerit facit in eo resonare uirtutes, pangens nunc modulos castitatis, nunc modulos temperantiae, sobrietatis carmen, integritatis dulcedinem, uirginitatis suauitatem, grauitatem uiduitatis. interdum tamen modulator conpatitur organo
suo: et ideo honesta modulare, ut sit honesta conpassio. nam F
et ille qui uidet uidendo plerumque et audiens audiendo afficitur. et ideo dicit scriptura: oculi tui recta uideant et infra: ne multus fueris ad alienam. noli intendere in oculos iuuenculae, noli intendere in uerba meretricis.

7,26 Et quid de extraneis laqueis loquor? nostri nobis laquei 401
sunt cauendi. in ipso hoc corpore nostro laquei circumfusi nobis sunt, quos debemus uitare. non credamus nos huic corpori, non misceamus cum eo animam nostram. cum amico

1 Rom. 8, 7 2 Psalm. LXI 2 5 Luc. 12, 19 17 Prouerb. 4, 25 18 Prouerb. 5, 20 23 Sir. 6, 13 (?); cf. Uulg. Prouerb. 25, 9

2 Christo] dõ 𝔄'''*CE'* deo *s. u. m2 V* subdita (di *in ras. paulo maiore*) *A* subiecta 𝔄''*ED* 3 est *APV*𝔄*T* erat *E* erit 𝔄' (*m. ant. ex* est) *cet.* non *pr.*] nou** (ne *eras.*) *P* 7 et *om. N'*𝔄'''*CE'* quia auari (quia a *in ras.*) *A* 8 luxoriae *A* corpore (p *in ras. ex* p) *A* 9 ạut (a *exp. m2*) *A* ut (*s.* aut) *T* ortano 𝔄'''*E'* orgato (-no *m2*) *C* 10 de eo] decus 𝔄'''*CE'* 11 pingens *P* 12 castitatis n. modulos *infra in mg.* 𝔄 13 carmen (n *s. u., ex* carnẽ *m2*) *A* 14 modulatur (*corr. m2*) *AP* 17 efficitur *A* (*extra u. m1,* ł af *s.* ef *m2*) *P*𝔄'''*CE'* recta (a *ex* e) *A* uideant (nt *ex* t) *A* 19 ịṇ *alt.* (*exp. m2*) *A*, in *s. u. T*, *om. V* 20 quid (d *s. u.*) *P* loquar (a *ex* o *m2*) *A* loquor (or *in ras.*) *T* sunt laquei 𝔄'''*CE'* 21 in *om.* 𝔄'''*CE'* nobis circumfusi 𝔄'''*CE'*

inquit misce animum tuum, non cum inimico. inimicum tibi corpus est tuum, quod repugnat menti tuae, cuius opera inimicitiae, dissensiones, lites perturbationesque sunt. noli cum eo miscere animam tuam, ne utrumque confundas. nam si
miscetur, ergo melior fit caro, quae inferior est, quam anima, C
quae superior, quia anima uitam corpori tradit, caro autem mortem animae transfundit. confunditur ergo utriusque operatio, confunditur prope ipsa utriusque substantia. igitur suscipit in se anima insensibilitatem defuncti corporis et corpus omnibus animae uirtutibus fungitur. ac ne forte quia infunditur anima corpori etiam confundi putetur, exemplo nobis sit huius luminis gratia, siquidem et lumen terreno loco infunditur nec tamen
confunditur. non sit ergo confusa operatio, quorum dispar D
substantia est, sed sit anima in corpore, ut uiuificet corpus,
27 hoc gubernet, inluminet. negare tamen non possumus quod conpatiatur corpori suo. nam et contristatur, siquidem Iesus ait: tristis est anima mea usque ad mortem, affectum hominis in se exprimens et alibi: anima mea turbata est, siquidem ut modulator modulis suis aut tibiae aut citharae
aut organi uoce, gestu affectuque conpatitur, in tristibus sonis E
tristior, in laetis laetior, in acutioribus excitatior, in ipsis mitioribus mitior atque mansuetior, ut sonos cantuum ipse

2 Rom. 7, 23 17 Matth. 26, 38 18 Ioh. 12, 27

1 animam tuam *N'* 2 est corpus *N'* repugn& (a *s.* & *m3*) 𝔄' 3 inimicitiae *om.* 𝔄'''*CE'* perturbationesque (que *del. lineola subiecta m2, sed ea est eras.*) *A* 7 transfundit (s *s. u. m2*) *P* infundit (trans *s.* in) *T* 9 corpus (pus *s. u. m2*) *A* 11 exemplo (ł ū *s.* o *m2*) *A* exemplum *VN* 12 terrenū *A* (no *s.* nū *m2*) *P et* (ū *ex* o) *T* 14 ut *A* (*s. m2* ł et) et *T* 15 si inluminet 𝔄'''*E'* ** (*s.* et *m2*) inluminet *C* se inluminet *N'* (se *s. u. m. ant.* 𝔄') negare (e *pr. ex* a *m3*) *P* 16 nam et ... 728, 5 concentum *om. V* 18 *inde a* turba]ta *incipit G hac inscriptione adiecta* IN XPI NOMINE INCIPIT SERMO BEATI AMBROSII EPISCOPI DE BONO MORTIS ET DE EXITU HUIUS MISERRIMAE ATQUE CADUCIS VITAE 19 ut *scripsi* et *libri* modulator *P*𝔄''*E* modulatore *D* (e *s. u. m2*) 𝔄' (e *eras.*) *T* (e *exp.*) *A*𝔄'''*CE'G* 21 acuriositatibus *G* 22 mitioribus *et* mitior (i *pr. bis in ras.*) *A* atque mansuetior *om.* 𝔄''*E* sonus *APE' et* (-os *m2*) 𝔄; sonus *fort. defendi potest*

commendet et quodammodo moduletur affectus, anima quoque in hoc corpore tamquam in fidibus musicis, quae sobria est, tamen summis, ut ita dicam, digitis uelut neruorum sonos ita pulsat carnis istius passiones, ut consonum reddat morum atque uirtutum consentientemque concentum, ut in omnibus cogitationibus suis, in omnibus operibus id custodiat, ut omnia F consilia et facta sibi concinant. anima est ergo quae utitur, corpus quod usui est, ac per hoc aliud quod in imperio, aliud quod in ministerio, aliud quod sumus, aliud quod nostrum est. si quis animae pulchritudinem diligit, nos diligit; si quis corporis decorem diligit, non ipsum hominem, sed carnis diligit pulchritudinem, quae tamen cito marcescit et defluit.

28 Unde illi intende de quo dicit propheta: qui non accepit in uanum animam suam. in uanum accepit animam suam, ut iam de huius uitae dicamus molestiis, qui saecularia struit, aedificat corporalia. cotidie ad edendum et bibendum surgimus, 402 A et nullus expletur, ut non post momentum esuriat ac sitiat. cotidie lucrum quaerimus, et nullus cupiditati modus ponitur. non satiabitur inquit oculus uidendo nec auris auditu. qui diligit argentum non satiabitur argento. nullus finis laboris et nullus est fructus abundantiae. cupimus cotidie scire noua,

13 Psalm. XXIII 4 19 Eccl. 1, 8

1 quodadmodo 𝔄'''*CE'* 3 sonus *A* (*corr. m2*) *P*𝔄'''*CE'G* 4 istius *om.* 𝔄''*E* cūsonum 𝔄'''*CE'* 6 suis *om. G* ut * (& *s. ras.*) *E* 7 et *om. A m1* (*add. m2*) *P*, atque *P'* concinnant 𝔄''' *et* (n *alt eras.*) *CE'* concinant (ant *in ras. m2*) 𝔄' concinnent 𝔄'' (*s.* ł c̆cinant) *EG* ergo est *G* 8 in *om. E'* 11 ipsam (a *ex* u) animam nec hominem *G* diligit *s. u.* 𝔄' *m. ant. et T*, *om. V*𝔄 12 tamen] tam *G* 13 intende *om. P* (*in quo uerba* illi de qua *del. m3*) qua *AP*𝔄 accipit *V*𝔄'''*CE'G* 14 uano *pr. A m1 PN'TD* uanum *A m2* 𝔄'''*CE'* (*in his tribus* animam suam in uanum) *cet.* accepit 𝔄𝔄'''*CE'* accipit 𝔄' (i *pr. ex* e *m2*) *cet.* 15 huius uitae huius *A* (*alt.* huius *del. m2*) *P* (*alt.* huius *eras.*) uitae huius 𝔄'''*CE'*, *fort. recte* instruit *VNT* seruat (a *ex* i *m2*) *C* 17 non *post* momentum *transponunt* 𝔄'''*CE'G* hac *P* 19 oculos (v *s.* o *alt.*) *P* uidendo 𝔄' *m1* uisu 𝔄' *m2* 𝔄''*E*𝔄'''*CE'G* auditu* *A* auditui *P* 20 satiatur *VN*

et quid est ipsa scientia nisi cotidiani doloris abiectio? omnia
quae sunt iam fuerunt et nihil sub sole est nouum, sed B
omnia uanitas. totam uitam odio habui dixit Ecclesiastes.
qui uitam odio habuit utique mortem praedicauit. denique
laudauit mortuos magis quam uiuentes et illum iudicauit
beatum, qui in hanc uitam non uenit nec inanem hunc suscepit
laborem. circumiuit inquit cor meum, ut scirem impis
laetitiam et ut considerarem et quaererem sapientiam
et numerum et ut scirem per impium laetitiam et
molestiam et iactationem, et inuenio ego eam amariorem
quam mortem, non quia amara sit mors, sed quia C
impio amara. et tamen amarior uita quam mors. grauius est
enim ad peccatum uiuere quam in peccato mori, quia impius
quamdiu uiuit peccatum auget, si moriatur, peccare desinit

29 Plerique criminum suorum absolutione laetantur. si emendaturi,
recte; si perseueraturi in eis, stulte, quia longe illis
plus damnatio profuisset, ne incrementa facerent peccatorum
de quo sublimis apostoli sententia dicentis quod non solum D
ii qui flagitiosa agunt, sed etiam qui ea probant digni morte
sunt. sed et illos qui talia condemnant in aliis qualia ipsi

2 Eccl. 1, 9 (cf. 10); 2, 17 5 Eccl. 4, 2 et 3 (cf. 4) 7 Eccl. 7, 25 sq. 18 Rom. 1, 32 20 Rom. 2, 1 et 3

1 est *om.* *P𝔄'''CE'* cottidianae *G* cotidianae *𝔄'''* *et* (-i *corr. m2*) *C* 2 est sub sole *T* 5 mortuos laudauit magis *𝔄''E* laudauit plus mortuos (*om.* magis) *𝔄'''CE'* 7 circumiuit (m *exp. m2*) *𝔄'* circuiuit *𝔄''E* *𝔄'''CE'G* *fort. uerba* impii laetitiam *hoc loco cum editione Romana delenda et 9* per impium *mutandum est in* impii (εὐφροσύνην *pro* ἀφροσύνην *in mg. m2 praebet S*). *adscripsit nescio quis, ut corrigeret uerba* per impium laetitiam, *in margine* impii laetitiam *ac deinde haec inepto loco inserta sunt* 8 et ut considerarem ... iactationem *om.* *V* 10 inuenio *𝔄'* (o *eras.*) inueni *V𝔄''E𝔄'''CE'G* eam *om.* *E'* 12 est *s. u.* *𝔄'''*, *om.* *G* 15 laetantur (*s. m2* ł iactantur) *A* iactantur (*s.* ł laetantur) *T* emendaturi sunt recte *𝔄''E* emendatī s̄t recte (ī s̄t recte *in ras. 4 fere litt.*) *𝔄'* 16 perseuerat̃ in (t̃ in *in ras. m2*) *𝔄'* 17 dampnatio *APVC𝔄''T* 18 sententia apostoli *N'* 19 hii *PV𝔄E* *et* (i *alt. eras.*) *𝔄'''* hi *cet.* flagitiora *𝔄'''CE'* quia *𝔄'''E'* 20 sint *𝔄'''CE'* et *om.* *𝔄'''CE'* condempnant *PV𝔄''ET* *et* (p *s. u. m2*) *𝔄'C*

agunt inexcusabiles haberi ut et sua damnatos sententia; cum
enim alios condemnant, se ipsos condemnant. nec sibi eos
blandiri oportere, quia poenarum ad tempus inmunes uidentur
et exortes reatus, cum grauiores poenas intra se luant et sibi
rei sint, qui aliis non uidentur, atque in se intorqueant graui-
orem conscientiae sententiam, cum de aliorum peccatis iudicant. E
sed noli, inquit, o homo, diuinae bonitatis et patientiae then-
sauros contemnere; bonitas enim dei ad paenitentiam te pro-
uocat, ad correctionem inuitat; duritia autem tua, qua in
erroris pertinacia perseueras, futuri iudicii auget seueritatem,
30 ut dignam retributionem tuorum accipias delictorum. non igitur
mors malum. nam neque apud uiuentes mors est neque apud
defunctos; apud alios enim non est, quia adhuc uiuunt, alii
transierunt. itaque neque apud eos amara est qui eam adhuc F
nesciunt hoc ipso quia nesciunt neque apud eos qui iam et
secundum corpus nihil sentiunt et secundum animam liberati
sunt.

8, 31 Quodsi terribilis apud uiuentes aestimatur, non mors ipsa 403 A
terribilis, sed opinio de morte, quam unusquisque pro suo B
interpretatur affectu aut pro sua conscientia perhorrescit. suae
igitur unusquisque conscientiae uulnus accuset, non mortis
acerbitatem. denique iustis mors quietis est portus, nocentibus
naufragium putatur. certe his quibus grauis est timor mortis
non est graue mori, sed graue est uiuere sub metu mortis.

7 Rom. 2, 4 sq. 18 cf. Epicteti Enchir. c. 5

1 ut *A* (*exp. m2*) *P* (*del. m3*), *om. T* damnatus *A* (ł tos *m2 s.* tus) dampnatos *PVCT* 2 condempnant *pr. P* (n *alt. s. u.*) *V𝔄''ECE'T* condempnant *alt. PV𝔄''ECE'T* 3 blandiri (di *ex* da) *A* 6 iudicantur *𝔄'''CE'* 7 o *om. 𝔄'''CE'G* thesauros *libri* 9 correptionem *E'* autem *om. G* quae (e *del. m3*) *P* 13 qui *APCG* quia *E'* (a *eras.*) *𝔄'* (ia *in ras.*) adhuc alii uiuunt *𝔄''E* 14 amara] mala *A m2 NT* 15 ipsum *A* (ł so *m2 s.* sum) *𝔄* (-o *corr.*) hoc ... nesciunt *om. 𝔄''EE'* 18 si ... mors *s. u. m. ant. 𝔄'* non *s. u. m2 V* 20 continentia *𝔄'''CE'G* 21 unusquisque *s. u. m. ant. 𝔄'* conscientia *P* ącuset *P* 23 putatur (r *m3 ex* s) *P* grauis (s *s. u.*) *A* 24 est *om. 𝔄'''CE'*

non ergo mors grauis, sed metus mortis. metus autem opini-
onis est, opinio nostrae infirmitatis, contraria ueritati; nam
per ueritatem uirtus, per opinionem infirmitas. opinio autem C
non mortis utique, sed uitae est. ergo illud graue uitae magis
inuenitur esse. liquet igitur quia mortis metus non ad mortem
referendus est, sed ad uitam. non enim habemus quod in
morte metuamus, si nihil quod timendum sit uita nostra
commisit. etenim prudentibus delictorum supplicia terrori
sunt, delicta autem non mortuorum actus sunt, sed uiuentium.
uita igitur ad nos refertur, cuius actus in nostra potestate D
est, mors autem nihil ad nos; est etenim [et] separatio animae
et corporis; anima absoluitur, corpus resoluitur. quae absol-
uitur gaudet, quod resoluitur in terram suam nihil sentit. quod
32 nihil sentit nihil ad nos. tamen si mors malum, quomodo
iuuenes non timent fieri senes nec finitimam morti uerentur
aetatem patientiusque deficit qui praesumpta morte deficit
quam qui inopinata. his quoque qui mortem malum putant
aptum responsum arbitror, quia per uitam ad mortem est E
transitus, per mortem autem ad uitam reditus; neque enim
nisi qui mortui fuerint possunt resurgere. insipientes autem
mortem quasi summum malorum reformidant, sapientes quasi
requiem post labores et finem malorum expetunt.
33 Duabus autem ex causis mortem insipientes uerentur. una,

11 cf. Stob. Flor. CXVIIII 30 Usener Epicurea p. 71 n. 2 Plato Phaed. 67 D 15 Stob. Flor. IIII 81

1 non ergo . . . mortis *post* opinionis est *transponunt* 𝔄'''*CE'G* 2 infirmitatis est *A* (est *s. u. m2*) *T* (est *exp.*) 4 uitae *pr.*] uita 𝔄𝔄'''*E'* uitae *alt. tacite Maurini* uita *libri* 6 habemus *post* metuamus *transponit G* 8 terroris *A* (s *s. u.*) *P* (s *exp. m2*) *G* terrores 𝔄'''*CE'* 9 actus (*s. m2* ł metus) *A* metus *T* (*exp.*, *s.* actus) *V*𝔄 11 etenim *A* (et *exp.*) enim *cet.* et *A* (*exp. m2*) *P*, *om. cet.*, *fort. scribendum* <absolutio> et separatio, *cf. p. 733 u. 3* 14 ad nos *APV*𝔄*T et* 𝔄' *m1* agnoscit 𝔄' *m3 cet.* 15 iuuenes (i *s.* e *alt. m2*) *A* timent (& *s.* ent *m2*) *A* finitam in morte ueruntur (uertuntur *E'*) 𝔄'''*E' et* (uerentur *m2*) *C* 20 possint *A*𝔄𝔄'''*CE'* 21 mortem *s. u. m2 A*, *om. P*; *fort.* mortem *post* malorum *excidit* quasi mortem 𝔄''𝔄'''*CE'G* 23 autem *om. G* ueruntur 𝔄'''*E' et* (*corr. m2*) *C*

quod eam interitum appellent. interitus autem hominis esse non potest, cum anima superstes corpori sit, saluo eo quod ipsum corpus manet resurrectio. altera autem causa, quod F
poenas reformident, poetarum uidelicet fabulis territi, latratus Cerberi et Cocyti fluminis tristem uoraginem, Charonem tristiorem, Furiarum agmina aut praerupta Tartara, tunc .... quibus hydra saeuior sedem habeat, Tityi quoque uiscera reparandis fecunda suppliciis, quae uultur inmanis sine ullo fine depascitur, Ixionii quoque orbis perpetuam sub poenae atrocitate uertiginem, tum saxi desuper inminentis super capita adcubantium inter epulas inpendentem ruinam. haec plena 404
sunt fabularum: nec tamen negauerim poenas esse post mortem. sed quid ad mortem id quod post mortem est? si autem quae post mortem sunt referantur ad mortem, eadem etiam quae

4 Cic. Tusc. I 10 Uerg. Aen. VI 417 6 Uerg. Aen. VI 572. 577 7 Uerg. Aen. VI 575 sq. 595 sqq. 9 Uerg. Aen. VI 601 10 Uerg. Aen. VI 603—606

1 ea *A* (eā *m2*) *P*𝔄‴*E'E* 2 superstis 𝔄‴*E' et corr. m2 AC, m3* 𝔄 corporis (s *s. u. m2*) *A* 3 manet *A* (ł eat *s.* et *m2*) *P* maneat *cet.* 4 reformident (a *s.* e) *T* formidant *G* prophetarum uidelicet uel poetarum 𝔄‴*CE'* latratus ... 12 fabularum *om. V* 5 cerbē *A* (*s. m2* ł cerberū) cerbem 𝔄' (ri *s.* m *m3*) 𝔄‴*E'* cerber* (i *s. ras.*) *C* canis infernalis *ante* cerberi *add.* 𝔄' (*m. ant.*) 𝔄″*E* caronem *AP* et nautam infernalis gurgitis charon 𝔄' (*m. ant. in ras. 8 fere litt.*) et nautam inferni gurgitis caronem 𝔄″*E* 6 Tartara *ed. Rom.* tartarea *α* carcare *A* (e *s.* a *alt. m2*) 𝔄 (a *alt. in ras.*) carceris 𝔄' (is *m2 in ras.*) 𝔄″*E* carcere *cet.* tunc *C* (*s.* tum?) *T* (*s. u.*) cum *N'* (*ex* tunc *m2* 𝔄') in *α* *lacunam indicaui* (*excidit post* tunc [tum?] *fort.* uestibula in) 7 ydra *APE* idra *G* titii 𝔄' (i *tert. m3 in ras., fuit* os) ticii 𝔄″ tycii *E* tityos *AP*𝔄‴*CE'* ticyos *G* tytios 𝔄 titios *T*; *nisi forte cogitandum Ambrosium genetiuum* Tityos *a nominatiuo* Titys *deriuatum sibi mente finxisse; nam quominus* Tityon quoque <cuius> *scribamus, obstat membrorum concinnitas* 9 ixionii (i *ult. s. u. m3*) 𝔄' 10 atrocitatem *P*𝔄‴ *et* (*m2* -e *ex* -ē) *AC* tum (ł a *s.* u *m2*) *A* 11 adcubantium (*s. m2* ł occupantium) *A* 11 plena sunt *C m2* plenas *A*𝔄𝔄‴ *et* (s *eras.*) 𝔄' planas *E'* poena (l *s.* o) *G* plena *cet.* 12 tabularum *A*𝔄𝔄‴*E et* (ł fa *s.* ta) *D*, (t *s.* f *m2*) *C* ego negauerim *V* negauerint *E'* negauerunt 𝔄″ plenas (*s. m2* ł penas) *A* 14 etiam eadem 𝔄‴*CE'*

post uitam sunt referuntur ad uitam. nulla ergo erunt supplicia, quae referantur ad mortem. mors enim, ut supra diximus, absolutio est et separatio animae et corporis: non est autem mala solutio, quia dissolui et cum Christo esse multo melius. non igitur mala mors. denique et mors peccatorum pessima, B non utique mors pessima generaliter, sed pessima specialiter peccatorum. denique pretiosa iustorum. unde liquet acerbitatem non mortis esse, sed culpae.

34 Pulchre autem Graeci finem mortem appellauerunt; τελευτήν enim mortem appellant, eo quod finis istius uitae sit. sed etiam somnum mortem scriptura nuncupat, sicut est illud: Lazarus amicus noster dormit; sed uado ut suscitem eum. somnus autem bonus, quoniam quies est, sicut scriptum est: ego dormiui et quieui et resurrexi, quo- C niam dominus suscipiet me. dulcis igitur quies mortis. denique dominus suscitat quiescentes, quia dominus resurrectio.

35 illud quoque egregium, quod ait scriptura: ante mortem non laudaueris quemquam. unusquisque enim in nouissimis suis cognoscitur et in filiis aestimatur, si bene filios suos instituit et disciplinis conpetentibus erudiuit, siquidem

4 Philipp. 1, 23 5 Psalm. XXXIII 22 7 Psalm. CXV 6 12 Ioh. 11, 11 14 Psalm. III 6 16 Ioh. 11, 25 17 Sir. 11, 28 (30)

2 referuntur *A* (a *m2 s.* u *pr.*) *P* referantur *cet.* enim] ergo 𝔄'''*CE'* 3 corporis et animae *G* 4 esse cum xpo 𝔄''*E* 5 et *AP*, *om. cet.* 8 acerbitatem (v *s.* b *m2*) *A* aceruitatem 𝔄'''*E'* 9 pulchre ... 16 resurrectio *om. V* finem *APT et C m2* a finem 𝔄 a fine *C m1 cet.* teleuten (teleuthen 𝔄''*E*) *libri praeter P'*, *in quo* ΘЄaVΘЄN (ɜ *s.* a) 10 enim] autem 𝔄'''*CE'G* sit uitae 𝔄' 11 somnium 𝔄'''*CE'G* scriptura nuncupat mortem 𝔄''*E* scriptura (ł e *s.* a *m2*) *A* scripturae *T* nuncupat (ł ant *s.* at *m2*) *A* nuncupant *T* 13 illum *T* quies (e *s. u.*) est *P* quiē (*om.* est) 𝔄''' quies (*om.* est) *E'* quies (es *s. u. m2*) est *C* quies est (es est *in ras.*) 𝔄' 14 resurrexi *A* (re *del. m2*) *P*𝔄 surrexi *cet.* 15 suscipiet (*s. m2* ł suscepit) *A* suscepit 𝔄' (*m2 ex* suscipiet) 𝔄''*GT* susci*cepit *E* 16 suscitat (ł uit *s.* t *alt. m2*) *A* dns est 𝔄' (est *s. u. m2*) 𝔄''*E* 18 laudaberis (v *s.* b *m3*) 𝔄, (u *ex* b *m2*) 𝔄' 19 suis *om. G* cognoscitur *V m2 et m1 A*𝔄 cognoscetur *A m2 V m1* 𝔄 *m3 E'T* filiis (i *tert. s. u. m2*) *V* filiis suis 𝔄'' 20 suos *om. G*

ad neglegentiam patris refertur dissolutio filiorum, tum quia D unusquisque, quamdiu uiuit, obnoxius est lapsui, nec senectus inmunis a crimine. ideo legis quia **Abraham mortuus est in bona senectute**, eo quod in propositi sui bonitate permansit. mors igitur uitae est testimonium. nam si laudari ante gubernator non potest quam in portum nauem deduxerit, quomodo laudabis hominem, priusquam in stationem mortis successerit? et ipse sui est gubernator et ipse uitae huius iactatur profundo quamdiu in salo isto tamdiu inter naufragia. E dux ipse nisi confecto proelio non sumit lauream nec miles arma deponit nec stipendii mercedem adipiscitur nisi hoste superato. mors igitur stipendiorum plenitudo, summa mercedis, gratia missionis est.

36 Quantum autem morti dedit sanctus Iob, qui dixit: **benedictio morituri in me ueniat!** nam etsi Isaac benedixerit filios suos moriens et Iacob benedixerit patriarchas, tamen benedictionis illius gratia poterat solis benedicentium meritis deputari uel pietati paternae. hic uero nulla praerogatiua F meritorum est, nulla pietatis, sed solius mortis priuilegium, cum benedictio cuiusque morituri tantum uirtutis habet, ut eam sibi sanctus propheta optauerit. ac per hoc cogitemus

3 Gen. 25, 8   14 Iob 29, 13   15 Gen. 27, 27 sqq. et 39 sq. 16 Gen. 49, 1 sqq.

1 tum] dum 𝔄′ (quia *exp.*) *et* (quia *om.*) *𝔄″E𝔄‴CE′G*   2 lapsui] absui *𝔄‴E′* *et* (ab suis *m2*) *C* sui *G*   3 habraam 𝔄 ḥabraham *C*   4 bona senectute (⁄ *m2*) *A* senectute bona *VNT*   bonitate propositi sui *𝔄″E*   8 et ipse ... naufragia *om. V*   est sui 𝔄″   9 esto 𝔄‴ *m1* ē isto 𝔄‴ *m2 E′*   isto sumus *T*   13 missionis *N* amissionis *AP et* (a *s. u., sed eras.*) *T* emissionis *V* remissionis *G*   15 benedixerit (er *del. m2*) *A* benedixerat 𝔄′ (a *ex* i *m2*) *𝔄″E𝔄‴CE′*   16 moriens *del. m2 A, s. u. T et m3* 𝔄, *om. V𝔄*   benedixerit (er *del. m2*) *A* benedixerat 𝔄′ (a *ex* i *m2*) *G* (t *s. u. m2*) *𝔄″E𝔄‴CE′*   17 benedicentium (ꝉ tū *s.* tium *m2*) *A et* (-tis *m2*) *C* benedicentum *V𝔄T et* (-tium *m2*) 𝔄′ benedicendum *E′G*   19 solius (i *s. u.*) 𝔄 *et* (i *m. ant.*) 𝔄′, (i *m2*) *C* solus *V𝔄‴E′*   cuiusque *C* (que *s. u. m2*) cuiusue *V* cuiusce *A* (h *s.* ç *pr. m2*) *cet.*   20 habeat *T* (a *s. u.*)

37 semper hunc uersiculum et corde teneamus. si quem uiderimus pauperem moriturum, sumptu iuuemus: dicat unusquisque nostrum: benedictio morituri in me ueniat. si quem uiderimus debilem, non deseramus, si quem in extremis positum, non relinquamus: occurrat et nobis dicere: bene- 405 A
dictio morituri in me ueniat. laudet et te unusquisque moriturus, unusquisque depositus aeuo, unusquisque confectus uulnere graui, unusquisque morbo absumptus et iam morti proximus. hic uersiculus quantos benedici fecit! quotiens mihi pudorem incussit, si moriturum praeterii, si non uisitaui grauiter aegrum, si fastidiui inopem, si captiuum non redemi, senem spreui! sit ergo in corde semper, ut stimulet duriores, ut admoneat promptiores. resonent te postrema uerba morituri et benedictionem tui egrediens e corpore ani- B
ma secum uehat. eripe etiam eum qui ad mortem ducitur, qui periturus erat, nisi tu subuenisses, ut dicas: benedictio perituri ueniat in me.

38 Quis igitur dubitet de bono mortis, cum id quod inquietum, C
id quod erubescendum, id quod inimicum nobis est, id quod uiolentum, id quod procellosum et ad omnia uitia inlecebrosum est conquiescat et iaceat et quasi fera in cauea claudatur

7 Uerg. Aen. XII 395

1 quem] quidem *CG* uiderimus *V et* (ri *s. u.*) *T* uidemus *cet.* 2 pauperum 𝔄‴*E*′ *et* (-em *m2*) *C* 3 si quem ... 6 ueniat *om.* 𝔄‴*CE*′*G* 4 uiderimus (ri *s. u.*) *V* deseramus *m3 ex* desideramus 𝔄 extremis (is *ex* ū *m2*) 𝔄′ 6 et *eras.* 𝔄′, *om.* 𝔄″*E*𝔄‴*CE*′ 7 moriturus *in ras.* *P* (*prima litt. in ras. est* n) defectus 𝔄‴*E*′, confectus ... unusquisque *om. C* 8 absumptus *P*𝔄″*ET et* (b *ex* d) 𝔄′ assumptus *VG* adsumptus 𝔄 (us *ex* is *m3*) *cet.* 12 si senem *A* (si *s. u. m2*) *VNT* 13 promptiores (es *ex* em *m2*) *A*𝔄 promtiorem *PV* promtionem *G* te *s. u. m. ant.* 𝔄′ 14 e *A* (*exp. m2*) *PV*, *s. u. T*, *om. cet.* animā 𝔄″*E*′ 16 subuenises *P* 17 perituri *A* (*s. u. m2* ł morituri) *P*𝔄‴*CG* morituri *cet.* in me ueniat *T* 18 dubitet *om. G*, dubitat 𝔄‴*CE*′ id quietum (*om.* quod in) *G* 19 inimicum (*s. m2* ł iniquum) *A* iniquum *T* nob̄ *del. m2 A* 20 uita (ł tia *m2 s.* ta) *A* 21 fera in *ed. Rom.* feruidā (ł da in *s.* dā *m2*) *A* feruidam *P* feruida in *T*, *om. V*, feruida *cet.* caueā (*s. m2* cauea) *A* caueam *P*

sepulchri, relinquatur rabies eius exanimis et emortua conpago
uiscerum in terram resoluatur, id autem quod familiare uirtu-
tibus, amicum disciplinis, studiosum gloriae, sequax boni, deo D
subditum est ad illud sublime euolet et cum illo puro et
perpetuo bono atque inmortali maneat, ipsi adhaereat et cum
ipso sit, de quo cognationem ducit, ut quidam ait: cuius et
genus sumus? non enim mori animam cum corpore mani-
festum est, quia non est de corpore. non esse autem eam de
corpore scriptura multis modis edocet. nam et Adam a domino
deo nostro accepit spiritum uitae et factus est in animam
uiuentem et Dauid ait: conuertere, anima mea, in E
requiem tuam, quia dominus benefecit mihi. et in
quo benefecerit audi: quia liberauit inquit pedes meos
a lapsu. uides gratulari eum mortis huius remedio, quia
39 finis est factus erroris, quia culpa, non natura defecit. deni-
que quasi exutus et liber dicit: placebo domino in regi-
one uiuorum. illa est enim regio .... denique illam
animarum requiem dicit terram esse uiuentium, quo peccata
non penetrent, ubi uirtutum uiuit gloria. ista autem regio
plena est mortuorum, quia plena est delictorum, meritoque F
dictum est: relinque mortuos sepelire mortuos sepe-
lire mortuos suos. sed et supra similiter ait: anima

6 Act. 17, 28 10 Gen. 2, 7 11 Psalm. CXIIII 7 13 Psalm. CXIIII 8 16 Psalm. CXIIII 9 18 Psalm. XXVI 13 21 Matth. 8, 22 22 Psalm. XXIIII 13

1 conpagũ 𝔄‴*E′ et* (-o *ex* -ũ *m2*) *C* 2 in terram *A* (ł na *s.* ram *m2*) interna *T* 6 coo *P m1*, quo *m3* 7 summus *P* 8 ea *A* (eā *m2*) *P*, eā *extra u. m. ant.* 𝔄′ 9 domino *om. G* 12 mihi *A* (*in ras.*) tibi *GTP′* 14 remedię (a *s.* ę *m2*) *P* 15 factus est 𝔄″*ET* defecit (e *alt. ex* i *m2*) *A* deficit *CE′* 17 lacunam significaui; ⟨uiuorum⟩ regio *ed. Paris. a. 1569* regio uiuorum *E et* (uiuorum *s. u.*) *T*; *sed plura excidisse uidentur* denique ... uiuentium *om. V* 18 animarum (ni *s. u. m2*) *A* ducit (*del. m2*). terrā dicit esse *A* dicit. terram dicit esse *P*𝔄𝔄‴*CE′GT* dicit terram esse dicit 𝔄′ (*ante* terram *ras. et alt.* dicit *eras.*) 𝔄″*E* terram dicit esse *D* uiuentiũ (ł tũ *s.* tiũ *m2*) *A* 19 penetrent (a *s.* e *ult. m2*) *A* penetrant 𝔄′ (ant *m2 in ras.*) 𝔄″*ET* uiuit (t *s. u.*) *A* 20 est *pr. om.* 𝔄″ 21 relinque mortuos tuos *E*′

eius in bonis demorabitur, et semen eius hereditabit terram, hoc est: anima timentis deum habitabit in bonis, ut semper in eis sit et secundum ea. quod potest etiam de eo accipi qui sit in corpore, ut et ipse, si timeat deum, in bonis habitet et in caelestibus sit et possideat corpus suum et dominetur ei quasi in seruitutem redacto et possideat hereditatem gloriae et caelestium promissorum.

40 Unde et nos si uolumus post mortem corporis huius in 406 A
bonis esse, caueamus ne adglutinetur anima nostra huic corpori, ne commisceatur, ne inhaereat, ne trahatur a corpore et tamquam ebria perturbationibus eius uacillet et fluitet nec se ei credat atque eius delectationibus, ut committat se eius sensibus. nam et oculus eius error et fraus est, quia fallitur uisus, et auris eius deceptio est, quia et auditus inluditur, et sapor eius deceptio est. denique non otiose dictum est: oculi tui recta uideant et: lingua tua non loquatur peruersa. quod non esset dictum, nisi frequenter erra- B
rent. uidisti meretricem, captus es uultu eius et formam decoram putasti: errauerunt oculi tui, peruersa uiderunt, alia nuntiarunt. nam si uere uidissent, uidissent deformem meretricis affectum, inhorrentem procaciam, indecentem inpudicitiam, marcentes libidines, taetram conluuionem, animi uulnera, conscien-

16 Prouerb. 4, 25 Psalm. XXXIII 14

2 timentib; *E'* 3 et] ut 𝔄'''*CE'* ea uiuat *G* quod (*s. m2* quę) *A* quę (*s.* quod) *T* 9 bonis] nobis 𝔄'''*CE'G* 11 perturbationibus (ł ne *s.* nibus *m2*) *A* perturbatione (ł nibus *s.* ne) *T* fluctuet *V* fluit (a *s.* i) et 𝔄''' fluat et *CE'* 13 error et fraus (*s. m2* ł errore fractus) *A* errore fractus (*s.* ł error et fraus) *T* quia . . . deceptio est *om.* 𝔄'''*CE'G* 16 recte *P* non] ne *G* loquetur 𝔄𝔄'''*CE'* *et* (-atur *m2*) 𝔄' 17 peruersa (a *m2 ex* ę) 𝔄' esse *EE'G et* (*corr. m2*) 𝔄'''*C* 18 formam *APT* forma 𝔄' (a *ex* ā) *cet.* decorem *T* decorē̄ (e *alt. eras.*) 𝔄 19 potasti *A* (a *ex* e *m2*) *P* (v *s.* o) *E'* nuntiauerunt *A* (ue *s. u. m2*) 𝔄*ET* 20 uera *E'* uerae 𝔄'''*GT* et deformem 𝔄'*E* deformis 𝔄'''*CE'G* ęffectum (a *s.* ę) *T* 21 marcentes (*s. m2* ł cescentis) *A* marcescentes 𝔄 mardescentis (*s.* marcentes) *T* 22 libidines (ł i *s.* e *m2*) *A* tetrā (ł e *s.* ā *m2*) *A* terre (*exp. et s.* tetram) *T* terram *E' et* (r *pr. ex* t) *E* tetram *cet.* animi *A m1 P* animę *A m2 cet.* conscientiae (ae *m2 ex* a) *P*

tiae cicatrices. qui uiderit inquit mulierem ad concupiscendum eam. uides quod iste falsum quaesiuit qui non ueritatem, sed adulterium requisiuit. uidere enim quaesiuit, ut concupisceret, non ut uerum cognosceret. errat igitur C oculus, ubi errat affectus. affectus ergo deceptio est, deceptio uisus — et ideo tibi dicitur: neque capiaris oculis, id est non capiatur anima tua; mulier enim uirorum pretiosas animas capit —, deceptio auditus. denique multo blandimento sermonis mulier fornicaria saepe iuuenis cor seduxit, decepit, inlusit.

41 Ergo non laqueis credamus et retibus his, quae decipiunt et inludunt, D quia corda temptantur, inpediuntur cogitationes. quae inpediuntur uisu, inpediuntur auditu odore tactu sapore. non sequamur inlecebrosa et seductoria, sed sequamur illud quod bonum est, illi adhaereamus, illud imitemur, illius praesentia, illius communicatio nos meliores faciat, mores nostros coloret, illius quaedam nos societas informet. qui enim bono adhaeret adsumit inde quod bonum est, quia scriptum est: cum sancto sanctus eris et cum per- E uerso subuerteris et cum innocente innocens eris; adsiduitate enim atque imitatione quaedam similitudinis imago

1 Matth. 5, 28 6 Prouerb. 6, 25 7 Prouerb. 6, 26 8 Prouerb. 7, 21 19 Psalm. XVII 26 sq.

1 concupiscendam 𝔄'''CE' 2 iste (*s. m2* ł ipsum) *A* ipsum (*exp. et s.* iste) *T* ipse *VN* 3 ueritatem non requisiuit sed adulterium *G* requisiuit *ex* quaesiuit *T* 5 deceptio *alt.* (de *m2 ex* di) *A* 6 neque] ne 𝔄*T* oculis tuis *A* (tuis *s. u. m2*) *VNT* 8 deceptio ē (ē *s. u. m2*) 𝔄' 9 ḍeduxit (s *s.* ḍ *m2*) *G* 11 laqueis *AP*, laqueis nos *cet.; fort.* <nos> non quẹ (ł i *s.* ẹ *m2*) *A* qui 𝔄''*ET* 14 sed et 𝔄''' (et *exp.*) *G* 15 imitẹṭur (em *s.* ẹṭ) *P* 17 colore (ł s *s.* e *m2*) *A* colore *V*𝔄𝔄'''*G et* (*om.* nostros) *E'* coloret (t *s. u. m2*) 𝔄'*C et* (et *s. u.*) *T* quaedam *A m1* quae quadam *A m2* societas (*s. m2* ł faciatis) *A* societas ụsqụẹ qụạqụẹ *T* 19 *post* eris *add.* et cum electo electus eris 𝔄'''*CE'G* et dum *A* (c *s.* ḍ *m2*) *P* 20 subuerteris *AP* subuersus eris *P'* peruersus eris *cet.* et cum in. in. eris *om.* 𝔄'''*CE'G* 21 quẹdam (a *s.* ẹ *m2*) *A* quadam *T* similitudinis (ł e *s.* is *m2*) *A* similitudinem 𝔄'''*E' et* (is *m2 s.* ẹṃ) *C* similitudinum *G*

formatur. ideoque addidit: quoniam tu inluminas lucernam meam, domine. etenim qui adpropinquat lumini citius inluminatur, et plus in eo splendor aeterni luminis refulget e proximo. ergo anima, quae adhaeret illi inuisibili bono deo atque inmortali, et ipsa corporea haec fugit et terrena et mortalia derelinquit fitque illius similis quod desiderat et in F
quo uiuit et pascitur. et quia inmortali intendit, non est ipsa mortalis. quae enim peccat moritur non utique aliqua sui dissolutione, sed merito moritur deo, quia uiuit peccato. ergo quae non peccat non moritur, quia manet in substantia sui,
42 manet in uirtute et gloria. nam quomodo substantia eius interire potest, cum utique anima sit, quae uitam infundit? et cui anima infunditur uita infunditur, a quo anima discedit uita discedit. anima ergo uita est. quomodo potest mortem recipere, cum sit contraria? sicut enim nix calorem non recipit, nam statim soluitur, et lux non recipit tenebras, 407 A
nam statim discutit — infuso enim lumine tenebrarum horror aufertur sicut admoto igni niuium rigor desinit — ita et anima, quae uitam creat mortem non recipit, non moritur: anima autem mortem non recipit: anima ergo non moritur.

43 Habemus ergo rationem. sed haec humana, illud diuinum, B
quod ait dominus: potestatem habeo ponendi animam meam et potestatem habeo iterum sumendi eam. uides igitur quia non moritur cum corpore quae et ponitur

1 Psalm. XVII 29 15 Plato Phaed. 106 A 23 Ioh. 10, 18

4 adhaeret illi (⁄ *m2*) *A* illi adhaeret *VNT* 5 corporea (e *s. u.*) *A m2 E m1* terrenaet (t *alt. s. u.*) *A* terrenaẹ (et *s.* ẹ) *P* 7 et ** quia (i *s. u. m. ant.*) *A* inmortali (in *s. u.*) *P* 8 aliqua *A* (*s. m2* ł alia) 𝔄' (*m2 ex* alia) alia *V*𝔄 10 sua *C* 11 et gloria (*del. m2 et s. scr.* ł głe) *A* 12 anima sit *ex* ammisit *m2 A* 14 quomodo autem *T* quomodo enim *ed. Rom.*, *fort.* quae quomodo 15 calorem nix 𝔄'''*CE'G* 17 nam *m2 ex* non *A* non *E'* 18 ad*moto (o *pr. in ras.*) *A* admoto 𝔄' (d *s. u. m. ant.*) admodo 𝔄'''*E'* *et* (-to *m2*) *C* admodom (u *s.* o *alt.*) *G* igne *N'* (e *ex* i *m2* 𝔄') *T* 19 et non moritur *P'* 20 anima . . . moritur *om.* 𝔄''*E*

et resumitur et in manus dei patris commendatur. sed forte
dicas: ‘specialiter: scilicet quod Christi est.’ et quamuis ille C
quae sunt hominis susceperit, tamen, quia alterius est causa et
istud adstruere, ne tempus teramus, audi dicentem: qui scis
an nocte a te tua anima reposcatur? numquid dixit:
moriatur in te anima tua? sed: reposcatur a te. quae
data est reposcitur uel repetunt a te. repetitur enim
anima, non interimitur. quae repetitur manet, quod interimitur non manet. quomodo enim interimitur, de qua dixit
sapientia dei non timendum quemquam, qui potest corpus
occidere, animam autem non potest? de qua dicit propheta: D
anima mea in manibus tuis semper. semper inquit,
44 non in tempore. et tu commenda animam tuam in manus
domini. non solum cum recedit e corpore, sed etiam cum
est in corpore, est in manibus domini, quia non uides eam,
unde ueniat aut quo uadat. est et in te, est et cum deo.
denique cor regis in manu domini et ab eo regitur et
gubernatur. cor repletur mente, quia mens animae principale E
est et uirtus animae est. non eam uirtutem dico, quae in
lacertis, sed quae in consiliis, temperantia, pietate atque

1 Luc. 23, 46 5 Luc. 12, 20 10 Matth. 10, 28 12 Psalm. CXVIII 109 17 Prouerb. 21, 1

1 *post* dei *add.* omnipotentis *V* fortasse *G* ne forte 𝔄''*E* 2 dicat 𝔄 *et* (dicas *m2*) 𝔄' specialiter scilicet *Henricus Schenkl* specialiter se *A m1 et* (se *exp.*) *P* speciale esse *A m2 cet.* xpi *A* (*s. m2* ł xpc) xps 𝔄𝔄' est *om. CE'* 3 causa (ł ę *s.* a *m2*) *A* causę 𝔄' (ę *ex* a *m2*) *T* et *om. E'T* 4 istud (*s. m2* ł illud) *A* illud *T* (*s.* istud) 𝔄'''*CE'E* teramus (a *in ras. 2 litt.*) *A* praetereamus 𝔄' (*ex* teramus *m2*) 𝔄''*E* quid *A* (*in ras. m. ant.*) 𝔄 (d *s. u. m3*) 𝔄' (*m2 ex* quis) *C* (d *exp. m2*) 𝔄''*T* 5 an nocte a te *P* si (*s. m2* ł an) hac nocte a te *A* (*in quo* scis si hac nocte *in ras. m. ant.*) an hac nocte a te *V* (hac *s. u. m2*) 𝔄*TP'* an nocte hac (hac *in mg. m3* 𝔄') a te *N'* hac nocte et 𝔄'''*CE G* dixit *om. G* 6 ⟨non⟩, sed *ed. Rom.* 8 quae repetitur ... 11 non potest *om. G* 9 qua (*s.* ua *ras.*) 𝔄' quo 𝔄 11 et (*s. u. m2*) propheta *P* 12 tuis (*s. m3* meis) 𝔄 meis *T* 15 est *pr.*] et 𝔄 manu 𝔄'''*CE'G* 17 manus *P* manu (u *ex* ū) 𝔄 et *alt.*] atque *G*

iustitia est. si cor hominis in manu domini, multo magis anima. si anima in manu dei est, non utique anima nostra sepulchro simul cum corpore includitur nec busto tenetur. sed quiete pia fungitur. et ideo frustra homines pretiosa struunt sepulchra, quasi ea animae, non solius corporis receptacula sint.

45 Animarum autem superiora esse habitacula scripturae testimoniis ualde probatur, siquidem et in Hesdrae libris legimus quia, cum uenerit iudicii dies, reddet terra defunctorum corpora et puluis reddet ea quae in tumulis requiescunt, reliquias mortuorum. et habitacula inquit reddent animas, quae his commendatae sunt, et reuelabitur altissimus super sedem iudicii. hae sunt habitationes, de quibus dicit dominus multas mansiones esse apud patrem suum, quas suis pergens ad patrem discipulis praepararet. sed Hesdrae usus sum scriptis, ut cognoscant gentiles ea quae in philosophiae libris mirantur translata de nostris. atque utinam non superflua his et inutilia miscuissent, ut dicerent animas hominum pariter ac bestiarum esse communes earumque summum praemium, si magnorum philosophorum animae in apes aut luscinias demigrarent, ut qui ante hominum genus sermone pauissent postea mellis dulcedine aut cantus suauitate mulcerent. satis fuerat dixisse illis quod

(F beside the line "Animarum autem … testi-"; 408 A beside the line "gentiles … de")

9 Hesdrae IIII 7, 32 sq. *(Volkmar)* 14 Ioh. 14, 2 20 Plat. de re publ. X 620 A

1 est *om.* *G* 2 dñi 𝔄'''*CE'G* 4 homines frustra 𝔄'' hominibus p. erunt sepulchra 𝔄'''*CE'G* 5 et non *N'* (et *s. u. m2* 𝔄') 7 superiores 𝔄'''*E'* *et* (a *m2 s.* es) *C* 9 iudicii (i *alt. in ras.*) *P* reddat 𝔄'''*CE'* 10 puluis (ł plus *s. u. m2*) *A* plus *V* (*s. m2* ał puluis) 𝔄' (*s.* puluis *m. ant.*) prt' *T* (*in ras.*, *s.* puluis) 𝔄 ea reddet *G* eas *N'* (s *s. u. m3* 𝔄') qui *G* 11 mortuorum (*s. m2* ł sanctorum) *A* sanctorum (*exp. et s.* mortuorum) *T* 12 reddunt *N'* in his (*om.* sunt) *G* 13 haec *E'GE* 14 dicit dñs (∕ *m2*) *A* dñs dicit *N*𝔄'''*CE'T* 15 ad patrem *om.* 𝔄''*E* 17 filosophie *A* filosophiae *P*𝔄 filosofiae *V* 20 filosophorum *A* philosoforum 𝔄 filosoforum *V* 21 demigrarent (a *ex* e) *A* 23 quod (*s. m2* ł qui) *A*

liberatae animae de corporibus ῞Αιδην peterent, id est locum, qui non uideretur, quem locum latine infernum dicimus. B
46 denique et scriptura habitacula illa animarum promptaria nuncupauit, quae occurrens querellae humanae, eo quod iusti qui praecesserunt uideantur usque ad iudicii diem per plurimum scilicet temporis debita sibi remuneratione fraudari, mirabiliter ait coronae esse similem iudicii diem, in quo sicut ⟨non⟩ nouissimorum tarditas, sic non priorum uelocitas. coronae enim dies expectatur ab omnibus, ut intra eum diem et uicti erubescant et uictores palmam C adipiscantur uictoriae. illud quoque non reliquit occultum, eo quod superiores uideantur qui ante generati sunt, infirmiores qui postea. conparauit enim utero mulieris partus saeculi huius, quoniam fortiores sunt qui in iuuentute uirtutis nati sunt, infirmiores qui in tempore senectutis. defecit enim multitudine generationis hoc saeculum tamquam uulua generantis et tamquam senescens creatura robur iuuentutis
47 suae uelut marcenti iam uirium suarum uigore deponit. ergo D dum expectatur plenitudo temporis, expectant animae remu-

3 Hesdrae IIII 7, 32 8 Hesdrae IIII 5, 42 11 uerba 'non debet esse occultum ... 18 deponit' leguntur in Commentario in Cantica cant. ex scriptis Ambrosii collecto 3, 31 sq. (I 1578 D *B.*) 13 sq. Hesdrae IIII 5, 53

1 liberatae (*s. m2* libertate) *A* aden *G* idem (*s. m2* aiden) *T* addent 𝔄‴*E*′ *et* (addenta *m2*) *C*, *om.* 𝔄″*E* (*in quibus legitur* appeterent), aiden *cet.* id est *om.* 𝔄″*E* 2 uidetur *G* dicimus *A* (ł xi *s.* ci *m2*) *T* (c *ex* x) 3 promptaria *V*𝔄*D* prumptaria *A* prumptuaria *PG* promptuaria 𝔄‴ (o *ex* u) 𝔄′ (u *s. u. m2*) *CE*′*ETP*′ promtuaria 𝔄″ 4 quaerellae (l *pr. eras.*) *A* querelae *V* (re *s. u. m2*) 𝔄𝔄″*ET* quaerelae *cet.* 7 similem illum *T* (illum *s. u.*) *ed. Rom.* 8 non *add. ed. Rom.* tarditas (*in mg.*) non excludetur, sic non pr. uel. ante admittetur *T* 11 relinquit *AP* eo *om. T* 12 inferiores *T*, *non inepte, cf. u. 15* 13 huius saeculi 𝔄″ 14 iuuentate (v *s.* a) 𝔄 15 inferiores *P*𝔄𝔄‴*CE*′*G* in *om.* 𝔄″*E* defecit (i *s.* e *alt. m2*) *PC* deficit *VNT* 17 renascens *A* (*s. m2* ł senescens) *P* robori 𝔄‴*E*′ roborem̧ (*m2* robur) *C* ubertatis 𝔄‴*CE*′*G* 18 uigore (e *s. u.*) *A* uigorem (m *eras.*) 𝔄′ 19 dum *om. E*′, dū (ū *in ras. m2*) *C* dm̄ (m *ex* n) 𝔄‴ plenitudo (ł ine *m2*

nerationem debitam. alias manet poena, alias gloria: et tamen nec illae interim sine iniuria nec istae sine fructu sunt. nam et illae .... uidentes seruantibus legem dei repositam esse mercedem gloriae, conseruari earum ab angelis habitacula, sibi autem dissimulationis et contumaciae supplicia futura et pudorem et confusionem, ut intuentes gloriam altissimi erubescant in eius conspectum uenire, cuius mandata temerauerint. E
sicut enim praeuaricatio Adae ita et confusio, quoniam sicut ille per incuriam mandatorum caelestium lapsus est et pudore se prolapsionis abscondit, fulgorem diuinae praesentiae uerecundia peccatricis conscientiae subire non ausus, ita et animae peccatorum uibrantis luminis eius splendorem non sustinebunt, quo teste se reminiscentur errasse.

48 Iustarum uero animarum per ordines quosdam digesta F
laetitia. primum quod uicerint carnem nec inlecebris eius inflexae sint. deinde quod pro pretio sedulitatis et innocentiae suae securitate potiantur nec quibusdam sicut impiorum animae erroribus et perturbationibus inplicentur atque uitiorum suorum 409 A
memoria torqueantur et exagitentur quibusdam curarum aestibus. tertio quod seruatae a se legis diuino testimonio fulciantur, ut factorum suorum incertum supremo iudicio non uere-

3 II Tim. 4, 8 9 Gen. 3, 8 14 Hesdrae IIII 7, 70—76

s. o) *A* expectant] expectat *G et* (*corr. m2*) *CE'* remunerationes debitas *G* remunerationem debitas 𝔄''' remuneratione͞ (e͞ *ex* is) debitam *E'* 1 debita *N'* poenas 𝔄''' *et* (s *exp.*) *E* 3 *excidit uerbum ueluti* conturbabuntur uident *V* uidentes (es *s. u.*) *T* 10 uerecundiae 𝔄''' *et* (-ia *m2*) *CE'* 13 testes ei 𝔄'''*C* testese (e *tert. s. u.*) *E'* se non 𝔄 *et* (non *exp.*) 𝔄' ṇọṇ (*s.* se) *T* 14 ụẹṛọ (*s. m. ant.* autem) 𝔄' autem 𝔄''*E*𝔄'''*CE'* ordinem 𝔄'''*CE'GP'* quendam *C* (en *ex* os) quemdam *P'* digesta (ł tos *s.* ta *m2*) *A* digestos *T* erit *post* digesta *add. Maurini, post* laetitia *T et* (*in ras.*) *D* 15 laetitia (*in mg. m3* letificat) 𝔄 plurimum *A* (*s. m2* ł primum) *P* 16 pretioso *A* (*s. m2* ł ꝑ p͞tio) pro (*eras.*) pretio *P* pro *om. N'* 17 sicut (ut *del. m2*) *A* 20 a se *s. u. T, om.* 𝔄 diuine (e *ex* o *m2*) 𝔄' diuinẹ (ẹ *m2 ex* o) *CE'* fulciantur *P et* (v *m2 s.* a) *A* fulciuntur *T* (a *s.* u *alt.*) *cet.*

antur euentum. <quar>tum quia incipiunt intellegere requiem suam et futuram sui gloriam praeuidere eaque se consolatione mulcentes in habitaculis suis cum magna tranquillitate requiescent stipatae praesidiis angelorum. quintus autem ordo exul- B tationis habet uberrimae suauitatem, quod ex hoc corruptibilis corporis carcere in lucem libertatemque peruenerint et repromissam sibi possideant hereditatem. est enim ordo quietis, quia est et resurrectionis. s i c u t e n i m i n A d a m o m n e s m o r i u n t u r, i t a e t i n C h r i s t o inquit o m n e s u i u i f i c a b u n t u r, u n u s q u i s q u e a u t e m i n o r d i n e s u o : p r i m i t i a e C h r i s t u s, d e i n d e q u i s u n t C h r i s t i, q u i i n a d u e n t u m e i u s c r e d i d e r u n t, d e i n d e f i n i s. erit igitur ordo diuersus claritatis et gloriae, sicut erit ordo meritorum. processus C quoque ordinum processum exprimit claritatis. denique sexto ordine demonstrabitur his quod uultus earum sicut sol incipiat refulgere et stellarum luminibus comparari, qui tamen fulgor earum corruptelam iam sentire non possit. septimus uero ordo is erit, ut exultent cum fiducia et sine ulla cunctatione confidant et sine trepidatione laetentur festinantes uultum eius uidere, cui sedulae seruitutis obsequia detulerunt, de quo innoxiae conscientiae recordatione praesumant gloriosam D mercedem laboris exigui, quam incipientes recipere cognouerunt

9 I Cor. 15, 22—24 14 Hesdrae IIII 7, 77 et 78

1 quartum *scripsi* tum *libri* (ortum *ex* $\overset{\text{tum}}{\text{IIII}}$) *praeter* 𝔄'''*CE'G*, *in quibus legitur* dum; quarto *ed. Paris. a. 1569*; *in margine librorum VD ad p. 743, 15. 16, 744, 1. 4 adscripti sunt numeri:* I, II, III, IIII, V incipient *scribendum esse uidetur aut* incipiant *et deinde* requiescant 5 uberrimae habet 𝔄''*E* corruptibilis (ł li *s.* lis *m2*) *A* 6 corpore *A*, *exp. m2 P*, corporis *s. u. T* 9 inquit *om.* 𝔄'''*CE'G* omnes *s. u. m1 A* omnes inquit 𝔄'' uiuificantur *APV* 10 autem] enim 𝔄'''*CE'G* 11 Christus] xpi 𝔄'''*E' et* (xps *m2*) *C* aduentu *P*𝔄''*E'T* 12 diuers*s (i *eras.*, u *s. ras.*) *E'* diuersae *N'* 13 et *s. u. m2 A* 14 exprimit *AP* exprimet *cet.*, *fort. recte* 16 fulgur *A* (o *m2 ex* u *alt.*) *P* 17 sentire iam *V* 18 is *V*𝔄𝔄''*E* eis 𝔄 (e *eras.*) his *D* (h *eras.*) *cet.* ut *om.* 𝔄'''*E'*, *s. u. m2 C* 21 gloriam mercedis *A* (*s. m2* ł gloriosam mercedem) *P*

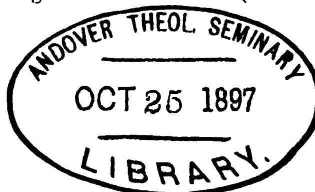

indignas esse huius temporis passiones, quibus remunerationis aeternae gloria tanta refertur. 'hic ordo' inquit 'animarum, quae sunt iustorum', quos etiam inmortales non dubitauit dicere in quinto ordine 'eo quod spatium' inquit 'incipiunt recipere fruentes et inmortales'. 'haec est' inquit 'requies earum per septem ordines et futurae gloriae prima perfunctio, E
priusquam in suis habitationibus quietae congregationis munere perfruantur. unde ait propheta ad angelum: ergo dabitur tempus animabus, postquam separatae fuerint de corporibus, ut uideant ea quomodo dixisti. et dixit angelus: septem dies erit libertas earum, ut uideant in septem diebus qui praedicti sermones, et postea congregabuntur in habitaculis suis'. haec ideo plenius de iustorum ordinibus expressa sunt quam de passionibus inpiorum, quia melius est cognoscere quomodo innocentes saluentur quam quomodo crucientur flagitiosi.

49 Ergo quia iusti hanc remunerationem habent, ut uideant 410 A
faciem dei et lumen illud, quod inluminat omnem hominem. abhinc induamus huiusmodi studium, ut adpropinquet anima nostra deo, adpropinquet oratio, adhaereat illi nostrum desiderium, non separemur ab eo. et hic quidem positi meditando

2 Hesdrae IIII 7, 79 4 Hesdrae IIII 7, 76 5 Hesdrae IIII 7, 79 8 Hesdrae IIII 7, 80—82 14 Hesdrae IIII 7, 68—79 15 Hesdrae IIII 7, 58—67 18 Augustinus contra duas epist. Pelag. IIII 11, 31 (ergo quia ... 746, 17 gloriari) 19 Ioh. 1, 9

1 indignasse (*om.* esse) *A* indignus esse 𝔄‴*CE'* huius (h *ex* c) *P* huius temporis indignas esse passiones *G* remunerationes 𝔄‴*E'* 2 gloriae (e *eras.* *C*) 𝔄‴*CE'G*, *qui om.* tanta 3 quas *GP'* 6 per septem *s. u. m2, sed eras.* *P* 10 corpore 𝔄″*E* ea *A* (*s. m2* ł de) *P* dm̃ *V*, *om.* *P'*, de 𝔄' (*s. u. m. ant.*) *T* (*s.* eā) *cet.* 12 diuideant (e *eras.*) 𝔄‴ diuidant *CE'* qui praedictos (tos *ex* ti *m2*) *A* (*exp. m2 et s. scr.* ł praedictos) praedicti *P* praedicti sunt *cet.* 15 quia *om.* 𝔄‴*CE'* 16 innocentes (s *in ras.*) *A* 20 induamur *A* (us *m2 ex* ur) *V* (s *s.* r *m1*) adpropinquet (et *ex* at *m3*) *P* adpropinquat *G* 21 adpropinquat *G* desiderium nostrum 𝔄‴*CE'*

legendo quaerendo copulemur deo, cognoscamus eum ut
possumus; ex parte enim hic cognouimus, quia hic inperfecta
illic perfecta omnia, hic paruuli illic robusti. uidemus inquit B
nunc per speculum in aenigmate, tunc autem
faciem ad faciem. tunc reuelata facie gloriam dei specu-
lari licebit, quam nunc animae corporis huius concretis
uisceribus inuolutae et quibusdam carnis huius maculis et
conluuionibus obumbratae sincere uidere non possunt. quis
enim inquit uidebit uultum meum et uiuet? et recte.
nam si solis radios oculi nostri ferre non possunt et si quis
diutius e regione solis intenderit, caecari solere perhibetur,
si creatura creaturam sine fraude atque offensione sui non C
potest intueri, quomodo potest sine periculo sui uibrantem
cernere uultum creatoris aeterni corporis huius opertus exu-
uiis? quis enim iustificatur in conspectu dei, cum unius quo-
que diei infans mundus a peccato esse non possit et nemo
50 possit de sui cordis integritate et castimonia gloriari? non
timeamus igitur recipi ab hominibus, non uereamur illum
debitum omnibus finem, in quo Hesdra remunerationem suae D
deuotionis inuenit dicente ei domino: tu enim recipieris
ab hominibus et conuersaberis residuum cum filio
meo et cum similibus tuis. quod si illi gloriosum et

3 I Cor. 13, 12 8 Exod. 33, 20 15 Psalm. CXXXXII 2 16 Iob 14, 5 17 Prouerb. 20, 9 20 Hesdrae IIII 14, 9

2 hic *pr. exp. m2 A, om. T* cognouimus *A* (ł sci *m2 s.* ui) *P* cognoscimus *cet.* 5 faciem *pr. scripsi* facie *libri* gloria 𝔄'''*CE'* domini *Augustinus* 9 uultum meum uidebit 𝔄'' 10 ferre (*s. m2* ł uidere) *A* uidere *T* (*exp. et s.* ferre) *VN* 11 intenderit (ł ret *s.* rit *m2*) *A* perhibear (ł tur *s.* ar *m2*) *A* 12 offensione 𝔄'''*CE'G Augustinus* exoffensione *cet.* 14 creatoris sui *V* 14 exuuiis *om.* 𝔄''', *add. ante* opertus *s. u. m2 C, in quo post* opertus *est ras. 5 fere litt.* 15 quis ... dei *om. G* iustificabitur *V* quoque *s. u. V* 16 diei (*s. m2* ł die) *A* possit *pr.*] potest 𝔄'''*CE'G* 17 et castimonia *om. G* 18 timeas *A* (mus *s.* s *m2*) *P* uereamur (ur *ex* us *m2*) *A* 19 quoş *A* hesdra* (e *eras.*) *P* hesdras 𝔄'' 20 dn̄o dicente ei 𝔄'''*CE'* 22 illi sū et (gloriosū et *m2 s.* sū et) *A*

iocundum erat cum similibus conuersari, quanto nobis glorio-
sius erit et iocundius ad meliores pergere et conuersari cum
51 his quorum facta miramur. quis utique prior Hesdra an Pla-
ton? nam Paulus Hesdrae, non Platonis secutus est dicta. E
Hesdra reuelauit secundum conlatam in se reuelationem
iustos cum Christo futuros, futuros cum sanctis. hinc et
Socrates ille festinare se dicit ad illos suos deos, ad illos
optimos uiros. nostra sunt itaque quae in philosophorum
litteris praestant. et ille posuit ea quorum proprium testi-
monium non habebat, nos diuini praecepti habemus auctori-
tatem. Moyses et Helias cum Christo apparuerunt, Abraham
duos alios cum deo suscepit hospitio, Iacob dei castra con-
spexit, Danihel iustos sicut solem et stellas fulgere in caelo
reuelante sibi sancto spiritu declarauit.
52 His igitur freti intrepide pergamus ad redemptorem nostrum 411 A
Iesum, intrepide ad patriarcharum concilium, intrepide ad
Abraham patrem nostrum, cum dies aduenerit, proficiscamur, B
intrepide pergamus ad illum sanctorum coetum iustorumque
conuentum. ibimus enim ad patres nostros, ibimus ad illos
nostrae fidei praeceptores, ut, etiamsi opera desint, fides
opituletur, defendatur hereditas. ibimus et ubi sinum suum

7 Plato Phaed. 63 C, cf. Apol. 41 A 11 Matth. 17, 3 12 Gen. 18, 2; 32, 1 13 Dan. 12, 3

1 conuersari] gloriari 𝔄‴*CE'G* 2 iucundius *V* 3 hesdras 𝔄‴ *et* (s *alt. s. u.*) 𝔄' platon *A* (n *eras.*) *P* (n *exp.*) plato *cet.* 4 nam] an *A* (*m2* nam) *P*; an *ex* nam *T* hesdrae (e *alt. eras.*) *P* 5 conlatam *om.* 𝔄‴*E'G*, *s. u. m2 C, in quo post* reuelationem *eras.* collatam 6 futuros futuros *P*𝔄𝔄‴*G* futuros et (et *s. u. m2*) f̣ụṭụṛọṣ *A* futuros f̣ụṭụṛọṣ et (et *s. u. m. ant.*) 𝔄' esse futuros futuros *V* futuros *CE'* futuros et *cet.* 9 libris *E'* et *exp. m2 A, om. V*𝔄*T, s. u. m. ant.* 𝔄' 10 auctorem *A* (ł ritatē *s.* rem *m2*) *P* 13 iustos sicut (doctos *s.* iustos sic *m2*) *A* iustos doctos ut *T* 14 spiritu sco *G* 15 pergamus ... 16 *pr.* intrepide *om. G* 16 ad ihm *A* (ad *exp. m2*) *P* intrepide ... concilium *om.* 𝔄 consilium (c *s.* s *m2*) *V* 17 dies iudicii uenerit *T* 20 fidei nostrae *T* ad nostram fidei 𝔄‴ (m *s. u. m2*) *E' et* (nostrae *m2*, ad *del.*) *C* desinit 𝔄‴ (i *alt. s. u. m2*) *C* (desint *m2*) *E'* 21 ibi ṣụmus *V*

Abraham sanctus expandit, ut suscipiat pauperes, sicut suscepit
et Lazarum, in quo sinu requiescunt qui in hoc saeculo grauia
53 atque aspera pertulerunt. sed nunc, pater, etiam atque etiam C
extende ad suscipiendum hinc pauperem manus tuas, aperi
gremium tuum, expande sinus tuos, ut plures suscipias, quia
plurimi in dominum crediderunt. sed tamen quamuis fides
creuerit, abundat iniquitas, refrigescit caritas. ibimus ad eos
qui recumbunt in regno dei cum Abraham et Isaac et Iacob,
quoniam rogati ad cenam non excusauerunt. ibimus eo, ubi
paradisus iocunditatis est, ubi Adam, qui incidit in latrones,
nescit iam uulnera sua flere, ubi et latro ipse regni caelestis D
consortio gratulatur, ubi nullae nubes, nulla tonitrua, nullae
coruscationes, nulla uentorum procella neque tenebrae neque
uesper neque aestas neque hiems uices uariabunt temporum,
non frigus, non grando, non pluuiae, non solis istius erit usus
aut lunae neque stellarum globi, sed sola dei fulgebit
claritas. dominus enim erit lux omnium et illud lumen
uerum, quod inluminat omnem hominem, fulgebit omnibus.
ibimus eo, ubi seruulis suis dominus Iesus mansiones parauit, E
ut ubi ille est et nos simus; sic enim uoluit. quae sint illae
mansiones audi dicentem: in domo patris mei mansiones
multae sunt, quae sit uoluntas: iterum inquit uenio et

1 Luc. 16, 23 8 Matth. 8, 11 9 Luc. 14, 18 10 Hesdrae IIII 7, 2 Luc. 10, 30 11 Luc. 23, 43 12 Hesdrae IIII 7, 6—9 16 Hesdrae IIII 7, 10 17 Ioh. 1, 4 18 Ioh. 1, 9 19 Ioh. 14, 2 et 3 21 Ioh. 14, 2 22 Ioh. 14, 3

1 habraham *P* scs abraham *G* expandet (et *m2 ex* it) *A* expedit *E'* 2 et *om. V, s. u. T* 4 hinc (v *s.* i) *A m. ant., V m2* 5 sinos (v *s.* o *m2*) *A* tuos *P* (o *ex* u) tuus (o *s.* u *m3*) 𝔄 6 dūo *VNT* creuerit fides 𝔄'''*CE'G* 8 et *pr. AP, om. cet.* 9 ibimus eo (*s. m2* ł ibimus ad eos) *A* ibimus ad eos *T* 10 est iocunditatis 𝔄'' 13 coruscationis 𝔄'''*CE'* uentorum (o *ex* u) *A* 14 hiems *A* (ł mis *m2 s.* ms) hiemps *P et* (ps *ex* is) *T* hiemis *N*𝔄'''*E'G et* (hiems *m2*) *C* uariabunt̃ *V* tempora *N'* (a *m. ant. ex* ṽ 𝔄') 15 uisus 𝔄'''*CE'* 17 omnium (*s. m2* ł hominum) *A* hominum (*exp. et s.* omnium) *T* est (*s.* et) illud *V* 19 seruis 𝔄 22 inquit *om.* 𝔄'''*CE'*

accerso uos ad me ipsum, ut ubi ego sum et uos
54 sitis. sed dicis quia solis discipulis loquebatur, quod ipsis solis spoponderit multas mansiones; igitur undecim tantum discipulis praeparabat. et ubi est illud, quod ex omnibus partibus uenient et recumbent in dei regno? unde uoluntatis F diuinae dubitamus effectus? sed Christi uelle fecisse est. denique demonstrauit et uiam, demonstrauit et locum dicens: et quo uado uos scitis et uiam meam scitis. locus apud patrem est, uia Christus est, sicut ipse ait: ego sum uia et ueritas et uita. nemo uenit ad patrem nisi per me. ingrediamur hanc uiam, teneamus ueritatem, uitam sequamur. uia est quae perducit, ueritas quae confirmat, uita 412 A quae per se redditur. et ut sciamus ueram uoluntatem, addidit in posterioribus: pater, quos dedisti mihi, uolo ut ubi ego sum et illi sint mecum, ut uideant claritatem meam, <pater>. repetitio ista confirmatio est sicut illud: Abraham, Abraham! et alibi: ego sum, ego sum qui deleo iniquitates tuas. pulchre autem quod supra promisit hic poposcit. et quia ante promisit et sic poposcit, non ante poposcit et sic promisit, promisit quasi arbiter muneris, conscius potestatis, poposcit a patre quasi pietatis interpres. B et ante promisit, ut potestatem agnoscas, poposcit postea, ut

4 Matth. 8, 11 8 Ioh. 14, 4 9 Ioh. 14, 6 14 Ioh. 17, 24 sq. 17 Gen. 22, 1 Esai. 43, 25

1 accerso (ł siã *s.* so *m2*) *A* accersiam *T* accersam 𝔄 accersio *V et* (i *s. u. m2*) 𝔄'𝔄'''*C* 2 dices *VN* quod (*s. m2* ł quando) *A* quando *T* 3 spoponderit (ł rat *m2 s.* rit) *A et m2 C* sponderit 𝔄'''*E'G et m1 C* spopondit *T* igitur si *T et* (si *s. u.*) *A m2, V m1* undecim hoc *A* (hoc *s. u. m2*) *T* duodecim *N'* 5 partibus uenient *AP* partibus mundi uenient 𝔄'''*CE'G* mundi uenient partibus *V*𝔄 mundi uenient partibus 𝔄' mundi partibus uenient 𝔄''*ET* regno dei 𝔄'''*CE'G* 6 effectus (*s. m2* ł affectum) *A* affectum (*exp. et s.* effectus) *T* 8 meam *A* (*del. m2*) *P*, *om. cet.* 13 per se *om.* 𝔄'''*E'*, *in ras.* (*in qua fuit* per) *C* et ut (et *del. m2*) *A* ut (*exp. et s.* et ut) *T* 16 pater *addidi* pater iuste *ed. Rom., cf. Ioh. 17, 25* 19 hoc *A* (i *s.* o *m2*) *P* et quia ... sic poposcit *om.* 𝔄'''*CE'* 22 cognoscas *N'*

pietatem intellegas. non poposcit ante et sic promisit, ne uideretur promisisse potius quod inpetrauerat quam quod promiserat praestitisse. nec superfluum putes quod poposcit, cum tibi exprimat paternae uoluntatis consortium, in quo unitatis indicium, non incrementum est potestatis.

55 Sequimur te, domine Iesu: sed ut sequamur accerse, quia sine te nullus ascendet. tu enim uia es, ueritas uita possibi- C
litas fides praemium. suscipe tuos quasi uia, confirma quasi ueritas, uiuifica quasi uita. pande illud tuum bonum, quod uidere desiderabat Dauid inhabitans in domo domini, ideoque dicebat: quis ostendet nobis bona? et alibi: credo uidere bona domini in terra uiuentium. ibi enim sunt bona, ubi uita perpetua est, uita sine crimine. alibi quoque dicit: replebimur in bonis domus tuae. quod ideo frequentauit, ut scires hinc bonum illud philosophos transtulisse, quod D
summum adserunt. pande ergo illud uere bonum tuum, illud diuinum, in quo et uiuimus et sumus et mouemur. mouemur quasi in uia, sumus quasi in ueritate, uiuimus quasi in uita aeterna. demonstra nobis illud quod est bonum, simile sui, semper indissolubile atque inmutabile, in quo simus aeterni in agnitione omnis boni, sicut uas electionis tuae Paulus testificatus est dicens: forsitan enim ideo discessit ad

7 Ioh. 14, 6 10 Psalm. XXII 6 11 Psalm. IIII 7 XXVI 13 13 Psalm. LXIIII 5 17 Act. 17, 28 21 Act. 9, 15 22 Philem. 15

1 poetatem (i *s.* o) *P* 2 quod *pr. ex* quam *m2 A* 3 pop*scit (o *s. ras. m1*) *A* 5 potestatis (*s. m2* ł pietatis) *A* pietatis (*exp. et s.* potestatis) *T* 6 accerse (ł si *s.* se *m2*) *A* accersi (i *ex* e *m2*) 𝔄′ 7 ascendet *A* (ł dit *s.* det *m2*) *P* ascendit *cet.* 8 suscepit uos (*om.* quasi) 𝔄‴*E*′ *et* (*m2* suscipe nos quasi) *C* suscipe (e *in ras. 3 litt.* 𝔄′) nos *N*′, *fort.* tu nos 10 ideoque dicebat *om. G* 11 ostendet *AP* ostendit *cet.* 13 dicit] ait *N*′ 15 illos 𝔄″*CE*′*G* phylosofos *P* filosofos *V*𝔄 16 summum 𝔄′ (*m. ant. ex* humum) 𝔄″*E* humum *T* (*exp. et s.* unum) *cet.* 17 in *s. u. m. ant. ut uidetur A, om. P* 19 demonstrat (t *alt. s. u. m2*) *A* bonum quod est 𝔄″*E*, *fort. recte* 21 agnitione (a *in ras.*) *A*, *fort. fuit* cognitione bonis 𝔄‴*E*′ *et* (s *eras.*) *C* uas 𝔄″*ETD et s. u. m2 AP*′, *extra u. m2* 𝔄′, *om. cet.* 22 ad horam ideo discensit *G*

horam ut aeternum illum reciperes. aeternum ergo
ministrum dei dixit scribens ad Philemonem, cuius fidem in E
agnitione omnis boni, quod in sanctis est, in Christum Iesum
euidentiorem fieri postulabat. in quo bono est requies pura,
lux inmortalis, gratia perpetua, hereditas animarum pia et
secura tranquillitas, non morti subiecta, sed erepta de morte,
ubi nullae lacrimae, nullus est fletus, — unde enim illic
fletus, ubi nullus est lapsus? —, ubi sancti tui erroribus et
sollicitudinibus, insipientia atque ignorantia, timore ac metu,
cupiditatibus atque omnibus corporeis conluuionibus et passi- F
onibus absoluti, ubi regio uiuentium, et ut adsertioni huic
adiungamus auctoritatem, de quo bono propheta dicit: conuertere, anima mea, in requiem tuam, quia dominus
benefecit mihi, quoniam eripuit animam meam de
morte, oculos meos a lacrimis, pedes meos a lapsu.
placebo domino in regione uiuorum. placebo dixit,
non placeo, hoc est de tempore sibi blanditur futuro. contraria sunt autem praesentibus futura et temporalibus aeterna. 413 A
56 et ideo quoniam ibi uiuorum regio, hic utique mortuorum. an
non mortuorum haec regio, ubi umbra mortis, ubi porta
mortis, ubi corpus est mortis? denique donatur Petro, ne
portae inferni praeualeant ei. portae inferni istae sunt terrenae,
unde et ille ait: qui exaltas me de portis mortis.
sicut enim portae iustitiae, in quibus sancti domino confitentur, ita sunt criminum portae, in quibus impii dominum B

12 Psalm. CXIIII 7—9 20 Matth, 4, 16 21 Matth. 16, 18 23 Psalm. VIIII 14

1 reciperes *A* (ł ret *s.* res *m2*) 𝔄 (s *s. u. m3*) reciperet *T* ergo] enim *V* 2 dei ministerium *G* filemonem *AV*𝔄 *philemonem (f *eras.*) *P* 3 agnitionem *N'*𝔄'''*CE'* xpo ihu *G* 7 enim *om.* 𝔄''*E* 8 sunt sancti *N'*𝔄'''*CE'G* 12 bona 𝔄'''*E' et* (bono *m2*) *C* 13 animã meã *A* animam meam (m *alt. et ult. eras.*) 𝔄''' mea *om. G* 14 mihi (*in ras.*) *A* tibi *NCGT* 19 hic utique mortuorum *in ras. A* 20 porta *in ras. 6 litt.* 𝔄' 21 ne (*s. m2* ł ut) *A* ut (*s.* ne, *sed del.*) *T* 22 portae (por *ex* for) *P* forte portae 𝔄''*E*𝔄'''*CE'G* inferni *pr.* (ni *ex* nę *m2*) 𝔄' infernae *CE'* inferi 𝔄'''*GE* inferni *alt.* (ni *ex* nę *m2*) 𝔄' sitae *A* (*s. m2* ł istę) *P*

negauerunt. audi quoniam regio ista sit mortuorum: si quis igitur mortuum tetigerit, inmundus erit; inmundus autem in conspectu domini omnis iniquus. si quis igitur tetigerit iniquitatem, inmundus erit, si quis in deliciis, mortuus, quoniam quae in deliciis uiuens mortua est. et qui infideles sunt descendunt in infernum uiuentes: etsi nobiscum uidentur uiuere, sed in inferno sunt. si quis usuram accipit, rapinam facit, uita non uiuit, ut habes in Eze- C
chiel. si quis autem iustus iustificationes domini custodit, ut faciat eas, 'uita' inquit 'uiuet et uiuet in eis'. ipse est ergo in regione uiuorum, in illa regione, ubi uita non abscondita, sed libera, ubi non umbra, sed gloria; hic enim nec ipse Paulus uiuebat in gloria. denique in corpore mortis ingemescebat. audi dicentem: nunc enim uita nostra abscondita est cum Christo in deo; cum autem Christus apparuerit, uita nostra, tunc et nos cum illo apparebi- 414 l
mus in gloria.

57 Festinemus ergo ad uitam. si quis uitam tangit, uiuit. denique tetigit illa mulier, quae tetigit fimbriam eius et a morte dimissa est, cui dicitur: fides tua te saluam fecit. uade in pace. si enim qui mortuum tangit inmundus est, sine dubio qui uiuentem tangit saluus est. quaeramus ergo uiuentem. sed iterum uideamus ne eum quaeramus inter

1 Num. 19, 11 5 I Tim. 5, 6 7 Ezech. 33, 18 (cf. 19) 10 Ezech. 33, 19 14 Coloss. 3, 3 sq. 19 Matth. 9, 20 (Luc. 8, 44)

1 negauerunt (ł nt *s.* uerunt) *A* negant *T* quoniam *PT* quia *G* que *P'* quā *A* (*s. m2* ł qm̄) *cet.* sit ista mortuorum 𝔄'''*CE'* sit mortuorum ista *G* 2 igitur] inquid *V*, *recte puto* 4 tetigerit (teti *in ras.*) *P* erit *AVCT*, est *G*, *om. cet.* 5 deliciis est *V* uiuens (ł vit *s.* uens *m2*) *A* uiuit *T*, *om. G* 8 acceperit *N'* ezechihel *P* 10 ipsa *P* 11 abscondita est *G* 12 hinc *G* nec] non 𝔄'''*CE'* 13 ingemescebat (i *s.* e *alt.*) *A m2 C m2* 𝔄 *m3* ingemiscebat 𝔄' (mi *ex* me *m2*) 𝔄''*ET* 14 audi dicentem *s. u. m2 P* 16 apparemus cum illo *G* 18 uiuit *A m1 P*𝔄'''*CE'G* uiuet *A m2 cet.* 19 tetigit *alt.*] tetigerit 𝔄'''*CE'G* fimbria *A* 20 dicitur] dictum est *V* dš 𝔄'''*CE'* 21 quis enim *E'* 22 quaeramus (a *alt. ex* e) *G*

mortuos et dicatur nobis sicut mulieribus illis: quid quaeritis uiuentem cum mortuis? non est hic, sed B resurrexit. ipse quoque dominus ubi quaeri uellet ostendit dicens: uade ad fratres meos et dic eis: ascendo ad patrem meum et patrem uestrum, deum meum et deum uestrum. ibi ergo quaeremus eum, ubi quaesiuit Iohannes et inuenit. ille eum in principio quaesiuit et inuenit uiuentem apud uiuentem, filium apud patrem. nos eum in temporum fine quaeramus et conplectamur pedes eius et adoremus eum, ut dicat et nobis: nolite timere, id est nolite timere a peccatis saeculi, nolite timere ab iniquitatibus mundi, C nolite timere a fluctibus corporalium passionum: ego sum peccatorum remissio. nolite timere a tenebris: ego sum lux. nolite timere a morte: ego sum uita. quicumque ad me uenit mortem non uidebit in aeternum, quoniam ipse est plenitudo diuinitatis et ipsi est decus gloria perpetuitas a saeculis et nunc et semper et in omnia saecula saeculorum.

1 Luc. 24, 5 sq. 4 Ioh. 20, 17 6 Ioh. 1, 18 10 Matth. 28, 9 sq. 15 Ioh. 8, 51

1 dicitur 𝔄‴*E′ et* (*corr. m2*) *C* sicut *A m1 P* sicut et *A m2 cet.* 3 surrexit *N′E′G* 4 fres (e *ex* a) *P* 5 et *pr.*] et ad 𝔄‴ deum] ad deum 𝔄‴*CE′* 8 apud uiuentem *exp. m3* 𝔄′ (*in quo post pr.* uiuentem *add.* filium *m. ant.*), *om.* 𝔄″*E, qui add.* filium 8 in temporum fine (ł re sine fine *m2 s.* rum fine) *A* in tempore sine fine *T* in fine temporum *V* 9 tempore 𝔄‴*CE′G* in fine *G* 11 peccatis (pecca *in ras.*) *P* 12 ṭẹṃporalium (cor *s.* ṭẹṃ) 𝔄‴ 15 uenerit *V* timebit *V*𝔄 *et* (uid *s.* ṭịṃ) *T* 16 diuinitatis *ultimum est uerbum in p. 319 libri G. quae restant scripta fuisse uidentur in p. 320, sed nunc plane euanuerunt* ipsi *PN′* ipse *T* (i *s.* ẹ) *cet.* gloriae 𝔄‴ (e *add. m2*) *CE′* perpetuitatis *C* 18 saeculorum *AP* saeculorum amen *cet.* EXPLICIT (LIBER SCI AMBROSII *add. P′D*) DE BONO MORTIS *APV*𝔄𝔄′*P′D* EXPLICIT LIBER TERCIUS *E* EXPLIC. L. III. DE BONO MORTIS 𝔄″ FINIT LIB. III. *T. in* 𝔄‴*CE′ non est subscriptio*

INDEX LIBRORVM
QVI HOC VOLVMINE CONTINENTVR.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

p. VI adn. 2 haec adde: hymnum alterum, qui 'in aurora' inscribitur, significari p. 15, 20 et 116, 11 docuit C. Weyman; cf. G. M. Dreves in libro cui index est: 'Aurelius Ambrosius der Vater des Kirchengesanges' p. 60 sq. et in ephemeridis quae uocatur 'Stimmen aus Maria-Laach' uol. LII p. 244 — p. XIIII adn. 1 haec adde: sed nunc uide quae L. Eisenhofer in libro cui titulus est: 'Procopius von Gaza' Friburgi Brisg. a. 1897 in lucem emisso p. 19 disputauit — p. XXII dubitatio de tempore, quo opusculum de Cain et Abel confectum est, mouetur loco, qui p. 355, 29 legitur, cum eo hymni alterius, qui 'in aurora' inscribitur, uersus 23 sq. significari uideantur. sed fortasse statuendum est aut iam tum cantum in ecclesia institutum fuisse — sensim enim et pedetentim is mos increbescere potuit ita, ut anno demum fere CCCLXXXVI in uulgarem usum et consuetudinem reciperetur — aut Ambrosium postea hoc opusculum retractauisse — p. 15 u. 28 adde: 20 Hebr. 1, 3; cf. hymni alterius uersum primum — p. 74 u. 25 adde: 16 cf. Baeda de orthographia Gramm. lat. VII 263, 17 *K.* — p. 77 u. 26 adde: 7 cf. Baeda de orthographia Gramm. lat. VII 275, 17 *K.* — p. 84 u. 5 adn. lege: 'repperias *CGP*', non 'repperias *CP*' — p. 93 u. 5 lege 'sursum' non 'rursum' — p. 116 u. 27 adde: 11 cf. hymni alterius u. 27 — p. 154 u. 8 adn. lege: *om.* Π*B* — p. 155 u. 24 adde 8 Hor. Serm. I 2, 34 sq. (quem locum indicauit Weyman) — p. 157 u. 24 adde: 2 cf. Baeda de orthographia VII 262, 27 *K.* — p. 208 u. 26 adde: 9 Sallust. Hist. I 9 *D.* (I 11 *M.*). — p. 224 u. 22 adde: 18 Sallust. bell. Iug. 14, 4 — p. 253 u. 2 lege: 'insinuatio', non 'sinuatio' et in adn. u 2 post 'insinuatio Π' adde: 'sinuatio *N*' — p. 264 u. 19 lege: 'libros 'D et P'' (intercidit in excudendo uirgula altera) — p 349 u. 3 adn. lege: 'comici', non 'comisi' — p. 355 u. 29 adde: 25 cf. hymni alterius u. 23 sq. — p. 404 u. 22 lege: 'principatus et', non 'principatus est' — p. 520 u. 7 adn. lege: *PTC*, non *PCM* — p. 645 u. 10 adn. adde: 16 ad petulantiam *P*𝔄 *m2 et T corr.*, adpetentiam *m1 A*𝔄 *et ante corr. T,* ad penitentiam 𝔄' *m1* 𝔄''*E* appetentiam *m2 A*𝔄' — p. 648 u. 10 adn. lege: 'capta *PC*', non 'capta *C*' — p. 663 u. 4 'sumus' delendum est.

De nuptiis et concupiscentia lib. II. (Mign. XLIV, p. 413—471) Ed. *J. Zycha.*

Contra Iulianum haeresis Pelag. defensorem. (Mign. XLIV, p. 641—874). Ed. *H. Koebert.*

De gratia et libero arbitrio. De correptione et gratia. De praedestinatione sanctorum. De dono perseuerantiae, Contra sec. Iuliani resp., *App.:* Hypomnesticum contra Pelagianos. Lib. de praedestinatione et gratia. Lib. de praedestinatione dei. Varia scripta ad Pelag. hist. pert. (Mign. XLIV, p. 881—992, XLV, p. 997—1793). Ed. *E. Kalinka.*

Sect. VIIII. Contra aduersarium legis et prophet. ll. II. Ad Orosium. Sermo Arrianorum. Contra sermonem Arrianorum. Collatio cum Maximino. Contra eundem. De haeresibus ad Quoduultdeum. De incarnatione, *App.:* Tractatus contra quinque haereses. (Mign. XLII p. 603 sqq.) Ed. *Fr. Klein.*

ALCIMVS AVITVS. Ed. *Ant. Kunz.*

BOETHIVS. Ed *G. Schepps* et *Ios. Zingerle.*

CASSIODORVS Ed. *F. Ladek* et *F. Perschinka.*

CHROMATIVS. *Ed. I. Mesk.*

DRACONTIVS de deo libri III. EVGENIVS TOLETANVS, Verecundus Pseudoiuuencus. Ed. *R. Peiper.*

EVCHERIVS. (II. pars.) Ed. *C. Wotke.*

FVLGENTIVS RVSPENSIS. Ed. *G. Wissowa.*

GAVDENTIVS. Ed. *A. Polaschek.*

GREGORIVS. Homiliae in euangelia. *Ed. Pfeilschifter.*

HIERONYMVS. De uiris inlustribus (cum Gennadii libro de uiris inlustribus). Ed. *I. Huemer.*

Epistulae. Ed. *Is. Hilberg.*

Comment. in Ezech., Dan., duod. prophetas. interp. Origenis in Hier. et Ezech. Ed. *A. Pühringer.*

Comment. in euang. Matthaei. Comm. in Pauli epistolas. Translatio homiliarum Origenis in Lucam. Ed. *P. Corssen.*

Commentarium in Ieremiam prophetam. Ed. *S. Reiter.*

Aduersus Iouinianum Vigilantium Iohannem Hierosolymitanum Rufinum Pelagianos et quae exstant in uol. XXIII, p. 13—589, Mign. Ed. *I. Koch.*

HILARIVS ARELATENSIS Ed. *C. Wotke.*

HILARIVS PICTAVIENSIS. II. pars. Ed. *A. Zingerle* et *H. S. Sedlmayer.*

ITINERA HIEROSOLYMITANA. Ed. *P. Geyer.*

FLAVIVS JOSEPHVS. Ed. *C. Boysen.* Pars I. praefatio in libros Antiquitatum et de Iudaeorum uetustate Pars II. Antiquitatum libri I—V. Pars III. Antiquitatum libri VI—X. Pars IV. Antiquitatum libri XI—XV. Pars V. Antiquitatum libri XVI—XX. Pars VI de Iudaeorum uetustate siue contra Apionem. Pars VII Index uerborum et locutionum Pars VIII de bello Iudaico libri VII. Pars IX Index uerborum et rerum in opera Iosephi.

IVLIANVS POMERIVS. Ed. *I. M. Stourasser.*

IVLIVS HILARIANVS. Ed. *Nic. Mueller.*

LEONIS M. sermones. Ed. *A. Haberda.*

MARIVS MERCATOR. Ed. *Guil. de Hartel.*

MAXIMVS TAVRINENSIS. Ed. *A. [illegible]*

PACIANVS Ed. *R. [illegible]*

PASCHASIVS. Ed. *A. Engelbrecht*

PHILASTRII LIBER DE HAERESIBVS. Ed. *Fr. Marx.*

PROSPER AQVITANVS. Ed. *F. Ladek* et *F. Weigl*

RVFINVS. Ed. *F. Wrobel.*

RVSTICIVS HELPIDIVS de Christi Iesu beneficiis, historiarum testamenti ueteris et noui tristicha. VICTORINVS de Iesu Christo deo et homine. Carmen de prouidentia diuina et Carmen ad uxorem, quae Prospero Aquitano adscripta incerti auctoris laudes domini. Ed. *W. Brandes.*

TERTVLLIANVS. Ed. *A. Reifferscheid, E. Kroymann* et *G. Wissowa*

Carmen Pseudotertullianeum adv. Marcionem. Ed. *A. O[illegible]*

TYCHONIVS. Ed. *C. Prinz.*

VALERIANVS CIMELIENSIS. Ed. *I. M.* Stourasser.

VICTORINVS PETAVIENSIS. Ed. I. Haussleiter

VINCENTIVS LERINENSIS Ed. A. Heinrich

ZENO VERONENSIS. Ed. *K. Ziwsa.*

VOL. XXXII. AMBROSIVS. Pars I: Exameron, de paradiso, de Cain et Abel, de Noe, de Abraham, de Isaac, de bono mortis, fasc. 1. Ed. *C. Schenkl.* 6 fl. 40 kr. = 12 M. 80 Pf.

VOL. XXXII. AMBROSIVS. Pars I, fasc. 2. Ed. *C. Schenkl.* 4 fl. 40 kr. = 8 M. 80 Pf.

VOL. XXXII. AMBROSIVS. Pars II: De Iacob, de Ioseph, de patriarchis, de fuga saeculi, de interpellatione Iob et Dauid, de Apologia Dauid, Apologia Dauid quae uocatur altera, de Helia, de Nabuthae, de Tobia. Ed. *C. Schenkl.* 8 fl. — kr. = 16 M. — Pf.

VOL. XXXIII. (Sectio I Pars I) S. AVRELI AVGVSTINI confessionum libri XIII ex rec. *P. Knöll.* 5 fl. 40 kr. = 10 M. 80 Pf.

VOL. XXXIIII. S. AVRELI AVGVSTINI opera Sect. II. Epistulae. P. I. Praefatio. Ep. I—XXX. rec. *Al. Goldbacher.* 1 fl. 80 kr = 3 M. 60 Pf.

VOL. XXXV. Pars I. EPISTVLAE imperatorum pontificum aliorum aba. CCCLXVII usque ad a. DLIII datae. Avellana quae dicitur collectio. Rec. *O. Guenther.* Prolegomena. Epistulae I—CIV. 7 fl. 40 kr. = 14 M. 80 Pf.

Praeparantur:

AMBROSIVS. Ed. *C. Schenkl* et *M. Ihm.*

pars III: Commentarii in Psalmos.

pars IV: Commentarius in euangelium Lucae.

pars V: de officiis. Corpus de uirginibus etc., de paenitentia, de fide, de spiritu, de incarnatione.

pars VI: Epistulae, de excessu fratris, Orationes in Theodosium et Valentinianum.

pars VII: Ambrosiaster.

pars VIII: de bello Iudaico. Sermones. Hymni, Fragmenta etc.

pars IX: Indices.

ARATOR. Ed. *H. Schenkl.*

AVGVSTINVS. **Sect. I.** Contra academicos, De beata uita, De ordine, De musica, De magistro, De libero arbitrio, De moribus eccles. et de mor. Man., De uera religione, De grammatica, Principia dialecticae, Categoriae decem, Principia rhetorices, Regulae fragmentum, Regula secunda, De uita eremitica, Ars. Ed. *I. M. Stowasser.*

Soliloquia, De immortalitate animae, De quantitate animae, De genesi contra Manichaeos. Ed. *A. Holder.*

Sect. III. Enarrationes in psalmos. Ed. *M. Gitlbauer.*

De consensu euangelistarum, De sermone domini in monte habito. Ed. *F. Weihrich.*

Quaest. euangel. lib. II, Quaest. XVII in euangel. sec. Matth. lib. I. In Ioh. euang. tract. CXXIV., In epist. Ioh. ad Parth. tract. X. Exposit. quar. propositionum ex ep. ad Rom. lib. I., Epist. ad Roman. incoh. expos., Epist. ad Gal. exposit. lib. I. (Mign. XXXV., p. 1321—2148.) Ed. *A. Miodonski.*

De doctrina Christiana. Ed. *Nic. Mueller.*

Sect. IIII. Sermones. Ed. *E. Hauler.*

Sect. V. De ciuitate dei. Ed. *E. Hoffmann.*

De trinitate, Enchiridion, De catechizandis rudibus Ed. *Nic. Mueller.*

De diuersis quaestionibus octoginta tribus liber, De diuersis quaestionibus ad Simplicianum libri duo, De octo Dulcitii quaestionibus, De fide rerum quae non uidentur. (Mign. XL. p. 11—180.) Ed. *R. Kukula.*

De fide et symbolo, De fide et operibus, De agone christiano, De continentia, De bono coniugali, De sancta uirginitate, De bono uiduitatis, De coniugiis adulterinis ll. II, De mendacio, Contra mendacium, De opere monachorum, De diuinatione daemonum, De cura pro mortuis gerenda, De patientia (Mign. XL. p. 181—230, 349—626). Ed. *J. Zycha.*

Sect. VII. Psalmus contra partem Donati, Contra epistulam Parmeniani, De baptismo contra Donatistas, Contra litteras Petiliani, Contra Donatistas epistula, Contra Cresconium Donatistam, De unico baptismo contra Petilianum, Breuiculus collationis cum Donatistis, Ad Donatistas post collationem, Sermo ad Caesareensis ecclesiae plebem *De gestis cum Emerito*, Contra Gaudentium, *App.:* Sermo de Rusticiano subdiacono, Liber contra Fulgentium, Exc. et scripta ad Donat. hist. *pertinentia* (Mign. XLIII). Ed. M. Petschenig.

Sect. VIII. De peccatorum meritis, De spiritu et littera, De *natura et gratia*, De perfectione iustitiae, De gestis Pelagii, De

DATE DUE